Joel Kovel

Doğanın Düşmanı

KAPİTALİZMİN SONU MU, DÜNYANIN SONU MU?

metis

Joel Kovel

Doğanın Düşmanı

Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?

Joel Kovel 1988'den beri Annandale'deki (New York) Bard College'in Toplumsal Çalışmalar Bölümünde Alger Hiss kürsüsünde ders veriyor. 1987'de John Guggenheim Foundation'dan araştırma bursu kazandı. 1998'de ABD Senatosu için New York'tan aday oldu. 2000'de ABD Başkanı seçimi için adaylığını koydu; her iki adaylık başvurusuna Yeşil Parti'yi temsilen katılmıştı. Kovel birçok alanda ders veriyor; ABD, Kanada, İngiltere, Güney Afrika ve Avustralya'da radyo ve televizyon programlarına katıldı. 1960'lardan beri psikanaliz ve psikiyatri (asıl eğitim alanı) konularının yanı sıra siyaset ve ekolojiyle ilgili konularda da birçok dergide yazıları yayımlandı. Kitaplarından bazıları şunlardır: *Red Hunting in the Promised Land* (Cassell, Londra, 1997); *History and Spirit* (Essential Books, 1998; *Tarih ve Tin*, Ayrıntı, 1994); *In Nicaragua* (Free Association Books, Londra, 1988); *The Radical Spirit: Essays on Pschoanalysis and Society* (Free Association Books, Londra, 1988); *White Racism: A Psychohistory* (Columbia University Press, New York, 1984); *The Age of Desire* (Columbia University Press, New York, 1981; *Arzu Çağı*, Ayrıntı, 2000).

Metis Yayınları
İpek Sokak 9, 34433 Beyoğlu, İstanbul
Tel: 212 2454696 Faks: 212 2454519
e-posta: info@metiskitap.com
www.metiskitap.com

Doğanın Düşmanı
Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?
Joel Kovel

İngilizce Basımı: The Enemy of Nature
The End of Capitalism or the End of the World?
Zed Books & Fernwood Publishing, 2002

© Joel Kovel, 2002
© Metis Yayınları, 2004
© Türkçe Çeviri: Gürol Koca, 2005

Birinci Basım: Haziran 2005

Yayıma Hazırlayan: Tuncay Birkan
Kapak Tasarımı: Emine Bora

Kapak Fotoğrafı: Christo ve Jeanne-Claude,
Sarmalanmış Kıyı, 1969, Little Bay, Avustralya (Kumaş
ve ip ile sahil şeridinin örtüldüğü sanatsal gösteri).

Dizgi ve Baskı Öncesi Hazırlık: Metis Yayıncılık Ltd.
Baskı ve Cilt: Yaylacık Matbaacılık Ltd.

ISBN 975-342-526-0

Joel Kovel

Doğanın Düşmanı

KAPİTALİZMİN SONU MU, DÜNYANIN SONU MU?

Çeviren:
Gürol Koca

metis

İçindekiler

Önsöz 7

I SUÇLU
1 Giriş 19
2 Ekolojik Kriz 31
3 Sermaye 49
4 Kapitalizm 75

II DOĞA ÜZERİNDEKİ TAHAKKÜM
5 Ekolojiler Üzerine 121
6 Sermaye ve Doğa Üzerindeki Tahakküm 152

III EKOSOSYALİZME DOĞRU
Giriş 193
7 Reel Ekopolitikaların Eleştirisi 196
8 Ön Tasarı 241
9 Ekososyalizm 279

Sonsöz 319
Kaynakça 323

Önsöz

KAPİTALİZMİN içinde bulunduğumuz ekolojik krize yol açan denetlenmesi imkânsız bir güç olduğunu fark edenlerin sayısı gün geçtikçe artıyor, ama bu kişiler farkına vardıkları bu gerçeğin nelere delalet ettiğini görüp dehşete kapılmanın dışında bir şey yapmıyor. Bir geleceğimiz olup olmayacağının bile bu fikre bağlı olduğunu düşündüğümden onu ayrıntısıyla incelemeye, doğru olup olmadığını, doğruysa nasıl ortaya çıktığını araştırmaya, hepsinden önemlisi de bu konuda neler yapabileceğimiz sorusunun cevabını aramaya karar verdim.

Bu kitabı yazmaya nasıl başladığımı anlatayım biraz. Hayatımı sürdürdüğüm New York eyaletindeki Catskill dağlarında yazlar genelde çok hoş geçer. Ama 1988 yılında, haziran ortalarından ağustosun ortalarına kadar korkunç bir kuraklık kasıp kavurdu buraları. Haftalar geçer, bitkiler kavrulmaya, kuyular kurumaya devam ederken, yakın zamanlarda okuduğum bir yazı üzerinde düşünmeye başladım; o yazıda sanayi tesislerinden havaya karışan gazların yoğunluğu arttıkça, güneşin atmosfer içinde hapsolan radyoaktif ışınlarının oranının da arttığı, bunun da dünyadaki iklim dengesini her geçen gün daha fazla bozduğu belirtiliyordu. Böyle bir şeyin gerçekleşmesi başlarda bana çok uzak bir ihtimal gibi göründüyse de, bahçemin perişan hali tehlikenin kapıda olduğunu gösteriyordu. Bu kuraklık havanın bir azizliği miydi, yoksa bizi yanlış yolda olan bir uygarlığı ithama davet eden tehlike çanları mı? Ben artık ikincisinin daha doğru olduğunu düşünmeye başlamıştım. Kuraklıktan kavrulan bitkiler gözüme artık son derece korkunç bir şeylerin habercisi, bir eylem çağrısı gibi görünmeye başlamıştı. Böylece bu kitabı hazırlayan yola ilk adımı attım. Yazıp çizmeyle, öğretmenlikle, örgütçülükle geçen on üç yılın ardından, Yeşiller'le birlikte çalışıp 1998'de senato seçimlerine, 2000 yılında da parti için-

deki başkan adayı seçimlerine katıldıktan, birçok taslak metinden ve yanlış çıkıştan sonra *Doğanın Düşmanı* nihayet okura sunulacak hale geldi.

Kuraklığı havanın bir cilvesi kabul edip önemsemeyebilirdim de (gerçekten de o zamandan beri o bölgede ciddi herhangi bir şey olmadı). Ama bir süredir muktedirlerle ilişkili her şey karşısında en kötü olasılığı düşünmeyi âdet edinmiştim; sanayi faaliyetleri de sistemin kalbi gibi bir şey olduğu için bu faaliyetlerin iklim üzerindeki etkileri beni ziyadesiyle kuşkulandırıyordu. Bunda ABD emperyalizminin de payı vardı; iktidardakilere kuşkuyla yaklaşmaya Vietnam olayıyla başladım; ABD'nin Orta Amerika politikasıyla bu tutumum iyice pekişti; kuraklık ortalığı kasıp kavurmaya başladığı sıralarda, Nikaragua'daki devrimi Sam Amca'ya karşı savunmak için verilen müthiş mücadele kötü bir biçimde sonuçlanmak üzereydi. Nikaragua'da devrimcilerin yenilgisi çok acı oldu ve öfkemi bir kat daha artırdı; ama önemli dersler de çıkarmamı sağladı; en başta da, sistemin demokrasi ve insan haklarına saygı iddialarının cilası kazındığında ne kadar amansız olabileceğini gördüm.

Bu kitapta, sermayenin sürekli büyümek için yaptığı korkunç baskının etkileri değerlendiriliyor. Emperyalizm tam da böyle, sürekli genişleyen bir örüntüydü, varlığını siyasi ve uluslararası her alanda belli ediyordu. Ama büyüdükçe büyümek isteyen bu sermaye aynı zamanda, atıklarıyla güneş enerjisini atmosferde hapseden sanayi sisteminin hem denetçisi hem de düzenleyicisiydi. Bu nedenle, imparatorluk bağlamında sermaye hakkında söylenen ve doğruluğu kanıtlanmış şeyler doğa alanı için de geçerliydi; yani imparatorluk kurbanı insanlarla ekolojik dengenin bozulması konusu aynı başlık altında incelenebilirdi. İklim değişikliği aslında emperyalizmin başka bir türüydü. İklim değişikliği, sermayenin amansız büyümesinin neden olduğu yegâne tehlikeli ekolojik etki de değildi üstelik. Biyosferin, organoklorinlerle ve zararlı olduğu kadar analizi de zor olan başka zehirli maddelerle doldurulması, Yeşil Devrim yüzünden toprakların ziyan edilmesi, canlı türlerin hızla yok olması, Amazon'lardaki orman arazilerinin parsellenmesi gibi daha bir sürü şey de vardı; insanlıkla doğa arasındaki ilişkide meydana gelen büyük bir krizin sarmallar çizerek her yere nüfuz eden duyargalarıydı bunlar.

Bu açıdan bakıldığında, ekosistemlere yapılan tek tek kötü muamelelerin bir araya gelerek oluşturduğu daha büyük bir "ekolojik kriz" çıkıyor karşımıza. Bunun başka içerimleri de var. Zira insanoğlu doğanın bir parçası, bu rolden hoşlansın hoşlanmasın, bu böyle. Dolayısıyla, orman ve göl ekolojilerinin yanı sıra bir insan ekolojisinden de söz edebiliriz. Buradan büyük ekolojik krizin, ekolojisi hastalıklı bir toplumun ürünü olduğu ve böyle bir toplumun içine iyice nüfuz ettiği sonucunu çıkarabiliriz. Konuyu bu açıdan değerlendirmek daha geniş bir görüş açısı sağlar bize. Dar bir ekonomik determinizmin dışına çıktığımızda, sermayenin maddi bir düzenleme olmanın yanı sıra, daha derinlerde, insanın ruhuna kanser gibi yerleşmiş patolojik bir varlık tarzı olduğunu da görürüz. Bütün bir varlık tarzının baştan aşağı değişmesiyse söz konusu olan, o zaman "ne yapmalı?" şeklindeki önemli soru yeni boyutlar kazanır. Ekoloji politikası bu durumda dış çevrenin denetlenmesinden ibaret bir politika olmaktan çıkar, düpedüz devrimci bir çehreye bürünür. Bu, doğanın düşmanı olan sermayeye karşı yapılacak bir devrim olacağı için, ekolojik bakımdan adil ve rasyonel bir toplum kurma mücadelesi, yüz elli yıl boyunca dünyayı salladıktan sonra rezil bir biçimde sona eren sosyalizmin mantıksal halefi olacaktır. Ama bu sefer de bu "sonraki çağ"ın, yani ekolojik sosyalizmin, eski sosyalizme tebelleş olan, yıkımını hazırlayan kusurların üstesinden gelip gelemeyeceği sorusuyla karşı karşıya kalırız.

Bu fikirleri pek kimsenin kaale almaması gibi büyük bir sorun da var ortada yalnız. Bu kitabı yazmaya başlarken yukarıdaki tezlerin ana akım olarak adlandırılan ortalama fikirlerin çok uzağında olduğunun tümüyle farkındaydım. Kapitalizmin zafer kazandığı, sağduyu sahibi insanların bile piyasa mekanizmalarında yapılacak ufak tefek düzeltmelerle ekolojik zorlukların üstesinden gelebileceğimizi düşünmeye sevk edildikleri böyle bir zamanda aksi düşünülebilir miydi? Sonra, eski moda düşüncelerden kurtulmuş bir insan, bırakın sosyalizmin hatalarını gidermeye çalışmayı, böyle antika bir konu üzerinde neden kafa yorsundu ki?

Bütün bu zorluklar, parçalanmış, bölünmüş sol düşüncenin geneli için, gerek işçi sınıfına tutkuyla bağlı sosyalist düşünceyi miras almış "kızıl" sol, gerekse ekolojik krize dikkat çekmeyi amaçlayan "yeşil" sol için aynen geçerlidir. Sosyalizm, sermayenin do-

ğanın düşmanı olduğu fikrini tereddütsüz kabul etse de, kendisinin doğanın dostu olduğundan pek o kadar emin değildir. Çoğu sosyalistin, daha temiz bir çevreden yana tavır koymasına rağmen işin ekolojik boyutunu pek ciddiye almadığını belirtmek gerek. Sosyalistler, çevre kirliliğini işçi devletinin gidermesi gibi bir stratejiden yanalar, ama ekolojik bir bakış açısının insani ihtiyaçların karakterinde, sanayinin kaderinde ve doğanın içsel [*intrinsic*] değeri sorununda gerçekleştirilmesini gerekli gördüğü radikal değişimleri benimsemeye pek gönüllü değiller. Yeşiller ise, her ne kadar kendilerini bu radikal değişimler üzerinde düşünmeye adamışlarsa da, sermayeyi sorunun merkezine yerleştirmeye yanaşmıyorlar. Yeşil siyaset, sosyalistten ziyade popülist veya anarşist bir çizgi izliyor. Zaten Yeşiller, iyi yönetilen, boyutu küçültülmüş ve başka üretim tarzlarıyla harmanlanmış bir kapitalizmin toplumsal üretimi yönetmeye devam ettiği, ekolojik açıdan sağlıklı bir gelecek tahayyül ediyorlar. Kazanamayacağımı bile bile, sırf sorunun kökünün bizatihi sermaye olduğunu göstermek için katıldığım 2000 yılı başkan adaylığı seçimlerindeki rakibim Ralph Nader esasen böyle bir tavır sergiliyordu.

Egemen düzene alternatifler düşünenlerin nezih entelektüel cemaatten ihraç edilme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir zamanda yaşıyoruz. Gençliğimde ve benden birkaç kuşak önce, kapitalizmin köşeye sıkışmış olduğu ve ayakta kalıp kalamayacağının hiç de belli olmadığı konusunda bir fikir birliği vardı. Son yirmi yıl içinde ise neoliberalizmin yükselişi ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte, kapitalist sistemin çevresi bir olmazsa olmazlık, hatta ölümsüzlük halesiyle kaplanıverdi. Entelektüel sınıfların, hiçbir şeyin sonsuza kadar sürmediği, bütün imparatorlukların bir gün çöktüğü ve yirmi yıllık bir yükseliş döneminin tarihte çok küçük bir zaman dilimine tekabül ettiği şeklindeki tecrübeyle sabit gerçekleri görmezden gelip bu tür absürd çıkarımların peşinden koyun gibi gitmeye bu kadar meraklı oluşları hayret verici. Yakın zamanlarda biten şu nokta.com manyaklığında sergilenen zihniyetin aynısı kapitalizmi tanrı vergisi, ölümsüzlüğe yazgılı bir şey olarak algılayanlarda da görülür. Sürekli büyüme mantığı üzerine kurulmuş bir toplumun bir gün doğal kaidesini parçalamasının kaçınılmaz olduğu şeklindeki bas bas bağıran gerçeğin, bir an için de olsa res-

mi senaryodan şüphe duyulmasını sağlayacağı düşünülebilirdi belki. Gelgelelim son derece etkili propaganda aygıtları ve iktidarın düşünsel alanda neden olduğu tahribatlar sayesinde bugüne kadar böyle bir şey olmamıştır.

Değişim olacaksa egemen konsensüsün dışından gerçekleştirilecektir. Böyle bir uyanışın varlığına işaret eden belirtiler mevcut. Dev küresel binada çatlaklar oluşmaya başladı; bu çatlakların arasından yeni bir protesto çağı doğuyor. Dünya Ticaret Örgütü, toplantılarını herhangi bir engellemeye maruz kalmamak için Katar'da yapmak veya kendini etrafı surlarla kaplı Quebec'in içine hapsetmek zorunda kalıyorsa, çiçeği burnunda başkan George W. Bush resmen göreve başladığı gün, aleyhinde yapılan protestolar nedeniyle Pennsylvania caddesinden, halkı selamlayarak geçmek yerine, kurşun geçirmez limuzininin içinde adeta bir kaçak gibi geçiyorsa, o zaman yeni bir ruhun doğduğu, kendi tercihleri bu olmadığı halde kendilerini ekolojik krizin damgasını vurduğu bir dünyada bulan ve bugün artık orta yaşlara doğru yol almaya başlamış olan kuşağın ayaklanmaya ve tarihi kendi elleriyle şekillendirmeye başladığı pekâlâ söylenebilir. *Doğanın Düşmanı* onlar için yazıldı; onlar ve ancak verili gerçeklerden kurtularak bir gelecek elde edebileceklerini fark etmeye başlayanlar için.

Benimsediğim muhalif tavır 1988'deki kuraklığı, ekolojisi harap olmuş bir toplumun habercisi olarak görmeye koşulladı beni. Ama etkilendiğim tek şey bu değildi. O sıralarda *Tarih ve Tin*'le uğraşıyordum, Sandinistaların, özellikle de radikal rahiplerinin inançlarından çok etkilenmiş, heyecanlanmıştım; bir reddin bir onayla birleşmediği sürece değersiz olduğunu, verili gerçeklerin ötesine geçmek için gerekli cesaretin ancak eşyanın bütününe ilişkin bir tasavvur geliştirdikten sonra toplanabileceğini onlar sayesinde fark etmiştim. Bizi bekleyen zor günlerde bize kılavuzluk edecek, 1968'lerden kalma harika bir deyiş var: Gerçekçi ol, imkânsızı iste. O halde, haydi ayağa kalkalım ve imkânsızı isteyelim.

Bu kitabın yazılmasına kadar geçen uzun yolculuk sırasında birçok kişinin yardımını gördüm; adlarını buraya sığdıramayacağım kadar çok kişinin hem de; hele kitabın büyük bir bölümünün arka planını oluşturan siyasi kampanyalar sırasında tanıştığım yüzlerce insa-

nı da bu listeye katarsak, ki katmalıyız bence. Ama kitabı düşünsel açıdan etkileyenlerin adlarını sıralamak hiç de güç olmayacak. Ekolojik krizle ilgilenmeye karar verdikten kısa bir süre sonra *Capitalism, Nature, Socialism* dergisinin ve en anlamlı bulduğum ekolojik Marksizm okulunun kurucusu James O'Connor'la temasa geçmeye karar verdim. Bu kararın, meslek hayatımın en isabetli kararlarından biri olduğu çok kısa bir zaman içinde anlaşıldı ve hâlâ süren bir işbirliğinin başlamasına vesile oldu. Ekonomi politik konularındaki akıl hocam ve en acımasız eleştirmenim olmakla birlikte daha çok değerli bir dost olarak gördüğüm Jim'in bu kitabın her yerinde emeği var (ama kitaptaki hataların tümünün sadece bana ait olduğunu mutlaka belirtmem gerekir). *CNS* camiasına, kitabın ortaya çıkış süreci boyunca bana entelektüel faaliyetlerim için bir yuva ve forum sağladıkları, sayısız kereler dostça yardımlarını esirgemedikleri için çok teşekkür ederim. Benden yardımlarını esirgemeyen dostlarım arasında Barbara Laurence'i, New York editöryel grubunu (Paul Bartlett, Paul Cooney, Maarten DeKadt, Salvatore Engel-Di Mauro, Costas Panayotakis, Patty Parmalee, Jose Tapía ve Edward Yuen), Boston grubundan Daniel Faber ile Victor Wallis'i ve Alan Rudy'yi sayabilirim.

Kitabın oluşum döneminin çeşitli evrelerinde taslak metinleri birçok kişi dikkatle okudu: Susan Davis, Andy Fisher, DeeDee Halleck, Jonathan Kahn, Cambiz Khosravi, Andrew Nash, Walt Sheasby ve Michelle Syverson. Hepsine minnettarım. Michelle Syverson'a ayrıca kitabın yayımlanma aşamasmdaki aktif desteklerinden dolayı da teşekkür borçluyum.

Kitabın ortaya çıkışını hazırlayan çeşitli evrelerde çeşitli şekillerde yardımlarını gördüğüm Roy Morrison, John Clark, Doug Henwood, Harriet Fraad, Ariel Salleh, Brian Drolet, Leo Panitch, Bertell Ollman, Fiona Salmon, Finley Schaef, Don Boring, Starlene Rankin, Ed Herman, Joán Martinez-Alier, Daniel Berthold-Bond ve Nadja Milner-Larson'a teşekkür ederim. Mildred Marmur, hiç üstesinden gelemediğim dünya işlerinde her zamanki gibi bana çok yardımcı oldu ve pratik fikirler verdi. Roberto Molteno ile Zed çalışanlarına, bana da ortaya çıkardıkları değerli eserler listesine katılma fırsatı sundukları ve yardımlarını esirgemedikleri için çok teşekkür ederim.

1988'den beri akademik yuvam olan Bard College'e ve yöneticilerine, özellikle de Leon Botstein ile Stuart Levine'a, fakülteye, çalışanlarına (özellikle Jane Dougall'a), öğrencilere, yıllarca benden esirgemedikleri her türlü –maddi, manevi, entelektüel– destek için bu vesileyle teşekkür etmek isterim. Muhalif görüşlere hoşgörünün iyice azaldığı bir zamanda Bard'ı bulmak müthiş bir şanstı benim için. Bard College olmasaydı bu kitabı ortaya çıkarırken çok daha yalnız kalacak, çok fazla zahmet çekecektim.

Son olarak, bana destek olan aileme teşekkür ederim. Eşim ve hayat arkadaşım DeeDee ile başlayıp bu mücadeleyi kendileri için verdiğimiz geleceğin çocuklarını temsilen adlarını sayacağım torunlarıma, Solmaria, Rowan, Liam, Tolan ve Owen'a kadar ailemdeki herkese müteşekkirim.

Kasım 2001

11 Eylül 2001'de geleceğimizin üzerine çöken uğursuz gölge, *Doğanın Düşmanı*'nın dizgisinin tamamlanıp yayımlanma hazırlıklarının yapıldığı dönemlere rast geldiği için kitaba dahil edilemedi. Ama olayın önemi, üzerinde birkaç şey söylemeyi zorunlu kılıyor.

Öncelikle, bu kitabın büyük bir bölümü büyük bir ekonomik büyümenin yaşandığı bir dönemde yazıldığı için, ana teması, yani sermayenin amansız genişleme baskısı teması, dünya ekonomi sisteminin bugün yaşadığı feci düşüş trendi içinde pek önemli görünmeyebilir. Ancak aynı temel ilkeler geçerliliklerini hâlâ koruyor. Burada asıl önemli olan sermayenin yaptığı baskı, sonunda büyüme gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiş, önemli değil. Kapitalizm krizlerle işleyen bir sistem; ekonomideki krizlerle ekolojideki krizler arasında net bir bağıntı kurmak asla mümkün olmasa da ekonomi döngüsünün her iki ucunda da ekosistemlerin bütünlüğünün kötü etkilendiğini söyleyebiliriz. Ekonomi büyürken salt nicelik ortama hâkim olur; bugünkü gibi baş aşağı indiği zamanlarda ise büyümenin azalması, tekrar gerekli birikimi oluşturmak için çevreyle ilgili olarak alınmış önlemleri gevşetmek gerektiğini gösteren bir işaret olarak algılanır.

İkinci olarak, köktendinci terörünün yol açtığı kriz ile küresel ekolojik bozulmanın yol açtığı kriz arasında belli temel ortaklıklar var. İleriki sayfalarda da göreceğimiz gibi, ekolojik kriz karabasan gibi bir şey; doğayı tedricen tahakküm altına almak için dünyanın dört bir yanına salıverilmiş iblislerin sonunda efendilerine musallat oldukları bir karabasan. Ama aşağı yukarı buna benzer şeyler terörizm için de söylenebilir. Köktendinciliğin başkaldırısı çoğunlukla modernliğe başkaldırı gibi algılanır, ama bu sadece emperyalizm bağlamında, yani dünya genelinde insanlık üzerindeki tahakkümün sürekli artması bağlamında önem kazanan bir şeydir. Küreselleşme adıyla bilinen emperyalizm türünde, bütün eski varlık biçimlerinin yok edilmesi, zorla dayatılan "serbest ticaret"in ayrılmaz bir parçasıdır. Köktendincilikler, kıyıda köşede kalmış (peripheral) toplumlarda, tahrip olmuş toplulukların bütünlüğünü yeniden sağlamak amacıyla ortaya çıkarlar. Ancak bu amaç, güçsüzlüğün beslediği nefret yüzünden irrasyonel bir hal alır; böyle bir hal alınca da bir intikam döngüsü içinde bir terör ve karşı-terör modeline dönüşür.

Terör ile ekolojik bozulmanın diyalektikleri petrol rejiminde buluşur. Petrol, bir yandan ekolojik krizin temel maddi dinamiği olma özelliğini korurken, öte yandan onun adına amansız mücadelelerin verildiği topraklar üzerinde kurulan emperyalist tahakkümün itici gücü olma özelliğini sürdürür. Petrol sanayi toplumunu körükler; Batı'nın büyümesi de zorunlu olarak, petrolün en stratejik biçimde konumlandığı topraklar üzerindeki sömürü ve denetimin artmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu toprakların büyük bir bölümü müslüman ülkelere ait olduğu için bugün gözümüzün önünde cereyan eden büyük mücadelenin sahnesi de İslam ülkeleri.

Burası bu mücadelenin nasıl yürüdüğünün tartışılacağı bir yer değil, o yüzden bunun asıl köklerinin araştırılması gerektiğini söylemekle yetinelim. Bu açıdan bakınca, ekolojik krizi sona erdirmek ile insanlığı terörden kurtarmanın (elbette buna süper gücün kurbanları üzerinde uyguladığı terör de dahil) aynı sürecin iki yüzü olduğu görülür. İkisi de imparatorluğu alt etmeyi, imparatorluğu alt etmek de doğa ve insan üzerindeki emperyalizmi yaratan şeyi yok etmeyi gerektirir. Bunun sanayi sistemimizi, dolayısıyla da bütün varlık biçimimizi baştan aşağı yeniden yapılandırmadan başarıla-

cağını düşünmek yanılsamadan başka bir şey değildir. İster petrole dayalı olsun ister başka şeylere, emperyalizmin boyunduruğundan bugünkü düzen içinde kurtulmak mümkün değildir. Dolayısıyla, küresel ısınma ile ekolojik krizin diğer veçhelerinin üstesinden gelmek için gereken şeyler terörü yok etmek için de gereklidir. Fosil yakıt ekonomisine *ihtiyaç* duymayan, yani kitapta da belirtildiği üzere, sermayeyle ilişkisi olmayan bir dünya kurmamız gerekiyor.

Zira yaşayan her şey kutsaldır.
WILLIAM BLAKE

Kutsal olan her şey küfürden nasibini almıştır.
KARL MARX

•

Torunlarım Owen, Tolan, Liam,
Rowan ve Solmaria için,

I

SUÇLU

1
Giriş

1970'TE, DÜNYA EKOLOJİSİNİN bütünlüğünün bozulduğuna ilişkin kaygıların artması yeni bir politikanın doğmasını sağladı. 22 Nisan'da ilk "Dünya Günü" ilan edildi; o tarihten sonra da her yıl bugün çevrenin korunması ve geliştirilmesi için çağrılarda bulunulmaya başladı. Bir şeylerin farkına varmaya başlamış olan yurttaşlara seçkin kesimden kişiler de katıldı; "Roma Kulübü" adı altında örgütlenip daha önce hiçbir iktidar sahibinin dillendirmediği bir konuyu 1972'de "Büyümenin Sınırları"[1] başlıklı bir manifestoyla gündeme getirmeye bile cüret eden kişilerdi bunlar.

Otuz yıl sonra kutlanan Dünya Günü 2000, Leonardo di Caprio ile Başkan Bill Clinton arasında geçen ve doğanın kurtarılmasıyla ilgili bolca hoş lafın edildiği bir konuşmaya tanık oldu. Bu yıldönümü, otuz yıllık "sınırlandırılmış büyüme"nin sonuçlarının değerlendirilmesine elverişli bir platform vazifesi de gördü. Otuz yıl sonra yeni bir binyılın eşiğinde şu noktalar göze çarpıyordu:

- İnsan nüfusu 3.7 milyardan 6 milyara çıktı (%62);
- Petrol tüketimi günde 46 milyon varilden 73 milyon varile çıktı;
- Çıkarılan doğalgaz miktarı yılda 32 milyar metre küpten 91 milyar metre küpe çıktı;
- Çıkarılan kömür miktarı 2.2 milyar tondan 3.8 milyar tona çıktı;
- Dünya genelinde motorlu taşıt sayısı neredeyse üçe katlanarak 246 milyondan 730 milyona çıktı;
- Hava trafiği altı kat arttı;
- Kâğıt sanayiinde kullanılan ağaç miktarı ikiye katlanarak yılda

1. Meadows vd. 1972.

200 milyon tona ulaştı;

- İnsan kaynaklı karbon emisyonu yıllık 3.9 milyon tondan yaklaşık 6.4 milyon tona çıktı (üstelik, 1970'te hesaba katılmayan küresel ısınma faktörünün farkına varıldıktan sonra emisyonların azaltılmasına yönelik çabalarda bulunulmasına rağmen);
- Küresel ısınmaya gelince, ortalama ısı 0.37 °C arttı; bu çok düşük bir ısı değişimine tekabül etse de, ısı değişiminin dünya geneline farklı oranda yayıldığı düşünülürse, bunun kaotik hava olaylarıyla (yazılı tarihin en yıkıcı on fırtınasından yedisi son on yılda gerçekleşmiştir) tahmin edilemez, denetlenemez ekolojik travmaların birbirini izleyeceği anlamına geldiği söylenebilir; buna ayrıca 2000 yazında Kuzey Kutbu'ndaki buzulların 50 milyon yıldan sonra ilk kez erimesini, bir yıl sonra da "Klimanjaro'nun karları"nın yok olma sinyalleri vermesini ekleyebiliriz;
- Canlı türleri 65 milyon yıldan beri görülmemiş bir oranda yok oluyor;
- Avlanan balık sayısı 1970'ten beri iki kat arttı;
- Tarım topraklarının %40'ı verimsizleşti;
- Ormanların yarısı yok oldu;
- Bataklıkların yarısı doldurulmak veya kurutulmak suretiyle yok edildi;
- Bugün ABD karasularının yarısı yüzmeye veya balıkçılığa uygun değildir;
- Ozon tabakasının incelmesine neden olan emisyonların denetim altına alınmasına yönelik ortak girişimlere rağmen, 2000 yılında ozon tabakasının Antartika üzerindeki kısmında meydana gelen delik o güne kadar kaydedilmiş en büyük delikti; delik, ABD'nin Kuzey Amerika'daki topraklarının üç katı büyüklüğündeydi; bu arada bu deliğe neden olan 2000 tonluk madde her gün havaya salınmaya devam ediyordu;[2]

2. Buradaki bilgilerin çoğu Donella Meadows'un Nisan 2000'de internette yayımlanan "Earth day plus thirty, as seen by the Earth" başlıklı yazısından alınmıştır. Maalesef yakınlarda vefat eden Meadows aynı zamanda *The Limits to Growth*'un (Meadows vd. 1972) 1992'de yayımlanan devamı niteliğindeki çalışmanın da ortak yazarlarından biridir. Bu çalışmada önemli çevre krizleri içinde ozon tabakasının incelmesi sorununun, uluslararası işbirliğini harekete geçirerek çözülmüş tek sorun olduğundan söz edilir, ama bu sorunun çözüldüğü fikri yanlıştır.

- 1999 yılında ABD'de 7.3 milyar ton kirletici madde doğaya salındı.[3]

Bu temayüllerin çoğunun hızı artıyor. Bunların hepsi, her yetkili ve etkili kaynağın müjdeli bir habermiş gibi verdiği gelişmenin, yani dünya genelinde ekonomik üründen elde edilen gayri safi gelirin "Büyümenin Sınırları"nın ilan edilmesinden beri geçen otuz yıllık dönem içinde 16 trilyon dolardan 39 trilyon dolara yükselerek yüzde 250 artmasının tezahürleridir.

Bu tabloya insani maliyetleri de eklemeliyiz, zira bu eşi benzeri görülmedik refah döneminde:

- Üçüncü Dünya'nın borç miktarı sekiz kat arttı;
- Birleşmiş Milletler'in araştırmalarına göre, zengin ülkelerle yoksul ülkeler arasındaki farkın oranı, 1820'de 3 kat, 1950'de 35 kat, 1973'te (çevre duyarlılığının artmaya başladığı dönem) 44 kat iken otuz yıllık dönem içinde bu oran 72 kata yükselmiş; başka bir deyişle, üçte iki oranında artmış; bu sarsıcı oranın günümüzde daha da arttığına şüphe yok;
- 1990 ile 1998 yılları arasında 50 ülkede kişi başına düşen gelir azaldı. Bu ülkelerden biri olan Rusya, savaşta istilaya uğramamış bir ülkede o güne kadar hiç görülmemiş fecaatte gelişmelere tanık oldu; bu gelişmeler sonucu Rusya'da ortalama insan ömründe öyle düşüşler ve sakat doğum oranlarında öyle artışlar yaşandı ki, bu oranlar devam ederse yüz yıl kadar sonra ülkede insan kalmayabilir;
- her yıl 18 yaşından küçük 1.2 milyon kız küresel fuhuş sektörüne giriyor;
- 100 milyon çocuk evsiz ve sokaklarda yaşıyor.

Elbette daha birçok veri mevcut. Amacım okuru istatistiğe boğmak değil; sadece her sağduyu sahibi insanın rahatça anlayabileceği, buna rağmen sürekli olarak hem ihmal edilmiş hem de yanlış anlaşılmış şeylere dikkat çekmek. Daha açık söyleyeyim.

3. Bu bilgi Daniel Faber'den alınmıştır. Bu sayı, bu tür ölçümlerin yapıldığı on yıllık bir dönem içinde ulaşılan en yüksek sayıdır (Faber, ölçümler şirketlerin gönüllü raporlarına dayanılarak yapıldığı için bu sayının aslından çok daha düşük olduğunu belirtiyor).

Dünya, daha doğrusu Batılı sanayi dünyası, önceki kuşakların hayal bile edemeyeceği büyük bir refah düzeyine sıçrarken, aynı zamanda kendine hayal edilmesi daha da güç muazzam bir kuyu da kazmıştı. Bugünkü dünya sisteminin büyümesini sınırlamak için önünde otuz yıl gibi bir zamanı vardı, ama bunda o kadar başarısız oldu ki, büyümenin sınırlandırılması fikri bile resmi söylemden ihraç edildi. Ayrıca, mevcut sistemin iç mantığında "büyüme"nin azınlık için zenginliğin, çoğunluk için de sefaletin sürekli artması anlamına geldiği kanıtlanmış bir şey. Bu nedenle araştırmamıza, bu şekilde tasarlanan "büyüme"nin uygarlığın doğal temelinin yıkımı anlamına geleceği şeklindeki ürpertici gerçekten yola çıkarak başlamalıyız. Dünya canlı bir organizma olsaydı, aklı başında herkes bu "büyüme"nin kanserli bir büyüme olduğu, tedavi edilmediği takdirde bunun insan toplumunun sonu anlamına geldiği, hatta insan türünün yok olması sorununu gündeme getireceği sonucuna varırdı. Büyümenin denetlenemez olduğunu öğrendikten sonra basit bir genelleme bile bize aynı şeyleri söyler. Ayrıntılar önemli ve ilginç elbette, ama tüm bunlardan çıkarılan şu temel sonuç kadar değil: Karşı konmaz biçimde büyüme ve bu büyümenin insanın varoluşu için gerekli doğal ortamı apaçık bir biçimde bozup yok ediyor olması, en yalın ifadeyle, mevcut toplumsal düzende yok olmaya mahkûm olduğumuz ve varlığımızı sürdürmek istiyorsak, bu düzeni en kısa zamanda değiştirmemiz gerektiği anlamına gelmektedir.

İnsanın bu bariz ve korkunç hakikati haykırası geliyor. Aslında bu hakikat bütün gazetelerin manşetlerinde, her medya kuruluşunun logosunda yer almalı, Meclis'in ve bütün devlet örgütlerinin ana gündem maddesi, her toplantının odak noktası ve eğitimin her düzeyinde müfredatın en önemli dersi, vb. olmalı, ama öyle değil işte. Evet, ekolojik krizle bir hayli ilgilenildiği doğru; ki bu ilginin genelde yararlı olduğu söylenebilir ama, kimi zaman düpedüz zararlı etkileri olmuş, bazen de çok yüzeysel kalmıştır. Peki ama bu zalim hakikat (insanlığın, kendisini yok edebilecek bir konumda olan ve temelden değiştirilebileceğini veya değiştirilmesinin yerinde olduğunu kimsenin pek düşünmediği bir *intihar rejiminin* elinde olduğu hakikati) üzerinde ciddi ciddi düşünüldü mü hiç? Bu sistemin doğaya tecavüzü rasyonel bir biçimde tahlil edildi ve bunun sonucunda bu sistemi değiştirecek (sağını solunu iyileştirmek veya

işi şansa, iç dinamiklerin zorlamasıyla gerçekleşecek bir değişim olasılığına havale etmek yerine kanserli hücreyi tespit edip tedavi yöntemlerini ortaya koyacak) bir plan geliştirildi mi?

Bütün bunların bu kitapta yapılacağını umuyorum. En azından bunu yapmak amacındayım; söyleyeceklerim her yönüyle doğru olmasa da, hatta fena halde yanlış da olsa, hiç olmazsa temel sorunların gündeme getirilmesine vesile olur. Son zamanlarda ortaya konan ciddi ve akla yatkın çevre planlarıyla bir alıp veremediğim yok. Ama yapılması gereken tek şeyin bir-iki reformdan ibaret olduğu şeklindeki yargıyla var. Soruna bir bütün olarak bakmayı ve radikal değişim imkânı üzerinde düşünmeyi reddetme tavrından şikâyetçiyim. Zira yukarıda dile getirdiğim şeylerin az da olsa gerçekleşme ihtimali varsa (yinelemekte fayda var; mevcut kanıtlar o kadar çok ki onları çürütmek varlıklarını inkâr edenlerin yükümlülüğü) bu şeylerin içerimleri, artık rağbet görmüyor olmalarına ve rahatsız edici oluşlarına bakılmaksızın bütünüyle ortaya konmalıdır. Ortada sistemin büyüme mantığıyla ilgili etkili bir söylem yoksa ve dünya bugün tatlı bir inkârın içinde huzurlu huzurlu yaşayışını sürdürüyor veya marazi bir huzursuzluk içinde diken üstünde duruyor, ekolojik krizle açık açık yüzleşmek yerine sözde yeşilcilerle sahtekârların sözüne kulak veriyorsa, tam da böyle bir söylemi ortaya çıkarmaya uğraşan bir esere ihtiyaç var demektir. Bu nedenle, *Doğanın Düşmanı*'nı çevre felaketlerine yeterince işaret edilmediği için değil, konuyla ilgili sayısız çalışmanın yukarıda bahsi geçen durumdan aşağıdaki sonuçları pek çıkarmadığı için yazdığımı söyleyebilirim:

- "Mevcut sistem" kapitalizmin; yani sağduyuyla anlaşılmayan ve bildik ekonomik içerimlerinin çok ötesine uzanan tuhaf bir canavar olan sermayenin dinamiğinin ta kendisidir;
- Söz konusu "büyüme" esasen sermayenin en iç varlığını ifade etme şeklidir;
- Sermayenin büyümesi ıslah edilemez; dolayısıyla bu büyümeyi ciddi bir biçimde sınırlandırmak sistemi derin bir krizin içine sürükler. Sermayenin düsturu her zaman "Ya Büyü Ya Öl!"dür. Buradan sermayenin reformdan geçirilemeyeceği sonucu çıkar: Ya bizi yönetip mahvımıza sebep olur ya da yok edilir, böylece biz

de yaşama şansı elde ederiz.

- Çıkarılan bu sonuçlar bizden, artık genelde tarihin çöp tenekesine atılmış olduğu düşünülen devrim sorununu yeniden düşünmemizi talep eder. Oysa ben sermayenin çevreyi tahrip edici ve ıslah edilemez kuvvetlerinin topyekûn bir devrim ihtimalini gündeme getirdiğini ileri süreceğim; geçen yüzyılın sosyalizmleriyle bağları olmasına rağmen onlardan ayrı *ekososyalist* bir devrim olacak bu.
- Her ne kadar radikal kuvvetler halihazırda sefil bir durumda olsa da, böyle bir devrimin ana hatlarını tahayyül ve telaffuz etmek bizlerin görevidir.

Zaman değişiyor olabilir. Küreselleşme düzeyine ulaşan sermaye, doğa ile insanlık üzerindeki tahakkümünden kaynaklanan çelişkileri artık dizginleyemediği için, sisteme karşı gösterilen direnişin uzun zamandan beri devam eden düşüş trendi sona eriyor, dünyanın her tarafında insanlar sistemden kurtulmaya çalışıyor olabilir. Bu tür gelişmelerin yaşandığına dair birçok belirti mevcut, bunların en belirgini de küresel sermayenin cenabet üçlüsüne (IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü) karşı dünya genelinde yapılan gösteriler.[4]

Doğanın Düşmanı'nı yazmaya 1999'da Seattle'da meydana gelen ve dünyayı sarsan olaylardan epey önce başladıysam da kitabın aynı tarihsel güçlerden etkilendiği görüşündeyim. Kitap, küreselleşme karşıtlarının eylemlerinin mantığının neye işaret ettiğini sorgulamaya çağırıyor. Başka bir deyişle, sistemle girişilecek mücadelenin ilk safhalarının ötesine nasıl geçeceğiz? Tıpkı insanın nefes alıp vermeyi isteyerek bırakamadığı gibi amansızca genişlemeyi bırakamayan sermaye rejimi nasıl denetim altına alınabilir? Sermayeyi alaşağı edip yerine yeni bir üretim tarzına dayalı yeni bir

4. Başka bir belirti daha: 2000 yılının Ekim ayında Meksika'nın Chiapas şehrinde Amerika kıtasındaki yerli topluluklarından 222 delegenin katıldığı toplantıda "neoliberalizm, küresel kapitalizmin nüfuz alanını genişletme stratejisinden ibaret olduğuna göre... genel hedef 'Amerika kıtasında kapitalizmi, özellikle de bugünkü tezahürü olan neoliberalizmi yenilgiye uğratmak' olmalıdır" (ACERCA 2001) gibi bir karar alınmıştı. On yıl önce bir toplantıdan böylesi fikri bir olgunluğa ve militanca bir duruşa sahip bir kararın çıkması hayal bile edilemezdi.

toplum yaratmayı düşünmeye hazır mıyız? Bu krizin mevcut sistem dahilinde çözümlenemeyeceği bilincinden hareketle, bu sistemi bütün yönleriyle yeniden değerlendirmeye ve gerçekten değiştirmeye hazır mıyız? Bu geniş kapsamlı sorular ve bu sorulardan kaynaklanan sayısız meselelerden bazıları kitabın çeşitli bölümlerinde ele alınıyor.

Kitap üç kısımdan oluşuyor. "Suçlu" başlıklı birinci kısımda sermaye, ekolojik krizin "etkin nedeni" olmakla itham ediliyor. Ama öncelikle bu krizin kendisinin tanımlanması gerekiyor, ki bu da ikinci bölümde, krizin boyutlarının anlaşılmasını sağlayacak belli ekolojik kavramlar tanıtılarak ve nedensellik konusu gündeme getirilerek yapılıyor. "Sermaye" başlıklı üçüncü bölümde, Bhopal'de meydana gelen felaketle başlayıp sermayenin ne menem bir şey olduğu ve ekosistemler üzerinde üretim koşullarını kötüleştirmek suretiyle tek bir noktada yoğunlaşmış bir biçimde, acımasızca genişlemek suretiyle de yaygın bir biçimde nasıl muazzam olumsuz bir etkiye sahip olduğu anlatılarak iddianamenin asli unsurları ortaya konuyor. "Kapitalizm" başlıklı sonraki bölümde, sermaye etrafında ve sermaye üretimi için inşa edilmiş özgül toplum biçimi irdelenerek önceki bölümde ele alınan konular daha ayrıntılı inceleniyor. Bu bölümde, sermayenin genişleme tarzları, toplumla ilişkileri, sermayeyi yöneten sınıfın karakteri, daha çok da sermayenin uyarlanabilirliği sorunu araştırılıyor. Bu bir sorun, çünkü kapitalizm ekolojiyle ilgili temel tavrını değiştiremiyorsa, o zaman radikal bir biçimde dönüştürülmesi gerektiğini savunan tez güçlenecektir.

Bütün bunların üstesinden gelmek son derece güç elbette. Ekolojik kriz, kavranması zor, dehşet verici bir şey, sonuçları ise asla bilimsel kanıtlarla yetinmemeyi gerektirecek kadar vahim. Üstelik, burada izlenen muhakeme, son derece zor ve bilinmedik siyasi tercihleri beraberinde getiriyor. Bu muhakemenin üstünkörü bir şekilde de olsa kabul edileceğini düşünsek bile, bazı korkunç boyutlar da barındırması, insanların bu muhakemenin pratik içerimlerine direnmesini kaçınılmaz kılıyor. Burada geliştirilen sav birçok kişiyi, çok güvendikleri, hayran oldukları bir vasinin (hayatları üzerinde büyük bir güce sahip olan bir vasinin hem de) aslında hayatta kalmaları için derhal yere sermeleri gereken soğukkanlı bir katil olduğunu öğrenmişçesine şaşkınlığa ve dehşete düşürecek. Ne kadar

gerekli de olsa, böyle bir sonuca ulaşmak ve böyle bir yolu izlemek hiç de kolay bir şey değil. Ama bu benim sorunum; duaya inansaydım, bu işi yapabilecek gücü kendimde bulayım diye dua ederdim.

"Doğa Üzerindeki Tahakküm" başlıklı II. Kısım'da, davayı doğrudan kovuşturmayı bir kenara bırakıp hangi zemine oturduğunu saptamaya çalışıyoruz. Bunu yapmak birçok nedenden dolayı, ama daha çok da dar bir ekonomist yorumdan kaçınmak için gerekli. Bu kısmın birinci bölümünde (toplamda beşinci bölüme tekabül ediyor) tartışmayı doğa ve insan doğası felsefesinin derinliklerine taşıyarak temellendirmeyi amaçlıyorum. Tartışma bu düzeye ulaştığında, salt *çevresel* bir yaklaşımdan sahiden *ekolojik* bir yaklaşıma geçmek icap ediyor; bunun için de insan ekosistemlerinden ve insanın ekosistemlere uygunluğundan (yani, insanın doğasından) da bahsetmek zorunludur. Doğaya uyumlu özgür bir toplum kurmak amacındaysak eğer, o zaman sermayenin hem genelde doğayı hem de insan doğasını ihlal ettiği gerçeğini teslim etmemiz ve doğayla nasıl daha bütünlüklü bir ilişki kurabileceğimizi anlamamız gerekiyor. 6. Bölüm'de bu fikirler daha da geliştirilerek tarihsel bir çerçevede ve diğer ekofelsefe türleriyle ilişkili olarak inceleniyor. Bu bölümde, sermayenin doğadan yabancılaşmanın çeşitli türlerinin en sonunda yer aldığını ve bunları kendi içinde bütünleştirdiğini görüyoruz. Buradan yola çıkarak sermayenin, sadece ekonomik bir düzenleme olmak şöyle dursun, insanla doğa arasında çok eskiden beri varolan ve "doğa üzerindeki tahakküm" kavramında ifade bulan bir lezyonun had safhaya ulaşmış hali olduğunu söyleyebilir, sermayenin bir dizi kurumdan ibaret olmadığı, başlı başına bir varlık biçimi olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Dolayısıyla, ekolojik krizin üstesinden gelmek için radikal bir biçimde dönüştürülmesi gereken şey tam da bu varlık biçimidir; bu dönüşüm, "ekonomik sermaye" ile onu besleyen kapitalist devletin yıkılması sürecinden geçmeyi zorunlu kılsa bile gerçekleştirilmelidir. Bu bölüm, şu ele avuca gelmez "diyalektik" kavramının oynadığı rolle ilgili biraz kesif bir izahın da yer aldığı bazı felsefi düşüncelerle bitiyor.

Sonra, "Ekososyalizme Doğru" başlıklı Üçüncü Kısım'a geçiyoruz. Bu kısımda "Ne yapmalı?" sorusuna yöneliyoruz. Burada tartışma artık siyasileşiyor ve son zamanlarda toplumu dönüştürme düşüncesinden iyice uzaklaştığımızdan dolayı da ütopik ve eleşti-

rel düşünce karışımı bir yapıya bürünüyor. 7. Bölüm'de işe mevcut ekopolitikaları gözden geçirmekle başlıyor, doğayla ilişkilerimizi onarmak için bugüne kadar neler yapıldığını, mevcut ekopolitikaların sermayeyi kökünden söküp atacak yapıda olup olmadığını inceliyoruz. Bu eleştirinin âdet haline gelmiş olmasına rağmen genelde değeri pek anlaşılmayan bir yönü de var. Bu bölümde sermayenin, üretim gücümüzün onu gerçekleştirme imkânlarından ayrılmasıyla birlikte ortaya çıktığını vurguluyoruz. Sermaye, özünde emeğin hapsedilmesi ve insanın yeteneklerinin (ekolojik açıdan sağlıklı bir toplumda sonuna kadar ve özgürce geliştirilmesi gereken yeteneklerin) budanmasıdır. Bu nedenle, mevcut ekopolitikaların hepsi emeği, yani dönüştürme gücümüzü özgürleştirmeyi başarıp başaramadıklarına bakılarak değerlendirilmelidir. Bu bölümde, nispeten iyi bilinen politikalardan bir kenara itilmiş politikalara kadar geniş bir alan taranıyor ve genelde mevcut stratejilerin eksik olduğu savunuluyor. Bölümün sonunda, pek farkında olunmayan bir tehlikeye, ekolojik hareketlerin gerici, hatta faşist bir hal alabileceği tehlikesine dikkat çekiliyor.

Neler olduğu bu şekilde gözden geçirildikten sonra, son iki bölümde neler olabileceği sorusuna cevap aranıyor. "Ön Tasarı" başlıklı 8. Bölüm'de, sermayeden kurtulmak için neler gerektiği şeklinde genel bir soru soruluyor. Bu da ekonomik sistemin ekolojik dönüşüm sürecine kapı aralayan yeri olarak Marksist "kullanım değeri" kavramına bir göz atmayı gerekli kılıyor; ayrıca, geçen yüzyılda emeğin özgürleşmesi için verilen (ve esas itibariyle başarısız olan) uğraşların siciline, yani sosyalizmin karmakarışık tarihine de şöyle bir uzanıyoruz. Son olarak bakışımızı son derece önemli ekolojik üretim meselesine çeviriyoruz; bu amaçla da, toplumsal cinsiyetin özgürleşmesi ile doğanın özgürleşmesini bir araya getiren ekofeminizm doktriniyle ekolojik üretimi sentezlemeyi deneyeceğiz. Mevcut ekolojik hareketlerin temel noktalarının, içlerinde dönüştürme tohumları barındırmaları dolayısıyla "ön tasarı" niteliğinde, kapitalist toplumun geneline yayıldıkları için de her yere nüfuz eder nitelikte [*interstitial*] olduğu gözlemiyle bölümü bitiriyoruz. "Ekososyalizm" başlıklı son bölümde, kapitalizmi dönüştürmeyi amaçlayan bugünkü direnişin dağınık yapısını ve güçsüzlüklerini ortaya koymaya çalışıyoruz. Ekososyalizm terimi, de-

mokrasinin rahatça gelişip güçlenme imkânı bulduğu bir ortamda üreticilerle üretim tarzlarının yeniden bir araya geldiği, bu nedenle de sosyalist olduğu her halinden belli olan bir toplumu niteler; "büyümenin sınırları"na nihayet saygı gösterildiği, doğanın sadece ihtimam gösterilmesi gereken bir şey olmayıp başlı başına içsel bir değeri olduğunun da kabul edildiği ve böylece o bünyevi meydana-getirme özelliğini kaldığı yerden devam ettirmesine izin verildiği için bu toplum her yönüyle ekolojik bir toplumdur da aynı zamanda. Böyle bir ekososyalizm tasavvuru, geleceği tanrılara özgü bir biçimde bütün ayrıntılarıyla öngörme arzusunu taşımıyor; böyle bir toplumu tasavvur ederken, ölüm taciri sermayeye karşı güçlü alternatifler düşünebileceğimizi ve düşünmemiz gerektiğini göstermeyi amaçlıyor. Bu amaçla, konuyla alakalı birçok soru soruluyor ve bütün anlatılanlar kısa, spekülatif bir düşünce halinde toparlanıyor.

Kitaba başlamadan önce birkaç noktaya açıklık getireyim. Kitapta nüfus sorununa gerekli önemin verilmediğine dair eleştiriler geleceğini tahmin ediyorum. Örneğin, kitabın hiçbir bölümünde aşırı nüfus artışını ekolojik krizin temel veya etkin nedenleri arasında saymadım. Bunu nüfus sorununu önemsemediğimden değil (aksine çok ciddi bir sorun bence), tali bir dinamik olarak gördüğümden yaptım; tali derken önem bakımından tali olduğunu söylemiyorum, nüfus artışının sistemin başka unsurları tarafından belirlenmesini kastediyorum.[5] Alt sınıflar uçkurlarına bir hâkim olabilse her şeyin güllük gülistanlık olacağını savunan ve temcit pilavı gibi ısıtıp ısıtıp önümüze sürülen neo-Malthusçuluğun en sadık muhaliflerinden biriyim; insanların toplumsal varoluş şartlarını kendi kendilerine belirleyecek güce sahip oldukları takdirde nüfus

5. Meadows vd. 1992. Yazarlar (Marksist falan da değiller üstelik) biraz kasvetli bir edayla şu sonuca varıyorlar: "... nüfusun kendi kendini sınırlamasını sağlayan bir etken söz konusu. Kişi başına düşen sanayi çıktısı miktarı yeterli büyüklüğe ulaştığında nüfus en sonunda sabit bir seviyeye ulaşacaktır. Ancak bu modelde sermayenin kendi kendini sınırlamasını sağlayan herhangi bir etken yok. 'Gerçek hayatta,' zengin insanların veya ülkelerin artık daha fazla zengin olmak istemediklerinin örneklerine pek rastlayamıyorsunuz. Dolayısıyla biz de sermaye sahiplerinin zenginliklerini sürekli katlamak, tüketicilerin de tüketimlerini sürekli artırmak isteyeceklerini varsaydık.."

oranını gerektiği gibi ayarlayacak güce de sahip olacakları görüşündeyim. Bana göre meselenin esası, insanlara bu gücü vermek; bunun için de artık altsınıfların olmadığı, insanların kendi hayatlarını kendilerinin tayin ettiği bir dünya kurmamız gerekiyor.

Doğanın Düşmanı, Marksist gelenek içinde hareket ettiği, sosyalizmin emeğin özgürleştirilmesinin zorunlu olduğu gibi temel ilkelerine sadık kaldığı için hiç kimseye herhangi bir özür borçlu değil. Ancak kitabın yaklaşımı geleneksel Marksizminki değil. Marx bize belli bir tarihsel dönemin kendine özgü biçimlerine sadık kalmayı şart koşan bir yöntem ile bir bakış açısı ve tarih evrildikçe kendi kendini dönüştürebilen bir vizyon miras bıraktı. Marksizm ekolojik krizin olgunlaşmasından yüz yıl önce ortaya çıktığı için, bizimkisi gibi ekosistemi son derece bozulmuş bir toplumu ele alırken Marksizm'in geleneksel biçiminin hem yetersiz hem de falsolu kalacağı aşikâr. Bu nedenle, insanlık adına olduğu kadar doğa adına da konuşma potansiyelini harekete geçirmek için Marksizm'in daha ekolojik bir yapıya kavuşturulması gerekiyor. Pratikte bu, *kapitalist* üretim tarzının yerine *ekolojik bakımdan sağlıklı/sosyalist* bir üretim tarzını getirmek, bunu da doğanın kendinde içkin olan değeri gözeten kullanım değerlerini yeniden hayata geçirmek suretiyle yapmak anlamına gelir.

Doğanın Düşmanı'ndaki görüşleri fazlasıyla tek taraflı bulanların çıkacağını da tahmin ediyorum. Kitapta kapitalizme karşı nefret beslendiği, bu yüzden kapitalizmin bütün o parlak başarılarının azımsandığı, sahip olduğu müthiş iyileştirici güçlerin hafife alındığı söylenecektir. Kapitalizmden nefret ettiğim, başka insanların da ondan nefret etmesini istediğim doğru. Hatta, izlenmesi zor bir hakikatin peşinden gidip bir şeyleri dönüştürmem için gerekli şevki bana, kapitalizme karşı beslediğim bu düşmanlığın verdiğini zannediyorum. Her neyse, bu kitapta dile getirilen görüşleri katı ve taraflı bulanlara bir tek şey söyleyebilirim: Sermaye Tanrısı'nın yüceliğine düzülen methüsenalar duymak ve onunla ilgili daha "usturuplu" (kendi deyimleri) görüşler edinmek istiyorlarsa bunun için önlerinde zaten bol bol fırsat var. Şunu da hemen belirteyim, sermayeden nefret etmekle kapitalistlerden nefret etmek aynı şey değildir; bunu, kapitalistlerin içinde adi suçlu muamelesini hak edenlerin sayısının bir hayli fazla olduğunu ve hepsinin ruhlarını çürü-

ten, uygarlığın doğal zeminini tahrip eden bu vasıtanın ellerinden alınması gerektiğini düşündüğüm halde söylüyorum. Bu ikinci gruba, hayatın kapitalizm potasına ittiği milyonlarca insanla birlikte ben de dahilim (peki buna nasıl dahil oluyoruz? Mesela benim yaptığım gibi özel emeklilik sigortası fonu satın alarak ya da herkesin yaptığı gibi, bankada hesap açtırarak veya kredi kartı kullanarak). Kapitalist sistemin en şaşılacak yönlerinden biri de herkese entrikalarına ortak olduğu duygusunu yaşatması; daha doğrusu, entrikalarına ortak etmeye çalışıp bunda genelde başarılı olması. Ama başarılı olması gerekmiyor; başarılı olmasını önlemenin yollarından biri, sermayenin egemenliğinden kurtulmuş, ekolojik açıdan sağlıklı bir toplum için mücadele ederken sadece hayatta kalma mücadelesi vermediğimizi, aynı zamanda, hatta ondan da önemlisi, daha güzel bir dünya ve bu dünya üzerinde bütün yaratıklar için daha güzel bir hayat kurma mücadelesi de verdiğimizin farkına varmaktır.

2

Ekolojik Kriz

İNSANLIKLA DOĞA arasındaki ilişkilerde bir şeyler çok yanlış gitti; 1999'da *Guardian Weekly*'de[1] yayımlanan aşağıdaki makalede anlatılanlar gibi (makaleyi olduğu gibi aktarıyorum):

Kızıl Haç'ın belirttiğine göre, geçen yıl kuraklık, sel, ormanların yok edilmesi ve toprakların verimsizleşmesi gibi çevreyle ilgili nedenler yüzünden göç edenlerin sayısı 25 milyona yükselerek savaşta göç etmek zorunda kalan insanların sayısını ilk kez geride bırakmıştır.

Her yıl insani yardım trendleriyle ilgili olarak yapılan World Disasters (Dünyadaki Felaketler) adlı araştırmanın 1999 yılı raporunda, önceki yıl meydana gelen "doğal felaketler"in rekor düzeye ulaştığı ve doğal felaketler nedeniyle yerini yurdunu terk etmek zorunda kalanların sayısının dünya genelindeki mültecilerin %58'ini oluşturduğu belirtilmektedir.

Araştırmayı yapan uluslararası federasyonun başkanı Astrid Heiberg, "Küresel ısınma ve ormanların yok edilmesinden kaynaklanan çevre sorunları ile yoksulluk ve gecekondu sayısının sürekli artmasıyla kendini gösteren toplumsal sorunlardan herkes haberdar; ancak bu iki faktör bir araya gelince felaket yepyeni boyutlara ulaşıyor," diyor.

Geçtiğimiz yıl çevre sorunları nedeniyle 25 milyon kişi hızla büyüyen şehirlerin kenarlarındaki, yine doğal felaketlere her zaman açık olan gecekondu mahallelerine göç etti. Dr. Heiberg, "insan kaynaklı iklim değişikliği ile hızla değişen toplumsal ve ekonomik koşulların bir arada çok daha büyük boyutlu felaketlere yol açacak zincirleme bir reaksiyon" başlatacağı görüşünde.

Raporda Mitch kasırgasının Orta Amerika'daki sonuçları ile "belalı ikizler" El Niño ile La Niña kasırgalarının neden olduğu yıkımlar inceleniyor. Pasifik ve Atlantik okyanuslarında deniz ısısının değişmesine yol açarak bu okyanusların her iki kıyısındaki kıtalarda kuraklığa ve sellere

1. P. Brown 1999.

neden olan El Niño ve La Niña kasırgalarının küresel ısınma nedeniyle daha da şiddetlendiği düşünülmektedir. Önceki yıl kayıtlara geçen en sıcak yıldı.

Raporda El Niño'nun Endonezya'da son elli yıl içinde yaşanan en büyük kuraklığa neden olduğu belirtiliyor. Rapora göre, kuraklığa bağlı olarak ülkede art arda krizler yaşanmış, önce pirinç üretimi azalmış, ardından ithal pirinç fiyatları dörde katlanmış, paranın değeri %80 azalmış ve ayaklanmalar baş göstermiş. Ayrıca taşrada meydana gelen ve önü alınamayan orman yangınları nedeniyle çevredeki bölgeler zehirli duman tabakalarıyla kaplanmış.

El Niño'nun 1998 yılında 21 bin kişinin ölümüne yol açtığı, Çin'in Yangtze nehri çevresindeki ormanların yok edilmesinin ise 180 milyon kişinin hayatını etkileyen sellere neden olduğu tahmin ediliyor.

Bugüne baktığımızda gidişatın, daha milyonlarca insanın muhtemel felaketlerin insafına kalacağı yönünde olduğunu görüyoruz. Dünya genelinde bir milyar insan plansız gecekondu mahallelerinde yaşıyor ve en hızlı büyüyen 50 şehirden 40'ı deprem bölgesi üzerinde bulunuyor. 10 milyon insan ise sürekli sel tehdidiyle karşı karşıya olan bölgelerde yaşıyor.

Yangtze'de meydana gelen sellerin bir daha tekrarlanmaması için milyonlarca ağaç diken Çin, son kırk yıl içinde sellerin denetlenmesine 3 milyar dolar harcamış. Çin hükümeti, sellerin denetim altına alınmasının ülke ekonomisine 13 milyar dolar katkı sağladığını belirtiyor.

Kızıl Haç'ın felaket politikası direktörü Peter Walker şunları söylüyor: "Uluslararası meseleler hakkında da ülke genelindeki meseler hakkında nasıl düşünüyorsak öyle düşünmeliyiz. İtfaiye teşkilatına para yardımı yapmak için bir evin yanmasını beklemeyiz. Felaket kapımızı çalmadan önce şimdikinden daha fazla para harcamalıyız."

Çevre kaynaklı yıkıcı etkilerin büyüyerek doğrudan insan kaynaklı saldırganlığın yıkıcı etkilerini kat be kat aşacağı kasvetli bir dönüm noktasını işaret ediyor bunlar gerçekten de. Ama bu dikkate değer tespit, meselenin temel mekanizmalarını ortaya koymaktan ziyade onu bir muhasebeci gibi kayda geçirmekle yetiniyor. Zira muhasebe defterlerindeki hesaplar gibi, bir tarafta çevre felaketlerini öbür tarafta da insanların saldırganlıklarını sıralamak mümkün değildir. İnsanın saldırganlığı toplumun doğal zemininin bozulmasıyla her zaman çok yakından bağlantılı olduğu gibi (toprak azlığı nedeniyle çıkan savaşlar buna örnektir), çevrenin bozulmasında neredeyse her zaman insanların faaliyetlerinin parmağı vardır ve bildiğimiz gibi bu faaliyetlere genellikle "saldırganlık" hâkimdir. Aslında "çevre"nin bizatihi kendisinde de insan elinin değ-

mediği yer yok gibidir ve de doğa dediğimiz şeyin bir tarihi vardır. Ancak, şimdi bu tarih yepyeni bir evreye giriyor.

İnsani faaliyetlerin ürünü olduğu nihayet kabul edilen küresel ısınmanın fırtınaları iyice korkunçlaştırdığı bu zamanda Mitch kasırgası "Tanrının işi" olabilir miydi? Bu kasırganın korkunç etkileri, ormanların yok edilmesiyle ve yoksul insanların tekin olmayan yamaçlara ve diğer tehlikeli yerleşim yerlerine göç etmeleriyle ne ölçüde alakalıydı? Bir depremin yıkıcı etkilerini en hızlı büyüyen 50 şehrin 40'ının fay hatları üzerine düzensiz bir biçimde kurulmuş olmasından soyutlayabilir miyiz? El Niño ile La Niña, küresel ısınmadan etkilenmiş miydi, yani bir ölçüde toplum kaynaklı mıydılar? Bunların dışında, kendileri de küresel ekonomik ve siyasi döngülerin ürünü olan hükümet politikaları ile yolsuzluğun neden olduğu etkiler de söz konusu. Örneğin, Endonezya'da orman yangınlarının "denetlenemez" oluşunun en büyük nedeni, o sıralarda ülkeyi yöneten ve uluslararası ticaret topluluğunun gözdesi olan diktatör Suharto'nun ormanlık arazinin büyük bir bölümünü ahbaplarına peşkeş çekmesiydi. Nihayet, yetkililer verdikleri tepkilerde yetersiz kalmış olamazlar mı? Kızıl Haç yetkilisi felaketleri önlemek için kesenin ağzının açılması çağrısında bulunurken ihtiyatlı mı davranıyor, yoksa bürokrasiden bihaber mi? Çözüm bekleyen sorunlara para akıtılmasından ziyade yapılacak daha esaslı şeyler yok mu? O bilinen tabirle söyleyecek olursak, hükümet de sorunun bir parçası değil mi?

Mesele toplum ile doğanın birbirini dışlayan iki bağımsız unsur olması değil. Asıl mesele, insanlığın doğayla ilişkisinde çok eskilerden beri varolan bir hastalığın müthiş bir hızla evrimleşmesi. Uzun zamandan beri içten içe devam eden bu hastalığın iltihabının tanığı olduk (tanığı ve kurbanı; zamanında uyanırsak, iyileştiricileri de olacağız).

Bu arada, doğanın istikrarsız unsurlarının (bunlara *ekosistem* diyelim isterseniz) aralarındaki sonu gelmez ve tahmin edilemez etkileşimler çeşit çeşit tatsız sürprize meydan verir. Nitekim, ısıyı tutan gazların birikimi sonucu oluşan sera etkisinin sadece bu fırtınalarda değil, ölümcül nitelikteki bulaşıcı hastalıkların çoğalmasında (hem sıtma ve tüberküloz gibi uzun sürede öldüren hastalıkların hortlamasında hem de Ebola, Hanta ve Batı Nil virüsü gibi ye-

ni ve egzotik virüslerin ortaya çıkmasında) da dahli vardır.[2] Tıp biliminin kendinden emin bir şekilde bulaşıcı hastalıkların sonunun geleceğini beklediği dönemden sadece bir nesil sonra vebanın hüküm sürdüğü on dördüncü yüzyılla boy ölçüşecek bir salgın hastalıklar çağına giriyoruz. Bunun birçok nedeni var; bunlardan biri de, iklimi istikrarsız hale getirerek havanın gittikçe daha kaotik hale gelmesine ve habitatın değişmesine neden olan küresel ısınma. Küresel ısınma, patojenlerle onların taşıyıcılarının geri beslemeli denetim mekanizmasından kurtulmalarına neden olur. Ama bu daha hikâyenin başlangıcıdır: İklimin etkilerinin dışında habitatın başka bozulma süreçleri de ortaya çıkar; örneğin, ağaç kesimi, yoksulların yakacak odun bulabilmek için çaresizlikle kestiği ağaçlar nedeniyle ormanların tahrip edilmesi veya geçim ekonomisinden büyükbaş hayvancılığa veya ithal gıda ürünlerine dayalı bir ekonomiye geçiş gibi. Bu unsurlar iklim kaynaklı değişimlerle önceden hesaplanamayan bir etkileşim içine girer, öyle ki, bizatihi ormanların yok edilmesinin kendisi de iklimi etkiler hale gelir. Bu patojenlerin taşıyıcılarına yönelik doğrudan etkiler de aynı derecede önemlidir; zira bu etkiler bir araya gelerek enfeksiyona karşı direncin büyük ölçüde azalmasına neden olur.

Ekolojik krizin hem nesnesi hem de öznesi olan "doğa", insan bedeni olarak bilinen ekosistemi de içerir. Bu seviyede, kötü beslenme, işsizlik, toplumsal yabancılaşma, kimyasal atıklar tarafından sistemli olarak zehirlenme, radyoaktif tortuların sinsi etkileri ve hatta iklim değişiminin kendisi, bütün bunlar enfeksiyonların ortaya çıkma ve aynı zamanda hem ölümcül hem de yaygın hale gelme ihtimalini artırır. Son zamanlarda sağlık sisteminde yaşanan ve tıbbi kaynakların hiçbirinden yararlanamayan inanılmaz denecek kadar çok insanı (yakın zamanlarda yapılan tahminlere göre 800 milyon kişiyi) olumsuz etkileyen çöküş de artırıyor bu ihtimali elbette. Bugünkü küreselleşme düzeninde dünya karmakarışık bir insan, işaret ve madde dolaşımına tabi iken, sivil toplum ve cemaatler birçok yerde darmadağın oluyor. Ölüme neden olabilen

2. Epstein 2000. Epstein, "birçok iklim modelinde, atmosferin ve okyanusların ısınmasıyla birlikte El Niño'ların daha yaygınlaşacağı ve daha şiddetli olacağı tahmininin" yapıldığını belirtir.

bulaşıcı hastalıklar kaçınılmaz bir biçimde bu koşullara refakat ediyor. Nitekim, AIDS bugün Afrika'nın aşağı Sahra bölümünde tam bir katliam yaşatacak gibi görünüyor; Güney Asya ile eski Sovyetler Birliği de bundan nasibini alacağa benzer. Peki ya moral bozukluğunun pek fark edilmeyen, ama derin sonuçlar doğuran etkilerine; hayatları üzerinde gerçek anlamda söz sahibi olmayan insanların bir sürü derdin içinde ümitlerini yitirmelerine veya dayanamadıkları, akıllarının almadığı bir hakikatten kurtulmak için irrasyonel inançlara ve kendilerine zarar veren uygulamalara yönelmelerine ne demeli? Moral bozukluğunu da ekolojik bir fenomen olarak düşünemez miyiz?[3]

Bu değişimler doğanın bütününe yayılır. Okyanusların devasa ekosistemi belli bir derinlikle veya sahille, akıntılarla, mercan resifleriyle, vb. ve buralarda veya buralar arasında yaşayan organizmalarla tanımlanan ve birbirleriyle etkileşim halinde olan sayısız ekosistemi içinde barındırır. Bu altsistemlerin bütünlüğüyle ilgili değerlendirmeler yapılabildiği gibi okyanusun geneline ilişkin, okyanusun başka veçhelerde meydana gelen değişikliklerle (örneğin iklim değişikliğiyle) olan ilişkileriyle ilgili değerlendirmeler de yapılabilir. Nitekim 1990'larm sonlarında yapılan böyle bir araştırmada aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- Yirminci yüzyıl boyunca okyanus suları ortalama 1°C ısınmıştır. Bu çok yüksek bir artışmış gibi görünmeyebilir. Ancak, sular ısındıkça oksijen oranları azaldığından sıcaklık enerjisindeki küçük bir artış organik üretkenlikte büyük düşüşlere karşılık gelebilir.
- Yapılan araştırmalar Pasifik Okyanusu'nun Kaliforniya açıklarında vareklerin büyük oranlarda azaldığını, daha da kötüsü, son

3. "Bütün ekolojik bozulmalar... insanlarla mikroplar arasındaki dengeyi mikroplar lehine bozar." Platt 1996. Ayrıca bkz. Mihill 1996. Bu durum özellikle çocukları etkiler; durumun kendisi de zengin ülkelerin yoksul ülkelere yaptıkları yardımların aniden azalması gibi birbiriyle ilintili bir sürü sorunun bir sonucudur. 1990'ların sonlarında, on altı Afrika ülkesi ile Bangladeş, Nepal, Hindistan, Vietnam ve Pakistan'da sağlık harcamaları kişi başına yılda 12 dolardan daha azdı. Zaptedilmez bir iç savaşın kıskacındaki Kongo'da ise sağlık harcamaları yılda 40 sent, Tanzanya'da (askeri harcamalar kişi başına yılda 105.30 dolar olmasına rağmen) 70 sentti.

kırk yıl içinde zoo-plankton üremesinin yüzde 40 azaldığını gösteriyor.

- Bu gelişmeler nedeniyle okyanustaki birçok canlı türü kuzeye göç ederek açık deniz kuşlarının 1987'den beri yüzde 40 oranında azalmasına neden olmuştur (bu kuş türlerinden birinin, yelkovankuşunun sayısı ise yüzde 90 azalmıştır).
- Bu değişimler, muazzam sayıda canlının (büyük çoğunluğu bilimin bilgisi dışında kalan yaklaşık on milyon türün) habitatı olan derin okyanus tabanındaki besin kaynaklarının yüzde 50'sinin yok olmasına neden olmuştur.
- Dünyanın çeşitli yerlerindeki mercanların yüzde 10'u suların ısınması sonucu ölürken yüzde 20-30 kadarı da tehdit altındadır. Bu mercanlar, okyanus bilimcisi James Porter'ın belirttiği gibi, "maden ocaklarındaki kanaryalar gibidir. Bize yaşadıkları suların yaşamaları için elverişli olup olmadığını söylerler." Hint ve Pasifik okyanuslarının bazı kesimlerinde mercanların sayısı yüzde 80-90 azalmıştır.
- Florida sahilleri boyunca uzanan 160 mercan bölgesinde lağımlardan salman bakteri ve virüs sayısı dörde katlanmıştır. Florida kumsallarını ziyaret edenlerin yaklaşık yüzde 25'i bu nedenle hastalığa yakalanmaktadır. Ayrıca, New York açıklarındaki kabuklu deniz hayvanlarının yüzde 40'ının mikroplu olduğu ortaya çıkmıştır.
- Tüm bunların, aşırı avlanma nedeniyle (o kadar aşırı ki, dünyanın en önde gelen 17 balık yuvasından 13'ü ya yok olmuştur ya da buralarda yaşayan deniz canlılarının sayısında büyük bir düşüş yaşanmaktadır) varlıkları zaten tehdit altında olan balık popülasyonu üzerinde tehlikeli etkileri var hiç şüphesiz; bunun da toplum üzerinde büyük etkileri olmaktadır.[4]

Bu sayısız *çevre* olayından küresel boyutta bir *ekolojik* kriz elde ederiz. Çevre, tanımı gereği bizim dışımızda kalan, belli bir yapısı olmayan şeylerden oluşur; ekoloji ise *iç ilişkilerce tanımlanan bir bütündür.* Çevreler listelenebilir, numaralandırılabilir. Ekoloji-

4. Kaynak belirtilmediği sürece bu bölümdeki bilgiler Montague 1999'dan alınmıştır.

ler ise bu şekilde ambalajlanamaz, aralarındaki sınırlar aktif dönüşüm alanlarıdır ve içerisi ile dışarısını birbirinden ayıran sabit bir hat yoktur. Özellikle, insanlık ile doğa arasındaki sınır bayağı dinamikleşir, tarihsel olarak anlaşılması, siyasi açıdan dönüştürülmesi gereken bir mesele haline gelir. Ekolojik kriz sorununu da işte bu ruh içinde ele alacağız.

Ekolojik kriz, sık sık tekrar eden bir dizi olguya dayanılarak yapılan bir soyutlamadır: "Çevresel" sorunların her yerde yaşandığı, bunun günümüz koşullarıyla yakınen alakalı olduğu ve bu sorunların gelecekte toplum ile doğanın bütünlüğüne karşı açıkça büyük bir tehdit oluşturduğu gibi. Mantıksal açıdan değerlendirildiğinde bu zorlukların tesadüf olduğu düşünülebilir veya bunların kendi kendini sınırlayıcı nitelikte olduğuna ve kısa bir süre sonra kendiliklerinden yok olacaklarına inanılabilir. Ancak, bu önermelerin hiçbiri hüsnükuruntu olmanın ötesine geçemez. Geriye daha karanlık, ama aynı zamanda daha rasyonel iki önerme kalıyor: Birincisi, ekolojik kriz kendi kendine yok olmayacak; ikincisi, ekolojik kriz insani faaliyetlerin bir ürünüdür. Buradan bu faaliyetlerin neler olduğunu ve ekolojiler üzerindeki etkilerinin giderilip giderilemeyeceğini, hangi koşullar altında giderilebileceğini inceleyebiliriz.

Örneğin, doğuştan gelen bir hastalık, astım, sel gibi yerel bir fenomen sayesinde ekolojik bozulmayı bire bir yaşayabiliriz, ama bu fenomenlerin herhangi birine dayanarak, gerek doğrudan nedenlerine gerekse küresel sürece yönelik açık seçik bir genellemede asla bulunamayız. Ara sıra Love Canal, Çernobil veya Exxon Valdez gibi kötü olaylar meydana gelir. Ne var ki, bu olayların münferit veya bazı karşı-önlemler alınmak suretiyle giderilebilir mahiyette olduğu söylenerek her zaman bir bahane ileri sürülebileceğinden bunlardan doğrudan küresel bir krize, hatta bir görev ihmaline giden net bir yol çizilemez.

Küresel ısınma veya sperm sayısının azalması gibi fenomenlerde olduğu gibi, ekosistemdeki hasarı tespit etmek genelde zordur. Bu düzeyde, ampirik kanıt bulanıklaşma eğilimi gösterir, böylece özgül, hatta bazı durumlarda algılanabilir bir şey öne süremez oluruz. Ozon tabakasının incelmesinin ekosistemle ilgili bir lezyon olduğu konusunda genelde bir fikir birliği mevcut. Ama isim yapmış bilim adamları küresel ısınmanın varlığına bile karşı çıkıyor ya da

bu olayın karbondioksit veya metan emisyonlarından kaynaklandığını veya kalıcı, kötü bir şey olduğunu kabul etmiyor. Bunlar genel görüşün yanında azınlıkta kalıyor ve söylemek gereksiz belki, ama bu kitapta tartışılan görüşle uzaktan yakından ilgisi yok. Ama mesele bu değil. Bilim bir popülerlik yarışması değildir, azınlıkta kalanların, hatta tek bir bireyin bile hakikat mahkemesinde zafer kazandığı bilinmektedir. Taraflar hangi saikle hareket ederse etsin, her biri nihai olarak kanıtlanamayan şeylerle cebelleşirler.

Örneğin, çok geniş bir zaman aralığında ve yer ve etnik bileşim faktörlerini göz önünde bulundurarak (üstüne üstlük araştırmacıların ne yaptıkları üzerinde birbirleriyle hiç müzakerede bulunmadıkları durumlarda) sperm sayıları arasında işe yarar karşılaştırmalar yapılabilir mi? Aynı şey diğer tıbbi-epidemiyolojik veri türleri için de geçerlidir. Evet, şehirlerde astım oranları artmıştır; evet, elmalarda kullanılan Alar adlı tarım ilacına maruz bırakıldıklarında fareler kanser olur; evet, sıtma tekrar ortaya çıktı. Ama bunlar, ilerlemenin bedelleri olduğundan başka neyi kanıtlar ki?

Hooker Chemical Company, Love Canal'dan, Exxon da tankerlerinden birinin petrol sızdırmasından sorumlu tutulabilir. Ozon tabakasının incelmesi gibi bazı durumlarda, ekosistemin bozulmasından kloroflorokarbon üretimi, vb. sorumlu tutulabilir. Ama ekosisteme yönelik tehditlerin çoğunda, daha küresel çaplı bir analize kalkışıldığında, fikir çatışmaları ve şüphe artar. Bu durumda insan, nasıl olur da, insanlıkla doğa arasındaki ilişkiyi baştan başa etkileyen daha büyük çaplı bir "ekolojik kriz" yaşandığı iddiasında bulunabilir?

Aslında böyle büyük çaplı bir krizden pek söz edilmemiştir; hatta sistemi hiç acımadan, hiç taviz vermeden yerden yere vuranlar bile böyle bir şeye değinmemiştir. Sorun daha çok biyolojik çeşitliliğin yok oluşu veya iklim değişikliği gibi ekosistemsel bir düzeyde ele alınır, daha sonra da hükümetlerin veya "halkın" temel değişiklikler yapması gerektiği ısrarla vurgulanır. Bu değişikliklerin "büyük ölçekli", hatta "derin" ekonomik düzenlemeler gerektirdiği, Kuzey'in zengin insanlarının daha az tüketeceği Güney'in yoksul insanlarının da daha az çocuk dünyaya getireceği yeni bir hayat tarzını zorunlu kıldığı kabul edilir. Vergi politikaları, uluslararası yönetişim, vb. konularda çeşitli tavsiyelerde bulunulur. Yer-

yüzüne ihtimam gösterilmesi, daha "bütüncü" bir yaklaşım benimsenmesi veya doğayla duygusal bir bağ kurulması gerektiği gibi düşüncelere hürmette kusur edilmez. Sonra da herkes evine çekilir ve doğa harap olmaya devam eder.

Eldeki verilerden hareketle öngörüde bulunmak gibi bir şey yokmuş gibi davranılıyor. Evet, El Niño tesadüften ibaret, insani etkenlerle ilgisi de 70 milyon yıl önce Jura çağını birden sona erdiren göktaşının yeryüzüne düşmesi kadar uzak olabilir. Bütün bunlar sonuçta iyi bir gelişmeye işaret ediyor da olabilir. Ama ekolojik krizin coğrafi-tarihsel standartlara göre son derece hızlı bir şekilde ortaya çıktığı veya bariz bir biçimde sürekli arttığı, böylece her geçen gün daha fazla ekosistemin varlığını tehlikeye soktuğu ve istikrarsızlığın katlanarak artmasının yolunu açtığı nasıl inkâr edilebilir? Bizler tek başına bunları doğrudan göremeyebiliriz; karşımızdaki değişimin boyutu göz önünde bulundurulduğunda ve krizin jeolojik açıdan ne kadar geçici olursa olsun, şaşırtıcı bir biçimde insanın hayatını pek etkilemediği, etkilese de, en dehşetli fırtınalardan sonra bile güneş doğmaya devam ettiği için, etkilerinin pek önemsenmediği düşünüldüğünde, bunları görememiz gayet doğaldır. Ama tüm bu gelişmelerin son 30 yıl içinde hızlanması insanı hayrete düşürecek bir şeydir, insanları hayrete düşürmeyi pek başaramasa da. Evrenin genelinden bakıldığında varoluşumuz "püf" deyince sönüveren Roma kandili gibidir, arkasında iz bırakmadan yok olur, gider.

Gelgelelim, küresel ekolojik krizi anlama konusunda çekilen düşünsel ve duygusal zorluklara karşın, krizin varlığını kabul ettirmek herhangi bir ekosistemsel lezyonun varlığını kabul ettirmekten daha kolaydır. Zira biz verili bir fenomene bakmıyoruz, bütün fenomenler üzerinde etkisi olan bir krizle ilgileniyoruz. Belli bir fenomeni, özellikle de örneğin, biyolojik çeşitliliğin azalması gibi son derece soyut bir fenomeni, ampirik teste tabi tutmak için muazzam sayıda somut verinin toplanması, analiz edilmesi ve yorumlanması gerekir. Genel olarak ekolojik krizin ampirik teste tabi tutulması ise çevreyle ilgili çeşitli hasarları kapsayan sorunların gelişigüzel değil, sadece ve sadece şimdiki âna ait tarihsel bir kreşendo halinde arttığı şeklindeki son derece açık gerçeğe bağlıdır. Toplumların, daha önce kendi çanaklarına tükürdüğü, genellikle bunun

bedelini yok olmayla ödedikleri doğrudur elbette.[5] Ancak, karşımızdaki krizin inkâr edilemez *küresel* karakteri yepyeni faktörleri de gündeme getirir: Atmosfer ile okyanuslar gibi gezegene ait ekosistemler arasındaki etkileşim; türlerin eskisine göre 10.000 kat daha hızlı yok olduğunun gözlenmesi; gezegen çapında ozon deliği gibi yeni hasarların ortaya çıkışı veya endokrin dengesizliğinin yaygınlaşması ve pratiğimiz için özel önem taşıyan bir şeyin, yeni toplumsal bütünleşme ve ayrışma düzenlerinin belirmesi gibi. Tekrar etmek gerekirse, bu yeni bir düzeyde ortaya çıkan eski bir lezyon; tıpkı söndü sanılan bir ateşin alev alev yanmaya başlaması veya iyi huylu bir kitlenin kötü huylu bir tümöre dönüşmesi gibi; o nedenle tümüyle yeni önlemler gerektiriyor.

Dolayısıyla ekolojik kriz, küresel ısınma, canlı türlerin yok oluşu, kaynakların azalması veya biyosfere salınan yeni kimyasalların (örneğin, organoklorlu bileşimler) neden olduğu yaygın zehirlenmeler gibi ekosistemdeki verili hasarlardan herhangi biriyle ilgili değildir. Bu tür şeylerin tümünün bir arada meydana gelmesidir;

5. Ponting 1991'de konuyla ilgili güzel bir özet yer alır.

6. Hudson Institude'un kıdemli üyelerinden Michael Fumento'nun *Wall Street Journal*'da yayımlanan bir makalesi (Fumento 1999) işi bizatihi krizin varlığını inkâra vardıran bir yeni-Panglossçuluk örneği. Makalenin başlığı bile yazının içeriğini yansıtır: "With Frog Scare Debunked, It Isn't Easy Being Green" (Kurbağalarla İlgili Gereksiz Korkunun Nedeni Anlaşılınca Yeşil Olmak Zorlaştı). Eskiden zihinlerde soru işaretleri doğuran bir fenomenle, birçok kurbağanın yok oluşunun ve çoğu kurbağanın eciş bücüş doğmasının nedenleriyle ilgili yeni bulgulardan söz eden bir makale bu. Bu fenomenin ortaya çıkış nedeni olarak pestisitlerden ozon tabakasının incelmesine kadar çeşitli hipotezler ileri sürülmüştü; yeni bulgular ise asıl suçlunun "Doğa Ana Şti.'ye ait fabrikalarda üretilen küçük parazitler" olduğunu ortaya koyuyordu. Buradan hareketle (ve çocuk sağlığıyla ilgili güzel haberler verdikten, küresel ısınmanın, vb. varlığını reddettikten sonra) Fumento, ekolojik krizin çevrecilerin kızgın ve oportünist beyinlerinden başka bir yerde varolmadığını iddia ediyor. Fumento, dağınık haldeki örüntülere ve ve onların dolayımlı etkilerine bakmak yerine bir sorunu "çevre" sorunu haline getiren şeyin münferit kirleticilerin saptanması olduğunu düşünüyor gibi. Ekosistem düzeyinde ise Fumento parazitlerin ekolojiye son derece bağımlı canlılar olduğunu göremiyor ve bu parazitlerin ekolojideki dengesizlik nedeniyle ortaya çıkmış olup olamayacağı (ki başka hastalıkların ortaya çıkma nedeni tam da budur) sorusunu bile sormuyor. Onun o ucube Doğa Ana Şti.'nin fabrikaları metaforu bunun aklına neden gelmediğini anlamamıza yardımcı olabilir; zira bir fabrika tam da belli metalar üretmek ve saha etkilerini asgariye indirmek için kurulur. Fumento, benzer bir saflıkla, çocuk sağlığıyla ilgili güzel haberler-

yani, hepsinin tarihin belli bir anında ortaya çıkması ve bu âna ait olmasıdır. Voltaire'in Dr. Pangloss karakteri rolünü oynayan ve krizin ekosisteme ait şu veya bu veçhesinin nahoş içerimlerini reddederek dünyalıklarını düzen sayısız uzman mevcut. Ama bu uzmanların veya Pangloss'ların hiçbiri krizin neden ortaya çıktığına dair herhangi bir açıklama getiremiyor.[6]

İnsan Ekolojisi ve Ekolojik Krizin Yörüngesi Üzerine

İnsanların da doğanın bir parçası olduğu ve diğer canlılar gibi hayatta kalmak ve çoğalmak için bir ilişki modeline ihtiyaç duyduğu düşünülürse, bir insan ekolojisinden de söz edilebilir. Her canlının ekolojik bir imzası vardır; insanın imzası da toplumsallık, dil, kültür gibi türümüze özgü özelliklerdir. Bu özelliklerin (yani, *insan doğasının*) bir dışavurumu olan toplum, diğer doğal ekosistemlerle içten içe bir ilişki halinde olduğu ve dinamik sınırlarla onlara bağlandığı için, açık bir biçimde bir ekosistemdir. Bu konuyu II.

den söz ediyor, hava kirliliğinin çocuklarda görülen astımla ilgisini kesin bir dille reddediyor, sonra da bu hastalık sanki tümüyle hayal ürünüymüş (veya aynı şekilde "parazitler"in bir ürünü, dolayısıyla çevreyle alakası olmayan bir hastalıkmış) gibi kendinden memnun bir ifadeyle işin içinden sıyrılıveriyor. Makalenin yayımlandığı dönemlerde *New York Times*'ta yayımlanan ve son 20 yılda astım oranlarının ikiye katlandığını, New York şehrinin yoksul ve azınlık topluluklarına mensup çocukların daha zengin bölgelerdeki çocuklardan 20 kat daha fazla hastanelik olduğunu anlatan haberin onun gözünde bir önemi yok anlaşılan. Daha genelde, Fumento Yeşiller ile çevrecileri ekolojik denge bozukluğunun sayısız tezahürünü kafadan atmakla suçlamak gibi iyice gülünç bir konuma sürükleniyor; sanki ekolojinin bozulmasını dile getiren sayısız hikâye, Yeşillerin ilerleme makinesine çomak sokmayı amaçlayan bir komplosundan ibaretmiş gibi. 1991'de küresel ısınmayla ilgili yaptığı araştırmada Wilfred Beckermann (Beckermann 1991: 73), "soruna hangi veçhesinden bakılırsa bakılsın karşımıza koca bir belirsizlikler yığını" çıktığını belirttikten sonra eldeki kanıtların küresel iklim değişikliğinin neden olduğu hasarın "birçok kişinin sandığı kadar büyük olmadığını ve felaketin, çoğu çevre hareketinin, çevrecilik modasından nasiplenmeye çalışan siyasetçilerin veya korku hikâyelerine bayılan bazı medya kuruluşlarının etrafa yaydığı yıkım senaryolarında belirtildiği kadar büyük olmadığını" sağlam bir biçimde ortaya koyduğu sonucuna varır. Ona göre yapılacak en doğru şey, çözüm yollarını engelleyen "mevcut piyasa kusurlarını" ortadan kaldırmaktır; "hükümetlerin de ekolojiyle ilgili korku hikâyelerinin ellerini kollarını bağlamasına [sera gazları emisyonlarını azaltmalarına engel olmasına] izin vermemeleri gerekir" (*a.g.e.*, 83). Beckermann'ın uygulamaya yönelik önerileri ara-

Kısım'da daha ayrıntılı inceleyeceğimiz için burada daha çok toplumun nasıl ekolojik krizin faili haline geldiği konusu üzerinde duracağız.

İstikrarsızlık ve dağılma dahil ekosistemin bütün özellikleri toplumlar için de geçerlidir. Ama insan toplumu, insan doğasının türe-özgü ifadesi niteliğinde benzersiz bir özelliğe sahiptir: İnsani ekosistemler ile doğal ekosistemler arasındaki sınır, tümüyle insana özgü olan ve doğanın insanın amaçları doğrultusunda bilinçli olarak dönüştürülmesi anlamına gelen faaliyet alanının, yani *üretimin gerçekleştirildiği yerdir*. Her canlı diğer canlıları dönüşüme uğratır (bu, ekosistemler arasındaki dinamik ilişkileri ifade etmenin başka bir yoludur sadece). Ama yalnızca insanlar bunu kelimenin tam anlamıyla bilinçli olarak yapar. Bu kitabın diğer bölümleri, bu tür üretim yöntemleriyle bu yöntemlerin doğayla ilişkilerinin (doğayı değişime uğratma biçimlerimiz ile doğanın bizi değişime uğratma biçimlerinin, ayrıca biraz da doğanın üretim faaliyetlerimizin etkileriyle başa çıkma yollarının) bir eleştirisi niteliğini taşımaktadır. Bu noktadan bakıldığında, ekolojik krizin insani üretimin kötüleşmesinden ibaret olduğu söylenebilir.

Daha usturuplu bir ifadeyle, *doğanın insani üretimi tamponlama kapasitesini sistemli bir biçimde tahrip eden ve en sonunda da aşan, böylelikle de ekosistemlerde nelere neden olacağı önceden*

sında deniz seviyesinin yükselmesi durumunda sular altında kalması beklenen ülkelerden biri olan Bangladeş'te halkın Hollandalılar gibi setler inşa etmesi, bu da başarılı olmazsa göç etmesi gibi öneriler de yer alır. Dünya genelinde kitlesel göç hareketine karşı bugün takınılan ve ileride de takınılacağa benzeyen tavra bakıldığında, Beckermann'ın bu önerisi ilginç. İnsan, Bangladeş'ten göç etmek zorunda kalacak bir sürü insanı hocalık yaptığı Oxford şehrine buyur eder miydi acaba diye merak etmekten alıkoyamıyor kendini doğrusu.

On yıl sonra, İskoç sigorta endüstrisinden bir temsilci, 1997 tarihli Kyoto Protokolü'nü onaylamakla görevli (bildiğimiz gibi, bu görevi yerine getirmeyi başaramamıştı) Lahey Konferansı'nda, mevcut oranda artmaya devam ederse, küresel ısınmanın yarattığı, gittikçe artan tahribatın 2065 yılına gelindiğinde dünya genelindeki ekonomik sistemin çökmüş olacağını belirtiyordu; 2001 Ocağında ise İklim Değişikliğiyle İlgili Hükümetlerarası Panel'de 420 ayrı ekosistemde değişim olduğunu kesin olarak kanıtlayan 3000 civarı bilimsel çalışma zikredilmiş ve yüzyıl sonuna gelindiğinde ısının 5.5°C artmış olacağı düşünüldüğünde gelecekte "ekolojik korku hikâyeleri"nin en korkunçlarını barındıran senaryoların gerçekleşmesinin muhtemel olduğu, belirtilerek tartışmalara "resmen" son verilmiştir.

kestirilemeyen, ama birbiriyle etkileşim halinde olan ve sürekli genişleyen bir dizi çöküşü başlatan yapısal güçlerin tarihin içinde bulunduğumuz aşamasına damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. Bu evreden söz ederken ekolojik krizi kastediyoruz. Bu evrede hayat döngülerinin birbirleriyle uyumlu işleyişlerinin aksadığını, canlı türleriyle bireylerin ilişkilerinin bozulduğunu, böylece insani ekosistemlerin olduğu kadar diğer ekosistemlerin de parçalandığını gözlemleriz. Zira insanlık krizin sadece faili değil, aynı zamanda kurbanıdır da. Krizle mücadele etmede yetersiz kalınamız, hatta varlığının bilincine bile varamayışımız onun kurbanı olduğumuzun emareleridir.

Ekolojik kriz temelde niteliksel ilişkilerden kaynaklanıyorsa da, sonuçları niceliksel olacaktır. İnsanların yeryüzünün tamponlama kapasitesini zorlamaya devam etmeleri halinde sonunda dünyanın iflas edeceğini, bunun mantıken insanlığın yok oluşunu bile içeren çeşitli sonuçları olacağını söylemek için o meşhur hikâyedeki roket bilimcisi gibi biri olmaya gerek yok. Bu tamponlamanın işleyiş mekanizmalarını veya ekosisteme yönelik kötü muamelelerin çeşitliliği karşısında bu mekanizmaların nasıl aciz kaldığını incelemek bizim harcımız değil. Söylemek istediklerimi kıyamet tasvirlerinden yararlanarak söylemek veya kıyamet gününe kadar kaç yılımız kaldığını hesaplamak arzusunda da değilim; çünkü esrime, intikam, vb. temaların bolca bulunduğu ani ve mutlak sonlarla dolu kıyamet senaryolarının gerçekleşmesinden çok, ekosistemin aşınmasının düzenli olarak ve son derece tehlikeli bir biçimde devam etmesi ve bunun da hesaplanamayacak etkiler yaratmasıdır söz konusu olan. Ne olursa olsun, işimiz krizin toplumsal dinamiklerini anlamak ve bunlar konusunda bir şey yapılıp yapılamayacağına bakmak olmalıdır. Bu noktada toplumu ekosistemsel bir bakış açısıyla değerlendirmek ve küresel ekolojinin durumu son otuz yıl içinde bariz bir biçimde kötüleşmiş olsa bile, seçkin kesimin çevre duyarlığının zaman geçtikçe daha da körelmiş olması gibi bulguların anlamı üzerinde kafa yormak yararlı olacaktır.

Çevreye zararlı etkilerin ortaya çıkma potansiyeli en azından Platon'un zamanından beri gözlemlenmektedir; 1864'te George Perkins Marsh'ın *Man and Nature* (İnsan ve Doğa) adlı kitabının yayımlanmasından sonra da bütün ekolojik sistemi etkileyebilecek

bir hasar ihtimalinden söz edilmeye başlanmıştır. Ne var ki Marsh zamanının çok ilerisinde bir bakış açısına sahipti ve o iç kapatıcı olasılığın, yani ekosistemin küresel çapta bir bozulmaya maruz kalabileceği olasılığının genel bilince yerleşmesi ve seçkin kesimin kaygısı haline gelmesi için aradan yüzyıllık bir zaman geçmesi gerekti. 1970'te "büyümenin sınırları" kavramı genel lügate dahil oldu ve zaman içinde "sürdürülebilirlik" ve "işlem hacmi" gibi diğer gözde terimlerin yanında yer aldı.[7]

Bir süre insanlık kendi yol açtığı tahribatın farkına varmış gibi görünüyordu. Ama sonra tuhaf bir şey gerçekleşti. Ekolojik kaygıları dile getiren kelime dağarı, bu kaygıları uygulamaya geçirmeye yönelik, hem devlete hem de sivil topluma ait büyük bir bürokrasi aygıtıyla birlikte genişlerken, bir anlam kayması meydana geldi ve "büyümenin sınırları" kavramının modası geçiverdi. Hiç de uzak olmayan bir geçmişte, nüfus artışı ile sanayi alanındaki genişlemenin yeryüzünü uygarlık üzerinde yıkıcı etkileri olabilecek unsurlarla dolduracağına ilişkin hatırı sayılır bir kaygı varken, bugün bu tür kaygılar, tümüyle ortadan kalkmadıysa bile, epey eskimiş sayılmaktadır.

İşin ilginç yanı, daha önce de gördüğümüz gibi, gerek nüfus alanındaki gerekse sınai üretimdeki "büyüme"nin bu dönemde yavaşlamadığı kesin. Sınai üretim özellikle belalı bir konu; zira nüfus her ne kadar kabul edilemeyecek denli fazla olsa da bundan sonra dünyanın birçok yerinde aynı seviyelerde seyredeceği sinyalleri vermektedir (hatta Japonya ile bazı Batı Avrupa ülkelerinde sıfır seviyelerinde veya negatif seviyelerde seyretmekte, eski Sovyet bloğunda büyük düşüşler göstermektedir). Nasıl ölçülüyor olursa olsun, sınai üretimle veya genel olarak üretimle ilişkili diğer büyüme için aynı şey söylenemez.[8] Dünya ekolojisini gözlemeyi

7. Marsh 1965, Andrew Goudie, bu çalışmanın, "insanların yeryüzünün şeklini şemailini değiştirmeleriyle ilgili araştırmaların tarihi içinde belki de en önemli mihenk taşı" olduğunu söyler (Goudie 1991: 3). Ayrıca bkz. Meadows vd. 1972. On yıl sonrasının mihenk taşı Brundtland Raporu'dur (Brundtland 1987).

8. Şimdiki amaçlarımız açısından, gayri safi milli (veya dünya genelindeki) hasıla gibi paraya dayalı ölçütlere, kaynak azalması gibi doğrudan fiziksel ölçütlerle eşitmiş ve aynı işi görüyormuş gibi bakabiliriz. Ancak burada GSMH'yi ekonomik refahın göstergesi saymak ve ekolojik süreçlerle eşitlemek gibi büyük so-

kendine iş edinmiş, ortayolcu bir örgüt olan Worldwatch Institute'a göre, dünya ekonomisi 1900'de 2.3 trilyon dolarken, 1990'da 20 trilyon dolar olmuş, 1998'de ise 39 trilyon dolara çıkarak şaşırtıcı bir yükselme göstermiştir. "Ekonomik çıktıda üç yıl içinde (1995' ten 1998'e) kaydedilen artış, tarımın başlangıcından 1990 yılına kadarki 10.000 yıllık zaman dilimi içinde kaydedilen toplam artışı geçmiştir. Dünya ekonomisinde 1997'de kaydedilen büyüme de tek başına bütün on yedinci yüzyılda kaydedilen büyümeyi aşmıştır."[9] Bu veriler, son kırk yıl içinde dünya ticaretinin 15 kattan fazla artmış olmasıyla uyum içindedir; bütün bu hesaplar, 1997'de yapılan, dünya genelindeki gayri safi hasılanın önümüzdeki 20 yıl içinde *ikiye katlanacağı*, yani 80 trilyon dolara ulaşacağı şeklindeki tahminleri desteklemektedir.[10]

Nüfusun katlanarak artacağım (bu, bilinçli canlıların kaba bir biçimde temel cebir yasalarına itaat eden makinelere indirgenmesidir) söyleyen Malthusçu ilke bugün teorik açıdan olduğu kadar ampirik açıdan da çürütülmüştür. Dünya üzerindeki yükün, son derece istikrarsızlaştırıcı bir biçimde katlanarak artışı ille de yaşanacaksa, ekonomi alanında yaşanacaktır. Bu durum az önce aktardığımız rakamlar tarafından, özellikle de yerleşik kanaat mercilerinin bu rakamlara biçtikleri değerler tarafından da doğrulanmaktadır. Nüfusun önümüzdeki 20 yıl içinde ikiye katlanacağı şeklindeki bir duyurunun nasıl bir korku ve dehşete yol açacağını hayal etmek hiç de zor değildir. Buna karşılık, ekonomik faaliyetlerle ilgili benzer bir duyuru eleştirilere neden olmak şöyle dursun, adeta Tanrı'nın bir lütfu gibi algılanır. Büyümeyle ilgili tahminler gerçekleşebilir de gerçekleşmeyebilir de. Aslında bu tahminlerin hızı, daha duyurulduklan sırada bile Asya'da çoktan başlamış olan mali

runlar var. Dolayısıyla, kişinin psikiyatriste 100 dolar harcaması ile bahçesindeki zararlı otları yok etmek için 100 dolarlık ilaç satın alması, ikisi de GSMH'yi aynı meblağda artırmasına rağmen, ekolojik açıdan aynı şey değildir. Birçok kişinin işaret ettiği gibi, ekolojik açıdan sağlıklı bir toplumda, artık politikayı GSMH gibi göstergeler yönlendirmeyecektir. Bugün içinse bu göstergelerin soruna işaret etmek gibi bir yararları var. Daha fazla bilgi için. bkz. kitabın 7. Bölüm'ü.

9. Brown 1999: 10. Ayrıca bkz. Brown vd. 1991: 23.

10. Bütün bunlar gayet yetki sahibi bir kişinin, o sıralarda Dünya Ticaret Örgütü'nün müdürü olan Renato Ruggiero'nun sözleridir; 23 Nisan 1997 *Wall Street Journal*. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. kitabın bir sonraki bölümü.

çöküş yüzünden biraz kesilmiştir; küresel ekonominin bütün kaprisleri bu tahminlerin gerçekleşmesinde rol oynayacaktır. Ama asıl önemlisi, dünyayı büyümenin sınırlanmasını lanetli bir şeymiş gibi algılayanların yönetiyor olmasıdır.

Ekolojik çöküş senaryosu, esasen, büyümenin kümülatif etkilerinin ekosistemlerin bütünlüğünü en sonunda dünya genelinde bozarak peş peşe bir dizi şoka neden olacağını savunur. Gerçi bilgisayarda bir sürü yararlı model geliştirilmesine rağmen, bu çöküşün tam olarak nasıl gerçekleşeceğini kesin olarak söylemek mümkün değil.[11] Genel bir ifadeyle, uygarlığın temel maddi katmanlarını (yiyecek, su, hava, habitat, vücut sağlığı) ele geçirip parçalayan, birbiriyle ilişkili kötü olayların meydana gelebileceği tahmininde bulunabiliriz. Bu fiziksel katmanların her biri halihazırda baskı altında zaten ve krizin mantığı bu baskıların daha da artacağını gösteriyor. Devamında kaynakların azalması devreye girdiğinde ise (ki, bir süre belli bir düzeyde seyredeceği, önümüzdeki on yılın ardından da azalacağı tahmin edilen petrol arzında böyle bir durum söz konusu) başka şok ve rahatsızlıkların arka arkaya sökün etmesi muhtemel.[12] Yahut ekonomideki bazı öngörülemez şokların dengeyi bozması da pekâlâ mümkün: Belki iklim felaketleri dünya genelindeki toplam 2 trilyon dolarlık sigorta sanayiinin çökmesini tetikleyip Jeremy Leggett'in belirttiği gibi, "iklim değişimiyle ilgili analizlerin çoğunda tamamen göz ardı edilen bir dizi ekonomik sonuca" neden olabilir.[13] Belki, kıtlık savaşlar çıkmasına neden olacak, nükleer güce sahip zorba ülkeler ortada terör estirecekler. Belki aynı kargaşa, çiçek hastalığı gibi bazı bulaşıcı hastalıkların ye-

11. Meadows vd.'de belirtildiği gibi (1992).

12. Bu mutlak bir rakam değil tabii, ama kuyudan çıkarma maliyeti düşünüldüğünde bu süre zarfında petrolden vazgeçileceği söylenebilir. Burada, yaklaşmakta olan bu krizin (veya tarım arazisi gibi diğer zorunlu kaynaklarda yaşanacak olan krizin) kesin sınırlarını belirlemeye çalışmak gereksiz. Durum böyle bir şeye kalkışamayacağımız kadar karmaşık ve tahmin edilemez nitelikte. Sonra çok yönlü. Birçok sera gazının kaynağı olduğu için petrolün kaynak olarak daha az kullanılacak olmasının ekosfere daha az yük bindireceği ve belki de yeni, ekolojik enerjilerin yolunun açabileceği gibi bir hipotez ileri sürülebilir. Ancak, bugünkü yerleşik piyasa sisteminin bu ve buna benzer baskılarla rasyonel olarak baş edip edemeyeceği gibi bir sorun var ortada.

13. Alıntı, Goldsmith ve Henderson 1999: 99.

niden ortaya çıkması ve bu hastalıklarda patlama görülmesi sonucu yaşanacak ki halihazırda terörist grupların bunu yapabilmesi mümkün görülmekte. Belki Antartika'daki buz kütlesinden aniden büyük bir parçanın kopması sonucu denizlerin seviyesi birkaç metre yükselecek, yüz milyonlarca insanı yerinden edecek ve daha vahşi iklim değişikliklerinin daha kısa zamanda gerçekleşmesine neden olacak. Belki de bu kadar dramatik şeyler olmayacak, sadece ekosistemde yavaş ve sabit bir bozulma, onunla birlikte de otoritarizmde bir artış gözlenecek. Bugün filmlere, çok satan romanlara, karikatür kitaplarına, bilgisayar oyunlarına ve televizyona sık sık konu olan kıyamet senaryoları geleceğin habercileri olmaktan ziyade mevcut ekolojik krizin yetersiz birer yorumundan ibarettirler. Havada esmekte olan terör rüzgârlarıyla birlikte bu kitle fantazileri yeni bir faşist düzenin (yeryüzünü yaşanabilir kılmak adına insani ekolojileri daha da parçalayacağı için sadece krizin daha da kötüleşmesine neden olacak bir faşizmin) logos'u haline gelebilir.

Belki de işler yolunda gidecek ve hepimiz bir şekilde bu krizin üstesinden geleceğiz. Büyümenin sınırları kavramı rafa kaldırılmış olsa da sistem bu süre zarfında uyumadı. Son derece karmaşık iyileştirici önlemler, ekolojik dengeyi ekonominin ana motorlarına zarar vermeden yeniden kuracak çareler uygulamaya kondu. Proje için seferber edilen beceri ve kaynaklara bakılırsa, iyi haberler yoldadır herhalde. Gelgelelim, önemli olan uygunluk: Bütün o kirlilik denetimleri, randıman artırımı, kredi mübadelesi, alternatif kaynak arayışları, enformasyon açısından zengin metalar, biyo-mühendislik ürünleri, "yeşil ticaret", vb. şeylerin, tam da hayat damarları sınırsız büyümeden geçen bir sistemin varlığını korumayı başarıp başaramayacağı. Bu karşı önlemlerin hepsinde amacın aslen ekolojik bozulmanın önüne geçmek değil, yeni büyüme kaynaklarını devreye sokmak olduğu unutulmamalı. Hal böyle olunca, duvarlarının arkasında ekoloji bütün hızıyla bozulmaya devam ederken, yeşil ve tertipli façasıyla bu yıkımı gizleyerek insanlara güven veren dev bir Potemkin köyü haline gelmiş bir dünya hayali canlanıyor gözümüzde.

Tüm bunlar "büyüme" rejiminde büyüyenin tam ne olduğu şeklindeki daha büyük bir soruyu gündeme getirir. Bu sorunun birkaç katman barındıran bir cevabı gerektirdiğini hemen görebiliriz.

Ekosistemler cenahından bakıldığında, bozulmanın somut failleri sınai aygıtımız tarafından doğaya atılan maddi kuvvetlerdir, ki bunlar ister organoklorlu bileşikler olsun, ister karbondioksit, isterse bir testerenin metal kısmı, bu bozulma tümüyle moleküllerle ve enerji akışlarıyla ilgili bir sorundur. Bu katman büyüse de, bu büyüme başka çeşit bir büyüme sayesinde gerçekleşir. Burada toplumun gerçek tanrısını ve yöneticilerinin kendisinden asla taviz vermeyecekleri büyümenin asıl öznesini buluruz. Bu katmanda büyüyen şey, hayali ve tümüyle insana ait bir varlık olan paradır; ama başh başına para değil, hareket halindeki para, yani Sermaye. Ekolojik kriz meselesi asıl bu gizemli varlıkta ve onu besleyip yeniden üreten toplumsal güçlerde saklıdır. Kendimize, Sermaye'nin üstesinden gelmeden ekolojik krizin üstesinden gelip gelemeyeceğimizi sormamız gerekir. Bu soruya verilecek cevap olumsuzsa, o zaman geleceğin haritasının yeniden çizilmesi şarttır.

3

Sermaye

Bir Vaka Analizi

Doğada bulunmayan, sanayi tesislerinin geçen yüzyıl ekosfere saldığı metil izosiyanit (MIC) diye bir madde var. Çok basit, basit olduğu kadar da etkili bir molekül (CH_3NCO) olan MIC tepkime gücü ve canlı organizmalar üzerindeki ölümcül etkilerinden dolayı pestisitlerle herbisitlerin yapımında sık sık kullanılıyor. ABD Çevre Koruma Ajansı'nın internet sitesinde MIC için şunlar yazıyor:

> MIC... izosiyanik asitin (HNCO) bir esteridir. Ebeveyn durumundaki izosiyanik asit zayıf bir asittir ve siyanik asitle (HCNO) denge içindedir [iki HNCO arasındaki fark, atomlarının konumlanışlarından kaynaklanır]. MIC'in kaynama noktası henüz tam olarak saptanamamıştır. MIC son derece uçucu ve yanıcı bir gazdır; buharı havadan daha yoğundur; oda sıcaklığında, kuru ve nötr bir ortamda kararlıdır, ama asit, alkali ve benzeri maddelerle şiddetli bir tepkimeye girebilir. İzosiyanit grubunun karbon atomlu merkezi elektron yönünden fakirdir (elektrofil), bu nedenle su, alkol, fenol, alkali gibi elektron açısından zengin nükleofillerle tepkimeye girer.

Havadan daha yoğun olduğu için MIC buharı dağılmaz, yakınında ne varsa üzerine çöker. Sulu dokularla şiddetli bir tepkimeye girerek dokularda organizmanın normal koruma aygıtlarının engel olamadığı değişimlere neden olurlar. Tepkime sırasında açığa çıkan enerji vücudun ısıyı tamponlama yeterlilik seviyesini hızla aşar. Bunun sonucunda organizmaya hizmet eden birçok molekül bozulur ve/veya düzensizleşir, bu arada başka toksik moleküller oluşur. Daha basit bir ifadeyle vücutta, özellikle de akciğer ve göz gibi su yönünden zengin dokularda ciddi yanıklar meydana gelir. Hemen ardından göğüste ağrı, nefes almakta güçlük çekme ve ağır astım şikâyetleri başlar. MIC'e yoğun bir biçimde maruz kalındıysa

körlük, aşırı bakteriyel ve eosinofilik pnömoni veya gırtlak ödemi ve ani kalp durması görülebilir.

Buraya kadar anlatılanlar, mesela uyurken MIC solumuş olan bir kişinin neden ölümcül derecede hastalandığı sorusuna fizyolojik düzeyde bir açıklama sağlayacaktır. Bu çerçevede, MIC'in yukarıdaki hastalıklara ve ölüme "neden" olduğunu söyleyebiliriz. Söylemeye bile gerek yok, böyle bir açıklama diğer sorular, yani insanlar MIC'in bulunduğu ortama neden bu kadar yakın bir mekânda uyuyorlardı, daha doğrusu, insanların vücutlarına zarar verecek mesafede metil izosiyanitin işi neydi gibi sorular konusunda bize hiçbir şey söylemez. Tekrar edeyim, MIC doğada bulunmaz; volkan gibi doğal kaynaklardan havaya salınıyor olsaydı bile o dillere destan tepkime gücü nedeniyle çok kısa ömürlü olacağı kesindi. O halde, MIC nasıl varlığını korumuştu da insanlar onun o şiddetli kimyasal tepkimeye girme eğiliminden etkilenmişlerdi? Başka bir ifadeyle, MIC hastalığa neden olabilir, ama tek başına değil. MIC'i var edecek ve onun yayılmasını sağlayacak, daha genel bir nedene ihtiyaç var. İşte bir nedenin "etkin" olmasından söz ederken bu diğer nedenleri harekete geçirebilme kudretini kastediyoruz.

MIC'in varlığının "nedeni" *üretiliyor* olması, doğanın insanın amaçları doğrultusunda bilinçli bir biçimde değişime uğratılarak üretilmesi (bu örnekte, tarımın kalkınmasıyla ilgili sınai amaçlar söz konusu). Ancak, sanayi büyük miktarlarda tuhaf maddeler üretmenin çok daha ötesinde şeyler yapar: insan ekolojisini de değişime uğratır, kimini kendine hizmet ettirir, kimine hizmet eder. MIC'in canlı dokuyu nasıl etkilediğini anlamamız için kimya bilimi gereklidir. Ne var ki, sınai üretim bilim ile doğayı MIC gibi cevherleri dünyaya getirmek ve onları kendi yararına bir araya getirmek için (bu vakada, modern tarımın amaçları doğrultusunda pestisitler imal etmek için) anlamaya çalışır. O halde, organizma üzerindeki patolojik etkilerle yetinmeyip olayı başından sonuna kadar anlamak için üretimin tarihiyle toplumsal ilişkilerini, sanayideki üretim şeklini, pestisit imalatının kendine özgü özelliklerini bilmemiz; bu durumda, bu kadar ölümcül bir maddenin üretiminin yasaklanmayıp insanların vücutlarına neden bulaştığı, bir anda birçok kişinin akciğerinde zehirlenme baş gösterdiyse, o insanların kendilerini bir anda ölümcül kucağında bulacak kadar MIC'in yakınların-

da ne işleri olduğu sorularını sormamız icap ediyor.

Okur buraya kadar benim belli bir ekolojik felaketten, 4 Aralık 1984'te, ulusüstü bir Amerikan şirketi olan Union Carbide'ın Hindistan'ın Bhopal şehrindeki pestisit üretim tesisinden 46.3 ton metil izosiyanitin sızması olayından söz ettiğimi anlamıştır. Gaz geceyarısı sızmış, fabrika yakınlarında yaşayan çok sayıda Bhopalliyi uykusunda yakalamıştı. Bu olayın neden olduğu ıstırabı kelimelerle anlatmak imkânsız belki, ama neden olduğu sonuçların bazılarını sayılarla ifade etmek mümkün. Yaklaşık 8000 kişi anında, bir o kadar kişi de sonradan ölmüş, 500.000'den fazla insan yaralanmıştı; yaralılar arasında 50.000 ila 70.000 kişinin yaraları tamamen iyileşmeyecek türden yaralardı.[1] On beş yıl sonra bile ayda 10-15 kişi olmak üzere insanlar ölmeye, fabrikanın enkazı şehrin görünüşünü bozmaya ve çevreye toksik maddeler sızdırmaya devam ediyordu.

Sanayide yaşanan en kötü kaza olarak tarihe geçen Bhopal kazası, sanayi sürecinin insanın karşısına çıkardığı tehlikelerle eşanlamlı hale gelmiş ve bizatihi ekolojik krizin simgesi olup çıkmıştır. Bhopal kazasının nedenini anlamak, ekolojik krizin nedenini ucundan da olsa görmemizi sağlayacak bir kapı aralayacaktır; bununla ekolojik krizin ille de bunun gibi devasa kazaları içereceğini kastetmiyorum, Bhopal'deki gibi büyük bir kazada ekolojik krizin bütün unsurlarının mevcut olduğunu kastediyorum.

Gelgelelim, Bhopal kazasını kavramak için, düşüncelerimizin açısını genişleterek işin fizyolojik boyutunun ötesine geçmemiz, kazada insan faktörünün oynadığı rolü ve kazanın ideolojik içerimlerini kavramaya çalışmamız gerekiyor. Bir değil binlerce kişinin hayatını kaybettiği bu olayı anlamak, farklı iddiaların, gerçeklikle ilgili farklı görüşlerin değerlendirilmesini gerektirir. Vücutta doğrudan hasara neden olan metil izosiyanit, hiçbir amaç gütmeksizin, kimyası gereği sessizce öldürür. Ancak, Bhopal'deki kazanın nedenlerini anlamak için moleküler düzeyin ötesine geçip olaya daha geniş bir perspektiften bakmamız gerekir. O zaman işin içine örne-

1. Tahmini ölü sayısı 2000'den 20.000'e kadar değişiyor. Buradaki sayısal bilgiler Kurzman'dan alınmıştır (1987: 130-3). Olayla ilgili özet bilgiler için bkz. Montague 1996; ayrıca bkz. www.corporatewatch.org/bhopal/.

ğin, *para* unsuru girer. Sadece, telaffuz edilen büyük meblağlarda paralar değil söz konusu olan –Hindistan hükümeti meydana gelen hasarlar için en başta 3 milyar dolar talep etmiş, sonunda Carbide 470 milyon dolar ödemeyi kabul etmiştir (ayrıca hukuki tazminat bedeli olarak 50 milyon dolar ve Bhopal'de bir hastane kurulması için 20 milyon dolar teklif etmiştir[2])– paranın insanın varoluşu üzerinde mutlak bir iktidara sahip olması: Kısacası, iktidarıyla, anlamıyla ve toplumun failleri arasındaki ilişkileriyle bütün bir toplumsal düzen söz konusu. Ayrıca, tümüyle insan-ekolojisine özgü bu meseleleri en iyi şekilde kavramamızı sağlayacak bir nedensellik de arıyoruz.

Ama öncelikle somut şeylere bakalım ve 1984'te o ölüm gecesinde Bhopal'de neler olup bittiğini değerlendirmeye çalışalım. Esasen her şey şu sorulara gelip dayanıyor: Bir kere, MIC Bhopal'de ne arıyordu? Neden bu şekilde havaya karışmıştı? Neden insanlar MIC'e bu şekilde maruz kalmışlar, sonrasında neden böyle haksız bir muamele görmüşlerdi? Bu olaydan sorumlu failler için de şu sorulabilir: Hangi saiklerle bu şekilde hareket etmişlerdi?

İlk sorunun cevabı şudur: onu oraya kendi amaçları doğrultusunda Union Carbide koydu, yani, fabrikayı istediği yere ve istediği zamanda şirket inşa ettirdi. Düzanlamda ele alırsak bu absürd bir ifadedir. Union Carbide bir şahıs değil ki bir şeyi bir yere koyabilsin; Bhopal'de MIC fabrikası kurulmasına neden olanlar, aslen çoğu şirketle doğrudan ilişkisi olmayan, müteahhitler tarafından işe alınmış işçilerden, mimarlardan, malzemecilerden, vb. oluşan büyük bir kitleydi. Ama, tıpkı ellerindeki aletlerin gerekli ama kısmi teknolojik aletler olması gibi onlar da gerekli ama kısmi nihai insani araçlar oldukları için fabrikayı bu işçilerin inşa ettiğini söyleyemeyiz. O halde, bir fabrikanın veya herhangi bir toplumsal ürünün inşasına neden olan şey nedir sorusunun cevabı şu şekilde olmalıdır: Bir şeyin inşasını mümkün kılan toplumsal emeği etkili bir biçimde örgütleyen şeydir. Emek, insanın bir şeyleri var etme, yani o şeyin ortaya çıkışına neden olma yeteneği olduğuna gö-

2. Montague: "Avukatların ve Hindistan hükümeti yetkililerinin hepsi ücret ve rüşvetlerini aldıktan sonra, tazminat talep edenlerin eline ortalama 300 dolar geçti, ki bu para çoğu kurbanın hastane masraflarını karşılamaya bile yetmiyordu."

re, bahsettiğimiz, tüm diğerlerini düzenleyen neden, etkin neden haline gelir.

İşçilerin üretken hayat faaliyetlerini kendilerinin denetlediği veya ilk, kabile toplumundaki gibi bütün topluluk bireylerinin bir şeyi hep beraber yaptığı farklı bir toplumda olsaydı, fabrikanın inşaatında bizzat yer almış kişilerin adlarını sıralayıp meseleye noktayı koyardık. Ama bizimki gibi bir toplumda, sermaye rejimi altında işçiler kendi faaliyetlerini kendileri belirleyemedikleri için, böyle bir ifade yanlıştır. Çok sayıda insanın faaliyetlerinin toplumsal örgütlenişini anlamak için, dikkatimizi hepsini üretimde yönlendiren ve denetleyen şeye yöneltmeliyiz; bu vakada, yönetim merkezi binlerce kilometre uzakta olsa da, bırakın Bhopal'e, Hindistan'a bile ayak basmamış kişilerin çıkarlarına hizmet ediyor olsa da, söz konusu fail Union Carbide şirketidir.

O halde, işçiler vs. Bhopal'deki fabrikanın araçsal nedenleriyken, Union Carbide şirketi etkin nedeniydi. Başka bir deyişle, Carbide fabrikanın üretimi için gerekli bütün faktörleri örgütleyen ve verimli bir biçimde bir araya getiren, fabrika kurulduktan sonra da ara ürün olan MIC dahil bütün ürünlerin imalatını, dağıtımını ve satışını gerçekleştiren faildi. Karmaşık her fenomende birçok nedensel süreç işbaşındadır. Ama fenomen bir bütün halinde faaliyet gösterdiği sürece, araçsal nedenleri belli bir amaç doğrultusunda harekete geçiren, onları düzenleyen ve belli bir amaç doğrultusunda yönlendiren (fenomenin bir bütün halinde değişmesi için onun da değişmesi şart olan) kapsayıcı, bütünleyici bir neden tanımlayabiliriz. Etkin nedenle kastedilen şey de işte böyle bir şey.[3]

Her nedenin kendine özgü bir etki düzeyi vardır. Metil izosiyanit, nefes alındıktan sonra vücutta meydana gelen yıkımın etkin nedenidir, tıpkı Union Carbide'ın Bhopal'deki fabrikanın etkin nede-

3. Bu kavram Aristo'nun *Metafizik* adlı kitabından alınmıştır. *Metafizik*'te etkin neden dört ana nedenden biridir; diğer nedenler, bir şeyin biçimsel özü (Platon'un kastettiği anlamda), o şeyin mutlak maddi doğası ve bir şeyin yöneldiği nihai neden veya amaçtır. Bütün bunlara karşılık, etkin neden bir şeyin hareketinin kaynağıdır ve söz konusu şeyin dışında olabildiği gibi içinde de olabilir. Bu okuması son derece güç metin (ders notlarından oluşuyordu) etkin nedeni hesaba katmadıkları için Platon ile diğer felsefecileri eleştirmek üzere kaleme alınmıştı. Aristo 1947: 238-96.

ni olduğu gibi. Peki ama Carbide'ı o fabrikayı inşa etmeye sevk eden saik neydi? Aralık 1984'te meydana gelen olay nasıl meydana gelmiş, toplumsal sonuçları ne olmuştur? Bu olaya ne neden olmuştur ve bunun "etkin neden" sorunuyla nasıl bir alakası vardır? Birçok unsur söz konusu olduğu için gerçeklikle ilgili farklı ve birbiriyle çatışan görüşler en çok burada yoğunlaşır. Carbide, Bhopal'in fabrikasının bulunduğu yer olduğunu veya orada MIC üretildiğini yadsımamıştır; aksine, bundan ve Güney ülkelerinin yiyecek üretiminde artışı sağlayan sözde Yeşil Devrim'de oynadığı rolden dolayı kendisiyle bayağı gurur duyuyor. Şirketin internet sitesinde şunlar yazar: "Ne ironiktir ki, Bhopal'deki fabrika insani bir amaca hizmet etmek için kurulmuştu: Hindistan'ın tarımsal üretimini korumak, daha genel anlamda da, büyük bir istekle elindeki uzmanlık bilgisini Hindistan halkına sunma, Hindistan'daki yasalara uyumlu hareket etme, Hindistan'ın tüketici piyasasının tedricen kalkınmasını sağlama suretiyle ülkede sanayinin 'Hindistan'a özgü' hale getirilmesi sürecini hızlandırmak amacıyla pestisit üretmek için. Union Carbide'ın yatırımı geniş bir kitlenin sempatisini kazanmıştı veya bize öyle geliyordu." Güvenlik standartlarının ve kalite kontrollerinin sağlam olduğunda ısrar eden ("1930'lardan beri kendi kendine koyduğu standartlarından ödün vermeyerek... iş güvenliğine azami özen gösteren...") şirket "Hint halkını ve Hindistan'ın kaynaklarını sömüren tipik bir çokuluslu kötü adam olarak tanımlanmaktan" son derece rahatsız; sitede yazılanlara bakılacak olursa, "Union Carbide'ın mali kaynaklarını kurutmak amacıyla tasarlanmış bir karikatürden başka bir şey değil [şüphesiz]" bu tanım. "Olayı haber aldığımız ilk günden beri bize büyük bir üzüntü ve keder veren" sözleriyle aktarılan trajik olay için şirket kendi araştırmalarını yürütmüş ve felaketin nedeninin "kesinlikle sabotaj" olduğu sonucuna varmış. "Kanıtlar Bhopal'deki fabrikada bir işçinin içinde metil izosiyanit bulunan tanklardan birine kasten su döktüğünü gösteriyor. Tanka su döküldükten sonra zehirli gaz açığa çıkmıştır." Ne yazık ki, Hindistan hükümetinin "Bhopal kurbanlarının çektikleri karşısındaki bariz kayıtsızlığı" yüzünden bu gerçek göz ardı edilmişti.

Tutarlı bir açıklama: Bhopal'deki felaket Union Carbide'ın hatası değildi, kafası bozulmuş bir işçinin hatasıydı, Hint hükümeti-

nin anlayışsızlığı ve düşüncesizliği de cabası. Açılabilecek davalardan ve bunların doğurabileceği önemli mali sonuçlardan duyulan (şirketin kendini savunmak için 50 milyon dolar harcadığını hatırlayalım) geçmek bilmez paniğin şekillendirdiği bu anlamlar evreninde nedensellik *suçlama* ile eşdeğerdir, suçlamanın geçerliliği de hukuk yoluyla belirlenecektir. Benzer bir söylem ekolojik krizde de mevcut; ekolojik kriz suçlamanın (suçlamaya dayalı olarak da mali tazminat taleplerinin) geçerli tek kriter olduğu bir dizi bireysel faaliyete indirgenmeye çalışılır.

Kurbanlara belli bir adalet ve tazminat dağıtmak gerektiğinde ille de suçlama, hata veya yasal sorumluluk söyleminden medet umulur. Yapılmış olan sabırlı soruşturma sonucunda o ölümcül gecede olan bitenin anlaşılmasını sağlayacak yığınla kanıtın ortaya çıktığı düşünülürse, bu olayda suçluları veya sorumluları belirlemek hiç de zor değildir. Bu korkunç ekolojik felaketi ayrıntısıyla incelemek ve daha geniş bir perspektif geliştirmek için olayla ilgili özet bilgiler vereyim:

- Carbide ne sabotajcının adını verdi, ne de sabotaj iddialarını hukuki kanıtlarıyla birlikte bir mahkemeye sundu. Böyle bir sabotajcının varlığı sonucuna sadece fabrikanın yapısını analiz ederek varmıştı [bu yapıda bir arızaya ancak bir sabotajcının yol açabileceği kanısındaydı] ve konunun böylece kapanmasını bekliyordu.[4]
- Şirket, yetkililere fabrikanın deposunda yüksek miktarda MIC bulunduğunu bildirmedi. Dahası, fabrikanın tasarımını neredeyse kazaya davetiye çıkaracak şekilde yapmışlardı, örneğin, asit temas ettiğinde aşınan karbon çeliği vanalar kullanmışlardı.
- 1978'den önce Carbide, Sevin adlı pestisitini doğrudan MIC kullanmadan üretiyordu. O tarihten sonra üretimi daha ucuz olduğu

4. Bu paragraf ve bu bölümde sunulan kanıtların çoğu Kurzman 1987'den alınmıştır. Ancak bir sonraki maddede aktarılan bilgi 1999'un sonlarında Hindistan'da görülen kamu davalarındaki tanıklıklardan alınmıştır. Carbide'ın üst düzey yöneticileri lehinde ifadelerle dolu bazı paragraflarda da açıkça görüldüğü gibi, Kurzman'ın kimseyi kayırmaya çalışmayan bir gazetecilik yaptığını eklemek gerekir.

için ölümcül MIC'li üretime geçti ve 1980'de Bhopal'de MIC üretimine başladı. Oysa, Alman ilaç firması Bayer Sevin'i daha güvenli, ama daha pahalı bir yöntemle, MIC kullanmadan üretmekteydi.

- Yerel yetkililer fabrikanın Bhopal'in başka bir bölgesinde, meskenlerin uzağındaki bir sanayi bölgesine kurulmasını istediler. Carbide çok pahalı olacağı gerekçesiyle bunu reddetti.
- Pestisitlere talep azaldığı için fabrika para kaybediyordu. Bu yüzden Carbide'ın elinden çıkaramadığı kadar çok miktarda MIC üretilmeye başlandı.
- Bu nedenle 1982'den itibaren şirket maliyetleri düşürmeye başladı. Kurzman (1987: 25) şunları yazıyor: "Maliyetlerdeki bu indirim... kalite kontrolünün daha baştan savma yapılmaya, dolayısıyla güvenlik kurallarının gevşemeye başladığı anlamına geliyordu. Borulardan biri sızdırıyor muydu? Değiştirmeyin, diyorlarmış işçilerin belirttiğine göre. Yamayın gitsin. MIC işçilerinin daha fazla eğitilmeye ihtiyaçları mı vardı? Az bilgiyle de idare edebilirlerdi [ayrıca işçilerin elinde çok azının okuyabildiği İngilizce kullanım kılavuzları vardı]. Primlere son verilmişti; bu işçilerin moralini olumsuz yönde etkilemiş, en vasıflı elemanların bazılarının başka yerde iş aramasına yol açmıştı." MIC'le çalışan operatör sayısı on ikiyken 1984'ün sonlarında bu sayı altıya düşmüştü. Ustabaşı sayısı da yarıya düşmüştü ve gece vardiyasında tamir ustası yoktu. Bu nedenle, saat başı yapılması gereken sayaç okuması iki saatte bir yapılabiliyordu.
- 1981'in sonlarında fabrikada zehirli buhar soluma kazaları görülmeye başladı. Fabrikaya ABD'den uzmanlar geldi ve bir MIC depo tankının içinde bir "kaçak tepkime" olabileceği uyarısında bulundular. Bu uyarıdan önce 1979 ile 1980'de de uyarı yapılmıştı. Hintli yetkililerin uyarılarına ise kulak asılmadı. Ekim 1982'de meydana gelen MIC sızıntısı beş işçiyi hastanelik etti.
- Yerel yetkililerin elinde fabrikanın yakınındaki hava kirliliğini denetleyecek bir araç yoktu.
- Fabrikadaki işçiler sendikaları aracılığıyla iş kazası tehlikeleriyle ilgili protesto gösterisinde bulundular, ama protestoları dikkate alınmadı. On beş gün açlık grevi yapan bir işçi işten atıldı.

- İşçiler normalde güvenlik ekipmanı kullanıyor olmalarına rağmen, fabrikada gün geçtikçe artan laçkalaşma bu ekipmanın ıskartaya çıkarılmasına neden olmuştu. Zorunlu güvenlik rutinlerinden ödün vermek istemeyen işçilerin yüzde 70'inden fazlasının maaşında kesinti yapıldı. Bu arada, şirket yetkilileri MIC'in mümkün olduğunca hızlı ve ucuz üretilmesi için baskılarını sürdürdüler.
- Kaza gecesi karbon çeliği vanalardan birinin sızdırdığı ve MIC tanklarına su sızmasına neden olduğu anlaşıldı. Vana çok zaman alacağı (başka bir deyişle, pahalı olacağı) gerekçesiyle onarılmamıştı.
- Ayrıca, tanktaki alarm dört yıldır çalışmıyordu ve ABD'deki benzer fabrikalarda kullanılan dörtlü otomatik yedek sistem yerine elle devreye sokulan bir yedek sistem vardı. Kaçak gazların yakıldığı alev kulesi beş aydan fazla bir zamandır hizmet dışıydı, gaz yıkama menfezi de öyle. MIC'in buharlaşmasını önlemek amacıyla kurulan soğutma sistemi de elektrikten tasarruf etmek amacıyla çalıştırılmıyordu. Aynı nedenle, çalışma sırasında boruların temizlenmesini sağlayan buharlı yıkama sistemi de çalışmaz durumdaydı. Kapatma aygıtlarından kontrol aletlerine ve ısı ayarlarına kadar neredeyse güvenlikle ilgili bütün aletler ya yetersizdi, ya çalışmıyordu ya da kendilerinden beklenen işi yapamayacak kadar kötü tasarlanmıştı. Kılavuzda 4.5 °C'ta tutulması gerektiği yazdığı halde MIC 20 °C'ta tutuluyordu (söylemek bile gereksiz, kılavuzda belirtilen düşük sıcaklık Bhopal'deki ortalama sıcaklıkdan çok daha düşük, dolayısıyla sürdürülmesi daha pahalıya mal olacak bir sıcaklıktı). Dahası, "Carbide'ın Bhopal'deki fabrikası öyle bir tasarıma sahipti ki, o ölümcül gaz sızıntısı başladığında ana güvenlik sistemi (böyle bir sızıntıyı 'bastırmayı' amaçlayan su spreyi sistemi) suyu kaçak gaz istiminin yüksekliğine ulaştıramamıştı. Özetle, fabrikanın güvenlik sistemleri baştan savma tasarlanmıştı. Şirkete ait belgeler de şirketin bunlardan felaketten önce haberdar olduğunu, ama bu konuda hiçbir şey yapmadığını ortaya koyuyor"du.[5]

5. Montague 1996, Lepkowski'den alıntı 1994.

- Nihayet, patlayan tank bir haftadan beri hata veriyordu. Fabrika yetkilileri tankın hatasını gidermek yerine başka tankları kullanmışlar, bunu bekletmişlerdi, başka bir deyişle, için için kaynamaya bırakmışlardı. Yemek pişiren herkesin bilebileceği gibi, "için için kaynama"nın sonuçlarından biri basıncın ve ısının artmasıdır, ki bu iki şey de uygun maddelerde başka tepkimeleri tetikler.

Kısacası, Bhopal'deki korkunç olay yüzünden kimin *suçlanması* gerektiği konusunda kuşkuya yer yok. Timsah gözyaşlarına ve kuru gürültüden öteye gidemeyen protestolarına rağmen, Union Carbide her ne kadar aksini iddia etse de "tipik çokuluslu kötü adam" olduğu apaçık ortada. Bu noktada geriye bir tek soru kalıyor, o da şirketin suç niteliğindeki bu ihmalkârlığından neden sorumlu tutulmadığı. Fakat suçlama, Bhopal'deki kazanın anlamını kavramada gerekli olsa da yeterli değildir, ayrıca nedensellik sorununu da açıklığa kavuşturmaz.

MIC'in, canlı bir ekosistemin hassas dengesini yok eden denge bozucu bir güç olduğu için, bedensel hasarın etkin nedeni olduğu söylenebilir. Benzer biçimde Carbide da Bhopal'deki fabrikanın inşasının etkin nedenidir. Ne var ki konu kazaya gelince, Carbide'ın da başka güçlere tabi olduğunu, etkin nedensellik kavramının bu güçlerin bu olaydaki payının da değerlendirilmesini gerektirdiğini görürüz. Burada anlaşılmayacak bir şey yok: Yukarıda sıralanan hemen her noktada Carbide'ın *maliyetlerini azaltmak* için şunu bunu yaptığını; hatta, bu "şu bu"ların son derece tehlikeli MIC'in (ki bu da maliyetleri azaltmak için seçilmiş bir üründü) sızma tehlikesini artırdığını ve insanları hiçe sayıp sırf kendini düşünerek, maliyeti düşürmek amacıyla Bhopal'i tehlikenin kucağına attığı için, sırf bu nedenle bile Carbide'ın suçlanmayı hak ettiğini görürüz. Carbide'ın yasal sorumluluktan kurtulması, bu asli zorunluluğun, yani maliyetleri azaltma zorunluluğunun etrafında kümeleşen anlam evreni dahilinde; belirli hukuki manevralar ile halkla ilişkiler alanındaki manevralardan, Hindistan gibi eski ve onurlu bir ülkeyi kendi halkının haklarını savunamayacak hale getiren uluslararası duruma kadar çeşitli anlamlar çerçevesinde ele alınmalıdır.

O zaman buradaki etkin neden sadece bu şirketin açgözlülüğünü değil, aynı zamanda maliyeti azaltması (veya öteki taraftan ba-

kıldığında *kâr etmesi*) için ona sürekli baskı yapan sistemi de kapsar. Carbide pestisit üretmek için Hindistan'da olduğunu söylüyor. Ama pestisitleri para kazanmak için yapıyor. Modern tarzda kapitalist şirketin mükemmel bir örneği olan Union Carbide, efendisi olan sermayenin biçimlendirdiği bir dünyada varlığını sürdürebilmek için para kazanmak (her geçen gün daha hızlı bir biçimde para kazanmak) zorunda.

Bir "kaza" bir dizi koşulun istatistikle tahmin edilemeyen bir sonucundan ibarettir. Bu nedenle kazalar, onlar kadar göze batmasa da onlar kadar yıkıcı olan dengesizlikler dizisinin bir devamı niteliğindedir. Nerede yeterli sayıda "kâr amaçlı maliyet kesintisi" yapılırsa orada kaza geliyorum der. Zaman zaman kazalar insanlar (muhtemelen aynı kompleksin bir ürünüdür bu da; örneğin, eğitimsiz, moralsiz, işine yabancılaşmış bir işçi) tarafından da tetiklenir. Ancak, insanlar kâr kompleksi tarafından şekillendirilip bozulmadıkları sürece "insan faktörü" kendi başına bir neden teşkil etmez. Carbide'ın açıklamasını, ne kadar sahtekârca olursa olsun, bir an için doğru kabul edelim. Fabrikanın tahrip olmasına hatanın neden olmadığını, bunun o gece gazı bilerek dışarı salan bir sabotajcının işi olduğunu düşünelim. Peki ama onu bunu yapmaya iten şey neydi? Nedeni belli olmayan bir kötülük yapma ihtiyacı mı? Yoksa kâr talebinin güç alanı dahilindeki bir dizi belirleyici unsurun zorlamasıyla mı yapmıştı bunu? İşi rasgele yapmayı reddettiği için "disiplin cezası verilen" işçilerden biri miydi, yoksa greve katıldığı için işinden olan biri (veya beter bir insan ekolojisinden miras kalan bir nedensel faktörler silsilesinden nasibini alıp gözü dönmüş biri) mi? Delinin teki mi yoksa (eğer öyleyse, bu delilik genetik bir programlamanın bir sonucu mu, yoksa o da işçinin yaşam dünyasını kapsayan yabancılaşmalar kitlesinden, egemen toplumsal sistemin her yerde işgal edecek bir alan bulabilmeyi onlar sayesinde başardığı yabancılaşmalardan miras mı kalmış)?

Bir araya gelip bir kazaya, hatta ekolojik krizin bizatihi kendisine neden olan nedensel süreçler ağında başka faktörler de yok değildir. Aksine, kompleks olayların üstbelirlendiği düşünülürse, bu faktörler de mevcut olmalıdır. Ama bu faktörler dağınık ve tekil halde mevcuttur, bu arada ise içlerindeki ve etraflarındaki büyük bir kuvvet alanı onları bir araya getirerek dünyanın etrafında dön-

düğü etkili olaylar biçimine sokar. Bu şeylere ne kadar küresel bir biçimde ve bütünün bir parçası olarak bakarsak, bireysel suçlamalara o kadar az meylederiz veya aksi takdirde rasyonel bir süreç olarak algılanacak bir süreci bozan "kazalar"la o kadar az ilgileniriz. Şimdi öncelikle bu sürecin rasyonel olup olmadığını ve meseleye bu açıdan bakıldığında "kaza çıkmasının an meselesi" olup olmadığını soracağız. Ayrıca sistemin *normal* ve kazasız işlemesinin kendi içinde ekolojiye zarar verici bir nitelik taşıyıp taşımadığı (ki taşıyorsa şu ya da bu ekolojiye sürekli zarar veren şey sistemin ta kendisi demektir ve dönüştürülmesi gerekir) şeklindeki daha geniş çaplı soruyu sorma aşamasına da geldik. Dikkatlerin sadece tekil olayın belli unsurlarıyla sınırlı kalması daha geniş çaplı örüntünün, pestisitlerin meziyetlerinin, daha genelde de pestisitlerin esaslı bir parçasını oluşturdukları Yeşil Devrim'in[6] ve dünya sisteminde Hindistan gibi Güney ülkelerinin maruz kaldığı bitmez tükenmez cefanın izini yitirmemize neden olur.

Sonra borçları temizleme zamanı geldi. Hindistan hükümetinin geri adım atıp Carbide aleyhindeki kovuşturmayı daha fazla sürdürmeme kararı aldığı gün adeta mucize eseri şirketin New York borsasındaki hisselerinin değeri 2 dolar yükseldi. Küçük gibi görünen bu rakamın önemi, yatırılan 470 milyon dolardan Carbide'ın hissedarlarına düşen maliyetin hisse başına sadece 0.43 dolar olmasından kaynaklanıyor. Deyim yerindeyse, şirket Bhopal halkına yaşattığı kâbusun sonuçlarına "katlandıktan" sonra ellerinde Carbide hissesi olanlar, hisse başına 1.57 dolar daha zengin olmuştu.

Peki ama Carbide'ın hisse fiyatı neden yükselmişti? Bu sorunun cevabı her şeyi acımasızca gözler önüne seriyor: Çünkü şirket ("Üçüncü Dünya" veya Güney denilen bölgede faaliyet gösteren ulusaşırı bir şirket aleyhine açılmış bu ilk büyük çaplı sanayi kazası davasında) şimdi ve gelecekte *işleyeceği cinayetlerden yakasını kurtarabileceğini* kanıtlamıştı. Wall Street o zaman işlerin pürüz çıkmadan ilerleyebileceğini, Güney'den düzenli bir biçimde elde edilen kârların daha güvenli hale geldiğini anlamıştı.

6. Shiva 1991. Bugün çok sayıda insan, Carbide'ın bu dönüşümün matah bir şey olduğu görüşünü reddediyor; zira bu dönüşüm başka olumsuzluklarının yanı sıra birçok Hintliyi intihar etmek için pestisitleri seçmeye de sevk etmiştir.

Wall Street (daha doğru bir ifadeyle, "finans kapital") sistemin komuta ve kontrol merkezidir. Borsasında kuşak halinde geçen küçük rakamlar egemen düzenin çeşitli enerji noktalarında gerçekleşen sermaye genişlemesinin potansiyelini gösteren kısaltmalardır. Bu anlamda, tek tek fabrikalar daha büyük ve kapsamlı bir varlık, nüfuz alanı dahilindeki her olayı, bu alanı sürekli genişletmeye çalışırken bile kutuplaştıran devasa bir güç göz önünde bulundurularak inşa edilir ve kaderlerini belirleyen idari kararlar buna göre alınır. Oyunun kuralı böyle işler. Buradan Carbide'ın yöneticilerinin bireysel saiklerinin halkla ilişkiler malzemesinden başka bir anlamları olmadığı sonucu da çıkar. Bhopal'deki olayla ilgili olarak Ward Morehouse şunları yazmış: "[Carbide'ın yöneticileri] sahiden eli açık davranmış ve felaketin büyüklüğüne eşdeğer büyüklükte karşılıksız yardım tekliflerinde bulunmuş olsaydı, şirketin hissedarlarının şirket fonlarını kötü kullandıkları gerekçesiyle açacakları davalarla karşı karşıya kalmaları işten bile değildi."[7]

O halde Carbide'm elini kolunu bağlayan sermayeydi. Ama işin bunu "kanatları olsaydı domuzlar uçardı" türünden bir argümana çeviren başka bir yüzü de var. Sahiden eli açık ve insanlara karşılıksız yardım eden kişiler büyük kapitalist şirketlerde yönetici olmuyor. Yufka yürekliler, bu tür iktidar mevkilerine çıkan merdivenin en alt basamaklarına itilirler. Zira sermaye, bu tür olayları yaratan insanları seçmekle kalmayıp aynı zamanda onları biçime de sokar.

Bhopal'in ve onun adını lekeleyen şirketin hikâyesi devam ediyor. Carbide pestisit işinden çıktı, ama 7 Şubat 2001'de pestisit üreten (ve Vietnam Savaşı sırasında savaşta kullanılmak üzere Agent Orange üretmiş olan) Dow Chemical adlı şirketle birleşti. Bu yeni kimya devi 168 ülkede faaliyet gösteriyor ve yıllık geliri 24 milyar dolar civarında. Dow'un başkanı ve genel müdürü şirketin yılda en az 500 milyon dolar tasarruf edebileceğini, ancak ne yazık ki 2000 kişinin işinden olacağını belirtmişti. Bhopal'deki kazada ihmali olanların hiçbiri adalet önüne çıkarılmadı, bana öyle geliyor ki, ömürleri boyunca da çıkarılmayacak.

7. Morehouse 1993: 487'den aktaran Montague 1996.

Büyümenin Sırrı Çözülüyor

"Dev kuvvet alanı", sermaye için, yani toplumumuzu devindiren o her yerde hazır ve nazır, kudretli ve çok yanlış tanınan dinamo için kullanılan bir metafor. Geleneksel görüş sermayeyi yatırımın rasyonel bir faktörü, parayı ekonomik faaliyetin çeşitli özelliklerini verimli bir biçimde bir araya getirecek şekilde kullanmanın bir yolu olarak görür. Karl Marx'a göre sermaye, emeği açgözlü bir biçimde tüketen, işçiyi sakatlayan bir "canavar"dı, bir "vampir"di. Her iki fikir de doğru, ikincisi ise, emekle birlikte doğaya da uygulandığında, ekolojik krizin bütün esas özelliklerini açıklıyor. Ekolojik kriz açısından bakıldığında, Union Carbide gibi şirketler sermayenin askerleri, borsa, IMF ve Amerikan Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı gibi sistemin içinde daha yüksek bir konuma sahip kurumlar da onun genelkurmayıdır. Bu ilişkiler anlaşıldıktan sonra, Bhopal daha net görülür; yani, sanayinin yeterince dikkatli olması durumunda tekrarı önlenebilecek bir kaza, daha ziyade de, sermayenin toplumsal üretimi düzenlemeyi sürdürmesi durumunda şu ya da bu tarihte galebe çalmaları mukadder olan, sermayeye içkin ekoloji karşıtı eğilimlerin bir tezahürü olduğu anlaşılır. Bu eğilimler iki katmanlıdır:

1. *Sermaye kendi üretiminin koşullarını bozmaya meyillidir.*
2. *Sermaye varlığını sürdürmek için sınırsız büyümek zorundadır.*

Sermaye dizginleri elinde tuttuğu sürece, bu kombinasyon, bir veya birkaç yeri hale yola sokmak için ne kadar önlem alınırsa alınsın, sürekli büyüyen bir ekolojik krizi kaçınılmaz bir zorunluluk haline getirir.

Sermayeden neden rasyonel işlevinin sınırlarını hızla aşıp ekosistemleri tüketerek kanser hücresi gibi büyüyen, kendine ait bir hayatı olan bir canlıdan söz eder gibi söz ettiğimizi incelememiz gerekiyor. Sermayenin canlı bir varlık olmadığı malum. Sermaye, daha ziyade insanların vücudunu ele geçiren, onları ekolojik bütünlüğe zarar vermeye zorlayan, kendi kendine çoğalan yapılar geliştiren ve dev kuvvet alanını kutuplaştıran kanser yapıcı bir virüsün başlattığı türden ilişkilere benzer. Ekosistemleri, sermaye gibi

yaşayan insanlar, sermayenin *kişileşmiş halleri* haline gelmiş olan insanlar tahrip eder.

Bu tür bir varoluşa neden olan bu Faustvari sözleşme önce para kazanarak muazzam bir zenginlik elde edileceğinin, sonra da parayla istenilen şeylere ulaşılabileceğinin keşfedilmesiyle birlikte ortaya çıkar. Kapitalist üretimin kullanım için değil, kâr elde etmek için olduğunu henüz bilmeyenler, kârlılık standartlarına erişmeyi başaramamış olan şirketleri Wall Street'in nasıl adam ettiğini seyrederek hemen öğrenebilirler. Sermaye sahipleri, bu standartların dur durak bilmez dinamizmini, yenilik, verimlilik ve yeni piyasa arayışlarına girme arzularını memnuniyetle karşılar. Bir taraftan beceriklilik ve esneklik gibi görünen şeyin başka bir taraftan bakıldığında bir iptila ve unutkanlık değirmeni olarak görüldüğünü göremezler; çünkü bir çeşit idrak etme güçlüğü varlıklarının bir parçası haline gelmiştir.

Meta, ekonomik faaliyetin ortaya çıkışıyla birlikte doğmuş, meta üretimi de sermayenin zuhur edişiyle birlikte yaygınlaşmıştır. Sermaye mikrobu her metanın içine zerk edilmiştir ve bu mikrop ancak mübadele yoluyla, dolayısıyla da arzulanan şeylerin paraya çevrilmesi yoluyla açığa çıkarılabilir. Marx'ın kullandığı türden bir biçimcilikten yararlanacak olursak (ki bu biçimciliğin, kitabın ilerleyen bölümlerinde fikirlerimizi ifade etmede bize yardımcı olacağını düşünüyoruz), her metanın bir "kullanım değeri" ile bir "mübadele/değişim değeri"nden meydana geldiğini söyleyebiliriz.[8] Kullanım değeri, metanın sürekli gelişen insani ihtiyaç ve istekler skalası içindeki yerini işaret ederken, mübadele değeri metanın "metaoluşunu", yani mübadele edilebilirliğini temsil eder; bu sadece niceliksel olarak ve para cinsinden ifade edilebilen bir soyutlamadır. Genel ifade edecek olursak sermaye, meta üretiminde mübadele değerinin kullanım değerine galebe çaldığı bir rejimi temsil eder (sermayeyle ilgili sorun, bir kere hayata geçirildikten sonra bu sürecin kendi kendini sürdürür hale gelmesi ve sürekli genişlemesidir.

Üretim kâr için yapılıyorsa (yani, onun için yapılmış yatırımın içindeki para değerinin genişlemesi için yapılıyorsa) o zaman fi-

8. Bu terimler Marx'ın *Kapital*'inin ilk sayfasında yer alır; bu da onun bunlara ne kadar önem verdiğinin bir göstergesidir.

yatların mümkün olduğunca yüksek, maliyetlerin de mümkün olduğunda düşük tutulması gerekir. Fiyatları sistemin özgün özelliklerinden biri olan rekabet nedeniyle aşağı tutmak gerektiği için, uygulamada maliyetleri kısmak sermayedarların en büyük kaygısı haline gelir. Maliyet de neyin maliyeti? Açıkçası, meta üretiminin kapsamına giren her şeyin diyebiliriz. Bunun büyük bir kısmı başka metalardır (örneğin, yakıt, makine, inşaat malzemeleri, vb. ve en önemlisi, kapitalist sistemin kalbinde işçilerin ücret karşılığı sattığı işgücü). Ancak aynı analiz işgücü için yapıldığında, bir noktada meta şeklinde üretilmedikleri halde kapitalizmi tanımlayan büyük piyasada meta muamelesi gören varlıklara ulaşırız. Bunlar yukarıda sözü edilen "üretim koşulları"dır ve *altyapı* ve *işçiler* gibi kamusal olarak üretilen imkânları ve *doğayı* kapsar (gerçi bu doğa, neredeyse her zaman olduğu gibi, daha önceki insan faaliyetlerinden çoktan payını almış bir doğadır).

Meta üretimi süreci mübadele değerinin kullanım değerinden daha fazla önem kazanmasının bir tezahürüdür ve iki yönlü bir bozulmaya yol açar. Bir kere, doğanın metalaştırılması söz konusudur, ki bu metalaşmaya insanlar ve vücutları da tabidir. Ancak doğa, II. Kısım'da daha ayrıntılı bir biçimde incelerken göreceğimiz gibi, bu şekilde işlemez. Sermayenin ideologları ne derse desin, doğanın yasaları parasallaştırmayı asla içermez; doğa yasaları varlıklarını daha ziyade para biçimine dönüştürüldüğünde iç ilişkileri bozulan ekosistemler bağlamında sürdürürler. Bu nedenle, parasallaştırma ve mübadele yoluyla sürekli metalaştırma, ekosistemlerin özgüllüğünü ve giriftliğini bozar. Buna bir de, geride kalan veya kârlı olmayan şeyleri değersizleştirme veya bunlara yönelik bariz özensizlik de eklenir. Burada "dış unsurlar" [*externalities*] diye adlandırılan şeyler ortaya çıkar; bunlar kirlenmenin ambarlarıdırlar. Sermaye ilişkisinin (o amansız rekabetçi kâr etme saikiyle birlikte) varlığını devam ettirdiği sürece, nihayet bir noktada üretim koşullarının bozulacağı, dolayısıyla doğal ekosistemlerin dengesinin bozulup yok olacağı muhakkak. James O'Connor'ın bu fenomenle ilgili öncü çalışmalarında gösterdiği gibi, bu bozulmanın bizatihi kârlılık üzerinde çelişkili bir etkisi olacaktır ("Sermayenin İkinci Çelişkisi"); bu etki ya üretimin doğal zeminini tamamen yıkacak şekilde kirletmek suretiyle doğrudan ya da işçilere verilecek sağlık

hizmetleri için para ayırmaya, vb. zorlanma gibi idari önlemlerle çevreye yüklenen maliyetlerin yeniden içselleştirilmesinde olduğu gibi dolaylı olacaktır.[9] Bhopal'deki vakada bunun gibi sayısız çevre-tacizi etkileşime girmiş ve korkunç bir "kaza"nın matrisi haline gelmişti. Bhopal'de bozulma tek bir yerde yoğun olarak gerçekleşmişti. Genel anlamda ekolojik krizi bu bozulmanın bu kadar yoğun olmamakla birlikte daha geniş bir alanda gerçekleşmesi olarak kabul edebiliriz; dolayısıyla bu felaket şimdi daha yavaş ve dünya genelinde gerçekleşiyor.

Üretim koşullarının bozulmasını engellemeye çalışan veya hatta bundan kâr sağlayan karşı tekniklerin sürekli geliştirildiği (kirliliği önleyen cihazlar, kirletici maddeleri meta haline getirmek gibi) söylenerek buna pekâlâ karşı çıkılabilir. Bir dereceye kadar bu teknikler etkilidir de. Hatta, bütün sistem dengede olmuş olsaydı, İkinci Çelişki'nin etkileri önlenebilirdi ve biz bundan yola çıkarak ekolojik krizin varolduğu çıkarımında bulunmazdık. Ama bu bizi sermayeyle ilgili diğer büyük soruna, onun her türlü sınırlamaya düşman gözüyle bakması sorununa götürür.

Birikim

Bu bağlamda *Grundrisse*'de Marx şunları yazmıştır:

> Gelgelelim, zenginliğin genel biçiminin (paranın) temsilcisi sıfatıyla sermaye, aslen kendisini sınırlayan engelleri aşmaya yönelik sonsuz ve sınırsız dürtüdür. Her sınır onun için bir engeldir, engel olmak zorundadır. Yoksa sermaye (kendi kendini üreten para) olmaktan çıkar. Belli bir sınırı engel olarak algılamaz da bir engel olarak onun sınırları dahilinde rahat ederse, mübadele değerinden kullanım değerine, zenginliğin genel biçiminden zenginliğin özgül, ana tarzına indirgenir. Böyle bir sermaye bir anda sonsuz değer yaratamadığı için belli bir artıkdeğer yaratır; ama aslen sürekli aynı şeyden daha fazla yaratma hareketidir. Artıkdeğerin nicel sınırı ona doğal bir engel olarak, sürekli alaşağı etmeye çalıştığı, sürekli aşmaya çalıştığı bir zorunluluk olarak görünür.[10]

9. O'Connor'dan (1998) alınmıştır. "Birinci Çelişki," işçilerin maaşlarında kesinti yapmanın, ürettikleri metalarını satın alınmasını güçleştirdiği klasik "tahakkuk krizi"nden kaynaklanan çelişkidir.

10. Marx 1973: 334. Çevirmen ve editör Martin Nicholaus bu paragrafla Hegel'in *Mantık Bilimi* (Hegel 1969) arasında bir bağlantı kuruyor.

Marx'ın kavrayış derinliğini takdir etmemek imkânsız: Sermaye, özünde niceldir ve nicellik rejimini dünyaya dayatır: Bu sermaye için bir "zorunluluk"tur. Ama sermaye aynı zamanda zorunluluğa karşı *hoşgörüsüzdür*; kendi dayattığı sınırların ötesine gitmek ister sürekli, bu yüzden de ne durulur ne de bir dengeye oturur: İflah olmaz biçimde kendi kendiyle çelişir. Her nicel artış yeni bir sınırdır, hemen yeni bir engel haline gelen bir sınır. Sonra bu sınır/engel bileşimi yeni değer alanı ve yeni sermaye oluşumunun potansiyeli haline gelir; derken bu da bir başka sınır/engel bileşimi haline gelir ve bu böyle sonsuza kadar devam eder (en azından sermayenin mantık şemasında). Her şeyden önce sermaye adına üretim yapacak şekilde biçimlenmiş olan toplumun huzursuzluk verecek kadar dinamik olmasında, yeni zenginlik biçimleri yaratmasında, geçmiş zenginlik biçimlerini sürekli olarak miyadı dolmuş hale getirmesinde, değişim ve mal mülk delisi olmasında (ve bunun ekolojiler için bir felaket olmasında) şaşılacak bir şey yok.

Her sınır/engel bileşimi metanın biçimlenmesi için uygun bir yer olduğundan, bu bileşim sermayenin alameti farikalarından olan "genel meta üretimi"nin reçetesi haline gelir. Söylemeye bile gerek yok, bu süreç sermayedarlar bir araya gelip yeni meta yerleri seçiyorlarmış gibi net bir biçimde gerçekleşmiyor. Bir dereceye kadar böyle bilinçli yapılan şeyler oluyor tabii (televizyon kanalı yöneticilerinin yeni durum komedileri yaratmaya, otomobil üreticilerinin yeni dört çekerli araba modeli tasarlamaya çalışmalarını düşünelim). Ama en ilgi çekici örnekler, sistemin planlanmamış veya az çok kendiliğinden gerçekleşen faaliyetlerinin yeni kesişim yerleri yaratması ve buraların da hemen kâr faaliyetlerinin yeni alanı olmasıdır. Kirlilikten yararlanıp bunun ticaretini yapmak veya bizatihi ekolojinin dengesinin bozulmasından kaynaklanan yeni hastalıkların tedavisi için ilaç sanayiinin yeni antibiyotikler bulmaya çalışması gibi kapitalistlerin çok sevdiği olasılıklar bu türden örneklerdir. Sistemin dur durak bilmeyen hareketinin devamlı yarattığı kaygılar ve ihtiyaçlar sürekli olarak yeni meta faaliyeti döngülerine kanalize edilir. Kapitalizm, varlığı bir piyasa içinde yer almaya bağlı olan yalıtılmış, kaygılarla boğuşan bir benlik mi yaratır? Böyle bir benlik yaratan sermaye bu son derece narsisist varlık durumuna hizmet edecek metalar da yaratır: Moda ve imaj nesneleri,

bunlara hizmet edecek teknolojiler ve bunların devamını sağlayacak bir kültür aygıtı (modada örneğin, çeşitli dergiler, fotoğraf stüdyoları, reklam ajansları, halkla ilişkiler firmaları, psikoterapiler, vb.) yaratır.

Sermayenin kârlılık rejimi daimi bir istikrarsızlık ve huzursuzluk rejimidir. Yönetici sınıfta bile hiç kimse kendini sürekli kanıtlamadığı sürece "yönetemez"; CEO şirkete kâr sağlamakla yetinmemeli, çok daha önemli bir şey yapmalı, yani kâr oranını artırmalıdır, yoksa hemen kenara itiliverir. İnsan elindekiyle yetinemez, onu sürekli artırmaya çalışmalıdır. Kapitalist için büyüme hayatta kalmayla eşanlamlıdır, zira büyüyemeyenler yok olup giderler ve yerlerini bir başkası alır. Ne kadar şeye sahip olursanız olun, aslında hiçbir şeye sahip değilsinizdir: Ertesi gün her şeyin varlığını yeni baştan kanıtlamak gerekir. Burjuvazinin o meşhur özelliği de buradan gelir: Ne kadar zengin olurlarsa olsunlar daha da zengin olmak zorundadırlar. Son on yılda kaydedilen o dillere destan "büyüme" daha fazla birikim elde etme güdüsünü bir nebze olsun azaltmadı, sermaye egemenliğini sürdürdüğü sürece de azaltacağa benzemiyor. Elde etme ve sahip olma duygusunun diğer bütün duygulara galebe çalmasının nedeni tam da gerçekliğinin asla güvence altına alınamamasıdır. İnsanlar bu çarkın içinden çıkabilirler elbette (dünyalıklarını yaptıktan sonra emekliye ayrılıp midilli veya lahana yetiştirmeye başlayabilirler). Ama bunu yaptıklarında sermayenin *kişileşmiş hali* olmaktan çıkarlar ve hemen başkaları ortaya çıkıp onların rollerini kapar.

Para (kapitalist değer biçimi) bütün ilişkileri soyutlaştırıp dağıtır, yerlerine nakit rabıtasını koyar. Bu da sermayenin bünyesindeki acımasız rekabetçiliğin işlemesini sağlar, çünkü para gerçek tek bağ ise, o zaman gerçek anlamda hiç bağ yok demektir ve evrensel kıskançlık, şüphe ve güvensizlik her yere hâkimdir. "Sistem işler", zira bu şekilde teşvik edilen rekabet, hayatta kalmanın bedeli olarak sürekli büyümenin motoru haline gelir. Para, maddi altyapısı doğa yasalarına bağlı olduğu halde çaba sarf etmeden büyümeye devam ettiği için, hiç bitmeyen iş faaliyetlerinin yarattığı büyük sermaye havuzları büyümenin göstergeleridir; sermaye toplandıkça daha fazla büyümek için baskı yapar. Bu nedenle kapitalist büyümenin baskısı *üslü* bir büyüme baskısıdır, yani faaliyete geçmek

için baskı yapan birikmiş sermayenin toplam büyüklüğüyle doğru orantılıdır. Marx'ın aynı kitabın başka bir paragrafında ortaya koyduğu gibi:

> Engel fethedilmesi gereken bir kaza olarak görülür. Bu en yüzeysel incelemelerde bile kendini gösterir. Sermaye 100 iken 1000 olduysa, artık kalkış noktası, artışın başlangıç noktası 1000'dir; on katı; bunun sonucunda kâr ile çıkar da sermaye haline gelir. Daha önce *artıkdeğer olarak görünen şey şimdi, basit bileşimi içinde* varolan *basit bir önkabulden vs. başka bir şey değildir.*[11]

Bu son derece sıkıştırılmış paragrafı (*Grundrisse* Marx'ın çalışmalarında kullanmak üzere kendisi için tuttuğu notlardan ibarettir, okur düşünülerek yazılmamıştır) açarsak, Marx sermaye rejiminde her ilk kârın sadece bir başlangıç noktası olduğunu söylüyor. Aynı işlem ikinci bir döngüde devam ettirilirse aynı genişletici güç görülür, ancak bu işlem bu sefer daha yüksek düzeyde gerçekleşir. 10 olan bir para birimi ilk döngüde 100 olursa, ikinci döngüde bu birimin 1000 olma eğilimi vardır. Bu nedenle kapitalist üretim sadece genişleme eğilimli değildir (çünkü sermaye olabilmesi için paranın dolaşıma girmesi ve bir artıkdeğer elde edilmesi gerekir), aynı zamanda üslü genişleme özelliğine de sahiptir. Marx'ın *Kapital*'de belirttiği gibi:

> Satın almak için satma fiilinin tekrarı veya yenilenmesi [yani, M-P-M'] ölçüsünü ve amacını... kendi dışında bulunan nihai bir amaçta, yani tüketimde, bariz ihtiyaçların tatmininde bulur. Buna karşılık satmak için satın alırken [yani, P-M-P'] son ile başlangıç aynıdır, yani para veya mübadele değeri, işte bu durum hareketi sonsuz bir hareket haline getirir.[12]

Zira daha fazla para, üzerinde daha büyük bir rakam olan bir paradır, bu yüzden,

11. Marx 1973: 335, italikler özgün metne ait.

12. İlk döngüde, basit meta dolaşımında, M belli bir para (P) karşılığında satılan, sonra da eşit değerde başka bir metayla (M') mübadele edilen bir metaya karşılık gelir. Sermayenin dolaşımı olan ikinci dolaşımda, bir miktar para (P) bir meta (M) için ödeme yapmak üzere dolaşıma sokulur, sonra bu meta başka bir miktar para (P') karşılığı satılır. (P) eğer (P')den, sermayedarın ihtiyacından büyükse, geriye artıkdeğer olarak P'-P veya ΔP kalır. Marx "değer" terimini mübadele değeriyle eşanlamlı olarak kullanır.

Bu hareketin sonunda para bir kez daha başlangıç noktası olarak ortaya çıkar. Bu nedenle her ayrı döngünün bir satın alma ve sonrasında satışın gerçekleştiği nihai sonucu, kendi kendine, yeni bir döngünün başlangıç noktasını oluşturur. Basit meta dolaşımı (satın almak için satmak) dolaşımın dışında yer alan bir amaca, yani kullanım değerlerinin temellük edilmesi, ihtiyaçların karşılanması amacına ulaşmanın bir aracıdır. Paranın sermaye olarak dolaşımı ise, aksine, başlı başına amaçtır, zira değerin kıymet kazanması ancak bu sürekli yenilenen hareket içinde mümkündür. Bu nedenle, sermayenin hareketi sınırsızdır.[13]

Sermayenin sınırları hiçe sayması, onları sadece aşılması gereken engeller olarak görmesi bu asli nitelikten kaynaklanmaktadır. Gerçek dünyada, parasallaşıp birbirini izleyen bir P-M-P' döngüsü içinde yer almadığı sürece her sınır sermaye için gereksizdir. Bu akışta meydana gelebilecek her gecikme veya yavaşlama ölümcül bir tehdit olarak kabul edilir. Bir yatırım döngüsü tarafından bir sınır, bir geri besleme süreci veya bir ekolojik uyarı sinyali üretildiğinde, bu bir sonraki döngü için bir başlangıç noktası oluşturur. Sınırlardan sadece engel olarak söz etmek biraz yanıltıcıdır. Sermaye hareketini sürdürmek ve kendisini sınırlayan her şeyi reddetmek istediğinde öyledirler. Ama engel-sınır aynı zamanda yatırım, metalaşma ve mübadele noktasıdır da. Dolayısıyla, sermaye büyüme yeri olarak engel-sınırlara ihtiyaç duyar ve onları arar. Bu bir midyenin kum tanesinden inci yapmasına benzer, ne var ki, yumuşakçalar ve ekosistemlerde yaşayan diğer canlılar hassas iç kaidelerle tanımlanırken, sermayenin büyümesi, kişileri kapitalist komuta yapısı dahilindeki mevkileriyle doğru orantılı olarak ele geçiren pervasız bir iptila gibidir. Bir ölçüde ihtiyatlı hesaplar yapmadan da olmaz elbette. Ama birikim sürecine böyle bir şey içkin değildir; [asıl] tutkunun önünü açmak amacıyla dışarıdan uygulanır. Nitekim bütün reformlar büyüme sürecinin yoluna denetimsiz devam etmesine imkân tanımak üzere yapılır.

Bu büyülenmeden kuşkusu olan varsa, 1997'nin başlarında dünya sisteminde yaşanan baş döndürücü genişleme anını hatırlasın. Bu genişleme haberi İsa'nın yeryüzüne ikinci gelişi gibi karşılandı. *Wall Street Journal*'de 13 Mart 1997'de yayımlanan başmakalesinde G. Pascal Zachary ekonomi sisteminin en önde gelen uzmanla-

13. Marx 1967a: 252-3.

rının görüşlerinin bir özetini veriyor ve sermayenin dünya genelinde kalıcı bir zafer kazandığı konusunda hepsinin hemfikir olduğunu belirtiyordu (tek istisna, bu büyümenin "yalnızca yüz yıl" sürebileceğini düşünen George Soros'tu). "Olumlu tarafları müthiş derecede fazla," diyordu Harvard'dan ekonomist Jeffrey Sachs; Arjantin'in neoliberal yeniden inşasının mimarı Domingo Cavallo, "Altın bir çağa adım attık," diye ekliyordu. "Altın çağ" deyimi yeni BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın da duygularını yansıtıyordu;[14] Dünya Bankası'nın baş ekonomisti Joseph Stiglitz ise, ileriki yirmi yıl içinde dünya büyüme oranında ulaşılması beklenen yüzde 4'lük "yeniden üretilebilir" artışla birlikte, "ekonomik büyümenin sanayileşmiş ülkelere yeni bir ufuk açacak tarihsel bir düzeye ulaşacağı"nı belirtiyordu.

Aynı gazetenin 28 Nisan tarihli baskısında Dünya Ticaret Örgütü'nün o zamanki direktörü Renato Ruggiero'nun iyi haberlerle ilgili görüşleri yer alıyordu. Bu nimeti bize, son kırk yıl içinde 15 kat artan dünya ticareti bahşetmişti. Son yirmi yılda büyüme oranında gerçekleşen yüzde 4'lük artış mucizesini, basit bir cebir işlemi yapıp mal ve hizmetlerin *ikiye katlandığı* şeklinde bir ifadeye tercüme ettiğimizde, daha iyi anlayabilirdik. Bu durumda kabaca söylersek, 2020 civarında bugün üretilen her şeyden bir yerine iki tane olacak: Bugün üretilenden iki kat daha fazla araba, jet uçağı, böcek ilacı, Çin ve Hindistan'da bugün varolanın iki katı maddi zenginlik. DTÖ direktörüne göre bütün bunlar, ticaret (1970-89 yılları arasında "açık ekonomiler" yılda ortalama yüzde 4.5, "kapalı" olanlarsa sadece yüzde 0.7 büyüme kaydetmişti – artık dünyada kapalı ekonomi yok denecek azdır) ve sermayeye açık pazarlar bulunması sayesinde gerçekleşmiştir; bu gelişmeler Amerikan çokuluslu şirketlerinin "adeta başını döndürüyor." Örneğin, Boeing yirmi yıl içinde 1.1 trilyon dolar harcanarak yolcu uçakları filosunun iki katına çıkacağını, yolcu uçağı talebinin dörtte üçlük kısmının da yurtdışından geleceğini tahmin etmektedir. Çin'de inşa edilen yürüyen merdiven

14. BBC'nin gerçekleştirdiği binyıl sonu araştırmalarından birinde sorduğu son bin yılın en büyük insanı kimdir sorusuna, Annan birinci sırada Adam Smith'i zikrederek cevap vermiş. Dag Hammerskjöld veya U Thant'ın aynı şeyi yaptığını düşünebilir miydik? Annan ise ulusaşın sermayeye olan sorgusuz sualsiz bağlılığı için ödüllendirilmiştir.

sayısı ABD'dekinin dört katıdır; bu arada dünyada öyle bir tüketim genişlemesi hissediliyordu ki tek bir örnek vermek gerekirse, 1990' da sıfırdan başlayan Citicorp'un 1997'de Asya'da yedi milyon, Latin Amerika'da da iki milyon kredi kartı sahibi bulunmaktaydı. "Kamu mülklerinin büyük çaplı satışları gibi büyümeyi daha da hızlandıracak sürpriz ve olumlu gelişmeler bekleniyor. 'Özelleştirme konusunda daha bir şey yapmış sayılmayız' diyor Citicorp'un planlama bölümünün genel müdürü Shaukat Aziz."[15]

Hatırlayalım: Daha 1970'te, yani zaman ölçüsü olarak önemsiz, ama sermaye için sonsuz sayılabilecek bir zaman dilimi olan otuz yıl kadar önce, "büyümenin sınırları" kavramı dünyanın seçkin insanlarını, en azından bu seçkin tabakanın "Roma Kulübü" imzasıyla yayımlanan aynı adlı raporu hazırlayan önemli bir bölümünü etkilemişti. Bir kuşak kadar sonra ise "büyüme"yi sınırlandırma, bir başka deyişle, sermayeyi dizginleme kavramı yönetici sınıfın kolektif bilincinden tamamen atılmıştır.

Son birkaç yılın "büyüme" açısından pek canlı geçtiği söylenemez; hatta, bu satırlar yazılırken ekonomi uzun zamandır ertelenen bir iniş trendinin kıskacı altında. Yine de, somut özellikler sürekli değişse bile, büyüme açısından iyi geçen zamanlarda da kötü geçen zamanlarda da, esas zihniyet ile dinamikler aynı kalmıştır.

Ekolojik krizin en önemli örneği olduğu iddia edilebilecek küresel ısınma cephesinden baktığımızda, olasılıkların ne kadar ölümcül olduğunu şimdi daha iyi anlar hale geldik. Ancak, kaotik dünya sistemi, tepkilerin olayların hızının çok arkasında kalmasına neden oluyor. Şiddetli fırtınaların sıklıkları ve etkilerini düşünmek bile yeterli. Bu fırtınalar, vücudu parçalayan metil izosiyanitin fizyolojik düzeyde yaptığını iklim düzeyinde yapıyorlar. Her ikisi de, kaotik ve yıkıcı sonuçlar doğuran, ekosistem tamponunun engelleyemeyeceği kadar büyük ve zaptedilmez bir enerjiyi temsil eder. Son birkaç yıl içinde Honduras ile Nikaragua'yı yerle bir eden Mitch Kasırgası ile Çin, Hindistan, Mozambik ve Venezuela'yı vuran ve

15. Zachary 1997; Ruggiero 1997. Dünya Bankası'nın politikalarına karşı çıktığı için işine son verilen, bu yüzden de kahraman haline gelen Stiglitz hakkında daha fazla bilgi için bkz. 8. Bölüm. Her ne kadar bu yaptığı hayranlık verici bir hareketse de, Stiglitz burada büyümenin içerimleri konusunda karakteristik bir körlük içinde.

on binlerce insanın ölümüne neden olan diğer yıkıcı fırtınalara şahit olduk. Venezuela'daki fırtınada, Caracas yakınlarındaki bir dağın rüzgâr almayan kuytu tarafına kurulmuş bir gecekondu mahallesi, yağan yağmurların etkisiyle oluşan toprak kayması sonucu yerle bir olmuş; toprak kayması diri diri gömdüğü ya da denize sürüklediği 20.000 kişinin (hakkaniyetli veya aklı başında bir toplumda olmuş olsalar oraya yerleşmeyi akıllarının ucundan bile geçirmeyecek olan bu insanların) ölümüne neden olmuştur. Bu felaketlerin her biri, dikkat edin, *Bhopal büyüklüğünde* olmasına rağmen hiçbiri sanayi sisteminin sorumlu tutulması gereken bir olay olarak kabul edilmemiştir, çünkü ortada ne üzerine eğilinmesi gereken bir kaza vardır ne de suçlanacak bir Union Carbide, sadece ekosistemden kaynaklanan sayılamayacak kadar çok ve yaygın olaylar ile tahmin edilemeyen, ama yapılması kaçınılmaz olan hesaplar.

MIC'in neler yaptığını ve Bhopal'deki felakete nasıl neden olduğunu kesin olarak biliyoruz, ama fırtınaların durumu belirsizdir. Ancak, toplumun ortada ekolojiye yıkıcı etkileri olan ilişkilerin varlığına dair nihai bir kanıt olmasa bile (ki bu tür olayların doğası gereği böyle bir kanıt asla ortaya çıkmayabilir) önemli belirtilerin olması durumunda ihtiyatı elden bırakmaması gerektiğini vazeden "önlem ilkesi" diye bir şey vardır. Güneş enerjisinin atmosfer içinde büyük miktarlarda hapsedildiğine ve yıkıcı fırtınaların eskiye oranla daha sık yaşandığına dair elde yeterli veri olduğu açıktır.[16] Zaten fırtınalar da atmosferin zaptetme kapasitesinden daha fazla enerjinin açığa çıkmasından başka nedir ki? Karşı karşıya bulunduğumuz tehlikenin büyüklüğüne rağmen dünya sisteminin yanıtı Carbide'ın Bhopal'e takındığı tavır gibi umursamaz bir tavır takınmak olmuştur.[17]

16. Ulusal Okyanus ve Atmosfer İdaresi'nin belirttiğine göre, ABD'nin tarihindeki en ağır bedelli on fırtına, ki buna dört de kasırga dahildir, 1990'larda gerçekleşmiştir. Taub 2000: D10.

17. 2000 Ağustosu'nda Kuzey Kutbu'nun suya dönüştüğü (*50 milyon yıl* içinde ilk kez) haberleri yönetimdeki seçkinlerin ilgisizliği ve alaycı tavırlarıyla karşılaşmıştı. *Wall Street Journal*'da yayımlanan bir okur yazısının başlığı –"Ne yapalım yani?"– bu tavrın tipik bir örneğiydi. Burada bu sorunun peşinden gidemeyiz belki, ama Kyoto Protokolü'nün küresel ısınmayı kontrol altına almak için gereken şartları yerine getirmede çok yetersiz kaldığını söyleyebiliriz.

Bunun açıklaması birikim mantığının içindedir. Mesele, sera gazı üretimiyle ciddi bir biçimde baş etmeye yönelik her girişimin sermayenin görüş ufkunu meydana getiren kısa ve orta vadeli kârda sorun yaratacağı şeklindeki bariz gerçek değil sadece. Şimdi, burada başka bir güdü daha söz konusu: Küresel ısınmanın, şimdi ve burada, *iş için iyi* olduğunun fark edilmesi. Örneğin, Fransa'da 1999 yılında yaşanan korkunç fırtınaların makro-ekonomik etkilerinin küçük olduğu anlaşılmakla kalmamış, bunların, Fransız Sigorta Şirketleri Federasyonu başkanı Denis Kessler'in belirttiğine göre, "GSMH için iyi olduğu" da ortaya çıkmıştı. Bunun nedeni, bu tür olayların neden olduğu hasarların gelişmiş bir ülkede görece düşük olması (Fransa'da gecekondu mahallelerinin bulunmaması, birçok ilkyardım ekipmanına sahip olunması gibi) ve onarımlar için harcanan ve hasar görmüş mülkün daha çağdaş bir tarzda yenilenmesini sağlayan fonlar sayesinde parasal değerin artmasıdır. Makalenin yazarı Hervé Kempf şunları belirtir:

> Dünya ekonomisinin karar alıcıları, hiçbir değişim olmazsa sera etkisini yoğunlaştırmaya devam edecek olan bu büyüme biçiminin faydasını görürüz düşüncesiyle iklim değişimi konusunda hiçbir şey yapmamaya karar vermiş gibiler; böyle bir şey olursa da, kendimizi bundan koruyabilmeliyiz (bunun küresel ekonomiye olumlu bir etkisi de olabilir pekâlâ).[18]

Buradaki "biz" zamiri bütün insanlığa işaret etmiyor, "gelişmiş" ülkelerin sakinlerine (daha doğru bir deyişle, onların ayrıcalıklı sınıflarına) işaret ediyor. Geri kalanlara gelince, n'apahm onlar da çamur yesinler. Bu fırtınalar yüzünden telef olan kuşlarla diğer hayvanların sayısı gibi yoksulların kaderleri de birikimin büyük resmi geçidinde önemsizdir, bu yüzden konu haricinde kalmaktadır. Kempf şunları söyler: "Venezuela'nm petrol çıktısı etkilenmediği sürece, ekonomik açıdan ülkedeki sel mağdurlarının pek bir önemi yoktur." Sonuçta, onların kaderleri de milyarlarca benzerleri gibi göz ardı edilmişti.

Kempf'in ortaya koyduğu bu düşünce biçimi hem dünyanm zenginleriyle yoksulları arasındaki gittikçe açılan uçurumun bir tezahürüdür hem de bu uçurumun açılmasının bir nedeni. Aynı zamanda sermayeye özgü akıl yürütme tarzının, birikimin uygun gös-

18. Kempf 2000: 30.

tergeleri olduğu için gayrı safi milli hasıla (GSMH) gibi tümüyle niceliksel göstergelere başvuran bir akıl yürütme tarzının en iyi örneğidir. Yaşayanları da ölüleri de onların metalaştırılmasından ne elde edilebileceği ortak paydasına indirgeyen bu rakamların budalaca zalimliği, ekolojik krizle ilgili eleştiriler geliştiren hemen herkesin dikkatini çekmiştir. Ama GSMH üzerinden düşünmeyi basit bir hata olarak değil de egemen iktidarın fiili mantığı olarak görmek gerekir; bu iktidar yerinde kaldığı sürece, onu insani ve ekolojik yargıları yansıtacak şekilde gözden geçirmek gerektiğinden dem vuran feryatlar gülünçtür.

Ama yine de bu bir hatadır, geleceği tehdit eden büyük bir hata. Dünyanın değere, ekonominin GSMH'ye indirgenmesi sırasında hem bir soyutlama hem de bir daraltma meydana gelir. Sermayenin merceğinden görülen her şey, ekolojiye duyarlı somut bağları artık niceliklerden ibaret olan metalara dönüşür. Bu yüzden birbirlerinden koparlar ve ayrı ayrıdırlar. Küresel ısınma konusunda hesaplar yapan burjuva, konuyu bir dizi fırtınaya ve kâr üzerindeki etkilerine indirger. "Çok güzel, hâlâ para kazanıyoruz," der, sonra kitabını kapatır, dünyayı, Blake'in dediği gibi, "zihninin hapishanesindeki dar çatlaklardan" görmeye başlayacak hale gelinceye kadar görüş açısını daraltır ve küresel ısınmanın bütün ekosistemlerin dahil olduğu, etkileşim halinde birbirleriyle ilişki kurdukları bütünlüklü bir düzeyde gerçekleşen bir süreç olduğunu unutur. O parasını sayıp rahat rahat sera gazlarını üfürürken, her yerde olaylar bütün hızıyla devam eder. Sermaye, sınırların tümüyle kendi sonsuz birikim mantığı çerçevesinde yok edilmesini ister, ama yok olmasından hoşlanmayacağı başka sınırlar da vardır. Kutup buzulu eriyor ve okyanuslardaki akıntılar değişiyor. Bir gün ihmal edilen bu küçük değişimler dev bir Bhopal gibi bir araya gelip bize çok kötü bir sürpriz yapabilir. Kimbilir, bakarsınız bir gün Fransız burjuvazisi uyanır ve o narin ülkelerinde Gulf Stream akıntısından eser kalmadığını, Gulf Stream'in sıcaklığını ısı farkı kalmamış bir denizde heba ettiğini görür. Bunun GSMH'ye etkisi ne olur acaba?

"Çamur yesinler" sözüyle kraliçenin sözlerini biraz değiştirerek kullanmıştık, bu paragrafı ise kralın geleceği gören ve hem dümdüz hem de metafor olarak yorumlanabilecek şu sözleriyle bitirelim: "*Aprés moi, le deluge.*" [Benden sonra tufan!]

4
Kapitalizm

SERMAYENİN ekolojik krizdeki sorumluluğu ampirik olarak, ekosistemle ilgili hasarların izi sürülüp sermayenin kuvvet alanının etkisi altındaki şirketlerin ve/veya hükümet kurumlarının faaliyetlerine bağlanarak ortaya konabilir. Sermayenin bir taraftan üretim koşullarını bozma (İkinci Çelişki) diğer taraftan da kanser hücresi gibi yayılma eğilimleri toplu halde değerlendirilerek de ortaya konabilir. İkinci Çelişki, münferit durumlarda, geridönüşüm, kirliliği denetim altına almak, verilecek krediler, vb. sayesinde dengelenebilse de sermayenin sürekli yayılma zorunluluğu, gittikçe daha geniş bir alanı etkileyerek ekolojileri kenarlarından aşındırır, iyileştirme çabalarını hükümsüz veya etkisiz kılarak istikrarsızlığın hızını artırır. Duruma göre, sermayenin yayılma gücü doğrudan görülebilir; Başkan George W. Bush'un 2001 Martında, borsa serbest düşüşe geçtikten sonraki gün, gittikçe şiddetlenen birikim krizi yüzünden CO_2 emisyonlarını denetim altına alma sözünden aniden caymasında olduğu gibi. Kısaca belirtmek gerekirse, sermayenin yayılması, dev birikim makinesinde, yani kapitalist toplum içinde gömülü birçok aracının yardımıyla gerçekleşir.

Bu toplumun temelde nasıl işlediğini daha yakından incelememiz gerekir. Tartışmayı soyut yasaları tek tek sıralayarak kapatamayacağımız kadar çok şey söz konusu burada. Sermaye otomatik çalışan bir mekanizma değildir, uyduğu, bilincin dolayımından geçen yasalar eğilimlerden ibarettir. "Sermaye şunu yapar" veya bunu yapar derken, insanların sermayenin himayesi altında bulundukları belli eylemleri kastederiz. O halde, bu eylemlerin neler olduğu ve bunların nasıl değiştirilebileceği konusunda öğrenebildiğimiz kadar çok şey öğrenmemiz gerekiyor.

Sermaye, emek sömürüsüyle birlikte ortaya çıkmış ve emeğin sömürüsünün paraya özgü güçlere maruz kalmasıyla biçimlenmiştir. İnsanın dönüştürücü gücünün piyasada satışa sunulan işgücü şeklinde soyutlanmış hali onun çekirdeğini oluşturur. Rüşeym halindeyken kapitalist ekonomiyi feodal devlet beslemiş, sonra kapitalist ekonomi bu devleti ele geçirmiş (genellikle devrimlerle) ve merkezine sermaye birikimini yerleştirmiştir. Kapitalist üretim tarzı böylece yerleştikten sonra sermaye, toplumu kendi imgesine dönüştürmeye ve ekolojik krizin koşullarını hazırlamaya başlamıştır. Haklı olarak ekolojiye zarar veren kuruluşlar diye tanımladığımız dev şirketler sermayenin tamamını oluşturmazlar, sadece onun ana ekonomik araçlarıdırlar. Dolayısıyla sermaye, faaliyetini şirketler aracılığıyla sürdürür, ama ayrıca toplumun her yanında ve insanın ruhunda da faaliyettedir.

Genel bir ifadeyle, bu faaliyet üç boyutta (varoluşsal, zamansal ve kurumsal) gerçekleşir. Başka bir deyişle, insanlar hayatlarını her geçen gün sermayeye daha bağımlı bir biçimde sürdürüyorlar; bu şekilde yaşarlarken hayatlarının zamansal hızı sürekli artıyor ve sonunda da, kurumların bu yaşayış tarzının sürekli daha geniş bir alana yayılmasına hizmet etmek için varolduğu bir dünyada yaşar hale geliyorlar: Yani, *küreselleşme* dünyasında. Ekosistemlerin bütünlüğüne düşman bir toplum ve bütün bir varlık biçimi bu şekilde yaratılıyor.

Sermayenin Yaşam Dünyalarına Nüfuzu

Kapitalist dünya, metalarla yayılan devasa bir üretim, dağıtım ve satış aygıtıdır. Ortalama bir Wal-Mart mağazasının stoğunda 100 bin kalem mal var (şirketin internet sitesinde ise 600 bin kalem mal bulunuyor); ABD'yi baştan aşağı dolaştığınızda Wal-Mart'ların (2000 yılının başlarında mağaza sayısı 2500, her hafta bu mağazaları ziyaret edenlerin sayısı 100 milyon civarındaydı) yol boyunca dev zehirli mantarlar gibi her yerde pırtlamış olduğunu, kasabaların bütünlüğünü bozup onların çürümelerinden beslendiğini üzülerek görürsünüz.[1] Burada insanlara mal taşımanın ötesinde şeyler

1. Slatella 2000: D4

söz konusu. Sermaye topluma nüfuz ederken ve topluma nüfuz etmesinin şartı gereğince hayatın bütün yapısı değişir.

Her canlının bir "yaşam dünyası" vardır, evrenin ikamete ya da yaşantıya açık bir parçasıdır bu.[2] Başka bir deyişle yaşam dünyası, bir ekosistemin onun içinde yer alan varlıklar tarafından görülen halidir. Dolayısıyla, metaların sahip olduğu yararları temsil eden kullanım değerleri yaşam dünyalarına girmiştir; giriş noktaları da öznel olarak istek veya arzu, nesnel olarak da bir dizi ihtiyaç şeklinde kaydedilir. Sermaye yaşam dünyalarına nüfuz ederken onları kendi birikimini artıracak şekilde değişime uğratır; birikimini artırma işini de çoğunlukla tatminsizlik veya eksiklik duygusu yaratarak gerçekleştirir; bu nedenle, kapitalizmde mutluluğun yasak olduğu, onun yerini duyumsallığın ve yatıştırılamayan arzunun aldığı rahatlıkla söylenebilir. Bu anlamda, çocuklar kafeinli, bol şekerli veya yapay tatlandırıcılı içeceklere o kadar büyük bir arzu duyarlar ki, onların bu içeceklere *ihtiyaçları* olduğu (vücutlarına bu tür içecekler almadıklarında davranış bozuklukları gösterdikleri) pekâlâ söylenebilir; büyükler de spor ciplere karşı benzer bir ihtiyaç hissedecek veya benzinle çalışan yaprak püskürtme aletlerini hayatlarının ayrılmaz bir parçası olarak görecek, hayatlarını pasif bir biçimde televizyonun karşısında geçirecek ya da alışveriş merkezlerini ve onların geniş otoparklarını toplumun "doğal" yaşam alanları olarak görecek hale gelmişlerdir.

Burada ikili bir değişiklik olduğuna dikkat edin. Bu şekilde sunulan metalar, mesela dört-çekerliler, hem ekolojik açıdan yıkıcıdır hem de kârlıdır; bunları kullanan ve arzulayan insanlar, ihtiyaçları değiştiği için, kendileri de "ekoloji karşıtlığı" yönünde değişirler, yani ekolojik krizin oluşumunda suç ortağı olurlar ve krizin giderilmesi için eylemde bulunamazlar. Dikkatini bizim dışımızdaki şeylere çeviren "çevreci" bakış açısının aksine ekolojik bakış açısı, dışarıdaki doğayı kapsamakla kalmaz, toplumu da kapsar, özellikle de, hayatın gelenek, topluluk veya daha genel anlamda geçmiş gibi içinde "doğa benzeri" unsurlar taşıyan bütün bileşenlerini. Birikimin devam edebilmesi için bütün bunlar paramparça edilir. Sermayenin sürekli ileriye bakma alışkanlığı ve modernlik mantığı

2. Bu terim fenomenoloji felsefecisi Edmund Husserl'den alınmıştır.

üzerine kilit vurması bundan kaynaklanır.

Bu sürecin farkına ilk kez, sermaye hakkında henüz tutarlı bir fikre sahip olmadığım dönemlerde, Hollanda'nın sömürgeciliğinden yeni kopmuş olsa da hâlâ büyük ölçüde Batı ekseninde yer alan Surinam'da 1961'de seçmeli tropikal hastalık dersleri aldığım sıralarda vardım.[3] Orada geçirdiğim süre içinde çok çeşitli yerler görme imkânı buldum: Başkenti Paramaribo'yu, şehrin dışında yer alan kasabaları gördüm ve yerli kılavuzlar eşliğinde, içi oyularak yapılmış kütük kanolarla üç haftalık bir yağmur ormanı gezisine katıldım. O sıralarda henüz görece bozulmamış yağmur ormanlarının ekosistemindeki kabile yaşantısı ile kısmen de Üçüncü Dünya kentleşmesini ilk elden gözlemleme imkânım oldu. Tercihimin ilk sözünü ettiğim yaşam biçiminden yana olduğunu, ikincisinden hiç hoşlanmadığımı duymak okuru şaşırtmayacaktır. Batılılara özgü eski bir arzuya kapılmıştım, bunlar gibi ülkelere gittiklerinde herhalde Melville veya Humboldt'un da hissettikleri bir arzuya. Gezerken doğanın ihtişamından ve nehir kıyıları boyunca rastladığım canlı, soylu kültürlerden, yerli sanatıyla ışıl ışıl süslenmiş, parlak ve temiz köylerden çok etkilenmiş, kendimden geçmiştim. Orada hayatın tamamı törenseldi, müzik ve dansla yoğrulmuştu, şenlikliydi ve tam bir bütün gibi görünüyordu. Bütünsel insan ekosistemi terimi 1961'de kullanımda olsaydı nehir kıyısındaki bu köyü bu şekilde adlandırırdmız. Buna karşılık, kışla gibi apartmanlarıyla, her köşesine sinmiş Beyaz Adam kültürüyle, alüminyum şirketinin denetimi altındaki tozlu, iç karartıcı kasaba, gördüğüm en itici yerdi. Korkunç bir yerdi, daha da korkuncu, bu bağımlı kültürün nehir boyunca uzanan köylerdeki gençleri bariz bir biçimde cezbetmesiydi. Bize göre değerlendirildiğinde ellerinde çok az şey olma-

3. Ders Columbia Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin Tropikal Hastalıklar Bölümü'nün katkılarıyla gerçekleştirilmişti. Tropikal Hastalıklar Bölümü'nün, Moengo kasabasında büyük bir boksit madeninin sahibi olan Aluminium Company of America şirketiyle bir iş anlaşması vardı. Surinam kabaca Ekvator'un 5° kuzeyindedir ve Karayip denizine dökülen nehirleriyle tam anlamıyla bir Amazon ekolojisine sahiptir. İç kesimlerdeki ormanlık arazide sayıları gittikçe azalan Caribe Yerlileri; denize yakın olmasına rağmen yağmur ormanlarıyla kaplı kesimlerde de, köle tüccarlarının veya sahiplerinin elinden kaçan Afrikalı kölelerin torunlarının oluşturduğu ve "Orman Zencileri" adıyla bilinen bir topluluk yaşıyordu. Buradaki gözlemlerim işte bu toplulukla ilgili.

sına rağmen, köylerde beslenme yetersizliği veya yoksulluk olarak adlandırılabilecek bir durum yoktu, yine de gençler ellerine fırsat geçer geçmez köylerini terk ediyorlardı. İş karşılığı alacakları paranın cazibesi, Coca-Cola'nın cazibesi, kasabanın ötesindeki şehrin cazibesi, bütün bunlar onları kendine çekiyordu.

Orada çok kısa bir süre bulundum, çok iyi bir gözlemci de sayılmam, dolayısıyla, 1961'de Surinam'ın yerli halkının dengesini nelerin bozduğu konusundaki düşüncelerim spekülasyondan öteye geçemez. Tahmin edileceği üzere, kabile toplumunun yaşam dünyasını bozan şey kabile topraklarına yapılan tecavüzdü. Toplumun üretken temeline müdahale edildiği zaman, karmaşık ve parçalayıcı bir dizi olay birbirini izler. Artık "eski âdetler" anlamını yitirdiği için, bir çeşit arzu serbest bırakılır, bu arzu henüz görece şekilsiz ve sınırsız olduğu için de, sermaye virüsü o sınırsız zenginlik vaadiyle ortama hâkim olmayı başarır. Buna daima, sermayenin *logos*'unu meta biçiminde kodlayan kitle kültürü istilası eşlik eder. "Hayatın gerçek tadı Coca-Cola" geleneksel gerçekliğin yerini alır almaz, çevredeki toplumların ele geçirilmeleri sürecininin kusursuz biçimde gerçekleşmesini sağlayan iç kolonizasyon süreci tüm hızıyla başlar.

Yayılmakta olan kapitalizm, tıpkı eskiden fetihlerle yayılan Katoliklik gibi, kendi âdetlerini bütünüyle dayatmaz, daha ziyade sömürgeleştirilmiş yaşam dünyalarıyla asgari müşterekte birleşir. Bunun sonucu genellikle, yerli biçimlerin ağırlığını koruduğu bir karmadır. Postmodernizme düşkün olanlar bunu "direnişin", "çeşitliliğin", vb. bir onaylaması olarak görür ve genellikle bu tür karmaları memnuniyetle karşılarlar. Ama memnuniyetleri ne kadar büyük olsa da, çeşitliliği yeni kullanım değerleri için bir kaynak olarak gören sermayeninki kadar olamaz.

2000 yılı itibariyle 119 ülkede 26.996 restoranı bulunan McDonald's şirketi, sermayenin küresel nüfuzunun en güzel örneğidir.[4] McDonald's, eski sofra alışkanlıklarının yerine "fast-food" alışkanlığını getirerek yeme-içmeyi bir sanayiye dönüştürme sürecine

4. Bkz. Kovel 1997a. McDonald's Coca-Cola'yla olduğu kadar küreselleşmiş kapitalist kültürün Olimpiyat oyunları gibi diğer ikonlarıyla da piyasa bağlantıları kurmuştur.

1955'ten beri öncülük etmektedir. Yukarıda sözü edildiği gibi burada da eski âdetler anlamlarını yitirir, araya yeni ve karma arzular, ihtiyaçlar ve metalar sokulur. McDonald's, sayıları gün geçtikçe artan Asya ve Latin Amerika'daki müşterilerine sığır etli burger dayatmaz, onun yerine, örneğin Hindistan'daki müşterilerine sebzeli McNugget'lar, Japonya'dakilere Teriyaki Burger, Uruguay'dakilere McHuevo'lar, vb. sunarak yerli kültür biçimlerini yıpratır, sığır eti kültürüne karşı varolan direnci zayıflatır. Ticarette ne kadar numara varsa hepsi seferber edilir (palyaçolar, çocuk oyunları, çocuk bahçeleri, eşi görülmemiş bir reklam bütçesi). Sermaye metalarını alır, insanlara ise yaşam dünyalarını yıkıp yeni arzular, yeni ihtiyaçlar yaratan bir sahte-cemaat kalır.

Sermayenin istilası, hem kültürü hem de doğayı kaplayan, her yerinde meta oluşum noktaları bulunan bir çeşit ekosistem tertibi (*manifold*) boyunca gerçekleşir. Bu noktada artık olayların simgesel ve maddi yönlerini birbirinden ayırmak yapay olacaktır (ama yeme-içmenin sanayileştirilmesinin toplum üzerinde somatik etkileri olduğu da gözden kaçırılmamalı). 1997 yılında dünya genelinde en çok satış yapan 50 dükkânından 25'inin Hong Kong'da bulunduğuna, faaliyete geçtiğinden bu yana geçen yirmi yıllık süre içinde, kendisi gibi *fast-food* hipermarketlerinin civarında yaşayan gençlerin kilolarının ortalama yüzde 13 oranında arttığına, kızların âdet görme yaşının 12'ye düştüğüne (Çin anakarasında ise âdet görme yaşı 17'dir) bakılırsa McDonald's'ın Hong Kong'daki faaliyetlerinin ne kadar büyük bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılır. Hong Kong bugün dünyada çocuklarda yüksek kolesterol düzeylerinin en fazla görüldüğü ikinci yerdir (Finlandiya birinci sırada yer alır). Bu arada, McDonald's Japonya'ya ilk girdiği tarihten bu yana geçen 28 yılda 2000 dükkânıyla (1997 yılı itibariyle) Japonya'nın hamburger piyasasının yüzde 60'ını denetimi altında bulundurmaktadır; bu süre içinde ülkenin kişi başına düşen yağ tüketim oranı üç kat artmıştır.[5] Bu etkiler Amerika ve dünya genelinde de paralel bir seyir izler; obezite ile açlıkta bugüne kadar görülmemiş bir artış söz konusu, öyle ki fazla kilolularla açlık çeken insanların sayısı hemen hemen aynıdır.[6] Tekrar söylüyorum, bu o öve

5. Watson 1997; Jenkins 1997; Fiddes 1991.

öve bitirilemeyen, pek bir gıpta edilen sistemin *normal* işleyişidir, Bhopal gibi kazaların sonucu değil. Bu rakamlar, "çevre" ile ilgili sıradan değerlendirmelerde yer almazlar, ama bunlar da, örneğin diyoksin kirlenmesi (bu arada diyoksinin vücutta birikme oranının yiyeceğin içinde ne kadar yağ bulunduğuyla doğrudan ilgili olduğunu da belirtelim) kadar ekolojik krizin bir parçasıdırlar.

Benzer bir ayrılık toplumsal cinsiyet alanında da mevcuttur. Ekosistemler kapitalizmin egemenliği altında parçalanıp tekrar bir araya getirilirken, metropol bölgelerinde yaşayan kadınların bir bölümü hatırı sayılır bir özerklik ve fırsat elde etmektedir, ama dünya genelindeki kadınların çoğunluğunun koşulları keskin bir biçimde bozulmaktadır. Dünya genelinde (el becerilerine ve ataerkilliğin dayattığı itaatkârlığa değer verilen yerlerde) kötü çalışma koşullarına sahip işyerlerinde çalışan kadınların sayısının yüksek oranlara ulaşmasında; bugün, bu serbest ticaret çağında, sayısız kadının kelimenin tam anlamıyla köle olarak çalıştığı seks sektörünün (aynı şekilde kötü çahşma koşullarına sahip işyerlerinin) çoğalmasında ve bozulmakta olan toplumsal düzenle birlikte anılan tecavüzler ve evliliklerde görülen suiistimallerde yaşanan genel artışta (o kadar artmıştır ki, UNICEF'in yakın zamanlarda yayımlanan raporunda dünyadaki kadınların yarısının kendilerine en yakın kişilerin saldırısına maruz kaldığı belirtilir) bu durum açık bir şekilde görülür.[7]

Sermaye nüfuz ederken, ekolojiler üzerindeki parçalayıcı etkileri en çok sınırlarda görülür. Kuzey Amerika Serbest Ticaret An-

6. Crosette 2000a; Gardner ve Halweil 2000. Worldwatch'a göre, günümüzde 1.2 milyar insan aşırı kilolu, ki bu sayı aç insanların sayısına denk düşüyor. 2 milyar insansa kötü beslenen, "gizli açlık çekenler" grubunu oluşturuyor. 1999'da, ABD'de 400.000 yağ aldırma ameliyatı yapıldığı, kötü beslenen çocukların yüzde 80'ini yiyecek fazlası olduğu belirtilen ülkelerde yaşayan çocukların oluşturduğu bildirilmişti.

7. Crossette 2000b. Bu fenomen hakkında yapılmış ilk kapsamlı araştırma olan UNICEF'in bu raporu dişi ceninlerin aldırılmasından kız bebeklerin öldürülmesine, kız çocuklarının az beslenmesinden tıbbi bakım görmemelerine, cinsel tacizlerden kadınların öldüresiye dövülmelerine kadar hayat döngüsünün her yönünde, özellikle de yoksullar arasında daha da ağır yaşanan şiddet olaylarını ayrıntısıyla sıralar. Geleneksel toplumdaki düzeyine göre büyük bir artış kaydettiği şüphesiz olan bu yaygın şiddet, kadınlara en yakınlarındaki kişiler tarafından

laşması (NAFTA) gibi araçlar ABD-Meksika sınırı boyundaki sınır kasabalarına bu yüzden felaket getirmiştir. Çevre kirliliği gayet iyi belgelenmişse de,[8] insan ekosistemlerini etkileyen kirlilik, özellikle de toplumsal cinsiyetlere yönelik kirliliğin etkileri pek bilinmez; bunu sınır boylarındaki en büyük şehirlerden birinin üzerinde örnekleyerek gösterebiliriz.

Meksika'da, El Paso'nun karşısında yer alan Juárez şehrinin çölün ortasına atılmış gibi bir hali vardır. Bu gibi yerler dünyanın en büyük piyasasına bu kadar yakın olmasalar kalabalık olmazlardı, hatta varolmaları da beklenmezdi. Ama insanlar buraya güneyden akın akın gelir, gecekondu mahallelerinde, yani *colonia*'larda yaşayıp geçimlerini *maquiladora*'larda, yani montaj fabrikalarında çalışarak sürdürürken NAFTA'nın tanıdığı imkânlardan yararlanmaya çalışırlar. İşçilerin çoğu genç, on yedi yaşın altında ve ağırlıklı olarak kadın; Juárez'deki 170.000 *maquiladora* işçisinin yüzde 60 kadarı kadın; bu işçiler fiyatların ABD'deki fiyatların yüzde 90'ına yakın, işten çıkarma oranlarının yılda yüzde 100'ün üzerinde olduğu bu yerde haftada (cumartesileri de çalışarak) 20-25 dolar gibi bir para kazanmaktadır.

Juárez'de, aşağı yukarı 2 milyon insan yaşıyor; bunların büyük bir kısmı, şehrin içindeki 1.7 km.'lik toprak yol boyunca sıralanan karton veya oluklu saç levhalardan yapılmış barakalarda oturuyor; kaçak elektrik kullanıyorlar ve şehre su kamyonlarla taşınıyor (şehrin yaklaşık beş yıl içinde tamamen susuz kalacağı hesaplanıyor), ayrıca şehirde kanalizasyon yok (*maquiladora* yöneticilerinin her sabah Lexus marka otomobilleri içinde geldikleri o diğer ülkenin burnunun dibinde hem de). 1844'te İngiltere'nin Manchester şehrindeki işçi sınıfıyla ilgili çalışmalarıyla sanayi kapitalizmi içinde sürdürülen proleter hayatının ilk kez farkına varılmasını sağlayan

uygulanmakta ve komünal yapısı sermayenin nüfuzu ve bununla yakından ilişkili olan kitlesel göçler sonucu bozulmuş olan bir dünyada özel hayatta yaşanan genel parçalanmayı yansıtmaktadır. Buna karşılık, örneğin Kuzey Amerikan Yerlilerininki gibi geleneksel toplumlarda kadınlara tecavüz etmek ve onları taciz etmek en katı biçimde cezalandırılan ve çok ender rastlanan olaylardandı. Amerikan kolonilerindeki birçok kadın yerleşimcinin Yerlilerin saffına katılmasının nedenlerinden biriydi bu.

8. Public Citizen 1996.

Friedrich Engels buraları görseydi, arazi yapısının, havasının ve kültürünün bütün farklılıklarına rağmen Juárez'deki yoksulluk ona pek yabancı gelmezdi herhalde. Gelgelelim şehrin köksüzlüğünden (köksüzlük Manchester'deki işçilerde de görülen bir özellik olmasına rağmen) ve şehirdeki şiddet unsurlarından etkilenirdi kesinlikle (şiddet on dokuzuncu yüzyıl Manchester'inde ve hızlı bir değişim süreci içinde olan her toplumda bilinen bir özellik olmasına rağmen hem de).

Ama Juárez çok daha başka bir şey. Oralı bir işportacının deyimiyle, "Şeytan bile burada yaşamaktan korkar." Charles Bowden, sınırdaki cehennemle ilgili ilk elden tanık olduğu şeyleri şu sözlerle ifade ediyor:

> Juárez'in [aynı ölçüde yoksul diğer yerlerden] farkı, ücret tablolarıyla ekonomi araştırmalarının yakalayamayacağı unsurlarda yatıyor: Juárez'de umudu ayakta tutamazsınız... Amerikan şehirlerinde çetelerin olduğunu, cinayetlerin işlendiğini söyler dururuz. Bunlar doğru, ama bunların Juárez'in gerçekliğiyle bir ilgisi yok. Şehrin kenar mahallelerindeki karanlık olaylardan veya kötü mahallelerden söz etmiyoruz burada. Tamamı şiddetle örülü bir şehirden söz ediyoruz.[9]

Şehrin kumaşı, on dokuzuncu yüzyıl kapitalist toplumuna yabancı birtakım unsurlardan oluşur: dini yozlaşma, uyuşturucu trafiği, her türlü saldırı silahını kolayca elde etme imkânı, kendi başlarına buyruk çeteler (Juárez'de 250 çete olduğu tahmin ediliyor) ve Juárez gibi yerlerde, bir süpergücün NAFTA ve *maquiladora* gibi araçlar sayesinde toplumun kanını emmesi sonucu ahlak sistemlerinde meydana gelen çöküş. Aşırı yabancılaşmış koşullarda yetişen insanlarda insafsızca öldürme potansiyelini ortaya çıkaran bir çeşit nihilizm var orada.

Juárez'de işlenen cinayetlerin oranı tıpkı nüfusu gibi bilinmiyor, ama 1991'den, yani NAFTA'dan beri cinayet oranlarının en az iki katına çıktığı konusunda genelde herkes hemfikir. Her yıl yüzlerce insan kayboluyor, ama bu kişilerin çoğu oradan geçmekte olan ve bölgedeki insanların tanımadığı kişiler oldukları için çoğu-

9. Engels 1987; Bowden 1996. Bu olağanüstü tasvir, oradaki çılgınlığı belgeleyen fotoğrafçılarla televizyon muhabirlerinin altkültürleri üzerinde yoğunlaşır.

nun akıbeti bilinmiyor. Çoğunun çöplüklerde veya çölün ortasında kimliği belirlenemeyecek, tanınmayacak derecede bozulmuş cesetleri bulunuyor. Bulunan cesetlerin çoğu yetişkin kızlara ait; üzerlerinde genellikle tecavüz izlerine rastlanıyor, bazılarının cinsel organlarının kesildiği görülüyor. Bu tür cesetler bulunduktan sonra toplu cinayet işleyen birileri aranır (zaman zaman bir çete veya çeteci mimlenir, tutuklamalar olur), ama bir süre sonra tekrar cesetlere rastlanmaya başlanır.

Debbie Nathan bu cinayetlerde bir kalıp belirlemiş. *Maquiladora*'larda ödenen maaşlar insanların hayatlarına paradan başka şeyler de getirir; bunlar aynı zamanda aileler ile topluluklar arasındaki bağları eritip yok eden çözücülerdir. Bu bağlar kadınlara yönelik ataerkil baskılarla dolu olduğunda, kadınlar eve uzak bir fabrikada çalışmayı özgürleştirici bir şey gibi yaşayabilir. Burada yaşananlar *Carmen* operasındaki gibidir, erkekler bu fabrikalarda işçi güzeli fantazilerini doyururlar, güçsüz işçi kızlar da bu fantazilere seve seve cevap verirler. Ergen *maquiladora* işçi kızları televizyonlardaki "pembe diziler"den, "fotoromanlar"dan oluşan bir kültür diyetiyle, yaşlı ve zengin bir adamla karşılaşıp bin bir zahmet ve eziyetten sonra onun kalbini kazanan yoksul, ama onurlu kız temasının sonsuz çeşitlemeleriyle büyürler. *Maquiladora*'larda bu anlatının unsurları yeniden düzenlenir ve tümüyle erotik hale getirilir. Genellikle yalın iş önlüklerinin altına en iyi giysilerini giyen kadın işçiler, erkek ustabaşlarının ilgisini çekmek için birbirleriyle yarış eder. Ustabaşları da onlarla flört eder, onlara çıkma teklif eder ve türlü numaranın döndüğü, entrikalarla dolu bir düzeneği harekete geçirirler. Bu süreç, kasvetli işyerlerini romantik duyguların tatmin edildiği bir masal diyarına dönüştüren güzellik müsabakaları ve mayo defileleriyle devam eder.

Bu fantazi çalışma saatlerinin dışına da taşar. Carmen adayları, karanlık çöktükten sonra gittikleri buram buram cinsellik kokan gece kulüplerinde, işgüçlerinden başka satabilecekleri yegâne değeri satmak için bol fırsat bulurlar. Böylece, fabrika işçiliğiyle birlikte veya tek başına fahişelik, adlı adınca veya üstü örtülü bir biçimde alır başını gider. Kulüpler ortalığı daha da şenlendirmek için, genellikle haftalık işçi ücretinden daha yüksek para ödülleri olan "En Cüretli Sutyen" veya "Islak Tanga Bikini" gibi adlar al-

tında yarışmalar düzenler. Talihsiz kadınlar, cellatlarıyla işte böyle karşılaşırlar; ama cellatlarının bizatihi kendileri de, buralarda işlenen cinayetlerin sayısının kapitalist nihilizmin korkunç bir göstergesi haline geldiği Juárez gibi yerlerde hâkim olan maço barbarlığının etkisi altındadır.[10]

Verim Artışı veya Sermayenin Dolaşım Süresinin Sürekli Azalması

Sermayenin durmadan genişlemesi aslen *zaman*'la alakalıdır; zamanın parayla eşdeğerliliği metafor olmanın ötesindedir. Bunu, hayata nüfuzunu daha önce incelediğimiz "fast-food" örneğinde çok canlı bir biçimde görürüz. Gayet makul bir varsayımla, bu yiyecek türündeki "fast"in (hızlının), *Wall Street Journal*'de yakın zamanlarda yayımlanan bir başmakaleden alınan aşağıdaki paragrafta da gördüğümüz gibi, üretim süreciyle ilgili olduğu söylenebilir:

"HoşgeldinizSiparişinizialabilirmiyimLütfen?" diyor Wendy's'in Eski Moda [*aynen böyle yazıyor*] Hamburger lokantasının arabalara servis yapan elemanı. Selamlaması bir saniye sürüyor (Wendy's'in tanıtım rehberinde söylenenden iki saniye gibi muazzam bir farkla). Karşılama cümlesinin hızı, Wendy's lokantalarına bu yılın ocak ayında yerleştirilen yüksek teknoloji ürünü bir zaman ayarlayıcısıyla ayarlanıyor. Üç ay gibi kısa bir zaman içinde bu zaman ayarlayıcısı (ki, arabalara yapılan servisin neredeyse bütün evrelerini saniyesi saniyesine hesaplıyor) bu restorandaki ortalama servis süresinin sekiz saniye daha azalmasına yardımcı olmuş. Ama müdür Ryan Tomney daha fazlasını istiyor. "Her saniye bir iş kaybı demek," diyor.

Reklamlarında Dave Thomas'ın nazik, ağır kanlı, biraz da şaşkın patron havasındaki babacan görüntüsünü kullanan Wendy's, fast-food zincirleri içinde en hızlısıdır ("O hıza ulaşmak için çoğu fast-food zinciri sahibi ilk göz ağrısı çocuğunu bile satar," diyor bir araştırmacı). Bu başarısı, bu tür ticari işletmelerin genişleyecek yer bulmakta zorluk çektiği bir zamanda daha fazla kâr anlamına gelir; zira, arabaya servis bölümlerinde tasarruf edilen her altı saniyede satışlar yüzde 1 oranında artar. Kârın artması, arabaya servis bö-

10. Nathan 1997.

lümlerine talebin arttığını (bu talebin de tıpkı paket servis satışları gibi üç kat arttığını), dolayısıyla her türlü atığın miktarının artmasına neden olmasının yanı sıra otomobil dünyası kültürünü körüklediğini (aşağıya bkz.) gösterir. Sonra, bu düzenlemenin arızi unsurlar, yani insanlar üzerindeki etkileri de söz konusu.

Arabaya servisi bilime dönüştürme girişiminin önünde ister istemez iki şey vardır: işçiler ve müşteriler. Büyük fast-food zincirlerinde yöneticiler, işlerini oyuna dönüştürdüğü için (her birine yedi saniyeden az bir süre tanıyarak art arda 300 sandviç yapabilir miyim?) işçilerin zaman ayarlayıcılarını sevdiklerini iddia ediyor. Ama sensör ve alarmh bu yeni dünyada çalışmak her zaman eğlenceli değildir.

Değildir gerçekten de. Bay Tomney, sektörde bugün 150 saniye olan servis süresini 90 saniyeye indirmek istiyor. "Yeni zaman ayarlayıcısı bu konuda işimize yarayacak. Servis 125 saniye içinde yerine getirilmediğinde arka arkaya yüksek bir düdük sesi çıkarıyor." Bu, fast-food şirketlerinde (iş değiştirme oranı yılda ortalama yüzde 200 olan bir sektör) çalışmanın eğlencesini biraz azaltacağa benzer.

Öğle yemeği sırasında arabaya servis bölümünde çalışan yedi personel muazzam bir konsantrasyon örneği gösterdi, müthiş çalıştı. Izgaracı kare şeklindeki 25 köfteyi aynı anda pişiriyor ("Yetmez," diyor Bay Tomney) ve bunları müşterinin siparişinden sonra geçen beş saniye içinde ekmeklerinin içine yerleştiriyor. Köfteler ekmekleri ısıtır ısıtmaz ızgaracı bunları sandviç yapan personele gönderiyor. Onlar da her birini en fazla yedi saniyede müşteriye hazırlamak zorunda.

Çalışmayı seyreden Bay Tomney zamandan tasarruf etmenin yollarını arıyor. Ekmekçi kız müşterinin geçtiği siparişi kulaklığından duyar duymaz ısıtıcıdan ekmekleri kapıyor. Ama, kızın müşterinin siparişini bekleyişini seyrederken Bay Tomney [bir şey fark ediyor]. Kızın elleri olması gereken pozisyonda değil.

"Sipariş verilirken iki el birden ekmek ısıtıcısının önünde olacak, tıpkı üst araması yapıldığındaki gibi bir pozisyonda," diyor kızın müdürü, nasıl yapması gerektiğini kıza gösterirken, eller duvara, ayaklar hafif iki yana açık vaziyette.[11]

Bugünün telaş toplumunu gayet özlü bir biçimde tasvir eden güzel bir imge doğrusu.

11. Ordonez 2000.

Sermayenin hızlı büyümesine paralel olarak teknoloji de hızlı bir değişim geçirir, erken sanayi döneminin mekanik teknolojilerinden hatalı bir adlandırmayla "bilgi çağı" denilen çağın elektronik teknolojilerine (yukarıda sözü edilen zaman ayarlayıcısı gibi) ve bugün ilk dönemlerini yaşayan biyoteknolojiler ile nano-teknolojilere kadar.[12] Bu dünyanın metaları sermaye için sadece birer değer haznesidir; bu değerler o mallar dolaşıma girene, parayla mübadele edilene ve tüketilene kadar, yani tahakkuk edene kadar serbest bırakılmaz. O halde, sermayenin "büyümesi" için malın tahakkukunun hızlanması şarttır; bu da üretim aşamasında yapılan yatırımdan işçilerin üretim sürelerinin hızlandırılmasına (yani "verim artışına"), malın bir sonraki döngü için serbest bırakıldığı tüketim aşamasına kadar geçen dolaşım süresinin kısaltılması anlamına gelir.

Sermaye için zamanın önemi, zamanın doğadan koparılmasıyla yakından ilgilidir. Mübadele değeri ile paranın doğal bir zemini yoktur; bu ikisi bir şeyin başka bir şeyle eşdeğerli hale getirilmesini sağlayan şeyin soyutlaması olabilirler sadece. Emeğe uygularsak, bunun anlamı şudur ki, farklı insan emeklerinin parasal karşılaştırmalarını mümkün kılan tek bir standart vardır, o da üretimde harcanan zamandır. Bu işlev ile onun kadar önemli olan bir diğer işlev, yani karmaşık, teknik koordinasyonla sağlanan üretim aygıtını yönetme işlevi arasında kapitalizm aklını zamanla bozmuş bir toplum haline gelir. Zamansallıkta önemli sıçramalar yaşanmasaydı, böyle bir toplum asla ortaya çıkmaz, ekosistemlerin karmaşık ve iç içe geçmiş zamansallıklarının idaresi altındaki bir dünya, gerçekliğe tekil, tektip ve doğrusal bir zaman standardının dayatıldığı ve bu standart zaman tarafından yönetilen bir dünya haline gelmezdi.[13]

12. "Nano," makinelerin molekül düzeyinde küçültülmesi karşılığında kullanılmaktadır; kelime "mikron"un binde birine, başka bir deyişle milimetrenin milyonda birine, yani moleküler faaliyet düzeyine karşılık gelir. Bkz. Drexler 1986. Elektronik hesap makinesinin sürmeli hesap cetveline ihtiyacı ortadan kaldırmasında olduğu gibi, çoğunlukla bir teknolojide sonraki evre bir öncekinin yerine geçse de, genel etki birikim ve bileşim etkisidir. Bu nedenle devasa jet uçakları elektronik teknolojiye sahip olsalar da cüsselerinden hiçbir şey kaybetmezler; veya bilgisayarlar önceleri moleküler ölçekteki teknolojilerin gelişimini yönlendirirken sonradan bu tür teknolojilerin içine yerleştirilirler.

13. Debord 1992.

Dolayısıyla, doğal zaman ile işyeri-zamanı arasındaki eşzamansızlık insanlık ile doğa arasında bir bağlaşıksızlığa dönüşür. Sermayenin *zamanı bağladığı*'nı, doğrusal zamansallık ile toplumsal denetimi bir araya getirip onları saatlerin ve Wendy's'in Bay Tomney'si gibi saatin kişileşmiş hallerinin yönettiği bir rejimin hizmetine koştuğunu söyleyebiliriz.[14] Marx'ın müthiş bir kederle ortaya koyduğu gibi:

> Niteliğine bakılmaksızın, emeğin salt niceliği bir değer ölçüsü işlevi görüyorsa... o zaman her türlü emeğin insanın makineye tabi kılınması veya aşırı işbölümü yoluyla eşitlendiği; insanın kendi emeğinin etkisiyle silindiği; saatin sarkacının iki işçinin faaliyeti konusunda iki lokomotifin hızının ölçüsü kadar hassas bir ölçü haline geldiği varsayılıyor demektir. O halde, bir adamın bir saati diğer adamın bir saatine denktir demek yerine bir saat çalışan bir adamın bir saat çalışan başka bir adama denk olduğunu söylemeliyiz. Zaman her şeydir, insansa hiçbir şey; insan olsa olsa zamanın hurdasıdır. Niteliğin artık bir önemi yok. Her şeye tek başına nicelik karar verir; saat be saat, gün be gün.[15]

Tutuklu zaman, zorlanarak yaşanan, doğal döngülere yabancılaşmış ve saldırı altındaki ekosistemlere karşı kayıtsız bir hayata işaret eder. Bu zamanın hız artışı birçok sınırda sonuna kadar devam eder:

Satış zihniyetinin yoğunlaşması, benlik dahil her şey gibi, meta biçimine indirgenir. Bununla birlikte hakikat karşısındaki küçümseme tavrı toplumun geneline yayılır. Kâr etme baskısı yalanı da içinde barındırır, zira kâr elde etmek için, birini ihtiyaç duymadığı bir şeyi satıcının yararına olan bir fiyattan satın almaya ikna etmek gerekir. Bir keresinde telefon şirketleriyle kablolu televizyon şirketleri arasındaki bir mesele hakkında Kongre'de yapılan bir konuşma sırasında zapping yapıp arada laf olsun diye C-Span'i seyrediyordum. Tanıklardan birine çalışma saatleri dahilinde ne yaptığı soruldu. Sorunun neden sorulduğunu hatırlamıyorum şimdi, ama tanığın cevabındaki dürüstlük unutulacak gibi değildi: "Her zaman yaptığımız şeyi," dedi, "müşteri avlıyordum." Hiç kimsenin dikkatini çekmedi; neden çeksindi ki? Adam yalnızca sistemin mantığını dışa vurmuştu. Reklamcılığın kendi kendisiyle alay edip

14. Thompson 1967; White 1967. 15. Marx 1963: 41.

yediği haltı espri konusuna dönüştürme ihtiyacı hissedecek derecede pervasızca yalan söyleyebildiği sermaye düzeninde, müşterilerin avlanmasını sorgulamak, nefes almayı sorgulamak gibi bir şeydir. Budweiser şirketi bunu iyice ileri götürenlerden, özellikle de alkolizmin ahlaki evreninin satış noktasına dönüştürüldüğü "Lite" bira reklamında: Ayyaşın biri sırf bu birayı içebilmek için babasına, kardeşlerine, kız arkadaşına "Seni seviyorum, ya," diyor ya hani, o reklam işte (bu arada bu biranın aslının son derece berbat bir kopyası ve tatsız bir şey olduğunu da söylemeden geçmeyeyim).

Sermayenin sınıf sistemi, ayrılmaz parçası olan adaletsizliği gizlemek için envai çeşit hileye başvurur. Kişiler personel haline gelince, geleneksel toplumun organik bağlarının yerini yapay bağlar alır. Buradaki ethos "yönetim ethosu", teknikler ise manipülatiftir; çağımızın insan ilişkilerini mühendislik konusu haline getiren dev bir aygıta sırtını dayamış olduğunun alametidir bu. Yakın zamanlarda okuduğum, böyle bir teknisyenin kaleminden çıkma yazının başlığı "İşçilere Kapıyı Gösterirken İnsanlık da Göster" şeklindeydi. Şirketlerin dikkat etmeleri gereken en önemli şey, "personel azaltırken bile kültürlerini güçlendirmeleri ve güvenlerini sürdürmeleri"ydi. Ne olduğu her halinden belli olan bu ikiyüzlülük yönetici zihniyeti için sorun oluşturmaz.[16] İnsanlara bu ahlakın benimsetilebildiğini söylemeye bile gerek yok tabii; öyle olmasaydı, şimdiye kadar isyanlar çoktan başını almış yürümüştü. İşletme bilimi, bir yandan işçileri atılabilir şeylere indirgeyip bir yandan da insanlık numaraları icat etmekle kalmaz, işçileri de müşterilere aynı şekilde muamele etmeye alıştırır; onlara neşeli görünmeyi, müşteriyle uzun göz teması sağlamayı ve her biriyle ayrı ay-

16. Kanter 1997: A22. Harvard Üniversitesi İşletme Bölümü'nde öğretim üyesi olan yazar, o dönemlerde ekonomideki iyi gidişata rağmen "alttan alta bir kinizmin (artan iş yükü nedeniyle de bezginliğin)" yaygınlaştığını doğru bir biçimde gözlemliyor (gerçekten de, 1997'de 1000 büyük şirketin işçilerinin yüzde 46'sı işten çıkarılma korkusu yaşarken, bu oran 1992'de yüzde 31'di). Bu arada geride kalan işçiler, öfke, depresyon, korku, suçluluk duygusu, risk almaktan kaçınma, güvensizlik, hassasiyet, güçsüzlük duygusu ve motivasyon eksikliği şeklinde kendini gösteren (stresle ilgili şikâyetlerin de artmasına yol açan) "işsiz kalma tehlikesini atlatma hastalığı" olarak adlandırılabilecek başka bir zihinsel hastalıktan mustaripler. Bunlar "olabilecek en iyisi" olduğu düşünülen bir ekonomide gerçekleşmişti.

rı ilgilenmeyi öğretir. Bu dersi çoğu işçi iyice içselleştirir. Safeway'in çalışanlarından birinin belirttiği gibi: "Herkese kendimize davranılmasını istediğimiz gibi davranmayı içimize iyice işlemiş olmaları gurur verici bir şey. Daima olumlu olmaktan bahsediyoruz. Olumsuzluğu yok edip coşku [edinmemizi] sağlayan dersler alıyoruz."[17] Coşku dersleri! Bu derslerin sadece işte alınmadığını da belirtmek gerek tabii: Okullardaki derslerde de aynı şeyler öğretiliyor, sonra tabii kiliselerde, televizyonda ve beyazperdede de.

Satın alma ve satma süreçlerinin hızlandırılması metalardan faydalanma zamanının kısalmasına, ekolojik açıdan daha uygun bir terimle ifade edecek olursak, sistemik atık üretimine, yani atgitsin toplumunun ortaya çıkmasına neden olur. Atılanlar arasında ilk sırada insanları anmamız gerekir. Geleneksel toplumda erdem, hayat döngüsünün bütün evrelerinde mevcutken ve yaşlıların bilgeliği bu hayatın ayrılmaz bir parçasıyken, kapitalizmin hükmü altındaki toplumlarda verim artışı insanları etkilemekle kalmaz, hayatın kendisini de etkiler. Bu anlamda, yakın zamanlarda *New York* dergisinde yayımlanan "35'te Tertemiz" başlıklı makale çok şey söyler. Makale şu sorularla devam ediyor: "Hâlâ yapamadın mı? Yandaki ofiste ilk halka arzını hazırlamaya çalışan 23 yaşındaki heyecanlı genç yüzünden paranoyak duygular içinde misin?"... "Hepsi de yaşlanmaktan korkuyor," diyor bir "yaşlanmayı durdurma uzmanı" doktor, şirket çalışanı hastaları için. "Şirketlerin artık çalışanlarından çok genç bir görünüm talep ettiklerini, bu görünüme sahip olamazlarsa terfi edemeyeceklerini söylüyorlar. Hatta işlerini bile kaybedebilirlermiş. Bunları söyleyenler de yirmili yaşların sonlarında olan insanlar." Özetle, "gençlik eskiye göre çok daha değerli bir meta haline geldi." Yeniyi kült haline getiren, yaşlı-

17. Bass 2000. Penn State Üniversitesi'nde yapılan bir araştırmaya dayanan makalede bu eğitimin yarattığı tek bir anlaşmazlıktan söz ediliyor: Kadın tezgâhtarların yapay dostane yaklaşımlarını erkek müşteriler kendilerine ilgi duydukları şeklinde algılayarak onlara cinsel tacizde bulunuyorlardı. Bunun dışında bu hareketler gayet başarılı bir biçimde içselleştirilmişti. Altın Kural'ın nasıl bozulduğuna dikkatinizi çekerim: İşçi kız herkese kendisine davranılmasını istediği gibi davranmak istiyor. Onlara tıpkı kendisine muamele edildiği gibi, yani birikimin araçları muamelesinde bulunuyor. Ama ahlak yasasının tek bir tutarlı yorumu vardır, o da, Kant'ın da vurguladığı gibi, kişilere başlı başına birer amaç muamelesi yapmaktır, bir araç veya bir şey muamelesi değil.

ları ve ölüleri inkâr eden kapitalizmde uzun zamandır bilinen bir şey bu elbette. Ama bu eğilimin, sermayenin hız kazanmasıyla birlikte hızını artırması dikkate değer. 31 yaşındaki bir işadamı şunları söylüyor: "Hepsi hepsi üç yılım kaldı... yanıp kül olmama üç yılım var... Bu bir yarış; her şey eskisine göre beş-on kat daha hızlı şimdi... önünde çok küçük bir pencere var, marka oldun oldun" (burada hayatın "marka olmaya" çalışmaktan ibaret olduğu varsayılıyor).[18]

Zamanın sıkıştırılmasının yanı sıra mekânın da homojenleştiğini ve sıkıştırıldığını görüyoruz; zaman ve mekân bu şekilde hazırlandıktan sonra sermayenin kişilerin ve toplulukların yaşam dünyalarının her yönüne nüfuz etme hızı artar.[19] En göze çarpan özelliği gözetlemenin ve davranış denetiminin artması olsa da, bu süreç halka baskı yapmanın bir işlevi sayılmaz. Bütünüyle yönetilen toplum sermayenin *telos*'udur ve onun hızının artma sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır.

Bilgi teknolojisinde kaydedilen ilerlemeler sayesinde gerçekleşen sürekli hız artışı nedeniyle iş ile ev hayatı arasındaki sınır olduğu kadar vücut ile makine arasındaki sınır da hızla ortadan kalkmaktadır. Bu Cesur Yeni Dünya'da mikrobilgisayarlar ve cep telefonları vücudun, işçilerle üretim sistemi arasında yarı-kalıcı bağların oluşumunu hızlandıran uzantıları haline gelirler. Eskiden ev, "kalpsiz bir dünyada sığınılacak bir liman"dı; bugün bu iki kutupluluk tersine dönmediyse bile büyük oranda yok olmuştur: Yakın geleceğin ilkörneğini oluşturacak olan günümüz insanı, sermayenin yeniden üretimi için gecesiyle gündüzüyle tamamen bir zaman-mekân sürekliliği içine emilmiştir.

Sermaye döngüsündeki sürekli artış oranı, gittikçe daha endişeli, daha kalabalık ve daha çılgın bir hıza sahip olan bir varoluşa neden olur. Sıradan insan, üzerine tüketici hayatı sürmenin mali baskıları da bindiğinden ayakta kalmak için her geçen gün daha fazla çalışmak zorundadır. Kişisel borç hayaleti Mahşer'in beşinci atlısı haline gelir; ortalama bir işçinin arabasıyla evini kaybetmesinin iki maaşlık boşluğa baktığı söylenir. İnsanlar her geçen gün daha fazla hayat mücadelesi verir, para takıntıları gittikçe artar ve sis-

18. Williams 2000. 19. Harvey 1993.

teme her zamankinden daha fazla köle olurlar. Sonsuz fırsatlar sunuyor diye övülüp duran kapitalist ekonomi ise yaşam dünyalarını emen bitimsiz bir kazan haline gelir.

Bu durumun propaganda aygıtı tarafından memnuniyetle karşılanmasına şaşmamalı: Yoksa insanların buna katlanmaları nasıl sağlanabilirdi? Büyük medya kuruluşlarından *The New York Times*'ta 26 Haziran 1996'da tam sayfa yayımlanmış, American Express şirketine ait, uzun ve sabuklamalarla dolu, ama yine de paradigmatik bir numune sayılabilecek bir reklam ilanı var elimde. Reklam ilanı, bütün bir sayfayı kaplayan aşağıdaki reklam metninden oluşuyor:

Nerede olursanız olun, ne yapıyorsanız yapın, çocuklarınızın eğitimini planlarken yanınızdayız. Onlar üniversiteye giderken bile emekli olma lüksünü nasıl bulabileceğinizi göstermek için yanınızdayız. İkinci emlağınız için kredi alırken, ikinci arabanızı satın alırken veya ikinci balayına çıkarken hep yanınızdayız. Müşterek bir fon, bir emekli maaşı ve tasarruf planı seçerken yanınızdayız. Vergi beyanınızı düzenlerken yanınızdayız. Fikrinizi işe dönüştürürken yanınızdayız. Primlerinizi tatile dönüştürürken yanınızdayız. Gideceğiniz yere karar vermenize yardımcı olmak için yanınızdayız. Avukat, muhasebeci, doktor ve bankacıya ihtiyaç duyduğunuzda yanınızdayız. Seyahat acente görevlileriyle, tiyatro görevlileriyle ve araba kiralama servis elemanlarıyla işiniz olduğunda yanınızdayız. Kiralık arabanızla kaza yaptığınızda veya başkasının arabasını çarptığınızda size yardımcı olmak için yanınızdayız. Yıldönümü kutlaması için haftasonu Paris'e gitmeyi planlarken yanınızdayız. Restoranların en romantiğini, otellerin en rahatını bulmanızda yardımcı olmak için yanınızdayız. Dolarlarınızı franka, franklarınızı sterline, sterlinlerinizi liraya, liralarınızı dünyadaki hangi para birimine istiyorsanız ona çevirmek, isterseniz tekrar dolar yapmak için yanınızdayız. Odessa Steplerini tırmanırken [*step merdiven zannedilmiş herhalde ve orijinalinde böyle kullanılmış*] ve eğik Pisa Kulesi'nden aşağıya bakarken yanınızdayız. Vizelerinizde, pasaportlarınızda ve her türlü gümrük işlerinizde yardımcı olmak için yanınızdayız. Siz yurtdışındayken kocanız, karınız veya ortağınız hastalandığında size yardım etmek için yanınızdayız. Arabanızın deposunu doldurmak istediğinizde maliyetlerinizi azaltmak için yanınızdayız. Deli gibi para harcamak istediğinizde yanınızdayız. Para harcamak istemediğinizde de yanınızdayız. İşleriniz yığıldığında onları azaltmak için yanınızdayız. Dünyayı görmek istediğinizde size yardımcı olmak için yanınızdayız. Havayolu şirketi bagajınızı kaybetmiş de yeni giysiler almanız gerekiyorsa yanınızdayız. Meksika sombrerosu, Hint takkesi veya mantarlı Avustralya şapkası satın alırken yanınızdayız. Seyahat çekiniz çalındığında yardım için yanınızda-

yız. Hollywood'da yıldızları, San Fransisco Körfezi'nde ayı seyretmek istediğinizde yanınızdayız. Shakespeare'i parkta, Mozart'ı açık havada, basketbolu da Garden'da görmek istediğinizde yanınızdayız. Futbol ya da beyzbol maçlarına ve yardım amaçlı toplantılara yer ayırtmak istediğinizde yanınızdayız. Evsizlere yardım etmek istediğinizde size yardımcı olmak için yanınızdayız. Kredi kartına, alışveriş kartına veya ikisinin karışımı bir karta olan borcunuzu ödemenizde yardımcı olmak için yanınızdayız. Ödemelerinizi zamana yaymak veya borcunuzu bir seferde kapatmak istediğinizde yanınızdayız. İnternetten ödeme yapacağınız zaman bile yanınızdayız. En sevdiğiniz rock grubunu görmenize yardımcı olmak için yanınızdayız. Grubu bir sonraki gece de görmek isterseniz yine yanınızdayız. Ondan sonraki gece de. Daha sonraki gece de. Yeni bir hobi edinmek veya küllenmiş bir ateşi yeniden canlandırmak istediğinizde yanınızdayız. Sizi yeni alacağınız evin depozitinden kurtarmak için yanınızdayız. Eski evinizi yenilemenizde yardımcı olmak için yanınızdayız. Özel emekliliğin nasıl bir şey olduğunu anlamanıza yardımcı olmak veya en avantajlı özel emeklilik yollarını göstermek için yanınızdayız. Geleceğinizi planlamanızda size yardımcı olmak için yanınızdayız. Sizi anılarınıza doğru çıkacağınız yolculuğa hazırlamak için yanınızdayız. "İnceldiği yerden kopsun!" diyebilmeniz için yanınızdayız. Rahat rahat "Yetti artık!" diyebilmeniz için yanınızdayız. Daha fazla golf, daha fazla tenis, daha fazla ne oynamak istiyorsanız onu oynamanız için yanınızdayız. Daha az kırtasiye işi, daha az iş yapmanız, yani istemediğinizi yapmamanız için yanınızdayız. Çocuklarınızın yanında daha fazla zaman geçirmeniz için yanınızdayız. İnsanlardan uzakta daha fazla zaman geçirmeniz için yanınızdayız. Yabancı bir ülkenin sokak tabelasını okumak, sizin adınıza yabancı dil konuşmak ve yabancı para birimini tanımak için yanınızdayız. Karşılaştığınız ufak bir yerel anlaşmazlığı çözmek için yanınızdayız. Pavlov'un köpeğini incelemek istediğinizde de yanınızdayız, Schrödinger'in kedisini incelemek istediğinizde de. Rahat bir emeklilik dönemi geçirmeniz için yanınızdayız. Paraya sıkıştığınızda dünya genelindeki 118.000 ATM'mizle size nakit yardımında bulunmak için yanınızdayız. Dünya genelindeki 1700 seyahat acentalarımızla yanınızdayız. Milyonlarca restoranda, mağazada ve otelde hesap öderken yanınızdayız. Size günde 24 saat, haftada yedi, yılda 365 gün boyunca yardım etmek için yanınızdayız. Dünyanın neresinde, hangi kasabada, hangi şehirde, hangi ülkede olursanız olun yardım için hep yanınızdayız. Bu andan yararlanmanıza, bir sonraki andan da yararlanmanın planını yapmanıza yardımcı olmak için yanınızdayız. İstediğinizi yapmanız, nerede ve ne zaman isterseniz yapmanız için yanınızdayız. Daha fazla şey görmeniz, daha fazla şeyden kaçmanız, daha fazla şey öğrenmeniz, daha fazla şey bulup daha fazla tasarruf etmeniz için yanınızdayız. *Daha fazla* şey yapmanız için yanınızdayız.

Reklam ilanı, bugünün baş döndürücü spekülasyon sarhoşluğu çağının adeta çaba sarf etmeden, sihirli bir biçimde gerçekleşmiş birikimlerini ortaya döküyor ve bunu bize yeni bir demiurgos tanıtarak yapıyor: Her yerde bulunan, her şeyi bilen ticari teşebbüs. Tüketicinin yaptığı tek şey oturup American Express'in (= para = mali sermaye = sermayenin kendisi) her şeyi kendisine sonu gelmez bir bolluk içinde tedarik etmesine izin vermek. Böyle tuhaf bir fikrin ortaya çıkması, maliyenin reel, reel olduğu kadar da hayali gücünün bir tezahürüdür. Her gün elektronik ortamda sermaye piyasalarından abartısız trilyonlarca dolar para geçerken, sırf sayılar üzerinde yapılan manipülasyonlar sayesinde servetler kazanılırken, her gün milyarlarca dolar kumar oynamak için, en başta da kumarın dik alası borsa işlemlerinde kullanılırken, bütün o sermaye dünyasmm, çaba ile sonuç arasındaki bağın koptuğu, yerine salt şans olarak yaşanan şeyin geçtiği kumarhaneden bir farkı kalmaz. Bu dünya, varoluşun maddiliğinin bile sonradan akla gelen uygunsuz bir düşünceymiş gibi görünebildiği bir dünyadır.

Uğur melekleri yanılsama ve sihirdir. Çölün ortasında taklitlerle dolu karmakarışık bir kitleden inorganik bir biçimde ortaya çıkan Las Vegas'm zamanımızın şehri haline gelmesi bu yüzdendir. Bir zamanlar gangsterlerin bölgesi olan Vegas, Disneyvari bir düzenlemeden geçerek hızla muhteşem bir aile eğlence mekânı haline gelmektedir. Sfenks, Luxor Tapınağı, Coca-Cola şişesi biçiminde bina, Manhattan Adası, New York Borsası, Empire State binası, Brooklyn Köprüsü, hatta Halk Kütüphanesinin büyük okuma salonunun kopyası, ne ararsanız var. Hepsi de birer işaret, temsil, bir o biçimi, bir bu biçimi aydınlatan değer akışları; burası tilt makinesi gibi bir şehirdir.

Kumarhane kapitalizminde kilit kelime "fazla"dır; artış, birikim sürecinin öznel olduğu kadar nesnel yönünü de ifade eder. American Express reklamında bu gösteren gayet güzel vurgulanır. Güzel şeyler listesinde bir tek şey yoktur, o da kendini kısıtlamak. Daha açık bir ifadeyle, kendini kısıtlamak, her yerde hazır ve nazır şirketin yardımda bulunabileceği kalemlerden biridir: Kendini kısıtlamanın bizatihi kendisi bir metadır. Zaman ile mekân şimdi şirketin hizmetkârıdır. Sermaye her şeyi dikkate alır; American Express kurallarını belirlediği sürece "kaçış"a da izin vardır. Bu şekil-

de, az ve fazla maliye burcu altında bütünleşir. Ama bu hesapta, az ve fazla eşdeğer değildir. Az, dolar işaretinin altında bütünleştiği için (zira American Express –sıkı durun!– bunu sizin kara kaşınız kara gözünüz için yapmayacaktır, borcunuzu zamanında ödemezseniz size rahat vermeyecekler, sizi bulacaklar, cüzzamlıymışsınız gibi size sırt çevirecekler, sizi mali şubeye teslim edeceklerdir) fazlaya, değeri artıştan ibaret olan fazlaya tabidir. Dolayısıyla az, başka bir fazla biçimidir: American Express size daha fazla az getirecektir, daha az fazla değil. Ama fazla sizi daha da fazlaya götürür. Bu nedenle fazlanın sonu yoktur, kendini çoğaltarak yayılır, sermaye sisteminin o sonu gelmez büyümesine katkıda bulunur. Hali vakti yerinde olanlara saf bir güç mantığı, akla hayale sığmayacak nicelik ve genişleme imkânı sunulur. Zenginler ödüllerini bol bol alırlar, öyle ki günümüzün en zengin tipleri tarihteki hükümdarlardan bile daha iyi bir hayat sürerler. Diğerlerine ise molozlar kalır.

İleri sermaye kültürü, toplumu meta tüketimi bağımlılarından oluşan bir topluluğa dönüştürmeye çalışır; "iş yapmak için iyi", ama ekolojiler için o oranda da kötü bir durumdur bu. Burada kötülük çift başlıdır; aman vermez tüketim, kirlilik ve çöplere neden olurken, meta bağımlılığı da ekolojik krize direnmek şöyle dursun, onu kavramaktan bile aciz bir toplum yaratır. Zaman kapitalist üretime bağımlı hale geldikten sonra, ekolojik duyarlılık için gerekli olan yeti, yani doğal ritimler karşısında incelikli bir duyarlılık geliştirme yetisi engellenir. Birikimin bizatihi kendisi doğal bir şeymiş gibi görünmeye başlar. Kumarhane zihniyetli insanlar sınır ve dengeler üzerinden veya bütün varlıkları gözeterek düşünmeyeceklerdir. Bu, önümüzdeki 20 yıl içinde ekonomik ürün miktarının iki katına çıkacak olması gibi korkunç bir olasılığı, yetkililerin içinde zeki oldukları söylenenlerin bile neden şükür nidalarıyla karşıladıklarını biraz olsun açıklıyor.

Sermaye bu şekilde sonu gelmez bir zenginlik, ama aynı zamanda da, ekosistemleri parçalama sürecine bağlı olarak da yoksulluk, güvensizlik ve çöp üretir. Bütün bunlara otomobil kadar bulaşmış bir meta olmadığı için (üstelik devasa bir meta sistemi söz konusudur burada), bu bölümü "otomobil hastalığı"[20] ve yenilerde

20. Terim Freund ve Martin'in değerli çalışmalarından alınmıştır (1993).

keşfedilmiş bir hastalık olan Yol Cinneti dahil onunla ilgili sendromlara yönelik düşüncelerle bitirebiliriz. Otomobil hastalığı, parçada rasyonel olanın bütünde nasıl irrasyonel hale geldiğine iyi bir örnek. Tek tek bakıldığında arabalar bir kuşak öncesine göre çok daha iyi şimdi: Daha emniyetli, daha güvenilirler, yakıtı daha iktisatlı kullanıyorlar, daha uzun ömürlüler ve daha rahat bir sürüş özelliğine sahipler. Hayli gelişmiş bir arabanın içine baktığınızda "evde bulunabilecek her türlü konfor"la karşılaşırsınız: Ayarlanabilir lüks koltuklar, cep telefonu, mükemmel bir ses sistemi, dikkatle denetlenen hava; satıcıların dediği gibi, hepsi bir arada. Bir arabanın içi teknoloji Ütopyasından bir imge yansıtır, ki bu da anlaşılır bir şeydir, zira birçok insan arabaların içinde epey bir zaman geçirir. Ancak, diyelim benzin almak için kalabalık bir yolda, arabanın dışına çıktığınızda içerideki düzenle taban tabana zıt bir düzensizlik kendini hemen belli eder. Korkunç bir kakofoni insanın vücuduna ve ruhuna hücum eder. Şelaleden, hatta insani manzarayı taciz etmeyen trenden farklı olarak arabaların homurtuları hiç bitmez; ortada ne bir örüntü vardır ne de anlatılmaya değer ayrıntılı, farklı bir hikâye. Bütünlüklü bir ekolojisi de yoktur; bitmek bilmeyen, insanı tüketen trafikten başka bir şey yoktur ortada (sırf insanlar kapitalist özgürlük içinde istediklerini yapabilsinler diye depolanmış haldeki muazzam miktarda güneş ışığı atıl momentuma dönüştürülür). Her gün, her gece binlerce yerde bu olay tekrarlanır: Karbondioksit havaya karışarak küresel ısınmaya katkıda bulunur, başka maddeler fotokimyasal sise veya ozon tabakasının bozulmasına neden olan reaksiyon zincirine katılırlar; gözle görülemeyecek kadar küçük partiküller (asfalta sürten yüz milyonlarca tekerlek lastiğini düşünün) akciğerlere girerek dünya genelinde yaygın bir hastalık olan astıma neden olur; yukarıda bahsedilen gürültü başka bir kirlilik boyutu yaratır; araziler parçalanıp üzerleri asfaltla kaplanır, bu sayede şehir ile taşra arasındaki tarihsel sınır yok edilirken şehir de taşra da alışveriş merkezleri, kocaman hantal tabelalar (onlar da olmasa sürekli hareket halinde olan insanlar nerede alışveriş yapabileceklerini nasıl bilebilirlerdi ki?) ve üzerinde sermaye dolaşımının alyuvarları gibi oradan oraya hızla gittiğimiz vızır vızır işleyen otoyollar tarafından perişan edilir; bütün bu unsurlar bir arada insan ekolojisinin dokusunun parçalanmasında en büyük rolü oynar.

Otomobil hastalığının yıkıcılığı, küresel ekonomide son derece önemli bir rol oynamasıyla (aynı şekilde petrol, kauçuk, çimento, inşaat, tamir sektörü gibi yakından ilgili sektörlerle biraradalığıyla ve yine canlı hayatın bütün alanına, hatta benliğin bütün inşa sürecine gömülü olmasıyla) yakından ilgilidir. İhtiyaçlarda yaşanan derin değişimler otomobil hastalığına eşlik eder. Bunaldığında arabasına atlayıp kendisini bunaltan şeyden kaçması, bu kaçış sıkışık trafikli yerlerde dolanıp durmaktan (ve trafik sıkışıklığına katkıda bulunmaktan) öteye geçmese de, insanı rahatlatır. Otomobil devlerinin, tam da kendilerinin fiilen harap ettikleri arazilerin içinden insanları bomboş yollarda, etrafta hiç başka araba görünmeksizin rahat rahat geçerken gösteren veya yeni üretilen arabalardaki ekolojik özellikleri (bu özellikler her ne kadar kendi içinde rasyonel olsa da, üretilen arabaların niceliği karşısında bunların bir önemi kalmamaktadır) tasvir eden yeşil-soslu reklamlarını böyle rahat rahat yayımlatabilmelerinin nedenlerinden biri budur.

Kapasitenin üzerinde üretim tehlikesi genelde kapitalist üretimi olduğu kadar otomobil sanayilerini de tehdit eder; yılda 80 milyon araba üretilebileceği halde, bunların sadece 55 milyonu satılabilmektedir. Tahakkuk ettirilemeyen bu 25 milyon araç, kapitalizmin ruhuna saplanmış bir hançer, otomobilli yaşam değerlerinin durmadan pompalanmasının itici gücüdür. 1970'ten beri ABD'nin nüfusu yaklaşık yüzde 30 artmış, buna karşılık ehliyetlilerin oranı yüzde 60 artarken, ruhsatlı arabaların sayısı hemen hemen iki katına çıkmış, kat edilen toplam kilometre miktarı da iki katından fazla artmıştır.[21] Bu dönem içinde eklenen yolların uzunluğu sadece yaklaşık yüzde 6 oranında artmıştır. Bu sayı bir dizi talihsiz seçimin bir sonucudur: Ya kâbus gibi bir trafik içinde kahrolacaksın ya da devasa yollar yapıp yaşam alanlarını daha da fazla tahrip edeceksin (ve sonuçta, yeni yapılan otoyolları, gazın vakumu doldurduğu gibi büyük bir hızla dolduran daha da fazla trafik içinde kahrolacaksın). Yüzde 6 gibi bu görece daha düşük oran bile belli stratejik noktalarda büyük bir değişime tekabül eder. Örneğin, Los Angeles' taki otoyollara eklenen şeritlerin sayısı karşısında insan sürekli hayrete düşüyor (bazı noktalarda her iki tarafta da sekiz şerit vardı

21. Purdom 2000.

en son sayabildiğim kadarıyla, şu sıralarda da yenileri ekleniyor).[22]

Otomobil hastalığının mantığı kendini belli ettikçe, yeni ayrışma düzeyleri ortaya çıkar, hatta motorlu araç kültüründen derin bir biçimde etkilenmiş insanlar bile günümüzdeki araçlı hayatın gerginliği altında perişan olurlar. Yeni bir zihin hastalığı olan Yol Cinneti böyle bir hayatın sonuçlarından biridir; bir yıl içinde trafikte meydana gelen 28.000 ölüm vakası doğrudan veya dolaylı bir biçimde "araçlar arasında takip mesafesi bırakmamak, yoğun bir trafikte şeritler arasında zikzak çizerek ilerlemek, diğer şoförlere korna çalmak veya bağırmak, onlarla küfürleşmek, hatta silahla ateş etmek gibi saldırgan davranışların" bir sonucudur. Federal otoyol güvenliği şefi Ricardo Martinez tarafından sunulmasına rağmen bu ölü sayısı spekülatif olabilir; yakın zamanlarda yapılmış başka bir araştırmada ise bir yılda doğrudan trafik temelli 1500 cinayet işlendiği belirtilir. Havaili psikolog Leon James'e göre, "Araba kullanmak ile alışkanlık haline gelmiş yol cinneti artık birbirinden ayrılmaz hale geldi. Bu çağ cinnet zihniyeti çağı." James, böyle bir cinnet geçirmeye eğilimli kişilik tipini tarif ederken bu cinnete katkıda bulunan faktörleri de sıralar: Araba kullanınca "normal, hüsran yaratan yaşam biçimlerinden" kurtulan ve "her şeye kadir olduğu

22. ABD'de durum kötü olsa da, "sanayileşmekte olan ülkeler"in şehirlerindeki trafiğin yarattığı kâbusların yanında önemsiz kalır. Sanayileşmekte olan ülkelerde, ABD'ye oranla çok daha az düzenlemeye tabi olan sermaye Brezilya'nın São Paulo şehrindeki gibi senaryolar üretir. São Paulo'da zenginler "hep feci bir trafik sıkışıklığı yaşanan" ve "üst düzey görevlerde çalışanların arabalarıyla birlikte veya tek başlarına kaçırıldığı ve parası olduğu düşünülen herkesin günlük hayatta karşılaşabileceği tehlikelerden biri haline gelen yol soygunlarının yaşandığı" yollardan kaçınmak için helikopter kullanmaya başlamıştır. Gökyüzü Krallığı'na girmek kolay olmasa da, São Paulo'da bir zenginin helikopter alması, bir yoksulun araba almasından daha kolaydır; birçok zenginin oturduğu kale kapılı binalar iniş için ideal yerler sunduğundan park da büyük bir sorun oluşturmaz. 400 kadarı aynı anda havada uçup ortalama yurttaş için daha da beter bir kâbus ortamı yaratan bu gürültücü canavarlar, bekleneceği üzere, statü simgeleri haline gelmiştir; "Aynı paraya helikopter alabilecekken zırhlı BMW almanın ne gereği var?" diye yazar bir reklam sloganında (Romero 2000). Özel güvenlik görevlisi, vb. olan kale kapılı yerler, otomobil hastalığı çağında kentsel alanı etkilediği için, ekolojik krizin önemli eşlikçilerinden biridir. Bir yerlerde ABD'de insanların yüzde 30'unun parçalayıcı, başka insanlardan uzaklaştırıcı yerleşimlerde yaşadığını okuduğumu hatırlıyorum.

hayallerine" kapılan, "yaralanmaya karşı son derece 'kontrollü' bir kişilik tipi." Söz konusu kişilik tipinin bizatihi kendisinin kapitalist piyasaya uyarlanmanın ürünü olduğuna, diğer faktörün, yani araba kullanırken kendini her şeyi yapacak güçte hissedip hüsran duygusundan kurtulmanın ise otomobillerin –filmlerdeki kovalamaca sahneleriyle, otomobil reklamlarının romantikleştirilmesiyle daha da pekiştirilen– kullanım değerinin temel bileşenlerinden biri olduğuna dikkatinizi çekmek isterim. Kısacası, Yol Cinneti zihinsel bir hastalık olabilir, ama tamamen kapitalizmin otomobil hastalığı evreni içinde ortaya çıkmış bir hastalıktır.[23]

Küreselleşme ya da Genişleme Sürecini Yönetmek Amacıyla Oluşturulan Dünya Rejimi

Nüfuz kelimesi genelde sermayenin kültürel genişlemesini, sermayenin zamanı, mekânı ve özel hayatı sömürgeleştirme hızının artışını ifade ediliyorsa, küreselleşme süreci de bunu mümkün kılan siyasi/iktisadi düzenlemeleri yansıtır. Buraya kadar (ekolojik krizin üstesinden gelmek için gidermemiz gereken) toplumsal ve ekolojik etkilerinden söz ettiğimiz maddi rejimin adıdır küreselleşme. Son yıllarda küreselleşme terimi, teknik, kültürel, hatta metafizik çağrışımlarıyla birlikte moda haline geldi. Burada ise daha dar bir kapsamda ve sermayeyle, onda her zaman mevcut olan emperyal arzular bağlamıyla sınırlı olarak kullanılıyor. O halde, bir düzeyde, sermayenin bugüne kadar her zaman bir dünya sistemi olageldiğini, dolayısıyla küreselleşmenin aslında yeni bir şey ifade etmediğini söyleyebiliriz. Ama öte yandan, yeni kurumsal biçimleriyle ve tabii ayrıca siyasi olduğu kadar ekolojik içerimleriyle küreselleşme sürecinin yeni bir düzeye ulaştığını da kabul etmek gerekir.

Mantıksal olarak, sermaye asla dinlenmez, hangisine daha fazla yükleneceği belli olmasa da, sürekli mücadele etmek zorunda olsa da insanlığı ve doğayı sonu gelmez bir biçimde sürekli alt etmek zorundadır. Bu, asla yerinde duramayan, sınırları aşıp yenilerini oluştururken yeni düzeylere ulaşmak zorunda olan bir dinamizmin varlığına işaret eder. O halde küreselleşme çağı, sermayenin insan

23. Wald 1997; Turner 2000.

ve doğayla mücadelesinin dünya genelinde gerçekleşeceği belli bir evreye ulaşılmış olduğunu ve bu mücadelenin sürmesini sağlayacak yeni araçların inşasını yansıtır. Sahip olduğu tüm o güce rağmen, sermayenin hâlâ zaferini ilan etmek için kat etmesi gereken epey yol, dünyada hâlâ ele geçireceği birçok yer vardır; örneğin, hâlâ geleneksel, pre-kapitalist üretim yöntemlerine bağımlı olan köylüler ile sermaye birikiminin kısmen gerçekleşebildiği "kayıtdışı" denilen türden ekonomiye bağımlı olanların yaşadıkları yerler. Küreselleşmiş sistemin temel görevi, dünya ekonomisinin hâlâ birikim motorunun kısmen dışında yer alan kabaca yarısını, madunların da tam manasıyla katılacağı bir ekonomiye dönüştürmektir: Dağınık yerlerden faydalanarak üretim yapmanın yeni, "incelikli" yollarına ulaşmak, doğal kaynakları ele geçirmek, işgücünü ucuza tüketmek ve içlerindeki değerler tahakkuk edebilsin diye metaları döndürmeye devam ettirmek.

Küreselleşme evresi, iktidarın merkezinin yeriyle ilgili önemli soruları gündeme getirir. Örneğin, şirketlerin ulus devletlerin yerini aldığı, artık dünyayı onların yönettiği şeklinde ortak bir görüş mevcut. Bu görüş hayli önemli bazı konulara dikkati çekse de (örneğin, General Motors'un elinde Filipinler'in sahip olduğunun iki katı varlık olduğunu fark etmeye yardımcı olur), varılan sonuç biraz incelendiğinde geçersiz olduğu görülür. Her şeyden önce, şirketler küreselleşmenin öznesi oldukları kadar nesnesidirler de. Bhopal örneğinde de gördüğümüz gibi, şirketin kendisi de, içinde asılı olduğu sermayenin devasa kuvvet alanı tarafından yönlendirilir ve kendisine birikimi hızlandırdığı ölçüde yaşama hakkı tanınır. Sonra, devletler sermaye birikimi sürecinde şirketler kadar önemli bir rol oynar; bu süreç tümüyle şirketlerin denetimi altına girdiğinde, ortada düzenleme yapacak ve yaptırım sağlayacak hükümet olmadığında neler olabileceğini bir düşünün.

Sorunlar aslen sermayenin değişen biçimleriyle ve devlet erkinin değişen konfigürasyonlarıyla da ilgili. Değişen sermaye biçimleri konusunda şunları söyleyebiliriz: Küreselleşme çağı, kısmen finans kapitalin, yani sermayenin para halinin sürekli daha fazla önem kazanmasının bir sonucudur. Sermayeye daima en fazla para yakın olmuştur ve kapitalizm rejimi altında paranın rolü, şeylerin veya insanların rolüne kıyasla daima daha hızlı büyümeye me-

yillidir. Toparlayacak olursak, küreselleşme, hantal insani ve mekanik malzemeyle karşılaştığında onları gittikçe genişleyen bir ölçekte harekete geçirmeye çabalayan para-halindeki-sermaye fazlasının sınır yıkıcı etkilerinin bir tezahürüdür. Sonuç olarak, ekonomi ve toplum genelinde daha fazla baskı hissedilir ve bu baskı yukarıda taslak halinde söz edilen eksenler üzerinde ekolojik istikrarsızlığa dönüşür.

Finans kapital, toprakta, makinede veya insanda cisimleşen sermaye gibi diğer sermaye biçimlerine oranla hem daha likittir, hem de çabuk ödüle daha aç. Mübadele-edilebilirliğin özelliklerinden biridir bu ve sermayenin mali biçimindeyken kendi özüne diğer biçimlerindeyken olduğundan daha yakın ve daha saf halde olduğunu gösterir. Tekrar etmek gerekirse, sermaye şey değildir, şu veya bu türden şeylerin içine yuvalanan ("yatırılan") bir ilişkidir. O halde sermaye, saf ilişki halini almaya en çok para biçimine büründüğünde yaklaşır: Kendine gelmektedir... ama henüz oraya varmamıştır: asla oraya varamaz, yine de daima hareket etmeye ve dünyayı peşinden sürüklemeye devam eder. Zira paranın bile ataleti vardır; bu atalet deniz kabuğu veya altın gibi maddi şeylere bağlı olduğu eski dönemlerde daha fazlaydı, maddiliğini kaybedip elektronik araçlarla dolaşmaya başladığında azaldıkça azaldı. Sermaye, bu yükten ebediyen kurtulmak ister; ama kurtulmaya çalışırken, dolayısıyla maddiliğini kaybederken, maddi toprak üzerindeki etkisi daha da artar. Sürekli daha hızlı ve daha uzağa yayılır, dünyanın daha fazla kısmını kendine doğru çeker, üretimi, dolaşımı ve tüketimi kendi sürekli artan baskısına uyum sağlayacak şekilde yeniden inşa eder; bunları da bütün yeryüzünü hâkim ekonomik düzenin yörüngesine çekmeyi güdüleyen bir mantık içinde yapar.

Bu durum mevcut devletleri aralarında yeni örgütlenme tarzları geliştirmeye sevk eder. Avrupa, Asya ve Batı Yarıküre'de bölgeler halinde büyük blokların ortaya çıkmasına neden olur ve deyim yerindeyse bir Hegemon mevki yaratır; bugün bu mevki, dünyanın jandarması rolünü üstlenecek kadar güçlü bir devlet olduğu için ABD işgal etmektedir. Ama aynı zamanda, özellikle şimdi daha geniş bir alana yayılmış olan yüksek nüfus yoğunluklu yerleri ticareti denetleme yoluyla nizama sokmak amacıyla yeni *devlet-aşırı* biçimleri de hayata geçirir.

Böylece üçlü bir devlet-aşırı yapı oluşur. Birincisi, ticaretin bizatihi kendisi, doğrudan denetim gerektiren bir ölçeğe ulaşmıştır. İkincisi, ticaret ve sermayenin diğer araçları harekete geçirebilsin ve düzgün bir biçimde dolaşabilsin diye bağımlı "çevre ülkeleri"ne gerekli fonları verecek borç kurumlarına ihtiyaç vardır. Üçüncüsü, borçların ve bu düzenlemede kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak olan diğer mali düzensizliklerin polisliğini yapacak ve bu devasa makinenin bütün parçalarının düzenli bir biçimde çalışmasını sağlayacak bir kurumun (mermiyle iş yapan kanlı canlı polis ve ordu güçlerinden önce olaya müdahale edecek bir mali polisin) varlığı gereklidir. Özetle: Bir ticaret örgütü, bir dünya bankası ve mali işlerin yapılmasını zorla sağlayacak bir yapı (Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası ve IMF) birleşip demirden bir ulus-aşırı birikim üçgeni oluşturmuş, ulus-aşırı burjuvaziye hizmet etmektedir.[24]

Her yönetici sınıfta olduğu gibi, bu aygıt içinde ve devlet sisteminin farklı unsurları arasında da önemli ayrılıklar var elbette. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte başlayan "Amerikan Yüzyılı"nın başından beri ABD genellikle istediğini yapmış (Clinton yönetimi sırasında, özellikle Amerikan Merkez Bankası ve Maliye Bakanlığı üzerinden) ve sözünü geçirmiştir. 1971'de tek taraflı olarak dünyayı altın standardından uzaklaştırıp dalgalı döviz kuruna geçiren, yani döviz kurunu dünyanın en güçlü para birimi olan dolara rapteden Richard Nixon oldu. Vietnam'daki emperyal gayretkeşlikleri nedeniyle borçlu bir ülke haline gelen ABD bu sayede ceza yemeden borçlu bir ülke olmayı sürdürmüş, hatta göste-

24. 1944 Bretton Woods konferansında IMF ile birlikte kurulan Dünya Bankası'nın kuruluş amacı savaş sonrası Avrupası'nın yeniden inşasına yardımcı olmaktı. Sonra Üçüncü Dünya'ya yönelmiş, altyapı çalışmaları için (Bhopal'deki fabrikanın inşaatı da buna dahil) büyük meblağlarda borç vermiş ve çevre konumundaki ekonomilerin küresel sermayenin ihtiyaçlarıyla daha iyi bütünleşmelerini sağlamak amacıyla bu ekonomilerde gerçekleştirilen "uyum" çalışmalarına katılmıştır. IMF ise İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan sabit faiz oranı standardını sürdürmek amacıyla kurulmuştu. 1971'den sonra faiz oranları dalgalanmaya başlayınca, sorunlu ekonomilere borç verme ve Banka'nın sonraki sermaye yatırımları için bunları temizleme işine yöneldi; adı çıkmış yapısal uyum programlarıyla ilgisi bu yüzdendir. DTÖ ise selefi olan Genel İthalat-İhracat Vergisi ve Ticaret Anlaşması'nın ilk örgütlenmesini tamamladıktan sonra kozasından nihayet 1995'te çıkabilmişti.

rinin başını çeken borçlu ülke sıfatıyla genişlemesini finanse etme imkânı bulmuştu. Kamu varlıklarını satarak, hükümet harcamalarını keserek ve ekonomiyi ihracata yönlendirerek sivil toplum ile yerel ekonomiyi yıkan, kenarda köşede kalmış toplumları DTÖ'nün desteklediği ticaret rejimine tabi kılan çekicin, yani IMF'nin borcu az olan ülkelere uyguladığı "yapısal uyum programları" ABD'ye uygulanmıyordu. Aslan için ayrı, öküz için ayrı yasa uygulaması hâlâ geçerliliğini koruyor. Küreselleşmenin ulus-devletin düşüşünü simgelediği şeklindeki safdil düşünce hakkında söyleyeceklerimiz bu kadar. Burada *hangi* ulus-devletin düşüşünden söz edildiğini sormak lazım: Patron ve sözünü geçiren ulus-devletin mi, yoksa madun ve itaatkâr ulus-devletin mi?

Her halükârda, sermayenin mantığının doğrudan bir ifadesi olan ticaret her şeye egemendir. 1971'de Bretton Woods sabit döviz kuru rejiminin kaldırılmasından önce, ülkeler arasındaki günlük mali akış 70 milyar dolar civarındaydı. Otuz yıl sonra bu rakam yirmi kattan fazla artış göstererek 1.5 trilyon dolar civarına çıktı; ABD'de ise ticaretin GSMH'deki payı, Demokrat ve Cumhuriyetçi liderlerin yürüttüğü ortak politikaların da etkisiyle iki kat arttı. Kürtaj ve kuponlu eğitim söz konusu olunca bu iki parti mangalda kül bırakmadan kavgalar ederken, iş sermayenin serbest dolaşımına gelince akan sular durur.

Küreselleşme dünya genelinde birikim mekanizmalarını çoğaltırken, toplumlar da birer birer ekolojik yıkım girdabına kapılır. Kitlesel borçların refakat ettiği bağımlı ve eşitsiz kalkınma, bu sürecin doğumuna vesile olur. Nerede olursa olsun bir yerde borçlanma varsa, orada borcun ödenmesi için ekolojik bütünlüğü feda etme konusunda baskı mutlaka olur. Küreselleşmenin en önde gelen savunucularından biri olan Endonezya Cumhurbaşkanı Suharto, bir yapısal uyum programının uygulamaya geçirilmesi vesilesiyle yaptığı bir konuşmada bunu açıkça dile getirmişti. Dünyanın en büyük dördüncü ülkesinin bu dostane lideri, endişeye mahal yok, demişti, Endonezya bankalara borçlu olduğu paraların karşılığında ormanlarını vermeye her zaman hazırdır. Küresel borçların Güney ülkeleri üzerindeki yıkıcı etkileri[25] küresel sermayeyi ra-

25. George 1992.

hatsız eder; hakikaten de, Jesse Helms de bu etkilere tanıklık ederken tıpkı Deniz Aslanı ve Marangoz* gibi, gözyaşlarına boğulmuştu. Bu skandal, borçları aşağı çekmek için çeşitli çarelere başvurulmasına yol açtı, 2000 yılında 50 milyar dolar civarında borç silindi. Ne var ki o dönemlerde Güney'in borcu yaklaşık 2.3 trilyon dolardı (silinen meblağdan yirmi altı kat daha fazla), affın şartlarının da bu borcu birikim çarkından kurtardığı söylenemezdi. Yakın zamanlarda bir yazıda belirtildiği gibi, "IMF, Dünya Bankası, ABD ve başka ülkeler, borçtan kalıcı bir biçimde kurtulmak istiyorlarsa Afrika ülkelerinin küresel ekonomiye açılmalarının ve gereksiz iç harcamalarla enflasyonu denetim altına almalarının şart olduğu görüşündeler."[26] Başka bir deyişle: Bize başka şeylerin yanında ormanlarınızı ve ucuz işgücünüzü verin, biz de sizin hiçbir koşulda ödeyemeyeceğiniz borçlarınızı affedelim.

Borcun adaletsiz oluşu nedeniyle IMF genellikle küreselleşme rejimindeki en büyük musibet muamelesi görür. *Time* dergisinde yakın zamanlarda yayımlanan bir yazıda, IMF "Doktor Ölüm" olarak adlandırılmıştı; seçkinlerin fikirleri arasında çok ciddi ayrılıklar oluşmaya başladığını gösteren etkileyici bir işaretti bu.[27] En az 90 yoksul ülkeyi etkisi altına almış olan örgüt için bu makul bir değerlendirmedir. Ama IMF, yani küreselleşmenin "kötü polisi", 1996'dan 1999 Kasımına kadar Dünya Bankası'nın baş ekonomistliği görevinde bulunan Joseph Stiglitz'in son makalelerinden birinde belirttiğinin aksine, tek başına sorunun kaynağı olarak görülmemelidir. Hatırlarsanız Stiglitz'e bundan önceki bölümde, sınırsız büyümenin mucizelerine övgüler yağdıran dünya ekonomisinin liderler korosunda rastlamıştık. Şimdi ise onun bir çeşit muhbir haline geldiğini ve *New Republic*'de yayımlanan, IMF'nin ketumluğu, antidemokratikliği ve her şeyden çok kısa vadeli kârlılığa önem vermesiyle ilgili ne kadar kuşku varsa hepsini doğrulayan makalesiyle sansasyon yarattığını görüyoruz. Stiglitz 1997-99 yılları arasında Asya ve Rusya'daki mali krizlerin ele alınışından örnekler vererek o bilinen deyimle, "kârın insanların önüne geçmesi"nin

* Lewis Carroll'ın *Aynanın İçinden* eserindeki bir bölüme atıf. (ç.n.)

26. Murphy 2000.

27. Pooley 2000, Tanzanya'daki vaka üzerine yazılmış bir yazıdan.

dünyanın büyük bir bölümünde Yahudi Soykırımı büyüklüğünde kötülüklere neden olduğu konusunda kuşkuya yer bırakmaz. Ne var ki, Stiglitz'in bütünüyle kapitalist sistemi sorgulamak gibi bir niyeti yoktur; bu felaketin IMF ve Hazine Bakanlığı'ndaki *kötü* kapitalistlerin suçu olduğuna ve günahlarının daha üstün ekonomistlere, iyi kapitalistlere sahip Dünya Bankası'nın tavsiyelerine kulak asmamak olduğuna inandırmaya çalışır bizi.[28]

Bir yerlerde erdemli ve her şeyi bilen bir kapitalistin, kötü yönetilen küresel ekonomiyi kurtaracak bir peri padişahının oğlunun bulunacağı masalı yaygındır. Dünya Bankası bu hikâyede "iyi polis"i oynasa da ve çalışanları arasında şüphesiz iyi niyetli kişiler olsa da (her bankada veya Monsanto'da, Chevron'da vs. vs., hatta IMF'de olduğu gibi) insanların çoğu dünyanın Stiglitz'lerinin o üstün teknik bilgileri sayesinde bizi kurtarabileceklerine inanmaya dünden hazırdır. Entelijansiya, mucizevi iyileşme beklentileri içerisinde Lourdes'e giden alelade insanları batıl inançlı olmakla suçlar. Buna karşılık bir çoğu, teknik bilgisini birikimin hizmetine sunan kârlı bir bankaya, Union Carbide'ın Bhopal'daki fabrikası gibi teşebbüsleri finanse eden, Bhopal'daki fabrikanın da kuruluş amacı olan ekoloji-zararlısı Yeşil Devrim'i hayata geçiren, Suharto'nun en büyük destekçilerinden olan, bir yandan Güney'in dört bir yanında fosil yakıt tüketimine dayalı büyük projeler inşa ederken bir yandan da küresel ısınmanın denetim altına alınmasının gerekli olduğundan dem vuran bir bankaya güvenmeye daha dünden hazırdır.

Yakın zamanlarda yürütülen propagandaya inanıp bu kurdun kuzulaştığını düşünenler Güney Amerika'nın en yoksul ülkesi Bolivya'da olup bitenler hakkında biraz düşünseler iyi olacak. Bu çaresiz ülke, Dünya Bankası'nın yönlendirmesiyle havayolunu, elektrik idaresini ve ulusal demiryolu işletmelerini özel sektöre sattıktan sonra, nihayet su sisteminin büyük bir kısmını ABD'nin dev in-

28. Stiglitz 2000: "IMF'nin kadrosu... genellikle birinci sınıf üniversitelerin üçüncü sınıf öğrencilerinden oluşur. (Bu konuda bana güvenebilirsiniz, çünkü Oxford Üniversitesi, MIT, Stanford Üniversitesi, Yale Üniversitesi ve Princeton Üniversitesi'nde ders verdim, IMF'nin bu üniversitelerin en iyi öğrencilerini almayı başardığını hiç görmedim)." Demek asıl ihtiyacımız olan şey buymuş, Vietnam Savaşı döneminde söyledikleri gibi, "en iyisi ve en zekisi" bütün sorunlarımızı çözermiş.

şaat şirketlerinden Bechtel şirketinin başını çektiği ve bir İtalyan, bir İspanyol ve dört Bolivyalı şirketin ortak olduğu (hayati ihtiyaçların önemli bir kısmını metalaştıran küreselleşmenin işbaşındaki halini gösteren ibretlik bir seyirlik) bir konsorsiyuma satmak zorunda kaldı. Dünya Bankası sayesinde yatırımcı şirketler milyonlarca dolarlık bir su sistemine 20.000 dolardan daha az bir giriş sermayesi koymuşlardı. Banka'dan aldığı kredilerle konsorsiyum birçok nehrin yönünü değiştirmiş (bunun gibi teşebbüslerin ekolojiye gösterdiği ihtimamdan da imtina edilmeyerek elbette), sonra da maliyeti karşılamak için, yine Banka'nm yardımıyla, ayda 20 dolar gibi fiyat artışlarını zorunlu kılmıştı (orta halli bir ailenin aylık gelirinin 100 dolar olduğu bir ülkede hem de).

Sonunda büyük protestolar oldu, yerli direnişi arttıkça arttı ve Dünya Bankası ile Bechtel'e geri adım attırıldı. Bu durum ayrıca sekiz kişinin ölümüne neden olan ve Dünya Bankası Direktörü James Wolfensohn'u kamu hizmetlerinin elden çıkarılmasının kaçınılmaz bir biçimde israfa neden olduğu ve Bolivya gibi ülkelerin "doğru dürüst bir tahsilat sistemine" ihtiyaç duyduğu şeklinde sözler sarf etmek zorunda bırakan askeri eylemlere de yol açtı. Banka 1999 Temmuzunda "su tarifelerinde meydana gelebilecek artışları hafifletmek için hiçbir sübvansiyon yapılmaması" ve çok yoksullar dahil bütün abonelere yerel su sisteminin yayılmasının maliyetinin tamamının yansıtılması gerektiği açıklamasında bulunmuş olmasına rağmen, bu son derece kültürlü eski Wall Street maliyecisi, su kaynaklarının özelleştirilmesinin hiçbir surette yoksulların aleyhinde olmadığını iddia ediyordu.

Daha fazla yoruma lüzum yok gerçi, ama şunu eklemeden de geçmeyelim: Bechtel eskiden, Ronald Reagan döneminde dışişleri bakanlığı yapmış olan George Schultz'un çalıştığı şirketti, ayrıca protestoculara ateş açan askerlerden birinin de ABD Ordusunun, Georgia'da bulunan ve Batı Yarımküre'de asayişi muhafaza etmeyi amaçlayan Amerika Ülkeleri Okulu'nda eğitim gördüğü ortaya çıktı.[29] Bu durum bu askeri, Bolivya Cumhurbaşkanı, bölge valisi ve olayın meydana geldiği şehrin (Cochabamba'nın) belediye başka-

29. Barlow 2000; ayrıca bkz. http//www.brain.net.pk/diama ve egroups.com/groups/waterline.

nıyla yan yana koyar; hepsinin geldiği yer aynıdır. O halde küreselleşme aygıtının sınırı nerededir?

Küresel kapitalizm, kır saçlı iyi huylu Alan Greenspan ve onun Merkez Bankası'ndan en habis ruhlu Rus mafyasına ve Kolombiyalı uyuşturucu baronlarına kadar uzanan fasılasız bir çizgide yer alır. Hepsi de büyük kuvvet alanı tarafından ve onun etkisi altında yönlendirilir. Yakın zamanlarda yayımlanmış insanı afallatan bir makalesinde Fransız yorumcu Christian de Brie, "modern kapitalizmin yayılmasıyla yakından bağlantılı ve üç ortak arasındaki (hükümetler, ulusüstü şirketler ve mafya arasındaki) işbirliğine dayalı bir sistem... mali suçun her şeyden önce, yapısını arz ve talebin oluşturduğu, arz ve taleple gelişen ve arz ve taleple yönetilen bir piyasa olduğu tutarlı bir sistem"den söz eder. Ortakların her biri diğerine muhtaçtır, ama bu ihtiyacın varlığı kesinlikle reddedilir elbette. Kısacası, sistemi dürüstçe incelemek bizi neoliberalizmin parlak vaatlerinden çok uzaklara götürür. Halihazırdaki şirket kültürü, resmi imgelemin tersine, bünyesinde bir sürü patojen barındırır:

Sınırlayıcı uygulamalar, karteller, nüfuzlu mevkileri kötüye kullanma, damping, metazori satışlar, yetkililerin kendi aralarında gerçekleştirdiği danışıklı alım-satımlar ve spekülasyon, hisselerini satın alarak rakip şirketleri parçalama, düzmece bilançolar, sahte banka hesapları ve havale ücretleri, vergiden kaçmak ve muaf olmak için yurtdışındaki şubelerden ve paravan şirketlerden yararlanmak, kamu fonlarını zimmete geçirmek, sahte sözleşmeler, rüşvet ve rüşvetçiler, haksız kazanç ve şirket varlıklarını kötüye kullanmak, gözetleme ve casusluk, şantaj ve ihanet; işçi hakları ve sendikal özgürlükler, sağlık ve güvenlik, toplumsal güvenlik, kirlilik ve çevreyle ilgili tüzüklere uymamak. Avrupa ve Fransa da dahil olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde her geçen gün artan serbest bölgelerde, özellikle de toplumla, vergiyle ve mali konularla ilgili normal yasaların geçerli olmadığı serbest bölgelerde neler olup bittiğini söylemeye bile gerek yok.

Bir yandan devletin bütün bu olup bitenlere göz yumması, bir yandan da işin bir ucunun yeraltı dünyasına giriyor oluşu "ne boyutlara ulaştığı hep meçhul kalacak bir yağma"nın ortaya çıkmasının şartlarını hazırlar. Dünyanın her yerinde, ama özellikle Güney' de "işçiler, patronların kiraladığı haydutlarla, sarı sendikalarla, grev kırıcılarla, gizli polislerle ve ölüm mangalarıyla mücadele etmek durumunda." Özetle, şirket sermayesinin şaibeli uygulamaları ile çetelerin işlediği örgütlü suçlar arasında gizli bir sinerji vardır:

Bankalarla büyük işletmeler, örgütlü suçlardan elde edilen (aklanmış) hasılata el koymaya dünden hazırdır. Uyuşturucu satışı, dolandırıcılık, adam kaçırma, kumar, seks ticareti (kadın ve çocuk ticareti), kaçakçılık (alkol, tütün, ilaç kaçakçılığı), silahlı soygun, kalpazanlık ve naylon fatura, vergi kaçırma ve kamu fonlarını zimmete geçirme gibi bildik faaliyetlerin dışında yeni piyasalar gelişiyor. Bunlar, işçi ve göçmen kaçakçılığı, bilgisayar korsanlığı, sanat yapıtları ve antika kaçakçılığı, çalıntı araba ve araba parçaları kaçakçılığı, koruma altındaki hayvan kaçakçılığı, yasadışı organ ticareti, evrak sahtekârlığı, silah, zehirli atık ve nükleer ürün kaçakçılığı vs. şeklinde sıralanabilir.

Yardım kampanyalarında, yaşanan skandallarda, Çin'den gelen kaçak göçmenlerin bulunduğu gemilerin batması veya mafyanın görevini suiistimal eden deniz subaylarından denizaltı satın alması gibi olaylarda bu tür şeyler kendilerini zaman zaman belli ederler. Buzdağının görünen yüzünün altında hangi büyüklükte bir kütlenin olduğu asla tam anlamıyla kestirilemese de, yılda bir trilyon dolar civarında bir "gayri safi suç hasılası" olduğu tahmin ediliyor.[30]

Ahlaki içerimleri bir yana, bu dev gölge diyarının varlığı kapitalizmin kökten denetimsizliğine, dolayısıyla da ekoloji ve demokrasi krizleriyle baş edebilme yeteneğinin olmadığına delalet eder. Bu açıdan, dev sermaye dalgalarının ekolojik savunma hatlarını dövüp onları aşındırdığına sürekli tanık olunan ekosistemlerin açısından bakıldığında, ekolojik kriz küreselleşmenin bir sonucudur. Yine aynı bakış açısıyla değerlendirildiğinde, küreselleşmenin en büyük kurbanı hükümet değil demokrasidir. Küresel sermaye kendi yolunu çizerken, sistemden sürekli daha fazla sermaye çıkarmaya çalışılır, bu arada halkın iradesine itibar azaldıkça azalır. Bu süreçte küresel sermaye araçları siyasi işlevler kazanmaya başlar, yerel yönetimleri yıkıp bir çeşit dünya çapında yönetim organı olarak yapılanırlar. Ama rejim normal devletlerin, hatta despot olanların

30. De Brie, bu meblağın üçte biri ila yarısının uyuşturucudan, geri kalanının ise bilgisayar korsanlığından, kalpazanlıktan, bütçe dolandırıcılığından, hayvan kaçakçılığından, beyaz kadın ticaretinden, vb. elde edildiği tahmininde bulunur. Başka bir deyişle, bu tür suçlardan elde edilen paranın dünya ticaretinin yüzde 20'sine denk düştüğü gibi bir tahmin rahatlıkla yapılabilir. Bunların sadece yarısının kâra dönüştüğü, onun da üçte birinin aklama işlemleri için harcandığı varsayılırsa, uluslararası suçtan bir yılda elde edilen net kârın 350 milyar dolar civarında olduğu söylenebilir. De Brie 2000; ayrıca bkz. Bergman 2000.

bile gerektirdiği şeylerden, yani bir meşruiyet aracından yoksundur. Modernliğin post-aristokratik, post-teokratik dünyasında demokratik ilerlemeler, son günlerde normal karşılanan sözde-demokrasiler bile, toplumları bir arada tutmaya yarayan tutkaldır. Sermayenin küresel toplumda tam manasıyla gerçekleşmeye doğru adım atarken bunları tedarik edememesi, faaliyetinin her geçen gün daha fazla küresel bir hükümet darbesi gibi görünmesine yol açar. Bu, zamanımızın en büyük siyasi çelişkisidir ve bugünkü direniş dalgasını tahrik eder.

İşbaşındakiler

Aramızda kalsın, Dünya Bankası'nın kirli sanayilerin AGÜ'lere [az gelişmiş ülkelere] gitmesini teşvik etmesi gerekmiyor mu? Dünyanın en düşük ücretle insan çalıştırılan ülkelerine büyük miktarlarda zehirli atık boşaltılmasının ardındaki iktisadi mantığın kusursuz olduğunu ve onunla yüzleşmemiz gerektiğini düşünüyorum... Afrika'daki nüfusları son derece düşük, gelişmemiş ülkelerdeki çevre kirliliğinin çok az olduğunu, havalarının Los Angeles veya Mexico City'yle kıyaslandığında son derece düşük ["yüksek" demek istiyor – J.K.] kalitede olduğunu düşünmüşümdür. (Lawrence Summers, Dünya Bankası'ndayken)

Bazı insanlar beceriksizdir. Beceriksiz ülkeler de vardır. Onların borçlarını affetseniz de pek bir şey fark etmez. (James Wolfensohn, Dünya Bankası Başkanı)

Maliyeti hiç acımadan yüzde 50 ila 60 azaltmak gerekiyor. Nüfusu azaltmak lazım. İnsanlardan kurtulmak. İşe engel oluyorlar. (Jeffrey Skilling, Enron Corporation'ın Başkanı)[31]

Kapitalist toplumun geniş ekolojik sınırlarını çizmek başka bir şeydir, sermaye alt edilmediği sürece bunun kaçınılmaz bir biçimde ekolojik yıkıma yol açacağını kanıtlamak başka bir şey. Burada sermayenin gerek insani gerekse doğal ekosistemlere neler yaptığı

31. *Multinational Monitor*, Haziran 1997, s. 6. Summers artık ünlü olan bu sözlerini, 1991'de henüz alelade bir ekonomist olarak çalıştığı Dünya Bankası'nda yapılan bir memorandum sırasında söylemişti. Sözleri öyle bir öfkeyle (!) karşılanmıştır ki, Summers önce hazine bakanı, sonra da Harvard'ın rektörü olmuştur. Wolfensohn ise bu sözlerini, Dünya Bankası'nın gelişmekte olan ülkelerin kendisine olan borcunu silme önerilerine cevaben söylemişti.

sorusundan ziyade, doğal zemininin gün geçtikçe daha fazla tahrip olduğu göz önünde bulundurulduğunda, sermayenin kendini yeni yollara uyarlayıp uyarlayamayacağı veya yolunu değiştirip değiştiremeyeceği (veya daha açık bir ifadeyle, doğayla ilişkilerinde bir onarıma izin verecek şekilde tam zamanında kendini yeni koşullara uyarlayıp uyarlayamayacağı) sorusu sorulmalıdır. Sermayenin dillere destan uyum sağlayabilme özelliğini herkes takdir ediyor. Her defasmda yıkımdan başarıyla sıyrıldı, o yüzden de ekolojik yıkıma uyum sağlama kabiliyetine sahip olduğu fikri gayet doğal karşılanıyor.

Piyasa toplumu zenginlik yaratmada inanılmaz derecede başarılı olmuştur. Standart muhakeme yürütülerek "niye," diye soruluyor; ekolojik bütünleşme sağlama konusunda da aynı şekilde niye başarılı olmasın? Ama bu muhakeme, bu sefer lezyonun bizatihi kapitalist üretimden kaynaklandığını fark edemediği için konudan uzaklaşır. Önceki krizlerde sorun şu ya da bu cinsten bir baskı altındaki bir büyüme modelinin nasıl yeniden işler hale getirileceğiydi. Şimdi ise sorunu yaratan bizatihi büyüme modelinin kendisidir. Evet, sermaye "yeşil metalar" veya kirliliği önleyici aygıtlar üretebilir; hatta, enerjiyi olduğu kadar kaynakları da geridönüşüm sürecine sokup depolayabilir. Ama bütün bunları sermaye olarak yaptığı için, bunları her şeyden önce kendi kendini üreterek yapar; bu şekilde toplanan sermaye de yukarıda sıralanan etkilere sahip olacak, özellikle de iyileştirme çabaları sonucu elde edilmiş tek tük kazanımları da yok edecektir. Bu önermenin doğruluğunun kanıtlanma olasılığı karşıt önermenin, yani sermayenin ekolojik krizin üstesinden geleceği fikrinin kanıtlanma olasılığından daha fazla değildir. Burada sorun daha çok, böyle bir şeyin makul olup olmadığıdır, bu nedenle başka bir muhakeme biçimi daha öne sürebiliriz.

Kapitalist üretim, metaların genel üretim sürecine dahil olan bütün güçleri içerir. Ama bu güçler, üretime dahil olan genel insani özelliklerden oluşur. Kapitalizmin doğayı tanımaktan uzaklaşmış bir zihniyetin ortaya çıkmasına neden olduğu doğruysa, bu zihniyetin ekolojik krizi daha ele avuca sığmaz hale getiren unsurlardan biri (Marksist tabiriyle, bir "üretim gücü") şeklinde anlaşılması gerekir. Daha açık bir ifadeyle, kapitalizmdeki en büyük ekolojik sorunlardan biri kapitalisttir.

Yönetici sınıf (mülkiyet ve/veya denetimle sistemin dizginlerini elinde bulunduranlar) ne kadar büyük bir belanın içinde olduğumuzu anlayabilme basiretini gösterebilirse, zaman içinde belki gerekli değişiklikleri yapar. Ama krizle baş etme konusunda *yapısal bir acz* içindeyse, o zaman burada dile getirdiğimiz iddialar daha da güçlenir. Yapısal dedim, çünkü seçkinlerin davranışları, gerçekte ne kadar açgözlü veya mütehakkim olurlarsa olsunlar, açgözlülük veya tahakküm gibi alelade güdülere indirgenemez. Sınıf çıkarlarından ve insanların büyük kurumsal güçlerin kişileşmiş halleri haline gelişinden söz ettiğimizde, insan ruhunu ilginç kılan bütün o sayısız varyasyon birkaç temel kurala tabi olur ve tektip insan davranışı büyük ölçüde yaygınlaşır. Seçkin sınıftan birileri başkaldırıp diğerlerinden ayrılabilir elbette. Ama fikirleri, mensup oldukları sınıfın fikrinin hâkim gücü tarafından bastırılıyorsa, birkaç kapitalistin diğer kapitalistlerden farklı düşünüyor olmasının ne önemi olabilir ki? Gerçekte, olayları farklı açıdan görmeye başlayan seçkin sınıfa mensup biri ya tekrar hizaya girer veya iktidardan dışlanır; seçkin sınıftan biri olmaz artık ve yerine sermayenin ihtiyaçlarına daha uyumlu biri getirilir. Geri kalanlar için ise, sistem bir dizi güçlü ve tektip sınırlamalar getirir, egemen toplumsal güçler kimi psikolojik unsurları teşvik edip kimilerine de engel olurken idealler, rasyonalizasyonlar ve davranış normları (kısacası, davranışın biçimlendirilip yapı kazandırıldığı bir tür ahlaki evren) meydana getirir.

Her toplum kendi ihtiyaçlarına hizmet edecek psikolojik tipleri seçer. Bu yolla çok farklı bir dizi karakteri birleşik bir amaca, tek bir sınıfın amacına uygun bir biçimde kalıba dökmek mümkündür. Kapitalist piyasada başarılı olup en tepeye yükselmek için sert, soğuk ve hesapçı bir zihniyete, kendini satma kabiliyetine ve çokça da iktidar arzusuna ihtiyaç vardır. Bu niteliklerin hiçbiri ekolojik hassasiyet veya özenle ilgili değildir, hepsi yatırım kararlarına biçim veren aynı kuvvet alanı tarafından teşvik edilir.

Yukarıda yer verilen seçkin sınıftan o üç kişinin ifadeleri, yönetici sınıfların halkın karşısında takındıkları tavırları temsil etmiyor elbette. Hatta, Summers ifadelerinin "ironik" olduğunu iddia etmişti. Eğer öyleyse, o zaman bu ironi olgusal bir gerçeği zevahiri kurtaran bir manevrayla ifade eder, zira Wolfensohn'la Skilling'in

ifadelerinin yanı sıra Summers'ın ifadelerinin özü, sermayenin mevcut yörüngesine ayna tutar. Bütün o acımasız hesapçılığıyla, kâr getirmeyen şeylerden kurtulmaya can atışıyla, doğayı kaynaklara ve çöp havzalarına indirgeyişiyle sermaye bu güçlü kişiliklerin ağzından konuşur. O nedenle bu kişilerin söyledikleri inkâr edilse bile gerçektir. Konuyu bu şekilde ortaya koyunca, kapitalist seçkinleri "açgözlülüğün" veya içsel psikolojik durumların güdülediği düşüncesinden kurtuluruz. Elbette açgözlülüğün de bunda rolü vardır. Oyunun kurallarına itiraz etmeme karşılığında muazzam servetler elde edilebildiğine göre, olmaması düşünülebilir mi? Burada sorun, açgözlülüğün, yani iktidar dürtüsünün veya soğuk ve hesaplı düşünme biçimlerinin körlüğe ve katılığa nasıl yol açtığıdır. Bunlar göze çarpan özellikler ve bunlar kapitalistin psikolojik eğilimlerinin onun somut yaşam dünyasıyla kesiştiği noktalardan ortaya çıkar. Bunun ekoloji-karşıtı bir işleyişe sahip olmasına neden olan bazı durumları inceleyelim.

Bir kere, sistem ne kadar büyürse (başka bir deyişle, kaderi olan genişleme sürecinde ne kadar yol alırsa) kapitalist düşünce biçimi de o oranda heybetli bir hal alır; heybet kazandıkça da çevresine o oranda uzaklaşır. Dünyanın finans merkezlerinde oturuyor, jet uçaklarıyla yolculuk yapıyor, el bilgisayarınızın bir tuşuyla milyarlarca doları yönetebiliyor ve nehirlerin yönünü değiştirip Mars'a uzay araçları göndertecek kudrette bir üretim aygıtını denetiminiz altında bulunduruyorsanız, Aziz Francis'in tevazusunu veya Rachel Carson'ın sabırlı azmini tecrübe etmeniz pek mümkün değildir. Bu duygulardan yoksun olduğunuz için bırakın etrafınızdaki hayat ağına yakınlık duymayı, Afrika'daki yoksul insanlara bile yakınlık duyamazsınız. Kısacası, yönetici sınıf mevkii ekoloji bilincinin gelişmesini engeller.

Bu heybetliliği büyük oranda, kapitalistleri eylemlerinin sonuçlarından (kârlarını etkileyenler hariç elbette) yalıtan bir çeşit "bana bir şey olmaz" duygusu ayakta tutar. Alelade insanlar böyle korunmazlar. Örneğin, genelde renkli tenli insanların yaşadıkları mahallelerde zehirli atık çöplüklerinin bulunması (yüzde 60 gibi yüksek bir orana tekabül ettiği tahmin ediliyor) bu insanların çevreyi kirleten şirketlerin komuta yapılarında yer almadıklarını açıkça gösterir. Komuta yapılarında yer alanlar ise yaptıkları zehirlerin kendi

mahallelerinden uzak durmasına dikkat ederler. Bu durum seçkinleri, kapitalist üretimin istikrarsızlaştırma etkilerine doğrudan maruz kalmaktan uzak tutar. Ayrıca, dengesi bozulmuş bir doğaya karşı kendilerini her zaman koruyabilecekleri hayalini de besler.

Seçkinler başarısız olsa bile ödülleri garantidir. Gerçekten de, başarısız olan yöneticilere teselli armağanları verilir; bu durum 1997'de basının da dikkatinden kaçmamıştır. *New York Times*'ta şunlar yazar: "Üst düzey yöneticilerde başarısızlık (eskiden şirketlere özgü o çapraşık dille örtbas edilen veya hakkında tek bir kelime dahi edilmeyen utanılacak bir şeyken) şimdi para ediyor. Özellikle bu çabuk gelen bir başarısızlıksa." AT&T, Disney, Apple Computer ve Smith Barney'de başarısız olan üst düzey yöneticilerin işlerine, sırasıyla 26 milyon, 90 milyon, 7 milyon ve 22 milyon dolar ödeme yapıldıktan sonra son verilmiş; bundan sonra ne yapacakları konusunda endişelenmelerini gerektirmeyecek bir teşvik primi doğrusu. Bunun yapısal nedeni, üst düzey yönetimde iş değiştirme oranının her geçen gün artmasıdır (ki bu da zaten sermaye dolaşımının hızlanmasının bir sonucudur); bu durum üst düzey yöneticilerin güvence talep etmelerine sebep olurken, şirkete duydukları sadakatin, bağlılığın azalmasına ve görüş ufuklarının daralmasına yol açar.[32]

Bunun yanı sıra, kapitalist şirketlerin sürekli artan büyüklükleri onları doğayla özen gösterilmesi gereken bir nesne olarak temas kurmaktan alıkoyar. Yoğun ve sonsuzmuş gibi görünen bürokrasi ağı içinde yalıtılmış olan, çoğunlukla akla gelebilecek her şeyi yapan şirketleri yöneten, tali şirketleri Imelda Marcos'un ayakkabı değiştirmesi gibi değiştiren kapitalist patronların, ekolojik varlık biçimleri için elzem olan dolaysızlığa ve karşılıklı anlayışa aldırış etmemek için ellerinde her türlü neden mevcuttur. Patronların karşılıklı ilişki düzenlerine tümüyle ekoloji-karşıtı bir ilke hâkimdir: Mübadele yasası. Para-sermaye ne kadar çok yönetirse, doğa o oranda salt soyutlamaya indirgenir, Lawrence Summers gibilerinin geveledikleri laflar da o oranda rasyonelleşir. Maliye rejimine göre, yoksul ülkelere daha fazla zehirli atık gönderen ekonomi mantığı gerçekten de "kusursuz"dur, çünkü daha fazla para kazanmanın

32. Dobrzynski 1997.

yolu budur, para kazanmaksa "önemli olan" yegâne şeydir.

Kapitalistin diğer önemli özelliği teknoloji fetişidir. Teknoloji artı değer elde etme oranını artırdığından kârlılık için kilit öneme sahiptir, bu nedenle ona sermayenin neredeyse tanrısal gücüyle yatırım yapılır. Dolayısıyla, kapitalist, teknolojik olanın değerini abartmakla kalmaz, bizatihi kendisi makineye benzemeye başlar. O katı, soğuk hesapçılığıyla "araçsal" düşünür, yani indirgemecidir ve bütünden ziyade parçalar üzerinden düşünür. İnsanın davranışlarıyla ilgili hazır rasyonalizasyonlara izin veriyor olması ve ekolojik farkındalık yaratma ihtimali taşıyan bazı özellikleri yalıtıp onları birbirinden ayırabilmesi nedeniyle bu düşünme biçimi iki kat yararlıdır.

Kapitalist sadece düşünmez elbette; aynı zamanda tutkulu, arzu dolu bir canlıdır. Ama buradaki sorun, sermayenin seçimini, ekolojik açıdan son derece yıkıcı sonuçlar doğurabilecek tutkulardan, özellikle de ne pahasına olursa olsun kazanma arzusundan yana yapmasıdır. Bunun ana mekanizması, sistemin kalbine yerleştirilmiş olan amansız rekabettir; bu rekabet anlayışına göre, sermayenin en üst katmanlarında devriye gezme ayrıcalığına sadece her şeyi kendine yontan, acımasız kişiler sahip olur. Bunda anlaşılmayacak bir şey yok, ama kapitalist kültürün maço dünyasında bunun önemi kolayca göz ardı edilir. Sermayenin ekoloji-karşıtı rejiminde açgözlülükten çok daha önemli bir etkendir bu. Bu tavır, Coca-Cola'nın yakınlarda görevinden alman başkanı ve CEO'su Douglas Ivester tarafından özetlenmişti. Dostluk, hayranlık ve saygı, diyordu Ivester, "önceliklerim arasmda yer almaz. Benim asıl istediğim şu: Ben sizin müşterilerinizi, raflarınızdaki boş yerleri, müşterinin midesindeki boş yerleri istiyorum ve de meşrubat tüketim potansiyelindeki her bir parçayı."[33] Nasıl ki sermaye genişlemesini asla durduramazsa, kişileşmiş halleri de dur durak bilmez. Bu tür insanlardan ekolojik krizi fark etmeleri nasıl beklenir?

Finans kapital rejimi kısa vadeli kârlılığa önem verdiği sürece ekolojik kriz etkisini korur. Sermayenin arzu ettiği akışkanlık, kârın hemen veya kısa bir zaman içinde tahakkuk etmesine yönelik

33. Deogun 1997. Ne var ki, zavallı Ivester'in hayalleri suya düştü, meşrubatları oralara dağıtamadığı için işinden oldu.

taleplerin sürekli artmasını şart koşar. Bugünkü rejimde küresel ısınma konusunda köklü bir çözüm geliştirilmeyecek oluşunun ana nedeni de budur. Doğru, her türlü yapısal önlem kâğıt üzerinde hazır. Ama bunları ciddiye almak kısa vadeli kârlardan vazgeçmek gibi düşünülmesi bile imkânsız önlemleri gerektirir. Kapitalistlerin hepsi bir araya gelip birlikte plan yaparsa, böyle bir şey mümkün olabilir. Ama bu da rekabet yasasına aykırı bir şeydir zaten.

Kapitalistlerin ekolojik krizle gereği gibi ilgilenmelerini engelleyen bir eğilim daha var ki, değinmeden edemeyiz. Mantık tarzları veya kişisel arzularının yanı sıra bu yönetici sınıfın hüküm verebilme kapasitesini de değerlendirebilmeliyiz. Söylemeye bile gerek yok, bir kişinin kapitalist hiyerarşide üst katmanlara çıkabilmesi için belli açılardan bu kapasitenin son derece sağlam olması şarttır. Yani, kalantor, kendi heybetli ve saldırgan arzuları ile gerçek durumun getirebileceklerini birbirinden ayırabilmedir. Gelgelelim, bu ilke sadece kriterin kârlılık olduğu alanlar için geçerlidir. Kapitalistin sahip olduğu güçler bu alanlara seferber edilir, sonuç genellikle etkileyicidir. Ama, ekolojik krizde olduğu gibi, kapitalistin aklı bir karış havada olduğunda ve benimsediği araçsal düşünme biçimi ve mekanik materyalizm yüzünden gerçek durumu kaçınılmaz bir şekilde yanlış değerlendirdiğinde, kapitalist özellikle büyük tahrifatlar yapmaya teşnedir. Bu durum, onun büyüklük sevdasından, "danışıklı haberler yayımlatarak denetleme" söyleminin, halkla ilişkilerin ve diğer manipülasyon türlerinin içine boğazına kadar batmış olmasından ve piyasayla içli dışlı olanlarda sıkça görülen indirgenmiş bir karakter özelliğinden, yani bir çeşit "iyimser inkâr"dan kaynaklanır. Kapitalist bir noktada tümüyle gerçekçi olmak zorundadır, ama boğazına kadar meta mübadelesine batmışlığından kurtulmadığı sürece çoğunlukla hüsnükuruntularla yaşaması da kaçınılmazdır. Ne idüğü belirsiz piyasada başarılı olmak büyük oranda bir şeyin satacağına güven duymaya ve emin olmaya bağlıdır, zira bir şeyin gerçekten satıp satmayacağı kısmen insanların o şeye inanıp inanmamasıyla yakından ilgilidir. İnsanlara bir şeyi kapılarına dayanıp zorla satma davranışının temelini oluşturan bu tavır normalde her türlü kurnazlıkla dengelenir. Gelgelelim, ekolojik kriz gibi anlaşılmazlığı nedeniyle kurnazlığa yer olmayan durumlarda gerçeği inkâr etmek ve hüsnü kuruntulardan medet

ummak gibi tümüyle insani zaaflar öne çıkar. Ekolojik krizin sonuçlarını veya krizi oluşturan ekosistemle ilgili bileşenlerin herhangi birini hiç kimse tahmin edemeyeceği için iyimser inkârın önü açılır; özetle, tehlikelerin boyutu küçültülür ve sorun gerçek haliyle ele alınacağı yerde oportünist güdülerle hareket edilerek yetersiz tepkiler verilir.

İddianame

Kapitalizm, o muazzam zenginlik yaratma (ve insan doğasının zenginlik yaratma yönünü kışkırtma) kabiliyeti nedeniyle bütün dünyayı kaplar. Sonuçta bugüne kadar insanın oluşturduğu en güçlü ve de en yıkıcı organizasyon biçimi ortaya çıkmıştır. Sermaye yandaşları onun yıkıcılık özelliğinin kontrol altına alınabileceğini ve sermayenin olgunlaştıkça, tıpkı İsveç'in Viking geçmişinden gelişerek bugünlere gelmesi gibi, ilkel birikim evrelerinde görülen zorbalığın üstesinden barışçıl bir biçimde geleceğini iddia ederler. Bize biraz daha zaman tanıyın, derler, göreceksiniz küreselleşme sadece zenginlerin yatlarını değil, bütün tekneleri havaya kaldıran bir gel-git dalgası olacak, zenginlikte yaşanacak genel artış da bu teknelere liman olacak olan karanın korunaklı ve müreffeh olmasını sağlayacak.

Bense tam tersi bir sonuç olacağı iddiasındayım. Kapitalist zenginliğin üretilmesiyle birlikte ve bu sürecin ayrılmaz bir parçası olarak, yoksulluğun, ebedi çatışmaların, güvensizliğin, ekolojik yıkımın ve nihayet nihilizmin de üretildiği karısındayım. Üretim yerel ve kısıtlı olduğu sürece, üretime eşlik eden bu unsurlar dışsallaştırılıp ihraç edilebilir belki. Ama sermaye olgunlaşıp küresel hale gelince kaçış yolları mühürlenir ve kansere benzer karakteri yeniden kendini göstermeye başlar; insan varoluşunun bütün alanlarına nüfuz eder, zaman ve mekân ekolojilerinin istikrarını bozar ve dünyayı gittikçe daha otoriter bir hal alan ve bozulan bir rejime maruz bırakır. Ondan sonra da artık her şey birikime kurban edilir ve küreselleşme çemberinin kapanmasıyla birlikte dışsallaştırılacak yer kalmaz.

Ekolojik kriz, küresel birikime refakat eden küresel çaplı ekolojik istikrarsızlığın bir başka adıdır. Sermaye mübadele mantığı için-

de her türlü çelişkiyi emme yönünde müthiş bir esneklik ve kabiliyet göstermiştir; çeşitli isyan tarzlarının ortaya çıktıktan sonra arkalarında acı anılar bırakarak yok olmalarının, Che Guevara'nın bira markası haline gelmesinin ana nedenlerinden biri budur. Ne var ki, ekolojik krizde mübadele mantığının bizatihi kendisi istikrarsızlığın kaynağı haline gelir ve bu mantık genel manzaraya ne kadar hâkim olursa, doğayla ilişki o oranda bozulur ve istikrarsızlaşır. Sermaye ekolojik krizi iyileştiremez, çünkü "ya büyü ya öl" sendromunda kendini belli eden asli varlığı zaten böyle bir kriz üretir; nasıl yapılması gerektiğini bildiği bir şey varsa, o da mübadele değerine göre üretim yapmaktır ki krizin kaynağı tam da budur.

Bu argümanın mantığı, büyük felaketlerin birden ortaya çıkacağı ihtimaline veya yıpratıcı özellikte çok sayıda küçük darbenin bir araya gelip doğayı yok edeceği şeklindeki gerçekleşmesi daha muhtemel bir fikre, hatta sistemin bu felaketlerden bir şekilde selametle çıkabileceği ihtimaline dayanılarak oluşturulmadı. Kapitalizmin uygarlığı, kanserli hücre misali yayılırken yarattığı krizden kurtarmaktan tümüyle aciz olduğunu göstermek amacıyla oluşturuldu. Yukarıda sözü edilen muhtemel felaketler öyle veya böyle meydana gelebilir veya bazıları, hatta hiçbiri meydana gelmeyebilir de; ama meydana gelmeleri için ortamın müsait olduğunu ve kapitalizmin bu felaketlere çare bulmak şöyle dursun, doygunluğa ulaştığı oranda onların meydana gelme ihtimallerini artırdığını açık ve net bir şekilde ortaya koymalıyız.

Sermaye ve kapitalizmin özelliklerinden bahsederken, kapitalist üretimin ekolojik krizle olan ilişkilerinin ayrıntılarına girmekten ziyade bu üretim tarzının ekoloji-karşıtı özelliklerini vurgulamamın nedeni buydu. Çevreye yönelik sayısız tecavüz örneğiyle ilgili en bariz fikirlere yer verdim sadece: Büyük propaganda sistemi ve bu sistemin kapitalizme yeşil bir cila çekme kampanyası; düzen medyasının ekolojiyle ilgili sorumluluklarına ihanet edişi; politikacılarla partilerin bireysel ihanetleri; çevreci gruplarının saf değiştirmeleri; bilim kurumunun ve karışık hukuk sisteminin suç ortaklığı ve çevrecileri bastırma ve onlara gözdağı verme girişimleri. Bunların her biriyle ilgili iyi kitaplar yazılmıştır. 7. Bölüm'de mevcut ekoloji politikalarının yeterliliğini tahlil ederken bu kitaplardan bazılarına döneceğim.[34]

Ama ayrıntılar üzerine eğilirken resmin bütününü de gözden kaçırmamalıyız: Dünyaya hâkim tek bir düzen vardır ve henüz her yere el atamadıysa da bu düzen reforma gelmez, her şeyi ister, daha azıyla tatmin olmaz ve kurumları kendi amacına uygun hale getirir. Tekil reformların hiçbiri sermayenin niyetinin ne olduğunu kavrayamaz veya sermayeyi kökünden söküp atamaz. Dolayısıyla, ne kadar değerli ve gerekli reformlar yapılırsa yapılsın, cesaret kırıcı olacak belki ama, asıl uğraşılması ve alaşağı edilmesi gereken şeyin bir bütün olarak sermaye olduğu gerçeği geçerliliğini korur.

34. Krizin aldığı çeşitli somut biçimlerin izini sürerken yararlı olacağını düşündüğüm bazı yapıtlar şunlar: Athanasiou 1996; Karliner 1997; Beder 1997; Tokar 1997; Steingraber 1997; Fagin ve Lavele 1996; Colburn ve diğ. 1996; Pring ve Canan 1996; Rampton ve Stauber 1997; Lappé ve diğ. 1998; Shiva 1991; Gelbspan 1998; Gibbs 1995; Ho 1998; Thornton 2000.

II

DOĞA ÜZERİNDEKİ TAHAKKÜM

5

Ekolojiler Üzerine

SERMAYENİN ekolojiye yönelik yıkıcı etkileri olduğunu söylemek, sermaye rejimi altında doğal dünyanın büyük bir kısmının tahrip edilmekte olduğunu iddia etmek demektir. Bu ifade sorunlu olsa da son derece açıktır. Ama birçok yerde sermayenin "ekoloji karşıtı" olduğunu da söyledik, ki bu önceki ifadede dile getirilenle aynı şey değildir. Ekoloji karşıtı terimi yeni bir anlayış ortaya koyar, "ekoloji" sözcüğünün, doğayla olan ilişkimiz içerisinde değer verilmesi gereken bir şeye işaret ettiğini, sermayenin doğanın bir parçasına zarar vermekle kalmayıp evren duygusunun tamamına tecavüz ettiğini öne sürer. Bu da söz konusu duygunun ne olduğu konusunda bir-iki şey söylemeyi, daha genel olarak da, doğadan söz etmenin ne anlama geldiği hakkında biraz açıklama yapmayı elzem hale getiriyor elbette.

Doğa kavramı, düşünce dağarcığı içindeki bütün diğer kavramlar gibi kolay kolay ele avuca gelmez. Doğa onun hakkında söylediklerimizden bağımsız olarak varlığını sürdürür sürdürmesine, ama *bizim için* ancak onun hakkında bir şeyler söylediğimiz sürece vardır. Doğa hakkında öne sürülen bütün fikirler, kozmoloji alanında yapılan en ezoterik araştırmalardan çöp boşaltma yönetmeliklerine ve solcu, sağcı ve orta yolcu ideologların yazılarına kadar (bu satırlarda dile getirilen düşünceler de buna dahil elbette) kadar hepsi dilin aracılığıyla aktarılır; dil gerçeği yarım yamalak yansıtan bir ayna olmasının yanı sıra, yoğun bir biçimde toplumsal ve tarihsel bir şeydir. Daha pratik bir ifadeyle, doğa üzerinde bıraktığımız iz iki katlıdır: birincisi, doğal dünya insani etkiler tarafından büyük ölçüde yeniden düzenlenmiştir, öyle ki, yer yüzeyinde, hatta bu yüzeyin epey üstünde ve altında da, türümüzün faaliyetlerince değ-

şikliğe uğramamış bir maddeye rastlamak neredeyse imkânsızdır;[1] ikincisi, doğal dünyayla ilgili bütün önermeler, her şeyden önce, toplumsal sözcelerdir. "Doğa" denen şeyden bahsederken veya onun farkına varırken, aynı zamanda tarihi de olan bir şeyi kavrarız, çünkü her şeyden önce, ondan bahsetme yolları da toplumsal pratiklerdir, ayrıca, bizi ilgilendiren örneklerin büyük bir bölümünde "doğal" varlığın bizatihi kendisi insanın, tarihin izini taşır.

"Ekoloji" terimi ile onun çeşitli anlamlarının da bir tarihi vardır; ama onun adını taşıyan ve yaklaşmakta olan krizin koşullandırdığı bir tarihtir bu.[2] Doğal dünyanın bütünlüğü sürekli artan bir tehdit altına girdiğinde, bu bütünlüğü ve bu bütünlüğün bozulmasını tanımlamak için kullanılan kavramların ön plana çıkması gayet mantıklı. Entelektüel manzarada ilk ortaya çıktığından bu yana geçen yüz yirmi beş yıllık süreçte ekoloji büyük bir önem kazanmıştır. Bu kitapta ekoloji terimi dört farklı anlamda kullanılmaktadır:

- Doğabilimlerinden biyolojinin içinde yer alan, canlıların kendi aralarındaki ve çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen teknik bir araştırma disiplini olarak. Burada en önemli değişkenler genellikle, doğanın diğer parçalarıyla etkileşim içinde olan farklı yaşam-biçimlerinin popülasyonlarıdır.
- Ekolojik çalışma için seçilmiş bir konu olarak; ama burada seçilen kendi başına popülasyonlar değil, yeryüzünün bütünselliği içindeki belli yerlerdir. Bunların, örneğin, belli bir gölün veya Amazon havzasının ekolojisi gibi, aşağı yukarı belirli yerler olduğunu söyleyebiliriz (ki bu yerler belli ölçeklere ulaştıklarında "biyo-bölge" adını alabilirler). Bu yerleri doğal dünyanın birtakım iç ilişkilere sahip bir alt-kümesi olarak da düşünebiliriz: Ör-

1. Bkz. örneğin, Goudie 1991. Görünür ve dolaysız etkilerin yanı sıra, hava ve su akımlarıyla taşınan maddelerin dünyanın her yerine yayılması gibi daha yaygın ve incelikli etkiler de var. Bu nedenle, kutup ayılarının vücutlarında, bu yolla binlerce kilometre ötelere taşınan pestisit artıklarından yüksek oranlarda bulunduğu (hatta dünya genelinde en yüksek oranda onların vücutlarında bulunduğu) ortaya çıkmıştır. Oranı da hesaba katmalıyız elbette: Evrendeki maddelerin sadece çok küçük bir parçası insanların faaliyetleri tarafından değişikliğe uğratılmıştır. Ne var ki, bu küçücük parça varoluşumuzu belirlemektedir.

2. Ekolojik düşünce tarihiyle ilgili en iyi kaynak Worster'ın kitabıdır (1994).

neğin, atmosfer veya evrimin yüksek basamaklarında yer alan hayvanların salgı bezleri sistemi gibi. Bu seçilen konunun sistemli özellikleri vardır; yani, hem mekânsal hem de zamansal olarak tanımlanmış birbiriyle ilişkili unsurlardan meydana gelen bir yapıdır; araştırmamızın ana konularından birini tanımlamak için *ekosistem* adını da bu yapıya karşılık olarak kullanıyoruz. Ekosistemlerin belli sınırları vardır, ama aynı zamanda birbirleriyle etkileşim içindedirler (örneğin, salgı bezleri sistemi dolaşım sistemiyle ilişki içindedir, okyanuslar da atmosferle). Aslında başlı başına ekosistem diye bir şey yoktur; hepsi birbiriyle etkileşim halindedir, bizi fazlasıyla ilgilendiren bir etkileşim halinde. Ekolojinin ilkelerine göre değerlendirilen dünyaya atıfta bulunurken *ekosfer* terimini kullanıyoruz, başka bir deyişle ekosfer, dünyanın "ekosistemsel" bakış açısıyla görülen halidir. Daha da soyut bir düzeyde ise doğanın bizatihi kendisini *tüm ekosistemlerin integrali* olarak düşünebiliriz. Bu integral nosyonu, aynı zamanda bizim parçalardan oluşan, ama o parçaların toplamından farklı bir "bütün" tasavvur ettiğimiz anlamına gelir. Felsefe diliyle söyleyecek olursak, biz hiyerarşik bir sistem teorisi geliştirmiyoruz, bir ortaya-çıkış diyalektiği geliştiriyoruz.

- İnsan dünyasının bir boyutu olarak. İnsanlığın doğanın dışında yer aldığı gibi anlamsız bir düşünceye sahip değilsek eğer, bu tanım elzemdir. Söylemek bile gereksiz belki, toplumsal bir ekoloji görüşü geliştirilmesi her doğabilimcinin hoşuna gitmeyebilir. Ayrıca böyle bir bakış açısı bizden her durumda, dil, anlam ve tarih gibi insan dünyasına özgü boyutları içine alan geniş kapsamlı bir araştırma yöntemi geliştirmemizi talep eder. Doğal tür kimliğini bize bu vasıflar kazandırır. Ayrıca, şeylere bu şekilde bakmaya başladıktan sonra, şehirlerin, mahallelerin, ailelerin ve hatta zihinlerin ekolojisinden söz etmemek için hiçbir sebep yoktur.[3]
- Değerler tümüyle insani fenomenler olduğu için, mantıksal olarak bakış açısını, ekolojik içerikle ilgili etik fikirleri de dahil ederek genişletiyoruz; etik fikirler dünyadaki eylemlere yön veren veçhelerden biri olduğu için ekoloji politikasından da söz ediyoruz. Sermayeyi bu anlamda "ekoloji karşıtı" olmakla suçladık;

3. Bkz. Bateson 1972.

sermayenin "ekolojiye zarar verdiği" suçlaması da aynı şekilde, terimin ikinci anlamına, yani ekosistemsel anlamına atıfta bulunur. Ekolojiye uygun davranmanın veya "ekosantrik" değerleri benimsemenin ne anlama geldiği ekolojinin bütün boyutlarını ilgilendiren bir sorun; bu sorunun "ekososyalizm" olarak adlandırılacak olan çözümü ise bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Ekolojik düşünce ilişkilerle, yapılarla ve bunların arasındaki akışlarla ilgilidir. Bir düzeyiyle bu düşünme biçimi sağduyudan ibarettir; bir düzeyde de dünyayı tersine çevirir ve egemen sisteminkine taban tabana aykırı bir dünya görüşü ve doğa felsefesi benimsemeye zorlar bizi. Böyle bir doğa, hayat fenomenlerini kat be kat aşar, ama yine de hayat aynı zamanda hem doğanın özel bir durumu, hem de onun (gerçekliğini bir şekilde ancak yarım yamalak sezinlediğimiz) bir potansiyeli olarak kabul edilebilir pekâlâ; yani doğanın belli koşullar altında ortaya çıkardığı bir şey olarak.[4] İnsanları, kızılağaçları ve cıvık mantarları (Myxomycetes) meydana getiren temel moleküllerin hepsinin ortak bir atayı işaret etmesi dolayısıyla hayat tektir. Buna karşılık hayat aynı zamanda akıl almaz derecede (o zavallı farkındalık kapasitemizle algılayamayacağımız kadar) çokbiçimlidir de; canlıların kendi aralarında ve çevrelerindeki cansız ortamla 3.5 milyar yıl boyunca süregelen ilişkilerinin sonucunda bu biçim zenginliği inanılmaz boyutlara ulaşmıştır. Buradan, içinde canlı barındıran bütün ekosistemlerin doğanın diğer kısımlarıyla da (gerek diğer canlılarla, gerekse dünyanın makro-fiziksel ortamının yakın çevresiyle: yani, "çevre"yle, moleküler, atomsal veya atom altı ortamlarıyla veya doğanın kozmozdaki uzantısıyla) ilişki halinde olduğu sonucu çıkar. Doğanın muazzam

4. Bkz., örneğin, de Duve 1995. Nobel ödüllü sahibi de Duve, tümüyle materyalist bir referans çerçevesi içinde sürdürdüğü çalışmasında, hayatın ortaya çıkması için zorunlu olan birbiriyle bağlantılı ardıl basamakların çok sayıda olması sebebiyle, hayatın ortaya çıkışının acayip veya rasgele bir olay olamayacağını, "aksine, evrenin hayata gebe olduğu"nu ve "bugün de gebe olmaya devam ettiği"ni iddia eder (1995: 9). Ayrıca bkz. Fortey 1997. De Duve atom düzeyinden başlayıp konuyu canlı biçimin sürekli artan o karmaşıklık düzeyinin en son basamağına kadar getirirken, Fortey bütün evrim sürecinin panaromik bir görünüşünü sunar.

menzilinin her yanında görülen ince, lifi andıran bir bağlantıdır bu elbette; bilimin belki de hiçbir zaman tam anlamıyla kavrayamayacağı bir bağlantıdır, ama vardır, doğadaki elementler arasındaki bağlantıları ciddiye alıyorsak elbette. Bu noktada doğayı, her yöne ve yerkürenin sınırlarının dışına uzanan tüm ekosistemlerin bir integrali olarak düşünüyoruz. İntegralden kasıt, organizmalar ve bütünlerdir – başka bir deyişle, ekolojiyle ilgili bir vizyonu sistemli bir şekilde ortaya koymak, gerçekliği birbirine bağlı düğümlerden oluşan bir ağ şeklinde, sayısız düğümü mucizevi bir biçimde sürekli (yani sermaye onları zaptedene kadar) büyüyerek bütünsel varlıklar meydana getiren bir ağ şeklinde koyutlamaya zorlar bizi.

Hayat Nedir?

Canlı ile cansız arasındaki sınır keskin değildir, ki hayatın doğa tarafından meydana getirilen potansiyel bir biçim olduğu kabul ediliyorsa, öyle de olması gerekir zaten. Doğa *biçimlendiricidir*, yani belli varoluş düğümleri geliştirme konusunda dinamik bir potansiyele sahiptir; hayat da onun bu biçimlendiriciliğinde bir ara istasyon görevi görür. Doğa, "Büyük Patlama" anındaki gibi parametreleri arasında farklılaşma olmayan dağınık bir süreklilik olsaydı ve sonrasında "ısı ölümü"ne dönseydi, ortada hiçbir şey kalmazdı; ne bir birleşme, ne zaman ve mekân ayrımı, ne toz, ne enerji farkları, ne galaksi, ne yıldız, yıldızların etrafında dönen gezegenler, gezegenler üzerindeki deniz ve karalar, karalardaki kayalar, su birikintileri, hava ve sudaki kimyasal bileşikler, sıcaklık ve ışık döngüleri, kısacası, alfa ve omega noktaları arasındaki o sonsuz büyüklüğü içinde kozmozu meydana getiren farklılaşmaların hiçbiri olmazdı. O halde, varoluş kategorisine varolan "bazı-şeyler" girer. Bu şeyler, varoluşlarını içselleştirdikleri sürece *varlık* kazanırlar, yani "olmak-lık"larını [*is-ness*] kendi parçaları haline getirdikleri sürece. Aynı şekilde, her-şey ancak başka-şey olmadığı sürece varlık kazanır. Bu "varlıklar varlığı" başka-şeylerle bağlantılıdır ve bir dereceye kadar da onları kapsar, nesne haline geldiklerinde bile onları içselleştirir. Varlıklar zamansaldır: Varoluş durumuna girip çıkarken evrilirler ve evrimleriyle birlikte daha tam bir içselleştirme meydana gelir. Başka bir ifadeyle, öznelliğe doğru gerçekleştirilen

içedönme hareketine çok daha farklılaşmış bir nesnel varoluş eşlik eder. Gelişimin bir çizgisinde, bu süreç bilincin ve zihnin ortaya çıkmasıyla sonuçlanır. "Gelişim" adını verdiğimiz şey (ister bir çocuğun olgunlaşması olarak ifade edilsin, isterse hayatın evrimleşmesi olarak) bir varlık alanında ve daha büyük bir özne-nesne farklılaşması sayesinde gerçekleşir.

Hayat, kendi kendini besleyen ve kopyalayan (belli bireyler, ama üreme yeteneğine sahip bireyler sayesinde kendi biçimini çoğaltan) bir varlık biçimi gösterir. Ama doğa sadece biçimlendirici değildir: Biçimi dağıtır da aynı zamanda (aslında, öyle olmasaydı, biçimin bizatihi kendisi de varolmazdı). Bu nedenledir ki, evrenimizde alfa ile omega noktaları arasında, farklılaşmamış bir ortaya çıkış anı ile bütün varlıkların yok olduğu (farklılaşmanın bizatihi kendisi sona erdiği için yok olduğu) bir son arasında (ki bu iki nokta arasındaki mesafe akla hayale sığmayacak ölçüde büyüktür[5]) bir yörünge vardır. Bu büyük halkanın ölümü o ünlü termodinamik yasalarında kayıtlıdır, ama bu yasalar bu durumu açıklamakta yetersiz kalır. Birinci Yasa, antik doğa felsefesinin içgörüsünü (mesela Epikuros'ün "hiçbir şey yoktan varolamaz" doktrininde olduğu gibi) ifade eder, fiziksel sistemlerde madde ile enerjinin korunduğu görüşünü savunur. İkinci Yasa, biçim ile biçimin dağılması kavramlarını ortaya koyarak Birinci Yasa'nın üstüne çıkar. "Entropi"yi verili bir fiziksel sistemin düzensizlik olasılığının logaritma cinsinden ifadesi olarak düşünürsek, İkinci Yasa der ki, böyle bir sistem (bu ister bir odanın içindeki hava olsun, ister bir canlının vücudu, isterse yeryüzünün tamamı), ona enerji ve madde eklenmediği sürece (yani sistem "kapalı" olduğu sürece) entropisi zaman içinde artar. Dolayısıyla, enerji girdisi yoksa onu meydana getiren unsurların düzensizliğinde bir artış, başka bir deyişle, bir biçim kaybı kaçınılmaz olacaktır. Ayrıca, bu değişimin yönü "zaman oku"nu tanımlar. Bu nedenle, bir buz kübü su dolu bir bardakta "zaman için-

5. Paul Davies'e (1983) göre, bunun için önümüzde daha yaklaşık 10^{100} yıl, yani gönlümüzü ferah tutabileceğimiz kadar uzun bir zaman var. Üzerinde insan olsun olmasın, dünyayı silip süpürecek en yakın kozmolojik felaket, 5 milyar yıl sonra (hemen hemen dünyanın şu anki yaşı da bu kadardır) güneşin, boyutu dünyanın yörüngesine ulaşan bir kızıl-dev yıldıza dönüşecek olmasıdır. Yani bu bakımdan yolun yarısındayız.

de" eriyerek, görece olanaksız durumun yerine gerçekleşme olasılığı daha yüksek bir durum getirir, yani fizikçilerin "faz uzayı" olarak adlandırdığı, daha fazla sistem olasılığına imkân veren bir durum.[6] Benzer şekilde, öldüğümüzde, bu canlı biçimde varolan muhteşem molekül kombinasyonları evrenin büyük akışına geri döner. Bu muhteşem kombinasyonun sürekliliğini sağlayan canlı biçimdir; kendisi üzerinde düşünen canlı varlıklar, yani bizler bu biçime estetik karşılıklar veririz.

Burada biraz açıklanmaya muhtaç birkaç konu var. Bir kere hayatı, ona varlık kazandıran evrenle belli bir gerilim içinde olmak şeklinde algılıyoruz. Evrenin veya doğanın içinde, kozmozun "doğal" potansiyeli gereği, hayat doğurma özelliği vardır. Ama aynı zamanda ve İkinci Yasa'nın işleyişi gereği, hayat evrenin belli yasalarına karşı da durur. Hayat varolmak zorundadır... ve hayat devam edemez. Bu iki kutup arasında kalan hayat, varoluşu için sürekli *mücadele etmek* zorundadır; etmezse ölür.

6. Matematik fizikçi Roger Penrose, Termodinamiğin İkinci Yasası'nın kozmolojik düzeydeki ilişkileriyle ilgili sorunu, konuya son derece ilginç katkılarda bulunarak gündeme getirir. Entropi ilkesi zaman okunu belirler – yani, kapalı bir sistemde hangisinin daha büyük entropiye karşılık geldiğine bağlı olarak, o sistemde t zamanının mı, yoksa t' zamanının mı sonra geldiğini belirler. Penrose, entropinin zamanla birlikte arttığı, zaman okunun yönünü de entropinin artış gösterdiği yönün belirlediği şeklindeki tanımın nasıl olup da döngüsel bir tanım olamayacağını sorar. "Geçmişte bir şey entropiyi düşük olmaya *zorlamış* olmalı," diye düşünür. "*Verili* düşük bir entropi durumunun ileride yükselmesi bizi şaşırtmamalı. Bizi *asıl* şaşırtması *gereken* şey, entropinin geçmişe gittikçe gülünç denecek ölçüde küçülmesi olmalıdır!" Penrose, yaşamak için gerekli olan düşük entropiyi korumak için düşük entropili gıdalar aldığımızı belirtir. Peki ama, "bu düşük entropi nereden geliyor?" Nihayetinde, bildiğimiz gibi, fotosentezden, yeryüzündeki yaşamın sürmesini sağlayan temel kimyasal olaydan. Ama bu aynı zamanda, bizim düşük entropiyi güneşten aldığımız anlamına da gelir (gerek, güneş enerjisini canlı biçim içinde saklayan bitkileri yiyerek, gerekse o bitkileri yiyen hayvanları yiyerek). "Yaygın izlenimin aksine," diye devam ediyor Penrose, "yeryüzü (üzerindeki varlıklarla birlikte) güneşten enerji *almaz*! Yeryüzünün yaptığı, enerjiyi düşük entropi şekliyle almak ve onu *tümüyle* tekrar uzaya, fakat bu kez yüksek entropi biçiminde [ışın ısı, yani yüksek frekanslı görünür fotonların yerine geçen kızıl ötesi fotonlar biçiminde] püskürtmektir." Dolayısıyla yeryüzüne yüksek enerjili az foton gelir, görece daha çok fotonlu az enerji çıkar; yani entropi yükselir. Bunun nedeni, "güneşin gökyüzünde bir *sıcak nokta* olmasıdır;" enerjinin güneş içinde korunmasıdır. Güneşin gökyüzünde sıcak bir nokta olmasının nedeni ise, "daha önceki düzgün gaz (temel olarak hidrojen olmak

Günümüzde hâkimiyet kazanmış görüşte "mücadele" terimine Hobbescu ve Sosyal Darwinci anlamlar yüklenir; buna göre, mücadele herkesin herkesle savaşı, karşılıklı saldırının sürekli olduğu bir rejimde en dayanıklının hayatta kaldığı bir ölüm-kalım savaşıdır. Bu kavram Darwin'e ait değildir; bu, ideolojik tahrifatlara uğramış bir kavram olduğu gibi, gerçekle de alakası yoktur. Canlıların hepsi bu şekilde davranmaz. Hatta hiçbir canlı, "ormanlar kralı" bile, hayatını tümüyle diğer canlıları avlayarak sürdürmez; dünyanın en basit canlı türlerinde, bütün biyosferin varlığını borçlu olduğu o mikroskobik tek hücrelilerde ise Sosyal Darwinci anlayışın hiçbir anlamı yoktur. Britanyalı paleontolog Richard Fortey'nin de belirttiği gibi, ilk "dayanıklı" sistemler olan, geçmişleri 3 milyar yıl öncesine, Kambriyen öncesi döneme (daha karmaşık çokhücreli organizmaların ortaya çıkışından yaklaşık 2.4 milyar yıl öncesine) dayanan ve bugün belli korunaklı yerlerde varlıklarını hâlâ sürdüren stromatolitler, prokaryot bakteri tabakalarından oluşur; en

üzere) dağılımından meydana gelen kütleçekimi sıkışması"dır. Güneş, diğer yıldızlar gibi, gaz içeriğinin kütleçekimle sıkışması sonucu ısındıkça ısınır, sonunda termonükleer reaksiyonlar başlar ve bu reaksiyonlar onun daha fazla sıkışıp yanarak kendi kendine yok olmasını önler. Buradan güneşin enerjisinin, dolayısıyla dünya üzerindeki hayatın (ve elbette fosil yakıtların) nihai kaynağının kütleçekimi olduğu sonucu çıkar. Bunun yanı sıra kütleçekimi nükleer enerjinin, nötron yıldızlarının kütleçekimiyle sıkışmış iç kısımlarında ortaya çıkan ağır uranyum izotoplarının, vb.nin de nihai kaynağıdır aynı zamanda; yeryüzündeki hayatın devamı için önem taşıyan enerjilerden jeotermal enerji ile gel-git enerjisinin de elbette. Derin denizlerdeki sıcak koridorlar fotosenteze bağımlı olmayan yaşam biçimlerinin yaşam alanı, bir görüşe göre de yeryüzündeki hayatın beşiğidir. Gel-git dalgaları, aynı zamanda birçok önemli ekosistemin, özellikle de mercan resiflerinin aktif bileşenleridir. Özetle, kütleçekimine dayalı öbekleşme ("Büyük Patlama"yla birlikte uzayın her tarafına madde ve enerjinin dağılmasından sonra bu madde ve enerjinin kütleçekimiyle yeniden bir araya gelmesi anlamında) Termodinamiğin İkinci Yasası'nı belirler. (Tektipliliğin yüksek entropiye karşılık geldiği termal sistemden farklı olarak kütleçekimli sistem, tektip olduğunda en düzenli, entropisi en düşük durumdadır. Bu biçimin ortaya çıkışı, doğanın, kütleçekimsiz enerji tarzlarının kütleçekimli enerji tarzlarıyla temas kurup ilişkiye girdiği gelişim aşamasına rahatlıkla atfedilebilir.) Bu noktada argüman kuantum kütleçekiminin belirsiz alanına kayarak konumuzun dışına çıkıyor. Burada vurgulanması gereken nokta, kozmolojik kuvvetler ile hayatın ve yeryüzündeki ekosistemlerin büyük yönetim ilkeleri arasında nihai bir bağ olduğudur, yani doğanın mutlak birliğidir. Penrose 1990, s. 410-7. Ayrıntı için bkz. 7. Bölüm. İtalikler yazara ait.

üstte, "kâğıt kadar ince" bir tabaka halinde yer alan bakteriler fotosentez yapar, onun altındaki tabakalarda üst tabakadan gelen atık maddeler fermantasyon yoluyla parçalanır; stromatolitlerin öbek şeklindeki yapısı yakalanan mineral parçaları sayesinde oluşturulur ve yapı yine bu minerallerle beslenir.

Dayanıklı bir sistemdi bu, minyatür bir ekosistem. Eğer bu sistem, oluşum halindeki biyolojik dünyayı gerçekten yansıtıyorduysa, o zaman işbirliği ve ortak yaşamanın, ilk dönemlerinde, hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu açıktır. Varoluşun temelde rekabetçi olmaktan ziyade karşılıklı ilişkiye dayandığı düşünülebilir... Bu mütevazı yapılar ekolojinin doğuşudur.[7]

Dünya üzerinde varolduğu zamanın büyük bir kısmında hayatın, doğanın diğer kısmıyla biyokimyasal mübadele halindeki mikroorganizmalardan oluşan durağan tabakalar şeklinde varolduğu düşünülürse, "mücadele"nin anlamı rekabet ve yırtıcılığı olduğu kadar işbirliği biçimlerini de içerir; hatta, işbirliği diğerlerinden daha temel bir öneme sahiptir. Stromatolitlerin organları yoktu, toplayıcılık yapmıyorlardı, avlanmıyorlardı, onları avlayan da yoktu ve bu durumlarını yüksek yaşam biçimleri olarak adlandırılan canlı biçimlerinin dünya üzerinde bulundukları zamandan daha uzun bir zaman sürdürmüşlerdi. Buna rağmen yaşamışlardı ve "ekolojileri" vardı. Dolayısıyla, stromatolitler için (ve temelde bizler için de) mücadele etmek, İkinci Yasa uyarınca belli bir biçimsel düzeni sürdürmek için gerekli madde ve enerji transferlerine girmek anlamını taşır. Ölünce, özümüzü oluşturan sayısız atom temelde değişmeden kalır, ama karşılıklı konumlanışları (daha karmaşık moleküller halinde konumlanışları da dahil) baştan başa yeniden düzenlenir. Hayatın yokluğu, gelişigüzellik ve düzensizlik yönünde bir yeniden düzenlenmeye, bu aşamada esasen, özlerini

7. Fortey 1997; 65. Fortey, sonraki milyarlarca yıl içinde evrimleşen çok çeşitli stromatolit biçime (resifler gibi biçimlere, yani, büyüklüğü yüzlerce kilometreyi bulan canlılara) dikkati çeker. Hayvanların ortaya çıkışı, atmosferik oksijen üreterek daha karmaşık biçimlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan stromatolitik oluşumların dengesini bozmuştu. Stromatolitler bugün hayatlarını onları yiyecek hiçbir canlının bulunmadığı özel çevrelerde sürdürüyorlar. Evrim biyoloğu Lynn Margulis de "endosimbiyoz" teorisinde benzer, ama çok daha cesur bir düşünce izliyor. Bkz. Margulis 1998.

eski özün unsurlarından inşa eden canlıların aracılığıyla gerçekleşen bir yeniden düzenlenmeye işaret eder.

O halde hayat, düzenin sürekliliğini ayakta tutan şeydir; daha açık bir ifadeyle, düşük entropideki düzenin sürekliliğini. Bu düzenlenme için gerekli enerji ve biçimle ilgili süreçler, hep bir arada, verili bir canlının veya türün özgül yaşam faaliyetini oluşturur. "Yüksek" organizmaların avcılığı, toplayıcılığı, vb., daha incelikli biçimsel yapılara sahip olmalarının getirdiği zorunluluklardan dolayı, yaşam faaliyetinin daha incelikli bir biçimde sürdürülmesinden başka bir şey değildir. Her canlı biçimini korumak, yani varlığını sürdürmek yolunda mücadele etmek için enerji çekmek zorundadır; ki bu da her canlının kendi içinde yetersiz olduğu anlamına gelir, zira tekilleştiğinde aynı zamanda diğerlerinden ayrılmış olur, ama ayrıldığı canlılarla bu ayrılık dolayısıyla ilişki içindedir, onlarla bağlantılı olduğu halde onlardan farklıdır. Bu şekilde bir araya gelemeyenler varolmayanlardır.

Bütün canlıların parçadan bütüne doğru gerçekleşen iç ve dış ilişkileri vardır. Bu nitelik, yani hayatın, İkinci Yasa gereği, varlığını diğer hayatlarla ve bütün olarak da doğayla ilişki içinde sürdürmesi zorunluluğu, ekosistem kavramını tanımlar; bu tanım salt yapıların bir aradalığı şeklindeki tanımdan daha derin bir tanımdır. Ekosistemler "bir araya koyma" yerleri meydana getirir. Bunlar, canlıların birbirleriyle, üremelerine ve beslenmelerine olanak yaratacak etkileşimlere girdikleri yerlerdir. Ekosistemler doğanın biçimleyiciliğinin yeri, varlığın ortaya çıktığı aktif bileşimlerdir. Daha genel anlamda ekoloji, bu tür bileşimlerin söylemidir ve en küçük mikroorganizmadan, şu anda istikrarsızlaştırılmakta olan ekosistemlere kadar yeryüzündeki tüm hayatın dokusunun ayrılmaz parçasıdır.[8]

Hayat bu gezegende (diğer gezegenlerde hayat olup olmadığı sorusunu bir kenara bırakırsak) kozmik olasılık alanı dahilindeki

8. Burada kozmolojik doğanın biçimsel düzeni sorununu bir kenara bırakıyoruz. Kozmolojik doğada enerji düzeyleri ile maddenin aldığı biçim yeryüzündekinden o kadar farklıdır ki, ekoloji kavramı pek anlam ifade etmez. Ekosistem terimi zaten Yunanca *oikos*, yani yuva sözcüğünden türemiştir. Sözün kısası, kozmozda "ekosistem"e karşılık gelecek başka bir terim türetmemiz gerekecektir.

bir dizi arızi koşula bağlı olarak ortaya çıkar. Burada doğa hayatı ortaya çıkarır, hayat da mücadele yoluyla ve ekosistemsel yerleri dahilinde evrimleşir. Ama evrim her adımında ekosistemlerin değişimine tabidir. Hayatın bizatihi kendisinin ekosistemlerdeki faaliyetleri (göktaşları veya güneşteki patlamalar gibi diğer doğal etkenlerin yanı sıra) canlıları harekete geçirir, varolma mücadelesinin koşullarını değiştirir ve evrimsel gelişime yol açar. Bu nedenledir ki ekoloji, evrime kopmaz bağlarla bağlıdır; hatta bir ekosistemin evrim zamanının eşzamanlı bir kesidi olduğu söylenebilir. Temel özelliği biçimini korumak ve biçim yaratmak şeklinde ortaya konduğu sürece hayat, entropiye aykırı bir biçimde tanımlanır. Canlı sistemler, ortalama bir aklın idrak edemeyeceği çeşitlilikte düzen örnekleri sergiler. İster organizmaların gözle görülür oranlarına ve simetrilerine bakalım, isterse her atomun küçük bir atölyedeki gibi düzenli bir biçimde konumlandığı (ve organizmaların gözle görülür taraflarından çok daha etkileyici olan) çıplak gözle görülmeyen moleküler bir yapıya; hayat İkinci Yasa'ya karşı gelmekle kalmıyor, onun aksine hareket ediyor gibidir. Varolma mücadelesi tam da böyle bir şeydir işte. Bir canlı öldükten hemen sonra bedeni entropinin sürekli artması ilkesine tabi olur. Hayatın işleyişi ve onun bir parçası olan enerjiyle biçim arasındaki hassas dans, esasen İkinci Yasa'yı uzaklaştırmak ve tersine çevirmek amacını taşıyan girişimlerdir. Demek ki hayat, İkinci Yasa'ya karşı mücadele verirken onun yanlışlığını kanıtlamak bir yana onun iktidarını doğrular.[9]

Hayatın entropiye karşı verdiği mücadele İkinci Yasa'yı hükümsüz kılmaz, çünkü canlılar hiç de kapalı sistemler değillerdir. Ortamdaki güneş ışığını kendileri için kullanışlı bir biçime ister bitki alemindeki fotosentez sayesinde, isterse fotosentez faaliyeti sonucu ortaya çıkan ürünü hayvanlardan alarak dönüştürsünler, her halükârda hayat, biçimini korumak için sürekli düşük entropili enerji alır. Canlı varlıkların evrimleşmiş biyokimyasal faaliyetlerinin büyük bir bölümünü, küçük paketler halinde enerji yakalama,

9. Bu konudaki klasik metin Schrödinger 1967. İlk 1944'te, moleküler biyolojinin bulgularından önce yazılmış olan bu kitap, iyi bir teorinin ileriyi görmeye muktedir olduğunu gösteren o ilham verici sıçramalardan biridir.

özellikle de yüksek enerji içeren fosfat bağları yakalama kapasitesi oluşturur ve bu kapasite hayatın çıplak gözle görülemeyen atölyesinin işleyişini sürdürmesini sağlar. Burada, hücrenin bu hayranlık uyandıran nano-fabrikalarında, öncelikle hayatın ortaya çıkışına izin veren ilke kurumsallaştırılır: Tepkimeye giren maddeler bir arada tutulur, enerji küçük ve kullanışlı miktarlara dönüştürülür ve hayat kendi kendini inşa edip kendini çoğaltırken, bütün bu küçük mimari işlemler trilyonlarca kez tekrarlanır.

Bütün bu işlemler boyunca net entropi örüntüsü İkinci Yasa'yla uyum içinde kalır: Hayat (görece) kapalı bir sistem konumuna getirilebildiği sürece, kendisini ve çevresini kapsayan bütünlüğün entropisini artıracaktır. Genel olarak yeryüzü için durum bu kadar açık değildir. Hayatın güneşten (ve ondan daha az ölçülerde gel-git dalgaları ve jeotermal bölgeler gibi el altındaki kütleçekimsel kaynaklardan) enerji çekme kapasitesinin kapalı sistemlerin kısıtlılığının üstesinden gelip yeryüzündeki entropide fiili bir düşüş yaşanmasına neden olmuş olması kuvvetle muhtemel; en azından bugüne kadar, yani ekolojik kriz bu örüntüyü tersine çevirene kadar. Yeryüzünün kendi kendini yönetme kapasitesine sahip olduğu, hatta bir çeşit bilinçliliğin belirtilerini gösterdiği iddiasında bulunan ve yeryüzünün bizatihi kendisini bir süper-organizma olarak kabul eden Gaia ilkesini en azından ben böyle algılıyorum.[10]

Küresel ekosistemin gösterdiği Gaiacı eğilimler evrimin dünya üzerindeki kümülatif etkilerinin (hayatın dünyayı kendi düzenleyici etkilerine maruz bırakma dehasının bir ürünü olan bu etkilerin) tezahürleriymiş gibi görünüyor. Bu şemada "kapalı" sistem dünya+uzay'dır, bununla bağlantılı olarak ele alındığında entropideki genel artış düşük güneş enerjisinin uzaya zararsız ışınımlar halinde yeniden gönderilmesiyle izah edilir. Bu arada, organik evrim yeryüzünün genelinde, yaşam sürecinin her bir varlığa yaptığı şeyi yapar, yani düzende ve dinamik biçimde bir artış sağlar.

Ekoloji, hayatın biçimsel düzeninin zamanın herhangi bir noktasındaki durumunun bir göstergesiyse, evrim de onun zamanda ileriye doğru hareketidir. Dolayısıyla, şeylerin herhangi bir andaki ekolojik durumları, gerçekleşmek üzere olan evrimin bir enstanta-

10. Lovelock 1979.

nesi gibidir. Ama bu, ipleri ötelerdeki Tanrı'nın elinde olan teleolojik bir süreç olarak –veya daha ideolojik anlamda anlaşıldığı şekliyle, yani evrimin, mevcut yönetici sınıfın veya amir ırkın kılavuzluğunda sağlanan bir denge ortamı içinde tamamlanmayı beklediği şeklinde– yorumlanmamalı. Doğadaki biçimleyicilik kavramı daha dinamik bir okumaya ihtiyaç duyar. Zira, ekoloji hep bir kararda olmuş olsaydı, ortada evrimleşmeyi sağlayacak hiçbir baskı bulunmaz, canlı biçimin güzelliği ve giriftliği diye bir şey olmazdı. Hayatın evrimini belirleyen şey eksiklik ve çatışmadır, ayrıca canlı varlıklar ile çevreleri arasındaki kesintisiz etkileşimdir. Denge kendi başına hayata ait bir özellik değildir; ama genel anlamda, bir çeşit denge kurmayı sağlayan işlevlerin orta karar bir denge sağlama, yani maddeleri yaratıcı bir biçimlenme içinde "bir arada tutma" çabası olarak görülmeleri daha yerinde olur: Herakleitos, bazen var edici bazen de yok edici olan daimi hareketi evrenin kuralı olarak ortaya koyarken konuyu can damarından yakalamış.[11]

Dolayısıyla, ekosistemlerin "kararlılığı"ndan söz ederken durağan bir durumu, hatta basit bir denge durumunu kastetmiyoruz. Daha ziyade, içinde "hayatın ilerlediğinin" söylenebileceği indirgenemez bir belirlenemezliğe sahip bir varlık durumunu kastediyoruz: Yani, yeni ("yüksek" değil) türlerin evrimleştiği ve ekosfe-

11. "Karşıtlık birleştirir. En güzel uyum birbirinden ayrılanlardan doğar. Her şey çatışmadan doğar" (Nahm 1947: 91, 46. Fragman). Edward Hussey, Herakleitos'la ilgili olarak şunları yazar: "Karşıtların birbirleriyle sürekli mücadelesi ile onları dengeleyen uyum birbirine ayrılmaz bir biçimde bağlıdır ve her iki unsur her olayda mevcuttur" (Hussey 1972: 49). Günümüz biyolojisinde denge ve mücadele sorunuyla ilgili hararetli tartışmalar yaşanmaktadır. "Tuhaf cezbediciler" doktriniyle, doğrusal olmayan süreçleriyle ve kelebeklerin kanat çırpışlarıyla tayfun yaratabilecekleri şeklindeki tezleriyle kaos teorisi bu değişim durumundan bir şeyler yakalar. *Oxford Sözlüğü*'nde belirtildiği üzere: "Bilimsel olarak, kaos determinist yasalarca işleyen ama başlangıç koşullarına karşı aşırı hassasiyeti yüzünden gelişigüzelmiş gibi görünecek ölçüde tahmin edilemez olan bir sistemin davranışlarına işaret eder." Glieck 1987 konuya popüler bir giriş yapar. Botkin 1990 bunun bizatihi ekoloji üzerindeki etkisinden söz eder. Bu teorilerde diyalektik kavramlar (aşağıda, bir sonraki bölümde bunlara yer vereceğiz), özellikle de insan ekolojileriyle tutarlı bir ilişki eksiktir. Genel olarak Richard Levins ile Richard Lewontin'in (Levins 1985) görüşlerine katılıyorum, özellikle de "Evolution as theory and ideology" başlıklı yazıda belirtilen görüşlere, s. 9-64. Gerek ilerleme gerekse denge kavramı bu iki seçkin biyolog tarafından acımasızca eleştirilir.

re biçimli şekillerin ve dinamik süreçlerin katıldığı bir varlık durumunu; kaldı ki hayatın yeryüzündeki işi de budur. Ekosistemlerin doğasında hareket etmek ve evrimleşmek olduğu için, onların kararlılıklarından ziyade *bütünlüklerinden* dem vurmamız daha iyidir. Bütünlük kavramı kararlılığı, her türlü ekosistemin işleyişiyle uyumlu bir değişim ve ortaya çıkış oranı olarak kabul eder. Evrimsel gelişiminin "doruğunda" bile orman evrimleşmeye devam eder. Fizyolojik düzeyde ise, bağışıklık sistemi ancak yeni durumlara uyum sağlayacak yeni antikorlar üreterek değişebildiği zaman kararlıdır. Aynı şey, mevcut damarlarını korumak ve travma görmüş bölgelerde yenilerini oluşturmak zorunda olan dolaşım sistemi için de geçerlidir.

Bir şeyin bütünlüğünden söz etmek, o şeyin parçalarının bütünü olarak varolduğunu kabul etmektir. Başka bir deyişle, o şey bir Bütün'dür. Dolayısıyla, ekolojik bütünlüğü korumak, Bütünler'i korumak ve ortaya çıkışlarına, gelişimlerine yardımcı olmak demektir. "Yardımcı olmak" derken bunu yapıp yapmamak konusunda seçeneğe sahip olduğumuzu kastediyorum, kısmen ekosistemlerin bütünlüğüne değer verip vermediğimizle alakalı bir seçeneğe. Bunu neden yapmamız gerekiyor diye sorulursa, cevap olarak, hayatta kalmamızın buna bağlı olduğu, ama bunun, aynı zamanda ve zorunlu olarak, kendi doğamızın gereklerini yerine getirmek, ayrıca bütünlüğünü bulmasını sağlamak anlamına geldiği söylenebilir. Yeryüzündeki hayatın düzenleyici etkileri entropiyle baş etmekten ibaret değildir. Aynı zamanda, bizim güzel bulduğumuz varlık ve örüntülerin oluşmasını da sağlarlar; buradaki güzellik duygusu hüsnükuruntu değildir, varlığın ortaya çıktığı doğaya katılımda bulunmaktır. Doğanın güzelliği ve zarafetinden huşu duyuyorsak, o zaman biz kendini takdir eden doğayızdır, duyduğumuz huşu da doğanın biçiminin bir parçasıdır. Elimizde hayatın devamına yardımcı olup olmamak gibi bir seçenek var. Burada "yardımcı olmama" yolunu seçersek, yani seçimimizi ekolojik bozulmayla sonuçlanacak bir yaşam biçiminin devamından yana kullanırsak, o zaman aynı zamanda kendimize karşı bir seçimde bulunmuş oluruz. Bu da bizi kim olduğumuz sorusunu sormaya sevk eder.

İnsan Hakkında

İnsan şüphesiz doğal bir canlıdır; diğer canlılarla aynı temel molekül dizilerine, aynı temel DNA yapısına sahiptir, aynı temel plana, yani entropi ilkesine aynı şekilde bağımlıdır, aynı şekilde evrim zamanıyla sınırlı ve ekosistemlere bağımlıdır. Bütün doğal canlılar gibi insanın da kendine özgü bir izi vardır. Yarasanın sonarı, balinanın denize dalmak için özel yöntemleri (ve kendine özgü sonarı), arının kendine özgü kuantum dansı, sinekkapanın etoburluğundan kaynaklanan benzersiz bir biçimi vardır. Doğadaki her canlının kendi "doğası", kendine özgü bir varlık biçimi, ekosistem şebekesi üzerinde kendine ait bir giriş yeri, kendine özgü mücadele tarzı vardır. "İnsan doğası"nı, "arıkuşu doğası"nı, "arı doğası"nı veya "çınar ağacı doğası"nı bu minvalde ele alıyoruz (bir ekosistem dünyasında entropi ilkesiyle belirlenen türe özgü mücadele biçimleri bağlamında, hem bütünsel olarak, hem de, daha somut bir düzeyde, bu mücadele biçiminin ifade bulmasına yardımcı olan güçler, potansiyeller ve kapasitelerin bir aradalığı bağlamında). Belli bir tür-doğasının gizemli bir tarafı yoktur: Basit mantıktan ibaret. Varolmak mücadele etmektir ve varlıktaki her farklılık noktası, farklı bir mücadele tarzıdır. Aynı şekilde, canlı biçimler ortaya çıkar ve ekosistem şebekesinde yerlerini alır, her biri kendine özgü bir biçimde, daha doğrusu her biri kendi özgüllüklerine *göre.*

İnsan doğası kavramı ilericiler arasında genellikle rağbet görmez. Onlar bu kavramda bir özcü fikirler silsilesi görürler: Erkek*ler* özünde şöyledir (Mars'tan gelirler); kadın*lar* böyledir (Venüs'ten gelirler); siyahlar şöyledir, Chicanolar böyle gibi; istikrarlı bir toplumsal düzen içinde bu insanların hep bu şekilde, genellikle hep madun durumda kalacakları şeklindeki, pek açıkça ifade edilmeyen bir kayıtla birlikte dile getirilir bunlar. Bu görüşe göre doğa (ve insan doğası) özlerden, insanlığın ne olduğuyla ilgili yanlış indirgemelerden oluşur, dolayısıyla insanlığın ne olabileceğinin anlaşılmasını güçleştirir. Ama bu görüş, ne kadar iyi niyetli olsa da, hatalıdır. Özcülük hiç kuşkusuz yanlıştır, gerek ahlaki gerekse felsefi açıdan, çünkü nesneye, onun potansiyel varlık alanına zarar veren şey-benzeri bir atalet atfeder; bunun bir çeşit şeyleşme oldu-

ğunu söylesek yalan olmaz. Ama doğa fikri konusunda suçu özcülüğe atmanın *a priori* bir nedeni de yoktur. Doğa kategorileri, bünyevi özellikleri nedeniyle, insanın özgürlüğünü ve potansiyelini mutlaka sınırlar diye bir kaide yoktur, her ne kadar bu amaca hizmet etmeleri sağlanabilse de – otorite ve gericilik yanlısı ideologlar tarafından daima bu şekilde kullanılacaklardır. Başka bir deyişle, insanları ille de filleri arıkuşlarıyla bir tutar gibi diğer canlılarla bir tutmaları gerekmez.

Toplumsal ve kültürel belirlenim fikri, onda özgürlük içkin bir özellikmiş, özgürlük garantisi varmış gibi düşünülür ve çoğunlukla doğanın belirlenimi fikriyle çatışır. Ama bunun bu şekilde olması için ortada hiçbir sebep yoktur. Özcülerin, örneğin siyahlar ve Latin Amerikalı göçmenlerle ilgili görüşleri, ırkçı terimlerle ifade edilebildiği gibi kültürcü terimlerle de ifade edilebilir. Klasik ifadeyle, ırkçılık biyolojik bir özcülüktür, nesne insan tipinin (aşağı) bir alt türü olarak kabul edilir. Ama bu öz, etnik azınlıklara veya diğer kültürel yapılara da pekâlâ aktarılabilir; o zaman bu öz, "yoksulluk kültürü", "siyah aile" veya (bu da son moda kumazlık) insanın ait olduğu grubun ırkçı bir baskıya maruz kaldığına inanması kültürü gibi ifadelere dönüşür, ki bu ifadelerin hepsi, söz konusu grupları, kendi kendini çürüten bir toplumsal varsayımlar evrenine hapseder.[12]

Ne olursa olsun, insan doğası kavramı, ekolojik krizle ilgili derinlemesine yapılacak her değerlendirmede zorunludur; onun eksikliği bizatihi bir kriz işaretidir. Böyle bir görüşün yokluğu durumunda, insanlık doğanın kalan kısmından koparılır ve gerçek anlamda ekolojik bir görüşün yerini salt çevrecilik alır. Doğamız yoksa, o zaman doğa daima bizim dışımızdadır, içi kaynak ve araçlarla dolu bir tombala kesesinden ibarettir. Bu durumda insanlık ile

12. Sahte tür-olarak-ırk'ın biyolojikleştirilmesinin özellikle beyazın-siyahtan-üstün olduğunu savunan ırkçılıkta nasıl bir gelişim gösterdiğiyle ilgili tartışmalar için bkz. benim *White Racism* (Kovel 1984). Bugünlerde ırkçı özcülük bir söylem biçimi olarak hâlâ revaçta, yalnız bir farkla, yükünü tutmuş allameler artık "Siyah Sorunu"nun biyolojik bir çerçeveden ziyade kültürel bir çerçeveye oturtulduğu tuğla gibi araştırma kitapları yazıyorlar. Ama, adı ne olursa olsun bir öz, tarihsel zamanın dışında donmuş bir şeyleşme olarak kalır. Bkz. örneğin, Hernstein ve Murray 1996; Thernstrom ve Thernstrom 1997.

doğa arasındaki bağlar da insanlar ile "çevreleri" arasında cereyan eden fiziksel transferler şeklinde nitelendirilemez. Canlılar organizmalardan oluşan bütünlükler olarak mücadele ederler, yani ekosistem dünyasında hareket eden ve dünyanın edimlerine maruz kalan tam varlıklar olarak, içi ruhsuz maddeyle dolu delik deşik bir kese gibi değil.

Bütün canlılar çevreleriyle birlikte evrimleşir; bu süreç içinde de çevrelerini aktif bir biçimde dönüştürürler. Doğa biçimi ortaya çıkarır, canlılar da biçimleri dönüşüme uğratan biçimlerdir. Ekoloji yerine çevreden söz etmek bu yüzden eşyanın tabiatına aykırıdır. Hayat dünyayı aktif bir biçimde değişime uğratır, canlılardan tutun da kayaların en küçük konfigürasyonlarına ve havanın içeriğine kadar. Soluduğumuz atmosfer canlılar tarafından yapılmıştır, toprak da öyle. Her canlının biçimi diğer canlılar tarafından belirlenir.

İnsanlar da biçim-dönüştürücü varlıklardır, ama insan doğasını tanımlayan önemli bir farkla: Bizler, potansiyel olarak bütün varlıkların bünyevi parçaları olan içedönüklüğü, *hayal gücüne* –içte temsil edilen bir dünyaya– sahip bir öznelliğe veya benliğe dönüştürmüşüzdür; gerçekliği bu hayal gücü aracılığıyla yaşar, onun aracılığıyla dönüştürürüz. Sadece hayallerde yaşarız diye bir şey söylemiyorum, zira böyle bir şey hiç yaşamamak demek olurdu; hayali dünyanın temsil ettiği dünyadan daha önemli olduğunu da kastetmiyorum: Dünyayı içimizde temsil etme, dünyayı düşüncelerimizde işleme, onun içinde fiili olarak bir yer işgal etmenin yanı sıra onu hatırlayıp onunla ilgili ileriye yönelik tasarılarda bulunma kabiliyetimizin bizi insan yapan şeyler olduğunu ifade ediyorum sadece. Tümüyle insana özgü olan şey, iç ve dış dünyaları içeren ve her ikisini de karşılıklı olarak dönüşüme uğratan bütünlüklü bir harekettir. İnsan doğasının imzası bütünüyle bu harekettedir, doğamızı oluşturan çeşitli güçler ise bu hareketin gerçekleşmesi için zorunlu bileşenlerdir. Bu güçler ile onların çeşitli alt katmanları, tıpkı doğanın geri kalanı gibi, ekosisteme bağlı olarak evrimleşir, ama son derece önemli bir farkla: Gayri insani varoluş sahasının yanı başında bir de hayali dünyanın aracılığıyla evrimleşen bir insani saha ortaya çıkar – önce yanı başındadır, sonra ona nüfuz eder, derken gayri insani düzeni sömürgeleştirir, ekolojik kriz zamanında da gayri insani düzeni yıkacak etkilerde bulunmaya başlar. Bu, doğa-

nın zıddına gittiğimiz ve aklımıza eseni yaptığımız veya nasıl olmak istiyorsak öyle olduğumuz (ki patolojik bir hayal gücünü dışa vuran bir yanılsamadır bu) anlamına gelmez. Hayatımız doğanın gerçekliklerine (kuantum akışlarından en kaba Newton mekaniğine, entropi ilkesinin hegemonyasına kadar) bağımlı olmaya devam eder. Doğayı ne kadar zekice şekillendirirsek şekillendirelim (buna genomları manipüle etmek ve yeni hayat çeşitleri yaratmak da dahil) bu yaptığımız, insanın amaçları doğrultusunda kullanmak üzere doğa yasalarını öğrenmekten başka bir şey değildir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, bu dikkate değer yetenek bizi evrimin en üst noktasına veya son noktasına yerleştirmez, zira evrimsel gelişim çizgisinin sonunda yer alan her canlı, doğanın soyağacı karşısında, diğerleri kadar yüksek bir türdür. Gelgelelim, bu yetenek herhangi bir canlının hiç sahip olmadığı bir iktidar sağlar bize, bu iktidarla birlikte de envai çeşit sabuklama ve fırsat.

İnsan doğasının bazı özelliklerini ayrıştırdığımızda aşağıdakileri buluruz:

- İnsan doğasından gelen tescilli seçilim avantajı sayesinde hızla evrimleşen, somatik unsurların meydana getirdiği bir birlik: Diğer hayvanlara kıyasla daha büyük bir beyin, ses üretme kapasitesi gelişkin bir gırtlak, güçlü bir başparmak, dik duruş gibi insana özgü niteliklere maddi altyapı sağlayan özellikler.
- Özel öneme sahip bir şey vardı: İnsana özgü bir dünyayla iletişim kurma ve onu temsil etme tarzı olarak dilin ortaya çıkması. Dilin işlevleri arasında, evrimleşen beyne donanım hazırlamak (*hard wiring*), evrimleşen konuşma aygıtıyla işbirliği yapmak ve elbette, evrimleşen toplumsallık biçimleriyle bütünleşmek, bütün bunların sonucunda da tek tek insanların güçlerinin birleştirilmesi yer almaktaydı.
- İnsan toplumsallığı, ortak anlamlar sistemi olarak kuşaklar boyunca nakledilebilen bir *kültüre* sahip bir çeşit üst-bedene, *topluma* delalet eder. Toplum ve onun kültürü, insani düzeni doğayla olan değişken ilişkileriyle birlikte kapsayan o paralel, hayali evrenin yeri haline gelir.
- O üst-bedenin önceki doğayla arasındaki sınır *teknoloji* araçları tarafından çizilir. Aletler bedenin uzantıları olduğu kadar beden-

den maddi doğaya, doğadan da bedene gerçekleşen aktarımların giriş çıkış noktalarıdır. Teknoloji daima toplumun belirleyiciliği altındadır ve dil aracılığıyla inşa edilen anlamların taşıyıcısıdır. Bir aletler toplamı değildir, toplumsal ilişkilerle, tek tek hepsi araçlara dönüşmüş doğa olan iplerle dokunmuş bir kumaştır.

- İnsan yeni bir öznellik düzenini beraberinde getirir. Daha önce de gördüğümüz gibi, her varlık diğer varlıklarla arasındaki farklılıklarla (onların diğerleri gibi olmadığını, bir-şey olduklarını gösteren) kendini belli eden potansiyel bir içedönüklüğe sahiptir. İnsan doğası bu içedönüklüğün, dilin etkisiyle bilincimizin aldığı biçimler sayesinde bir iç yapı kazandığı gelişim sürecinin ta kendisidir. Her canlı birbirine göre mevcuttur. Dil temsil etmeyi içerir, yani *tekrar vücuda getirme*yi: Mevcut olanın dille anlam kazandırılarak tekrar vücuda getirildiği bir içsellik sahası ortaya çıkar. Böylece gerçek, deyim yerindeyse, çift hale gelir. Bu temsil etme, öznelliğin muhayyel mekânını biçimleyen şeydir. Bu muhayyel dünya insan ekolojisinin ayrılmaz bir parçasıdır, kimyasal habercilerin köpek ekolojisi veya güve ekolojisinin ayrılmaz bir parçası olmaları gibi.
- Bu içsel temsil mekânı kimlik kazanınca *benlik* haline gelir. Kendine ilişkin bir bilinçlilik derecesi ona biçimini verir, dil tarafından "ben" (özne halindeyken) ve "bana" (nesne halindeyken) sözcükleriyle giydirilip kuşatılmış bir biçimdir bu. İnsan türünün diğer türlerle karşılaştırılamayacak ölçüdeki gücü işte burada, dünyanın benlik içinde yaratıldığı, sonra da dünyaya etkide bulunan toplumsal bir kolektivitenin tanımlandığı bu mekânda ortaya çıkarılır.
- Burada işin içine birçok ilişki girer (sadece zekâ ve pratik beceriler değil, pratik zekâyı belirleyen ve yönlendiren arzu da). Bu durum, insanın kültür tarafından yeniden şekillendirilen içgüdüsel yapılarının son derece biçimsiz oluşundan kaynaklanır. Çocukluk matrisinde meydana gelen ayrılma ve bireyselleşme süreçleri de bununla bağlantılıdır. Kültür, kuşaklararası aktarıma delalet eder, ki bu aktarım da çocukluk olgularına dayanır; başka hiçbir türde rastlanmayan bir durumdur bu.[13]

13. Bu hayli sıkıştırılmış izaha bir-iki şey daha eklemek gerekirse: Ellerin

İnsanların toplumsallığı benzersizdir; ama arıların, kırkurtlarının, babunların, yunusların, vb. toplumsallığı kadar benzersiz. Ne var ki, arada ne kadar çok paralellik bulunsa da insanın toplumsallığı başka bir toplumsal hayvanın toplumsallığına indirgenemez. Çünkü, insanın varoluşunda benlik merkezi bir önem taşır ve bu benlik, daima ve zorunlu olarak, gelişmekte olan kişi ile başkaları arasındaki karşılıklı *tanıma* ve dil sayesinde biçimlenen toplumsal bir üründür. Bu temel, insan benliğine daimi bir diyalektik nitelik kazandırır; yani, benlik önce başkalarıyla girdiği karşılıklı tanıma süreci dahilinde karşılaştığı, daha sonra da bireysel çıkarlar ile toplumsal bağlar arasında yaşadığı bir dizi çelişkinin içinde biçimlenir ve bu çelişkilerle yaşar. Ötekinin işareti daima benlik üzerindedir, kaybetmeye ve yalnızlık korkusuna (doğayla ilişkimizde önemli birer yeri olan durumlardır bunlar) karşı savunmasızlığı da öyle.[14]

İnsanın benzersizliği ve arzuyla olan ilişkisi, ayrıca benlik ile tanımanın diyalektiği, aynı zamanda, cinsellikle toplumsal cinsiyetin insanın varoluşunda başka canlılarla karşılaştırılamayacak derecede büyük bir rol oynadığı anlamına da gelir. Bunun ekolojik kriz açısından önemi bir sonraki bölümde incelenecektir.

Bütün bunların toplammın ortak bir özelliği, insanlık ile doğa arasında gelişen benzersiz bir gerilimdir. İnsan bir taraftan evrenin bütün yasalarına itaat eden, tam anlamıyla tecessüm etmiş bir can-

serbest kalması için zorunlu olan büyük beyin ve dik duruş evrimsel bir çelişkiyi içinde barındırır; zira dik duruş pelvisin sabit olmasına neden olurken pelvisin sabit oluşu da doğumda büyük beynin dışarı çıkmasını güçleştirir. Bu "sorun" beynin gelişimini tamamlamadan doğması, gelişiminin önemli bir kısmını rahim dışında tamamlamasıyla "çözülmüş"tür. Bu durum, içgüdünün yerine kültürel öğrenmenin geçmesinde ve insanlarda çocukluk döneminin özel bir önem kazanmasında merkezi bir rol oynar. Bir zamanlar güçlü olan (neonatologların aşina olduğu Babinski refleksindeki gibi artık varlığını sadece iz biçiminde sürdüren) içgüdülerin kaybı nedeniyle uzun bir süre bakıma ihtiyaç duyan, yavaş olgunlaşan bir canlı olan insanda uzun süreli çocuk bakımının zorunlu hale gelişinin kültürel mirasımız üzerinde ölçülemeyecek büyüklükte etkileri olmuştur.

14. Hegel, Nietzsche, Freud, Lacan ve diğerleri –hepsi de bu kitabın kapsamı dışında kalıyor– Batı düşüncesinde bu ilişkiyi ortaya çıkaran başlıca isimlerdir; ama manevi geleneklerimizin tamamının bu ilişkiyi anlamaya çalışmaya dayandığı da söylenebilir.

lıdır, diğer taraftan, benliği doğadan ayıran, hatta doğal olana karşı çıkma yolunu seçen inatçı, kibirli, dediğim dedik bir yaratıktır. O halde, insanın doğasında *doğayla kavga etmenin, hatta tümüyle doğal olanı reddetmenin* potansiyel olarak varolduğunu söyleyebiliriz. Baştan aşağı diyalektik olan bu kavram, insan doğasını kapsayıp onu bütünüyle imleyebilir. İnsanın doğasındaki bu özellik yemek pişirmek ve bedeni süslemek gibi yaygın ve teknoloji gibi asli fenomenlerde de bariz biçimde görülür – zira her alet, bedenin bir uzantısı olmakla, doğal bedenin sınırlarına karşı bir çeşit protestodur aynı zamanda. Hayatın sonuyla ilgili konular ruhumuzun en derin katmanlarına dokunur. Her canlı hayatını sürdürmek için mücadele verir, ama bencil olarak tanımlanan bir canlı var ki, bir tek o ölüm hakkında düşünür, ölümden korkar, ölümü inkâr eder veya varoluşun algılanan sınırlarına karşı bir tepki olarak dinleri yaratır. Bu nedenle, arkeolojik kayıtlarda insanlığın en ayırt edici özelliğinin cenazeyle ilgili kanıtlar olduğu söylenebilir. En basit gömme işlemiyle ilgili izler bile tümüyle insana özgü bütün nitelikleri içinde barındırır: Ölümle ilgili, yani benliğimizin sonlu oluşuna ilişkin bir farkındalık; ölüme isyan etme; ölen kişiye ihtimam gösterme (buna o kişi için duyulduğu tahmin edilebilecek kederi ve o kişinin yokluğunu hissetmeyi de eklemek gerek); anlamlama, yani temsil etme ve teknoloji; ve de bütün bunların koşulu olarak toplum ve kültür. Başka canlılarda böyle bir şey söz konusu değildir.[15]

İnsan doğasını, insanın doğayla arasındaki bir gerilim olarak tanımlamak özcü fikirlerden veya insanı kural koyucu bir deli gömleği içinde hapsetmekten alıkoyar bizi. İnsanın acayipliklerine, oyuncul ve estetik yanına izin verir. O durulmak bilmeyen dünya-

15. Bir not: Fillerin ölülerine gösterdikleri ihtimam veya balinaların dili, vb. ileri sürülerek bu noktaların hemen hemen tamamına karşı çıkanlar olacaktır. Bir yanlış anlamaya mahal vermemek için, izninizle burada tür şovenizmi yapmak niyetinde olmadığımı ifade edeyim. İnsan doğasının niteliklerini bir araya getirmek, bu nitelikleri belli türlere atfetmek demek değildir, bunlara sahip olacak güçte olan her canlının insanın içinde bulunduğu çift-değerli konumda olacağını belirtmektir. Köpeğim Max beni tanıyorsa, bu ona bir derece insani bir nitelik kazandırır; aynı şekilde, birçok akıl hastası bu vasfı yitirmiştir. Ama bu şeylerin, diğer canlılardan, belki de insandan daha duyarlı olan canlılardan çok farklı, tümüyle insana özgü bir biçimde bir araya getirilmesi gibi bir şey de söz konusudur.

yı yeniden yapma ve başka dünyalar kurma isteği olarak insan yaratıcılığı ve insan türünün benzersiz nişanı olan güzellik duygusu hakkında da bir şeyler söyler. Üstelik bunu, bir yandan kökümüzü yine doğaya yerleştirirken, bir yandan da bizi karakterize eden muazzam çeşitlilikteki ekolojik varlık tarzlarına (gerek ekolojik krize neden olanları, gerekse bu krizden kurtulmamızı sağlayabilecek potansiyele sahip olanları da dahil olmak üzere) izin vererek yapar.

Tasvir etmekte olduğumuz genel işlev, doğanın insani dünyanın aracılığıyla gerçekleşen biçimleyiciliğini vurgulamak için, insanların doğanın birer parçası olarak yaptığı şeyler karşılığı kullanılan bir terimle, yani *üretim* olarak tanımlanabilir. Üretimde bulunduğumuzda doğayı dönüştürürüz, yani onun biçimini değiştiririz. "Emek" terimini burada, genel anlamda insanın üretme eğilimini ifade etmek için kullanıyoruz, bu anlamı, aşağıda da inceleyeceğimiz tahakküm ürünlerini karakterize eden rezil (veya "yabancılaşmış") angarya anlamından ayrı tutmaya özen göstererek. Benzer şekilde, üretim toplumsal bir örgütlenmeye tabi olduğunda bu resme ekonomi de dahil olur ve insani güçlerin daha iyi ifade edilebilmesini sağlayan bir işbölümü ortaya çıkar.

Hayal gücüyle, insani bütün güçlerle ilişkiye girerek doğayı dönüştürdükleri için, toplumsal üretim ve tüketimin her ikisi de insan doğasının doğrudan uzantılarıdır. Üretim (ve insanın emek kapasitesi), Marx'ın belirttiğine göre, bir ileriye bakma meselesidir: Yapılan her nesne, gerçekte varolmadan önce hayalde varolur. Daha önce de gördüğümüz gibi, her meta böyle tanımlanır, yani *kullanım değerine* göre, ki kullanım değeri zorunlu olarak ihtiyacın bir sonucudur, ihtiyaç da isteğin, istek ise arzunun bir sonucu olabilir. Tümüyle mekanik veya faydacı hiçbir tarif metaların kullanım değerlerine, dolayısıyla ekonominin bizatihi kendisine bir anlam veremez: Bunun için hayal gücünün devreye sokulması gerekir.[16]

Ama insan doğasıyla işimiz daha bitmedi. Kayıt düşülmesi gereken başka, daha karmaşık nitelikler de var:

16. Arıdan farklı olarak mimar, "bir yapıyı gerçekte dikmeden önce onu hayalinde diker. Her iş sürecinin sonunda, daha işin başında işçinin hayalinde varolan bir sonuç elde ederiz" (Marx 1967a: 178).

- Benliği daima gölgeleyen boşluk ile insan doğasının verdiği insani güçler, insanlık için doğada başka hiçbir yerde görülmeyen bir kabiliyet, yani kendini aşma kabiliyeti, ayrıca (hiç şüphesiz her seferinde kendini dışa vuran) evrensel bir bakış açısı kazanma ve Bütün'e uzanma potansiyeli yaratır. Genel anlamda bu, manevi hayatımızla ilgilidir, yani varlığı veya yokluğu ekolojik krizle yakından ilgili olan biçimlerle.[17]
- Bununla birlikte, benliğin özel konumunun, entropi ilkesi ile üretimin ileri-bakışı arasındaki konumunun, kayıp nesnelere duyulan arzu, gelecekle ilgili tasavvurlar ve evrensel olma arzularının, bunların hepsinin bizi, her toplumun kendine özgü, toplumsal koşullarına bağlı olan ve o toplumun mitleriyle anlatılarında üretilen özel bir zamansallığa taşıdığını fark ederiz. İnsan doğası, verili olanı reddedip kendi dünyasını meydana getirerek kendisiyle ilgili zamana bağlı bir izah geliştirir: Yani *tarih üretir*.[18] Kapitalizmin özel zamansal koşullarından (zamanı hızlandırmasından ve bağlamasından vs.) daha önce söz etmiştik; gelgelelim, her toplumun, entropi ilkesiyle belirlenen oktan çekip çıkarılan ve doğayla arasındaki gerilimi (her zaman insanın temel veçhelerinden biri olacaktır bu gerilim) yansıtan kendine özgü bir zamansallığı vardır.
- İnsanlığın sahip olduğu, maddi ve manevi bütün güçler toplumsal düzene hitap etmeye hazırdır ve onu, gerekirse devrimle dönüştürmeye muktedirdir. Doğada hiçbir şey sabit değilse, bu kural en çok insanlar ve toplum için geçerlidir! Her şeyin bir sonu vardır; burada bizi ilgilendirense, kapitalist düzenin insanlığın sonunu hazırlamadan önce sona erip ermeyeceği sorusudur. Ama sermaye kendi kendine sona erdiremez, ekolojik açıdan sağlıklı bir topluma doğru bir dönüşüm gerçekleştirilerek defedilebilir ancak.

17. Bkz. benim *Tarih ve Tin* (Kovel 1998b).

18. "Dolaysız olarak ne nesnel doğa ne de öznel doğa *insana* yeterli bir biçimde verilmiştir. Doğal olan her şeyin bir *başlangıcı* olması gerektiğinden, *insan* da kendi var-olma [coming-to-be] edimine sahiptir – yani *tarihe*... Tarih, insanın gerçek doğa tarihidir" (Marx 1978b: 116, italikler özgün metne aittir).

Ekosistemsel Bütünlük ve Ayrışma

Ekosistemsel sınırlar, bir organizmanın içindekiler ("organlar" ve diğer iç ekosistemler – sinir sistemi, endokrin sistemi, bağışıklık sistemleri, vb.) için yapı iskelesi, ekosistemler arasında da farklılaşma noktası görevi görür. Belli bir ekosistem içindeki organizmalar arasındaki bağların doğası, her varlığın özgül faaliyeti tarafından belirlenir ve asla münferit değildir. Bir ormandaki ağaçlar sayısız canlı aracılığıyla, yiyecek, barınak veya yuva ihtiyaçlarını karşılamak için onlara bağlı olan canlılar aracılığıyla ve su, hava ve güneş ışığına erişimleri sayesinde birbiriyle ilişki kurarlar; bütün ağaçları bir süper organizma halinde birleştiren yeraltı mantarları ağı, kıl kökler, vb. sayesinde birbirleriyle de dolaysız bir ilişki içindedirler.

Enformasyon teorileri dahil, halihazırda mevcut olan sistem teorileri, ekosistemsel unsurlar arasında mekanik ve son derece hiyerarşik ilişkiler varsaymaya meyillidir. Bu durum, insanlık ile doğa arasındaki ilişkide iflah olmaz çelişkilere neden olur; bu çelişkiler, bugüne kadar bütünlüklü bir görüşün ortaya çıkmasını önlemiş, insanlığı doğadan ayrı düşünenlerle onu doğanın içine katıştıranları ayırmıştır. Mekanik indirgemecilik hâkimiyetini sürdürdüğü müddetçe, ekosistem kümeleri, her sistem marş motoru veya tekerlek gibi bir parçaya denk gelmek suretiyle, motorlu bir taşıt gibi bir araya getirilecektir. Halbuki, hayatın biçimleyiciliğinin son derece farklı bir unsuru; ekosistemlerin içinde ve ekosistemler arasında kazandığı dinamik akışkanlık halinde tezahür eden, burada basitçe Bütün diye tabir ettiğimiz bir unsuru ortaya koyduğunu teslim etmemiz gerekir. Canlı ekosistemleri oluşturan unsurlar birbirinden ayrılabilir parçalar halinde değildir; aynı zamanda Bütün'le ilişki halindedirler, yani parçalarına indirgenemez olan, kendisini oluşturan parçaları belirleyen ve onlarsız varolamayan Bütün'le. Dolayısıyla, tekil olan Bütün'le ilişkisine göre vardır ve bu ilişki şeylerle ilgili her somut açıklamada yer almalıdır. Varlığımızın temeli bu şekildedir; yoğun bir içselliği haiz olan biz insanlarda bu Bütün, tin olarak ortaya çıkar. Bütün, ekosistemi biçimleyen, meydana getiren kavramdır: Ekosistemin zekâsını meydana getiren bir çeşit *lo-*

gos'tur; bu zekâ, ekosistem içindeki tekil varlıklardan gelir, biz insanlarda ise sonunda bilinç haline gelir. Biz veya başka bir canlı gerçek anlamda düşünürken, Bütün'e göre düşünürüz; Bütün'ün bizim aracılığımızla düşündüğünü söylemek de yanlış olmaz.

Bir ekosistemin unsurları arasındaki sınır-süreçleri o ekosistemin bütünlüğünü belirler. Bu süreçler yaşam biçimleri kadar çeşitlilik arz eder ve biçimleyicilik ile entropi ve diğer temel fizik yasalarının kısıtlamaları arasındaki etkileşimin ötesinde başka herhangi bir ortak özelliğe indirgenemez. Yine de, bir ekosistemin bütünlüğünün veya "sağlığı"nın, bu sınır süreçlerinin (ne türden olursa olsun) organizmaların içte birbirleriyle, dışta diğer ekosistemlerle ve bütünle kurmasını sağladığı ilişkinin sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Bir ekosistemin bütünlüğü ilişki bağlamında ifade edilebilir; farklılaşma terimini *hem tekilliği hem de bağlılığı koruyan bir varlık durumu* anlamında kullanacak olursak, ekosistemin bütünlüğünün, unsurları arasındaki *farklılaşmanın* derecesine bağlı olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyişle, organizmalı varlıklar birbirlerini *tanıdıkları* oranda, hem birbirlerinden ayrıdır hem de birbirlerine bağlı: Ötekiyle olan aktif ilişkileri sayesinde kendileri haline gelirler. Terimin buradaki kullanımında, tanımanın tanımlanmış öznel bir unsura işaret etmesi şart değildir. Aynı zamanda hem bağlılığı hem de tekilliği koruyan her türlü karşılıklı işaretleşme tanımadır. Farklılaşma da her zaman ahenk veya dengeye karşılık gelmez. Organizmalar arasında, birinin veya daha fazlasının ölümüyle sonuçlanan etkileşimlere izin verebilir; ama, Bütün'ün korunmasını sağlayan ölümlerdir bunlar.[19] Ekosistem, bütün bileşenlerinin geliş ve gidişlerini içerir; bu bitimsiz hareket Bütün'ü oluşturur, ki bu Bütün içinde, bireylerin ölümleri yaşamları kadar önemlidir.

Farklılaşma ekosistemin bütünlüğünü anlamanın kilit unsuruysa, ekosistemin ayrışmasına ne neden olur? Burada tekillik ve bağlantılılık diyalektiğini kesintiye uğratan ve unsurların *ayrılmasına* veya başka bir deyişle, *bölünmesine* neden olan biçimsel bir süreç söz konusudur. Bir ekosistemi meydana getiren unsurların bölün-

19. İnsan toplumlarında bu, birçok yananlamıyla birlikte, kurban edilme olarak ifade edilmiştir.

melerine neden olan şey (ister birbirinden, isterse Bütün'den – ki bu da aynı kapıya çıkar) o Bütün'ün gelişimini önler, yeni biçimlerin evrimini engeller ve sonunda içindeki bireyleri yok eder. Bölünme, tanımada bir tahribata neden olur. Bir ekosistemi parçalayan, bileşenlerini birbirinden ayırıp onları karşılıklı etkileşim alanından mahrum eden şey Bütün'ün oluşumuna engel olur, bu yüzden de, o bütünün içinde yer alan organizmaların gelişimlerini zayıflatır, içsel durumlarının bozulmasına, hatta yok olmalarına neden olur.

Bu, fiziksel bir ayrılma süreci (ekosistemlerin büyüklüklerinin, organizmik unsurları arasında optimal düzeyde etkileşimin gerçekleşmesi için gereken büyüklük sınırının altına düştüğü "ada etkisi" denen şey[20]) olarak görülebileceği gibi, aynı zamanda ekosisteme bozucu maddelerin, yani ya yeni organizmaların ("zararlılar"ın ve patojenlerin) ya da yaşam süreçlerine engel olarak ekosistemsel varoluşu yok eden yeni maddelerin girmesi şeklinde de görülebilir. Bhopal'e metil izosiyanitin girmesi, yok eden bölünmeye bir örnekti. Biyosfere sokulan kirleticilerle; örneğin, hormonları taklit edip salgı bezi ekosisteminin bütünlüğünü parçalayan organoklorinler yüzünden,[21] aynı zamanda da, aşağıda inceleyeceğimiz gibi, üretenleri üretim araçlarından ayıran sermaye ve paranın etkileri nedeniyle oluşan kirleticilerle ilgili olarak benzer bir tartışma daha ayrıntılı bir düzeyde tekrar gerçekleştirilebilir. Bütün bu kiplikler ekosistemleri, ayrışmalarına neden olan ve kendi kendine devam eden bölünmelerle tanıştırır. Bölünmüş olan şey varlığın yenilenmesine neden olmaz, hem fiziksel hem de öznel olarak, boşluğa ve yok olup gitmeye neden olur; tıpkı travmatik anıların bölünmesinde veya benliğin bir kısmının yabancı haline gelmesinde olduğu gibi.[22]

Ekolojik kriz hem doğal hem insani, öznel olduğu kadar nesnel, büyük ve doğurgan bir ekosistemsel bölünmeler dizisidir – ekosferin kumaşının aşınmasıdır. Ama aşınan şey onarılabilir, tıpkı kırık bir kolun onarılabildiği gibi. Kol kemiğindeki kırık, kolun

20. Quammen 1996. 21. Bkz. Colburn vd. 1996.

22. Buna karşılık, benliğin bölünmüş parçalarının temellük edilmesi ve bunun yanı sıra arzuların salıverilmesi (arzuların bölünmesinin tersine) insanın geliştiğinin bir işareti ve iyileşmenin en temel jestidir.

işlevsel birliğini böler; doktor kırık parçaları doğanın yeniden bütünleyici sürecini başlatabilecek şekilde bir araya getirerek kırığı onarır. Hasara uğramış ekosistemlerde de durum aynıdır: Ekosistemi oluşturan unsurları, serpilip büyüyen bir ekosistem bağlantılılığı yaratacak şekilde onarıp bir arada tutmanın yolları bulunmalıdır. Doğanın olağan işleyişinde bunun önemli benzeşikleri [*homologies*] mevcuttur; örneğin, hücrenin yapısal dinamikleri: Mitokondri içindeki ribozomların zarif düzenlenişleri sayesinde enerji paketçikleri her yere dağıtılır ve düşük entropili bileşimlerden oluşan sentezler (ve bu bileşimlerden oluşan yapılar) yollarına devam edebilsin diye girift molekül sıraları "bir arada tutulur". Bu koşulların, hayatın kökenlerinin koşullarını biçimsel olarak yeniden ürettiğini ileri sürmek hiç de abartılı bir iddia değildir. Herkese nasip olmasını umduğum başka bir örnek de, çocukları koruyup kollamak, onlarla canlı bir iletişim kurmak, kendi başlarına hareket edecek hale gelince de onları zorunlu olarak kendi haline bırakmaktır. Bireysellik ile bağlantılılık insan hayatında bu şekilde bir araya gelir. Çocuk yetiştirmeyle ilgili diğer ayrıntılar bu basit temanın çeşitlemeleridir; maddeler arasında entropik açıdan gerçekleşme olasılığı düşük olan bir etkileşimin gerçekleşebilmesi için güvenli yerler tedarik edilmesi gibi bir şeydir bunlar. Uçukluk olsun diye söylemiyorum, üç milyar yıldan fazla bir zamandır süren evrim de bu sürece dahil olur.

Umutsuzluğun hâkim olduğu böyle bir zamanda insanlığın, doğadaki bu en zararlı canlının ille de zararlı olmak zorunda olmadığını hatırda tutmak önemlidir. Bütün üretimler (doğaya biçim vermelerimiz) düzen ile düzensizliğin bir birleşimi, bir entropi oyunudur. Ekolojik olarak "üretim üretmekle", o üretimi ekosistemsel bütünlük doğrultusunda yönlendirmiş oluruz. Sanatçının verili olanı yeniden düzenlerken gösterdiği hiddet, bahçıvanın toprağı kazmasına benzer. "İkiye bölünmüş solucan sabanı affeder," diye yazar Blake, yıkmanın ve üretmenin bir diyalektiğin birbirine yapışık iki yüzü olduğunu bildiği için.

Genel olarak bahçecilik, kapitalist tüketimciliğin kaba bir temellüküden (pestisitler, ağır ekipmanlar vs.) bahçeleri tam bir ekosistem şeklinde bilinçli olarak düzenlenmeye çalışan "permakültür" gibi yaratıcı "organik" müdahale tarzlarına kadar çok çeşit-

li biçimlere bürünebilir.[23] Bütün iyi bahçecilik pratikleri, birbirinden farklı maddelerin (tohum, su, iyi toprak, kompost, gübre, ışık) bir araya getirilip ekosistemin gelişmesini sağlayarak önceden varolan verili bir şeyi farklılaştırmayı kapsar. Bunun için bilinçli hazırlık ve kültür aracılığıyla taşınmış bir bilgi birikimi elzemdir. Dolayısıyla bahçecilik, tam anlamıyla gerçekleştirilmiş bir ilişkiyi de kapsayacak kadar genişletilebilen toplumsal bir süreçtir. Aslında, komün bahçeleri, daha sonra üzerinde duracağımız gibi, ekolojik bir topluma giden yolda yapılması gerekenler için mükemmel bir modeldir.

Tarihin tamamı her bahçe arazisine girer ve orada devamlı olarak gözler önüne serilir. Bu lifler insanlığın kökenine kadar uzanır ve doğamızın gerçek özünü ifşa eder: Doğaya yaratıcı bir biçimde müdahale etmektir bu öz. Neolitik devrimin hiyerarşik topluma giden yolu açmasından çok önce, insanlık doğanın kitabını okumayı ve onun üretken yolunu izlemeyi öğrenmişti. Zor bir öğrenimdi bu; ama buradan alınabilecek ders o sığ "ilk insanlar" romantikleştirmesi içinde kaybolmuştur. Zira ilk insanlar doğaya karşı her zaman saygılı değillerdi, ayrıca onlardan böyle bir şeyi de beklememiz gerekir. Örneğin, başka türlerin yanı sıra büyük bir ihtimalle mastodon neslinin tükenmesinden ilk yağmacı gruplar sorumluydu. Neden olmasın ki? İnsanın kolektif eylem ve teknoloji sayesinde elde ettiği güçler Paleolitik çağdan bu yana tekrar tekrar sapıttıysa, o zamanın koşullarında neden sapıtmasın? Bunda şaşılacak bir şey yok. Şaşılması gereken bir şey varsa, o da bu canlılardan en azından bazılarının hatalarından ders çıkarması, doğaya ihtimam göstermeyi ve ekomerkezli bir varlık biçiminin esaslarını ortaya çıkarmayı öğrenmesidir.

23. Tasmanyalı Bill Mollison'ın fikri olan permakültür, canlı çevreleri mimari ilkelerden yararlanarak ve küreselden yerele karşılıklı bağımlılığa dayalı ilişkileri gözeterek düzenlemeye çalışır. Bu yöntem sayesinde, Hindistan'ın güney bölgesi gibi belli yerlerde nesiller boyu süren ekolojik bozulmayı tersine çeviren mikro-iklimsel değişimler gerçekleştirilmiş, bazı kentsel bölgelerde ise önemli derecede yiyecek üretimi sağlanmıştır. Bkz. Mollison 1988. http://www.kenyon.edu/projects/permaculture/ adresinde bu hareketin inanılmaz derecede çok sayıdaki faaliyet alanının bir dökümünü bulabilirsiniz.

Kapitalizm öncesi, ama esasen piyasa öncesi (yani, özel mülkiyet unsurları, para ve mübadelenin tali olduğu) üretim biçimlerine baktığımızda, düşüncesizliğe olduğu kadar yaratıcılığa da dayalı olabilen her türlü ekolojik ilişkiye muktedir bir insanlık buluruz. Birçok şeyin yok olmasında ve yapılmış olan yanlış başlangıçlarda düşüncesizlik örneklerini görmek zor değil, ama yaratıcılık şu şekilde özetlenebilir: *Belli koşullar altında, insan "doğayla uyum içinde" yaşamaya muktedir olduğu gibi, çok daha önemlisi, yabancılaşmamış bir insan zekâsı da kendisi evrimleşirken bile doğanın evrimini etkileyecek güçtedir.* Bu anlamda, "doğa" dediğimiz şeyin bizatihi kendisi de bir dereceye kadar insani bir üründür, öyle ki, ekoloji ile tarih ortak köklere sahiptir. Evrim, canlıların ekosistemlerde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin aracılığıyla gerçekleşiyorsa, insanın alameti farikası olan bilinçli dönüştürme faaliyetinin de evrimsel bir kuvvet olması gerekmez mi?

Ekolojik krizle ilgili hararetli tartışmalara konu olan Amazon havzasını ele alalım. Bu dev rahimde mebzul miktarda canlı türü (bunlara son derece yararlı türlerin yanı sıra henüz keşfedilmemiş sayısız tür de dahildir) olduğu kabul edilmektedir. Bu muazzam çeşitliliğin nedeni nedir peki? Genel olarak ekolojik krize yol açacak anlamda tek bir "etkin neden" yok, ama birbirinden ayrı etkin neden örüntüleri mevcut, bunların en önemlisi de insani müdahaleyle ilgili olanı. Temel tür farklılaşması tarzı "alopatrik türleşme" (özetle, ortak gen havuzlarının, bu genlere sahip canlıların değişik ekosistem koşulları altında birbirinden ayrılıp farklı gelişim göstermeleri sonucu farklı yollara sapması) adıyla bilinir. En ünlü örnek, Darwin'in keşfettiği, Galapagos adalarındaki ispinozların başkalaşmış evrimidir. Kök türe ait farklı popülasyonlar farklı adalara göç ettiği için, popülasyonlar arası üreme sona ermiş ve farklı ada koşullarında ayrılmalar başlamış (tür faaliyetleri nedeniyle değişim daha da artmış) ve sonunda yeni türler ortaya çıkmıştır.

Sıcak ve nemli Amazon havzasının altı milyon kilometre karelik alanını kaplayan, çeşitlilik arz eden ama görece kesintisiz, uçsuz bucaksız arazi, rekombinasyon için muazzam bir gen havuzu oluşturur. Gelgelelim, arazinin kesintisizliği türleşme tasarısına karşı çalışıyormuş gibi görülebilir. Zira, büyük toprak ve habitat çeşitliliğine rağmen bu arazide, alopatrik türleşmenin "doğal" sey-

rini izlemesi için gerekli ekosistemsel farklılığa imkân tanıyacak çok az ada, dağ sırası veya geçişe izin vermeyen su kütlesi vardır. İnsanda, yağmur ormanının büyük ölçekli oluşunun akraba gen havuzlarının sürekli karışmasına neden olduğu, böylece yeni türlerin çoğalmasını engellediği kanısı oluşabilir.

Ne var ki, böyle bir kanı yeni ekosistemler yaratmaya ve onları akıcı, değişken bir yolla diğer ekosistemlerden ayırmaya muktedir bir canlıyı hesaba katmaz. Bu canlı bütün bunları yapmakla da kalmaz, kendi başına kaldığında birkaç bin yıl küçük topluluklar halinde yaşar, bunun sonucunda çok sayıda mikro-ekosistem meydana getirir.[24] Amazon'un yerli halkları yeni ekosistemler yaratmakla kalmamış, bunları bilinçli olarak (örneğin, çeşitli av hayvanlarını cezbeden farklı konfigürasyonlarda ağaçlar yetiştirerek) türlerin farklılaşmasını teşvik edecek şekilde yaratmışlardır. Ayrıca, diğer birçok Amerikan Yerlisi'nin yaptığı gibi, arazide kontrollü yangınlar çıkarmışlardır. Oranın yerlisi olmayan çaresiz işçi ve köylülerin çıkardığı ve son iki kuşak boyunca yağmur ormanlarını tahrip eden kitlesel yangınlarla hiç alakası olmayan bu yangınlar küçük ölçülerde, dikkatle gözlenen zaman ve oranlarda ve toprağın asıl sakinleri tarafından gerçekleştiriliyordu. Susanna Hecht ile Alex Cockburn'ün Kayapà yerlileri (bu yerliler en gelişkin dönemlerinde kabaca Fransa büyüklüğünde bir arazinin bakımıyla ilgileniyorlardı) konusunda söylediği gibi, yakma işlemine "yangının muhtemel yıkıcı etkilerini dengeleyecek faaliyetler eşlik ediyordu."[25] Bütün bunların sonucunda, verimlilikte somut bir artış gerçekleşti (yağmur ormanının kendine özgü koşulları göz önünde bu-

24. Bu konu temel olarak Hecht ve Cockburn'den (1990) alınmıştır. Bir başka önemli etken de, arazi parçalarını darmadağın eden, daha doğrusu birbirine katan sel baskınlarının sık sık yaşanmasıdır. Hecht ile Cockburn'ün de belirttiği gibi, insanlar sel baskınlarını takip etmiş, dolayısıyla alopatrik türleşme için yeni alanların ortaya çıkarılmasında doğayla sinerjik bir biçimde çalışmışlardı.

25. Hecht ve Cockburn 1990: 44. Yangın söndükten hemen sonra tarım çalışmalarının başlayabilmesi, ardından döngüsel çeşitlilik sağlayacak başka ürünler ekilerek zengin ve karmaşık bir ekosistemin hızla yeniden oluşturulabilmesi için, zamanlama ve ateşten önce ekim yapılması son derece önemlidir. Küllerin, vb. geridönüştümüne ve zararlıları denetim altına alırken istenen bitkilerin büyümesine olanak tanıyan "soğuk yakma" tekniğine de ayrıca büyük bir dikkat gösterilir.

lundurulduğunda bu kaçınılmaz bir şey) ve hızlı türleşmeye imkân tanıyan mikro-ekosistemler ortaya çıktı.

Burada insanlık yaptığı işle Amazon havzasına imzasını atarak yeni ve zengin bir çeşitliliğe sahip canlı biçimleri ortaya çıkarmıştır. O halde insanlar, doğuştan doğanın düşmanı olmak bir yana, doğanın bolluğuna bolluk katan bir parçası olabilirler. Gelgelelim, ekolojik açıdan yaratıcı olan bu faaliyet, insani ekolojileri, konfigürasyonları etkileşim halinde oldukları çeşitli doğal ekolojilere çok benzeyen (o ekolojilerden ayrışmış ve bölünmüş olmaktan ziyade onlarla bütün ve farklılaşmış bir insani-doğal ekosistem birliği oluşturacak derecede benzeşen) insanlarla sınırlıdır. Bu tür bir davranışın, yeryüzüne özel mülk muamelesi yapmamayı veya bu faaliyeti üstlenen emeğin özgürce farklılaşmasını (ki aynı şey demektir) gerekli kıldığı akıldan çıkarılmamalıdır. İnsan zekâsı ve bilinci ekosantrik bir biçim almayı bu tür "özgün" koşullarda öğrenmiştir. Böyle bir varlık tarzı, doğayı farklılaştıran ve tek tek her bitki türünü bilen insanlar ortaya çıkarır;[26] alopatrik türleşme için muazzam bir fırsat imkânı yaratan küçük, kolektif yönetimli topluluklarda yaşayan ve bizim tarafımızdan öğrenilmeyi bekleyen derslerle dolu o varoluşsal açıdan canlı kültürü yaratan insanları.[27]

26. Etnobotanikçi William Balée, Brezilya'nın kuzeydoğusunda yaşayan Ka'apor yerlilerinin yüz dönümlük bir arazide yetişen bitki türlerinin yüzde 97'sinin adını bildiklerini ve bunlardan yararlandıklarını göstermiştir. Bu aşırı bir oran. Ama orman halklarının çoğu (sadece Yerliler değil) bitki türlerinin yüzde 50'sini tanımakta ve bunlardan yararlanmaktadır. Aktaran Hecht ve Cockburn 1990: 59.

27. Bu varlık tarzını araştıran ve öven yazarlar Stanley Diamond (Diamond 1974) ve Pierre Clastres (Clastres 1977).

6

Sermaye ve Doğa Üzerindeki Tahakküm

Bir Kanserin Doğa Üzerindeki Etkisinin Patolojisi

Sermayenin acımasız ekoloji-yıkıcılığının kökeni nedir? Bu soruyu cevaplandırmanın yollarından biri, konuyu kesintisiz birikim temelinde işlemeye ayarlı bir ekonomiden yola çıkarak ele almaktır. Buna göre, her sermaye birimi, amiyane tabirle, "ya büyüyecek, ya ölecek"tir; aynı şekilde, her kapitalist de sürekli olarak piyasayı ve kârını genişletmenin yollarını araştırmak zorundadır, yoksa hiyerarşideki mevkiini kaybeder. Böyle bir rejimde ekonomik boyut her şeyi tüketir, sınırları hiç durmadan genişleyerek devam eden kâr arayışı sırasında doğa sürekli değer kaybeder ve sonunda kaçınılmaz bir biçimde ekolojik kriz baş gösterir.

Bu akıl yürütme kanımca geçerlidir ve sermayenin bu krizin etkin nedeni haline nasıl geldiğini anlamamız açısından zorunludur. Ne var ki, eksiktir ve sermayenin ne *olduğu* gizemini, dolayısıyla onunla ilgili olarak neler yapılması gerektiği sorununun esrarını ortadan kaldırmayı başaramaz. Örneğin, genelde kapitalizmin insan türüne içkin olduğu, bu yüzden de kaçınılmaz bir sonuç olduğu düşünülür. Durum böyleyse, o zaman insanın evrim basamağı, Olduvai Gorge'dan New York Borsası'na doğru zorunlu bir seyir izliyor demektir ve sermayenin olmadığı bir dünya tasavvur etmek, havanda su dövmekten farksızdır.

Bu genel kanıyı yok etmek için üzerinde biraz düşünmek yeterlidir. Sermaye elbette insan doğasının bir gücüllüğüdür [*potentiality*] ve ideologların onun doğal bir kaçınılmazlık olduğu yönündeki tüm iddialarına rağmen, bunun ötesinde bir şey değildir. Zira,

sermaye madem doğal bir şey, o zaman yüz binlerce yıllık bir tarih kaydının neden son 500 yıllık döneminde yer alıyor? Daha önemlisi, kendi yasalarını koyduğu her yerde neden şiddet kullanarak kabul ettirilmek durumunda kalıyor? En önemlisi, neden sürekli olarak şiddet aracılığıyla ayakta tutulması ve neden devasa bir beyin yıkama aygıtına başvurarak her kuşağa tekrar tekrar dayatılması gerekiyor? Neden çocukları kendi hallerine bırakıp da (tıpkı yiyecek, su ve barınak sağlandığında tavuk ve horoz olacağından emin olduğumuz civcivler gibi) kapitalist veya kapitalistler için çalışan işçi haline gelmelerini beklemiyoruz? Sermayenin insana içkin olduğuna inananların polisin veya kültür endüstrilerinin de ortadan kalkmasını istemeleri gerekir; istemiyorlarsa, o zaman argümanları ikiyüzlüdür.

Ama bu tür sorular sermayenin ne olduğu, neden bu yolun seçildiği ve insanların neden bir ekonomiye teslim olup her şeyden önce zenginliği düşündüğü şeklindeki soruların daha da keskinleşmesine neden olurlar sadece. Bunlar son derece pratik kaygılar. Örneğin, dünyanın ayakta kalabilmesi isteniyorsa, sanayi toplumundaki tüketim alışkanlıklarının kökten değişmesi gerektiği geniş bir kesim tarafından fark edilmiş durumda. Gelgelelim böyle bir değişim, insani ihtiyaçların temel yapısının, dolayısıyla doğadaki ikamet biçimimizin temelden değişmesi gerektiği anlamına gelir. Sermayenin insanlara bu değişikliklere direnmeyi zorla aşıladığını biliyoruz; ama ancak kötü ve yüzeysel bir analiz lafı burada keser ve bu aşılama sürecinin nasıl işlediği, nasıl ortaya çıktığı konusunda herhangi bir şey söylemez. Sermayenin ekolojik krizde oynadığı etkin nedensel rol onu doğanın düşmanı olarak tesis eder. Ama bu düşmanlığın kökleri hâlâ araştırılmayı bekliyor.

Doğaya yabancılaşmamızın özünün ne olduğu konusunda karar vermeye çalışılırken epey mürekkep harcanmıştır, ama bu çabaların pek azı gerçek anlamda açıklayıcılık değeri taşır. Örneğin, Derin Ekologlar'ın yaptığı gibi, doğayla patolojik bir ilişkiyi tanımlayan belli merkezi ve egemen fikirleri, özellikle de, bütün o muazzam giriftliğine rağmen doğayı, insan denen güneşin etrafında dönen gezegenler gibi gören "insanmerkezci" sabuklamayı teşhis etmek pekâlâ mümkündür, hatta bu gayet arzu edilebilir bir şeydir. Böyle bir boyutlandırma yapılmadan ekolojik krizle ilgili hiçbir

kavrayış tamamlanmış olmaz. Ne var ki, işin nesnel tarafıyla hiçbir bağlantı kurmadan ekolojiye zararlı bir kompleksin sadece öznel şeklinin taslağını veren ve bu kompleksin nasıl ortaya çıktığı (dolayısıyla, nasıl üstesinden gelinebileceği) konusunda hiçbir ipucu vermeyen bir boyuttan başka bir şey değildir bu. Zihinsel bir tavır bir fenomenin iç çevriminin bir kısmını açıklamaktan öteye gitmez ve bu fenomenin kökenleri ve dünyayla ilişkileri dile getirilene kadar boş ve belirsiz bir soyutlamadan ibarettir.

Aynı şekilde birçok yazar "teknoloji" ve "sanayileşme"den ekolojik krizin aktif unsurları diye söz etmeye dünden hazırdır, çünkü doğanın bu tür araçlarca kirletildiği aşikârdır. Ama bu noktada bitirmekle sadece tartışmayı yarım bırakmış olmayız, aynı zamanda kulağımızın üstüne yatmış ve siyasi açıdan oportünist bir yaklaşım sergilemiş de oluruz; zira söz konusu sanayinin ve kullandığı aletlerin sermaye birikimi araçları olduğu, bu özelliğini modern dünyanın başlangıcından beri sürdürdüğü gün gibi ortadadır.[1] Hiçbir alet, hiçbir büyük çaplı teknolojik örgütlenme kendi başına varolamaz: Sanayi ve ona içkin bütün nitelikler verili bir toplumsal örgütlenme tarzının ürünleri, onun dışavurumudurlar ve ondan ayrı düşünülemezler. Uygulamaya geçirildiğinde ekolojik krizi durdurabilecek nitelikte olan, ama birikimin gereklerine karşı işledikleri için kullanıma sokulmayan müthiş yeniliklerle doludur dünya. Aynı şey, sık sık "bilimsel olarak" bir teşrih numunesine indirgendiği belirtilen doğaya yabancılaşmamızın sorumlularından biri olarak öne çıkarılan "bilim" için de söylenebilir. Böyle bir şey olduğu doğru, ama aynı soruyu burada tekrar sormak icap ediyor: Hangi çıkarlara hizmet eden, hangi toplumsal kuvvetlerce şekillenen, hangi bilim? Doğanın tahakküm altına girmesinde yabancılaşmış bir bilim çok önemli bir rol oynar şüphesiz. Ama bu tür yabancılaşmanın bizatihi kendisinin de açıklanması gerekir; bu açıklamayı yaparken ta-

1. Marx *Kapital*'de (1967a), teknoloji ile sınai örgütlenme tarzının, elde edilen artıkdeğeri azamileştirmenin gerekleri, sermaye üretiminin olmazsa olmazları olduğunu açıkça dile getirir. Bu noktada, sanayileşmenin suçlu olduğu tezini desteklemek amacıyla genelde öne sürülen bir noktayı, yani, ekolojinin, tahminen kapitalizme muhalefet edeceğim derken sanayileşmeye tam gaz hız vermiş olan SSCB rejimi sırasında büyük oranda hasar gördüğü yönündeki iddiayı dikkate alsak iyi olur. 8. Bölüm'de bu sorunu ele alacağım.

hakkümün kökenlerine biraz daha yaklaşırız.

Bilim, teknoloji ve sanayi bugün tamamen kapitalist sisteme dahildir. Ama kapitalizm bildiğimiz haliyle dünya üzerinde birden bitivermemiştir. Belli kültür topraklarında kök salan birçok selefi vardır. Ortaya çıkan ekonomiler, belli bir öze sahip değillerdi, tıpkı bireylerin kişilikleri gibi, özgül bütünleşmeleri, bazıları ekolojiler için diğerlerinden daha ölümcül etkiler yaratmış olan bütünleşmeleri yansıtıyorlardı. Örneğin, ekolojiye zarar veren bildiğimiz kapitalizm çeşidi tümüyle Avrupa karışımlıdır, dolayısıyla baskın Hıristiyan dininden, yani son derece güçlü ve hiç de ekoloji dostu olmayan bir dünya görüşünün manevi ucundan derin bir biçimde etkilenmiştir.[2] Hıristiyanlığın doğaya yönelik tavrı kapitalizmden çok önce şekillenmiştir ve Yahudi köklerine kadar uzanır; zira Kitabı Mukaddes'in *Tekvin* bölümünde (1:26) Tanrı'nın insana "Denizin balıklarına, ve göklerin kuşlarına, ve sığırlara, ve bütün yeryüzüne ve yerde sürünen her şeye hâkim olsun" dediği söylenir; ki bu söz "Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı," (1:27) sözünde dile getirilen inançla uyumlu olmakla kalmaz, aynı zamanda bu inancın güdümü altındadır.

Dünya üzerinde başka hiçbir din, elbette kabile dinleri de buna dahil, doğayı tahakküm altına almayı kendi *Logos*'una bu kadar dolaysız bir biçimde dahil etmemiştir. Hıristiyanlık içinde bu tavra karşı müthiş bir mücadele verildiğini vurgulamak da lazım; hatta, aralarında ünlü Francis ve Avilalı Teresa'nın da bulunduğu birçok büyük aziz ve azize bu tavra karşı isyan etmeleriyle tanınır; kilisenin bizatihi kendisi de kapitalizm canavarını, daha Avrupa topraklarında yeni ortaya çıktığında zaptetmeye çalışmıştır. Dinler diyalektiktir: Tahakküm yanlısı bir tavır kadar tahakküme karşı bir itirazı da dile getirirler, zaman zaman da tahakkümden kurtulmay-

2. Bu Avrupa istisnacılığı doktrinini savunmak değildir; James Blaut ve Andre Gunder Frank (Blaut 1933; Frank 1998) kapitalist dünyaya komuta eden Avrupa'ya içkin bir deha falan olmadığını kesin bir biçimde göstererek bu doktrini tamamen yıkmıştır. Gelgelelim, modern çağın başında, Avrupa ile Çin ve Hindistan gibi daha gelişmiş devletler arasında kültürel farklılıklar vardı, Hıristiyanlığın bariz bir biçimde dahil olduğu bu farklılıkların, Batı'nın üstün erdemlerinin değil de patolojisinin, dolayısıyla sermayenin patolojisinin gelişiminde rol oynayıp oynamadığı sorusu yerinde bir sorudur.

la ilgili ifadelere de yer verirler. Ne var ki, burada belli bir kuvvetler dengesi söz konusudur ve Hıristiyanlıkta bu kuvvetler ağırlıklı olarak ekoloji karşıtı diyebileceğimiz yönde ifade edilmiştir. Bu en iyi, Hıristiyanlık tarihine damgasını vurmuş olan o müthiş beden nefretinde ve Hıristiyanlığın takıntılı bir biçimde suçluluk duygusu üzerinde yoğunlaşmasında görülür.[3]

On beşinci yüzyılda Avrupa'dan çok daha gelişmiş olan Çin ve Hindistan gibi ülkelerin toplumları dahil birçok toplum, kapitalizm çağına doğaya daha yakın bir anlayışla adım atabilirdi. Bu toplumların kapitalizme girişleri ekolojiyle dost bir kapitalizm yaratır mıydı, bilinmez. Ama şans, seyrüsefer yolları o zamanlar henüz "keşfedilmemiş" olan Amerika kıtasına kadar uzanan ticaret rüzgârları üzerinde bulunan Avrupa'dan yanaydı. Önceki gelişimi sayesinde doğayı tahakküm altına almaya yönlenen uygarlık, bildiğimiz canavara dönüştü, yani tanıdığımız anlamda kapitalist oldu, özellikle de hayatı inkâr eden katı Kalvinizm'in ortaya çıkışından sonra.[4]

Yine de bu ilişki bize, Hıristiyanlığı her şeyin sorumlusu ilan etme hakkını vermez; zira, ekolojik kriz o olmadan da tekrar ortaya çıkabilecek yapıdadır; hatta, bugünkü evresinde, sermayenin dinsel kökenlerinin neredeyse bütün izleri silinmiştir. Son tahlilde, bir dinin bizatihi kendisi de belli bir toplumun çiftdeğerli bir ürünüdür. Böylece, Hıristiyanlıkla ilgili düşünceler köken sorununu tekrar gündeme getirir ve köken araştırmasını insanın başlangıcının sisi içinde kaybolana kadar geriye taşır. Gelgelelim burada, doğanın tahakküm altına alınmasının nasıl ortaya çıktığı ve bunu neyin kapitalizme dönüştürdüğüyle ilgili son derece tutarlı (hayli hafifletilmiş ve şematik olsa da) bir imge sunabilen bir zemine ulaşmış bulunuyoruz. Bundan sonraki bölümün bu kitabın amaçlarına uyarlandığını ve konunun tam bir yorumunu ve ona bağlı olan bir-

3. DeLumeau 1990, bedensel yabancılaşma örneklerinin son derece ayrıntılı bir dökümünü yapar. Hıristiyanlıkla ilgili, burada yer alan argümanlara paralel bir görüş için bkz. Ruether 1992.

4. Needham 1954'te, Joseph Needham Çin bilimiyle ilgili yetkin araştırmalarını özetler. Kalvinizm ve kapitalizmle ilgili o ünlü tartışmayı ise buraya taşımamız mümkün değil. Elbette, bkz. Weber 1976, Tawney 1998 ve ayrıca Leiss 1972 ve Glacken 1973.

çok soruyu içermediğini söylemeye bile gerek yok sanırım. Açıklamaların, konuyu ele alış biçiminin kısalığından kaynaklanan açığı kapatıp kapatmadığına okur kendisi karar verecek.

Doğanın Toplumsal Cinsiyet Yoluyla İki Kola Ayrılması

İnsan türünün ilk haritası "erkeğe" ve "kadına" göre çizilmiş, böylece *toplumsal cinsiyet* adıyla tanınan cinsiyet biçimlenimini ortaya çıkarmıştı. Toplumsal cinsiyet, insanlık içindeki ilk ayrım çizgisidir: İnsanlığın, gerek insanlık içinde gerekse insanlık ile doğa arasında kurduğu bütün yapılar toplumsal cinsiyetin izini taşır. Bundan daha maddi bir şey yoktur (İngilizcedeki "*material*" [maddi] ve "*mother*" [anne] sözcükleri aynı kökten gelir). Cinsiyet dünyevidir, toplumsal cinsiyetler arasındaki ana ayrım çizgileri ise, dünyayı-dönüştüren emek arasında çizilmiştir. Tahakkümün başlangıcı bu matristen (bu da aynı kökten!) tahakküm başlangıçları ortaya çıkar ve sermayeden etkilenmiş olanı da dahil, geleceğe ait bütün tahakkümler, erkeğin kadın üzerindeki tahakkümünün gölgesini taşır.

Bu, siyaseten doğru davranmak adına erkek dayakçılığına soyunmak demek değildir; tahakküm tarihinin, eril cinsiyetin inşasının bu tarih içindeki rolü anlaşılmadığı sürece, tamamlanmamış kalacağını teslim etmek demektir. Bu tahakkümün kökenleri ulaşılması imkânsız bir geçmişte gömülü kalmak durumunda. Yine de, insan türüyle ilgili bilinen (ama ideolojik olarak sık sık inkâr edilen) her şey, temel noktalarını belirlemek amacıyla özetle aktardığımız ve insan doğasıyla ilgili mevcut fikirlerden yola çıkarak belirlediğimiz aşağıdaki noktaların yeniden inşasını zorunlu kılıyor:[5]

- Toplumun ilk, avcılık-toplayıcılık evresinde, ilk emek/iş farklılaşması cinsiyetle bağlantılı olarak gerçekleşti, yani erkeklerin avcılık, kadınların da toplayıcılık yapmaya (üreme işlerinin yanı sıra elbette) başlamasıyla birlikte. Üreme işinin kendisinin top-

5. Bu temanın bildiğim en etkili yorumlarından biri ve bu izahı sunarken en çok yararlandığım yapıt, Mies 1998'dir.

lumsal cinsiyet ürettiğine ve kökenlerinin, karşılıklı onayıyla, akıcı toplumsal ilişkileriyle ve kendi kaderini tayin hakkıyla halis bir farklılaşma olduğuna dikkat edin. Bu tür farklılaşmalar, bu halkların bize ulaşan kültürel kalıntılarında ve bu kalıntılardan çıkarsanan benlik-deneyimlerinin niteliğinin yeniden inşasında hâlâ görülebilmektedir: Avustralya'nın ilk halklarının "rüya zamanları"nda, gezgin ruhlarda, masallardaki düzenbaz tiplemelerinin tezahürlerinde, vb.[6]

- Bu evre, insanın tarihöncesi döneminin büyük bir bölümünü oluşturur ve hayvanların evcilleştirilmesi, tarımın kökenleri gibi insani-doğal dönüşümlerin büyük bir kısmını kapsar. Tahakküm olmasa da, ilk işbölümü, erkekleri hayat alıcılar, kadınları da hayat vericiler olarak öne çıkarmaya yol açmıştır. Ayrıca, avın ölüm aletleriyle ve genellikle başıboş gruplarca gerçekleştiriliyor olması, bu ayrımın daha da kötüye gitmesine zemin hazırlamıştı.
- Her ne kadar ortaya somut bir ilk örnek sunulamasa da varlığından emin olabileceğimiz bir olayın ara sıra meydana geldiğini varsayabiliriz. Bu olayın faili erkekti, hem de tekil bir avcı olarak değil, kolektifin bir altkümesi olarak: Bir avcı grubu veya topluluğu. Gelgelelim, iç ve dış kuvvetlere bağlı olarak uyaranı değişiyordu; dış kuvvetler örneğin, hastalık, kuraklık gibi yeni kaynak arayışını zorunlu kılan, topluluğun varoluşunu tehdit eden unsurlardı; iç kuvvetler ise, erkek grubunun psikodinamiklerinin bir sonucuydu. Her iki durumda da avın yağmaya dönüşmesi söz konusuydu; hedef yiyecek ve hayvan derisi elde etmekten ziyade artık diğer insanların üretken işgücüne el koymak, başka bir canlının hayatını almaktan ziyade insanın kendi türünün hayat verici, inşa edici gücünü almaktı.[7]
- Bu akınlar elbette komşu bir topluluktan kadın ve çocuk ele geçirmeyi içeriyordu. Üç katlı bir şiddet olduğunu varsayıyoruz: Erkekleri öldürmek veya onları saldırı altındaki toplumlarından

6. Bu varlık tarzı konusunda en iyi kılavuzum Stanley Diamond oldu (Diamond 1974).

7. Bugün, fiili toplumsal üretimin kabaca üçte ikisi kadınlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu oran, kadim avcı-toplayıcı toplumlarındaki kadınların fiili üretim çabaları konusunda da yürütülebilecek en iyi tahmin olsa gerek (Mies 1998).

sürgün etmek, ele geçirilen kadın ve çocukların kendi kaderlerini tayin haklarını kabul etmemek ve tutsaklara cinsel şiddet uygulamak.

- Bu edim insanda derin bir mutasyonun ortaya çıkması demekti. Zaman içinde bir yapı haline gelen yepyeni bir konjonktür yarattı. Birincisi, başkasının emeğini sömürme ihtimalleri ortaya çıktı; daima erkeğin kadının emeğini sömürmesi şeklinde. İkincisi, toplumsal grupların varlıklarını sürdürme güçleri de bu sömürü üzerinde temellendirildi, yine erkeğin kadını sömürmesi temelinde; bu gruplar avcı gruplarından savaşçı gruplarına, yönetici sınıftan Vatikan Meclisi (Curia), NFL (Ulusal Amerikan Futbol Ligi) Superbowl şampiyonları, şirket Yönetim Kurulları, Personel Şefleri Birliği, Politbüro gibi onların orta ve modern çeşitlemelerine, Yale'in Skull and Bones'u gibi gizli topluluklara kadar geniş bir yelpazede yer alır. Bir bakıma, tarihin başlangıcından beri bütün dünya erkek grupları tarafından yönetilmiştir. Üçüncüsü, toplumsal cinsiyetler ve köle-efendi ilişkisiyle oluşan birbirine taban tabana zıt kimlikler de bu gruplar tarafından üretildi. Dördüncüsü, şiddet (fiziksel kuvvet ile bu kuvveti yücelten kültür) çalınmış şeyleri korumak için kurumsallaşmak durumunda kaldı.
- Kadın emeğine ilk el konmasının dayattığı yapıların son derece büyük yayılma imkânları vardı. Toplumların maruz kaldığı tehlikeler listesine toplumsal şiddet de dahil oldu. Şiddet, misilleme ve/veya savunmayı davet etti ve her grup diğer gruba oranla daha fazla güç elde etmek zorunda kaldığı için, bu şiddet zamanla, genişleme dinamiklerine sahip ve gittikçe daha çok büyüyen toplumsal kümeleri tanımlar hale geldi. İktidar dürtüsü, içte liderlik ve toplumsal denetim için mücadeleye neden oldu. Burada ayrıntısını veremeyeceğimiz sayısız gelişmeden sonra Büyük Adam, Kabile Reisi, Kral, İmparator, Papa, Führer, Generalissimo ve CEO ortaya çıktı.

Bu ilkelerin çeşitli durumlarda çeşitli şekillerde uygulanabileceğini tekrar vurgulayalım. Dışa doğru yayılarak bütün insanlığı kapsayan böyle tek bir olay tasavvur etmeye de gerek yok ayrıca. Ama burada özellikle altı çizilmesi gereken bir şey varsa, o da bu

olayın mutlak bir dinamizme sahip olduğu ve insan toplumunda genetik alanındaki kadar güçlü bir mutasyona tekabül ettiğidir. İlk erkek şiddetinin rabıtasından, ele geçirilen şeyi elde tutmanın bir yolu olarak, kodlanmış mülkiyet ilişkileri doğdu: Meşruiyet kavramı da bu nedenle cebir yoluyla el koyma kavramını izler. Keza, ataerkillik kurumu, kadınları paylaşmayı sağlayan ve çocuklara sahip olmayı, onları denetim altına almayı garantileyen (tam da Büyük Adam'ın yapması gerektiği gibi tohumlarını saçıp yoluna devam eden erkek için sonu hiç gelmeyen bir ikilemdir bu) bir sistem olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamdaki mülkiyet tam olarak, elbise veya mücevher gibi kişiye sonradan eklenen bir şey değildir (gerçi, katmanlaşmış ve zengin toplumlarda, kişisel tüketim üzerindeki denetim son derece önemlidir), daha ziyade, hayatı ve hayat araçlarını üretme (ve yeniden üretme) gücüdür. Emek üzerindeki denetim uygarlığı doğurur ve bu denetim, kadınlar üzerinde zorla sağlanan denetimden ortaya çıkar.

Buradan tahakküm ile mülkiyetin daha başlangıçtan toplumsal cinsiyet sahibi olduğu sonucu çıkar.[8] Bunun anlamı, daha toplumun kuruluşu sırasında temel bir yabancılaşmanın ortaya çıktığıdır (bu yabancılaşma insani düzeyde, ekosistemsel bölünmeye karşı bir refleksti). Baskın erkek kimliği bu kazanda biçimlenmiştir. Başından beri bu kimliğin referans noktası, avcı/savaşçı grubun ilişki içinde olduğu ve tanımladığı diğer erkekleridir; bununla bağıntılı olarak uyruk haline getirilmiş kadından aynı zamanda hem sa-

8. Mies'in (1998) de belirttiği gibi, bu izah, üretici emeğin sömürüsüne merkezi rol biçmesiyle, klasik Marksizmin çerçevesi dahilindedir. Aynı zamanda, Engels'in nedene öncelik veren anlayışına bir itiraz getirir. Engels'in kanonik görüşüne göre, toplumsal üretim, deyim yerindeyse, toplumsal cinsiyet bakımından nötr bir şekilde gelişmiş, ihtiyaç fazlası toplanmaya başladıktan sonra şiddet yoluyla ona el konmuş, sınıf ve cinsiyet tahakkümüne de bu neden olmuştur. Gelgelelim, kadının üretici emeğinin şiddet yoluyla denetlenmesini ilk örselenme olarak ortaya koymak daha ikna edicidir. Engels'te (1972) mülkiyet gaspının, sonradan kuvvet sistemlerinin gelişimi sayesinde tahakküm şeklinde tarihsel bir genellemeye dönüşecek bir olaydan ziyade, doğuştan gelen saldırganlığın sonucu olduğu düşüncesi sezilir. Bunun içerimi önemlidir, zira doğuştan gelen saldırganlık, ihtiyaç fazlasının ele geçirilmesinin ardındaki motorsa, o zaman bütün Marksist proje yıkılır ve Freud'un *Uygarlık ve Huzursuzluğu*'ndaki (Freud 1931) izahına hak verir hale bile geliriz.

kınır, hem de onu tanımayı reddeder hale gelir. Saflaştırılmış bir erkek Egosu, benliğin aldığı baskın biçimi tanımlamaya başlar, bu benlik, yeni yeni palazlanan uygarlığı oluşturan katmanlı bölünme sistemine dahil olur. Öznel olarak, bu yabancılaşma bedenden ve bedenin işaret ettiği şeyden, yani doğadan gittikçe artan oranda ayrılma olarak kayda geçmeye başlar.[9]

Ardından insan ile doğal dünyalar arasında bir kutuplaşma başgösterir; insan (=entelektüel, ileriyi gören, manevi, güçlü ve aktif) kutbunu erillik, doğa (=içgüdüsel, sınırlı ve beden temelli, süreksiz, zayıf ve pasif) kutbunu da dişilik işgal eder. *Doğanın toplumsal cinsiyet yoluyla iki kola ayrılması* süreci, cinsiyetler ile insanlık ve doğa arasındaki ilişkileri şekillendirerek ekolojik krize kadar devam etmiştir.

Emeğe şiddet yoluyla ilk el konduğu dönemlerden başlayıp sermayenin doruğa çıktığı dönemlere kadar uzanan yol, mülkiyetin yerinin sağlamlaştırılmasından ve toplumun tanımlayıcı bir unsuru olarak sınıfın ortaya çıkışından geçer. Sınıf, mülkiyeti kurumlaştırır ve insani ekosistemlerin bölünmeyle tanışmalarıyla beraberce ortaya çıkar. Şiddet yoluyla el koyma tahakkümde zorunlu bir adım olsa da, hayatı üretme ve yeniden üretme konusunda tek başına yetersiz bir yöntemdir. Toplumsal ekosistemi bir arada tutmak ve kuvvetlerini belli amaçlarla yönlendirmek için ikincil tanıma biçimleri zorunlu hale gelir. Sınıf bunlardan biridir, ataerkillik yeniden üretim alanında iş görürken, sınıf da üretim alanında iş görür. Sınıf, üretim mülkiyetinin sahipliğiyle ve emek üzerindeki denetimle ilgili biçimsel düzenlemeleri kodlar. Hukukun üstünlüğü şiddetin üstünlüğü üzerine inşa edilmiştir ve şiddeti içselleştirir. Emek, özgürlüğünü yitirmiştir.

Sınıf, cinsiyet gibi fiziksel farklılık veya biyolojik plan üzerine değil, insanın üretici çekirdeğinin biçimselleştirilmesi üzerine te-

9. Burada verilen izah, erkek egemen toplumlardaki temel bir çelişkiden, yani yetişkin erkeğin tahakkümü altındaki kadının, bir zamanlar o erkeğin tümüyle bağımlı konumda olduğu ve ileride yararlanacağı bütün o güçlere henüz sahip olmadığı çocukluk döneminde annesi tarafından temsil edilmiş olması çelişkisinden gelen bir psikanalitik zenginliği içinde barındırır. Bu rabıtanın insanlık tarihi boyunca yankılandığını, arzunun diyalektiğine hakkedildiğini tahmin etmek hiç de zor değil. Bkz. Chodorow 1978; Kovel 1981; Benjamin 1988.

mellenmiştir. İnsan doğası dönüştürücü gücün özgürce kullanılmasıyla ifade edildiğine göre, sınıf, fiziksel beden içinde temellenmemiş olsa bile, insan doğasına, dolayısıyla bizatihi doğanın kendisine yönelik bir tecavüzdür. Gelgelelim, sınıf ilişkileri asla saf, su katılmamış biçimde ortaya çıkmaz, öyle olsaydı dayattıkları bölünmeler toplumu parçalardı. Bu ilişkiler varlıklarını, daha çok, daha sonra ortaya çıkıp *devlet* biçimini alacak olan kurumsal yapı içinde gömülü olarak sürdürür. Arkaik toplumdan uygarlık adını verdiğimiz şeye doğru yapılan nihai sıçrama, sınıf/devlet rabıtasının kapsamı dahilinde gerçekleşmiştir. Bildiğimiz anlamdaki tarih bununla başlar ve ilk toplumun döngüsel, farklılaşmış zamanı, sınıfın hiyerarşik zemin planına göre dönüşüme uğrar. Toplumun kendi öyküsünü kendi kendine anlatmasına olanak tanıyan denetleyici bir faili vardır artık; gelgelelim bu öykü, sınıfın kurumsallaştırılması yüzünden çatışmalarla dolu bir hal almıştır. Devletler, teknisyen kadroları aracılığıyla yazıyı dayatır; rahip kadroları aracılığıyla Hıristiyanlık gibi evrenselleştirici dinleri; yargıç ve mahkemeleri aracılığıyla yasaları; orduları aracılığıyla da şiddeti ve fethi dayatır, bunları meşrulaştırırlar. Bundan sonra her şeye çelişkinin, devletin ilk ikileminden, yani tüm toplumun üstünde yer alırken toplumun yönetici sınıflarından yana olması ikileminden doğan çelişkinin damgası vurulur.

Devletler "ilerleme" adını verdiğimiz bütün kavramları uygulamaya geçirirler. Ne var ki, aynı zamanda bütün biçimleriyle doğanın (elbette başta kadınların, ama aynı zamanda imparatorluk statüsünü kazanmış devletler tarafından dize getirilmiş diğer halkların da) tahakküm altına alınması faaliyetini de yürütürler. Köleleştirilmiş ve tahakküm altına alınmış halklar devletin alanına dahil edildikten sonra Öteki statüsünü kazanırlar: Barbarlar, ilkeller, hayvandan farksız insanlar ve zamanla (bilimin gelişmesiyle birlikte) etnik halklar ve ırklar, hepsi de insanlık içindeki çatallaşmanın "doğa" kolunda kadınlarla aynı kümede yer alırlar.

Bu tartışma, sol cenahda artık gına getirecek ölçüde tartışılmış bir konuya, "tahakküme dayalı bölünme" olarak adlandırılabilecek şeyin farklı kategorilerinin (başta da cinsiyet, sınıf, ırk, etnik ve ulusal dışlama, ekolojik krizle birlikte de tür) hangisinin öncelikli öneme sahip olduğu konusuna açıklık getirebilir. Burada neye gö-

re öncelikli diye sormamız gerekir. *Zamana* göre bir öncelikse meramımız, o zaman cinsiyet başı çeker (tarihin geçmişin yerine geçmekten ziyade onun üzerine daima bir şeyler eklediği düşünülürse, bütün diğer tahakkümlerde en azından bir iz olarak görünecektir). Eğer *varoluşsal* öneme göre bir öncelikten söz ediyorsak, o zaman, halk kitlelerinin yaşayışlarını uydurmak zorunda kaldıkları dolaysız tarihsel kuvvetler hangi kategorileri öne çıkarıyorsa öncelik onlardadır: Dolayısıyla, 1930'larda Almanya'da yaşayan bir Yahudi için antisemitizm fena halde önceliklidir, tıpkı bugün İsrail'in hâkimiyeti altında yaşayan bir Filistinli için Arap karşıtı ırkçılığın veya örneğin Afganistan'da yaşayan kadınlar için acımasız, vahim boyutlardaki cinsiyetçiliğin öncelikli olduğu gibi. *Siyasete* göre, yani hangi şeyin dönüşümünün pratik açıdan daha acil olduğuna göre yapılan bir değerlendirmede ise, öncelik, somut bir durumda aktif olan bütün kuvvetler içinde hangisinin daha önce ortaya çıktığına, ama aynı zamanda bu kuvvetlerin dağılımına göre değişir; bu konuya kitabın son bölümünde, krizin üstesinden gelme politikalarını ele alırken tekrar döneceğiz.

Gelgelelim, *etkililik* sorusundan, yani hangi bölünmenin diğerlerini harekete geçirdiği sorusundan yola çıkarsak, o zaman önceliği sınıf alır ki bunun gayet basit bir nedeni vardır: Sınıf ilişkileri bir icra ve denetim aracı olarak devleti beraberlerinde getirir ve insani ekosistemlerde ortaya çıkan bölünmeleri bizatihi devlet şekillendirip örgütler. Dolayısıyla, sınıf hem mantıksal, hem de tarihsel olarak diğer dışlama biçimlerinden ayrıdır (bu nedenle, "cinsiyetçilik", "ırkçılık" ve "türcülük"ün yanında "sınıfçılık" gibi bir şeyden söz etmememiz gerekir). Bunun nedeni, her şeyden önce sınıfın esasen insan yapımı bir kategori, mistifiye edilmiş bir biyoloji içinde dahi kökleri bulunmayan bir kategori olmasıdır. Toplumsal cinsiyet ayrımı olmayan insani bir dünya tahayyül edemeyiz (toplumsal cinsiyet üzerinden gerçekleştirilen tahakkümün olmadığı bir dünya tahayyül edebilsek de). Ama sınıfsız bir dünya pekâlâ tahayyül edilebilir (hatta, türümüzün dünya üzerindeki varoluşunun büyük bir bölümünde insani dünya böyleydi ki bütün bu aynı dönem boyunca toplumsal cinsiyet üzerinde epey gürültü kopuyordu). Tarihsel olarak, "sınıf", yaptığı fetih ve düzenlemelerle ırkları yaratan ve cinsiyet ilişkilerini şekillendiren bir devlet aygıtını da

içeren daha büyük bir yapının bir tarafına karşılık geldiği için ortaya çıkar bu fark. Bu nedenle, sınıflı toplum varolduğu, ırk baskısı altındaki bir toplum sınıfı savunan bir devletin faaliyetlerini bünyesinde barındırdığı sürece, ırkçılığın gerçek anlamda çözüme kavuşturulmasından asla söz edilemez.[10] Sınıflı toplum ve bu toplumun devleti, kadın emeğinin üst derecede sömürüsünü talep ettiği sürece cinsiyet eşitsizliğine son vermek de imkânsızdır.

Sınıflı toplum sürekli olarak toplumsal cinsiyete, ırka, etnikliğe dayalı, vb. baskılar yaratır, bunlar da kendi başlarına bir hayat sürmeye başlayıp bizatihi sınıfın kendi somut ilişkilerini derinden etkilerler. Buradan, sınıf siyasetiyle, tüm o aktif toplumsal bölünme biçimlerini hesaba katarak mücadele edilmesi gerektiği sonucu çıkar. Devlet toplumunu işlevsel kılan da bu bölünmelerin yönetimidir. Nitekim, bir sınıflı toplum içindeki herkes maruz kaldığı indirgemeler yüzünden olabileceği şey olamasa da, bu çeşitli indirgemeler tarihin tabakalaşmış büyük rejimleri halinde bir araya getirilebilirler (şu kişi korkunç bir savaşçı olur, bu kişi rutinden hoşlanan bir memur, öteki uysal bir terzi, vb., sermayenin günümüzdeki kişileşmiş hallerine ve sanayi liderlerine böyle böyle ulaşılır). Bir sınıflı toplum ne kadar işlevsel olsa da, içerdiği ekolojik şiddetin derinliği, tarihi ileri götüren temel bir antagonizmayı teminat altına alır. Tarih, sınıflı toplumun tarihi*dir* – çünkü, bu kadar güçlü bir bölünme, ne kadar yumuşatılırsa yumuşatılsın, ille de su yüzüne çıkarak direnişi ("sınıf mücadelesi"ni) körükler ve birbiri ardına iktidarların ortaya çıkmasına yol açar. Sınıf ilişkisini gizemli hale sokmanın sonu yoktur (dinin varlığını sadece bu amaç için sürdürür hale geldiğini düşünmek veya televizyonda polisi yücelten bir şovu seyretmek bile bunu anlamak için kâfidir); ve eğer insanın doğasına karşı bir saygımız varsa, bir kişinin yaşamsal kuvvetinin başka birinin yaşamsal kuvvetini zenginleştirmek adına çalınmasına yol açacak kadar köklü bir antagonizmanın öyle bir çırpıda ortadan kalkmayacağını anlamamız gerekir.

Devlet, yönetici sınıf toplumun parçalanmasına neden olmayacak şekilde yoluna devam edebilsin diye bu çatışmayı yönetmek üzere öne çıkan şeydir. Sayısız şekillerde ortaya çıkan sınıf çeliş-

10. Bkz. Kovel 1984.

kisiyle baş etmek, devletin faaliyet alanı dahilindedir – ordular kurup bunları fetihlerde kullanır (böylece ataerkil ve şiddet içeren değerleri güçlendirir), mülkiyeti kurala bağlar, mülkiyet ilişkilerini ihlal edenleri cezalandırmak ve oyunu kuralına göre oynayanlar arasındaki sözleşmeleri düzenlemek için gerekli yasaları uygulamaya sokar, bu yasaları takviye etmek için polisi, mahkemeleri ve hapishaneleri kurumsallaştırır, gençlerin eğitiminde veya farklı cinsiyetler arası evliliklerde nelerin uygun ve doğru olduğunu saptar, Tanrı'nın kulları için koyduğu kuralları onaylayan dinleri kurar, bilim ve eğitimi kurumsallaştırır – özetle, sınıf yapısını düzenler ve sağlamlaştırır ve tarihin akışının seçkinlerin lehinde sürmesini sağlar. Devlet, sınıfı olduğu kadar ataerkilliği de kurumsallaştırır, böylece doğanın toplumsal cinsiyet yoluyla iki kola ayrılması için gerekli toplumsal zemini muhafaza eder. Ayrıca, modern devletin aynı zamanda *ulus*-devlet olduğu düşünülürse, devlet bir halkın üzerinde yaşadığı toprağa bağlılığını bir meşruiyet kaynağı olarak kullanır, böylece doğa tarihini bütünlük ve bütünleşmişlik mitlerinin içine katar. Doğa üzerindeki tahakkümün bütün veçheleri aslında, devletin toplumu bir arada tutmak için kullandığı araçların yardımıyla bu kumaşın dokusuna dahil edilmiştir, ki buradan, bu anlatıya tutarlılık kazandırmak ve ondaki bir şeyleri değiştirmek için devlete ve onun sınıf yapısını korumak konusundaki nihai bağımlılığına eğilmemiz gerektiği sonucu çıkar. Bir sonraki bölümde ele alacağımız gibi, bütün bunlar, günümüzdeki ekolojiyle ilgili mücadelelerin açımlanmasında temel bir rol oynayacaktır.

Sermayenin Yükselişi

Kapitalizm, ancak devletle özdeşleştirilmeye başladığında, bizatihi devletin kendisi haline geldiğinde, zafer kazanmıştır. (Braudel 1977: 64)

Sınıf ilişkileri insanları yaşamsal güçlerinden ayırır. Sermaye daha da ileri gider: Yaşamsal gücümüzü kendinden ayırır ve çifte bir yabancılaşma dayatır. Bunun meydana geldiği arena emek piyasasıdır, meydana gelmesini sağlayan araç ise, insan aklının en tuhaf, en ilginç tertibi olan paradır.

Amiyane tabiriyle, dünya paranın üzerinde döner. Ne var ki, paranın gizemi gittikçe daha çok artan, ama gerçekte hepsi de bir-

birine bağlı üç veçhesi vardır.[11] En basit, en eskisi olduğu kadar en rasyonel olan ilk veçhesi, *bir mübadele ve ticaret aracı* olarak paradır. "Rasyonel" dedik, çünkü malların birbiriyle kıyaslanmasına olanak tanıyan bağımsız bir unsur olmadan ekonomik faaliyet, hatta toplumun bizatihi kendisi taş devrinde kalmaya mahkûmdur. Bu seviyede, para-işlevi hammaddelerin, üretim aletlerinin ve bitmiş malların çeşitli kaynaklardan bir araya getirilmesini sağlayarak daha geniş bir insani ilişkiyi mümkün kılar.

Paranın bildiğimiz ikinci veçhesi, *metalığı*'dır; onun satın alınabilir, mübadele edilebilir, daha da önemlisi, biriktirilebilir olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında, büyükbaş hayvanlar[12] gibi mübadele edilebilir mallar veya deniz kabuğu şeklindeki bilinen somutlaştırmalarından başlayıp daha sonra sürekli artan derecelerde soyutlaştırmalarla metal sikke ve çeşit çeşit banknotlar haline gelişine ve bugün, dijital çağda, küreselleşmiş dünyayı elektronik rakamlar sağanağı halinde kaplamasına kadar süren bir para tarihinden söz edilebilir. Paranın bu veçhelerini incelemeye kalkarsak konumuzdan uzaklaşırız. Gelgelelim, bunlardan biri, yani paranın soyutlaşma eğilimi, bizi paranın üçüncü ve en şaşırtıcı, konumuzla da en alakalı veçhesine götürdüğü için çok önemlidir.

Sistemimize doğanın düşmanı olarak yerleşen şey, paranın *değer deposu* olma özelliğidir. Kavranması son derece güç, ama uygarlık için bir o kadar zorunlu olan değer kavramı, iktidarın patolojisine açılan bir penceredir. Paranın söz konusu olduğu yerde değer, mübadele işlevinin bir soyutlamasıdır: Böylece, bir malın başka bir malla mübadelesi özelinden "genel anlamda mübadele edilebilirliğe" ulaşırız. Ama değer aynı zamanda mübadele edilebilirliğin arzuyla çakışmasıdır. Değer, insanın ihtiyacının doğaya (aynı zamanda insani doğa ile benliğin niteliklerine) yansıtılmasıdır. Asıl dünyayla sabit bağları olmayan alternatif, parasallaştırılmış bir dünyanın kurulmasıdır.[13] Dolayısıyla, her ne kadar değeri icat eden

11. Marx'ın bu fikirleri nasıl geliştirdiğiyle ilgili nitelikli bir çalışma için bkz. Rosdolsky 1977'de (s. 109-66).

12. İngilizcede parasal, nakdi anlamına gelen "pecuniary" sözcüğü, büyükbaş hayvan anlamına gelen Latince *pecus* sözcüğünden türetilmiştir.

13. Yani, yaşamak için ona ihtiyacım olmasından ötürü havaya değer verebilirim, ama vermeyebilirim de. Hava söz konusu olduğunda beyin sapı "Ben"in,

mahluk doğada olsa da doğada değer yoktur. Georg Simmel'in parayla ilgili o muhteşem çalışmasında ortaya koyduğu gibi:

> Doğal fenomenlerin hepsi, şeylerin değerinden hiç söz etmeden tümüyle tanımlanabilir; değer biçilen şeylerin gerçeklikte sık sık ortaya çıkıp çıkmaması veya hiç çıkmaması da değer verme ölçeğimizin anlamlı oluşunu hiçbir şekilde etkilemez... Gerçek bir psikolojik oluşum olarak değer verme, doğal dünyanın bir parçasıdır; ama değer vermeden kastettiğimiz şey, onun kavramsal anlamı, bu dünyadan bağımsız bir şeydir; onun bir parçası değildir, daha ziyade, belli bir nirengi noktasından görüldüğü şekliyle bütün dünyadır.[14]

Farklı değer evrenleri vardır ve bunların hepsi de ekonomiyle ilgili değildir. Bebek memeye değer verir, çocuk oyuncak bebeklerine, Buda tefekküre, ekoloji merkezli bir zihniyete sahip biri biyosfere, fetişist yüksek topuklu ayakkabılara vs. Ayrıca, her soyutlama da kötü değildir, öyle olsaydı, matematiği veya Marx'ın emeği özgürleştirmek adına değer kavramını geliştirirken yaptığı soyutlamayı suç saymamız gerekirdi. En verimli bilimlerde gördüğümüz üzere, tekrar duyumsal-somut olana dönen farklılaşmış bir yol bulunduğu veya "saf" matematikteki gibi soyutlamalar dış dünya paranteze alınarak yapıldığı sürece, soyutlamalar (ve de nicelikler) patolojik olmak zorunda değildir. Yani, matematikçi soyutlamalarını gerçeklikle karıştırmaz (tabii psikotik değilse ya da öyle olsa bile, gerçekliği soyutlamalarının hâkimiyetine bırakmasını önleyecek araçlardan yoksun değilse). Duyumsal dünyayı değer elde etme amacıyla soyutlamaya dönüştüren sermaye için aynı şey söz konusu değildir. Duyumsal dünya duyumsal, yani ekosistemsel olmayı sürdürdüğü için, bu dönüştürme büyük çaplı bir bölünme haline gelir ve yeni bir tahakküm düzenine yol açar.

Üretilen her şey bir amaca hizmet eder ve bir ihtiyacı karşılar, bu ihtiyaç önemsiz, yıkıcı veya gerçekle alakasız olsa da. Nitekim, bütün yapılmış nesnelere, karşıladıkları ihtiyaçlara göre, başka bir

yani benliğin taleplerini kaale almaz ve solunuma devam eder. Gelgelelim, ret içinde yaşadığımız anlar olduğunu gösteren sayısız örnek mevcuttur. On dokuzuncu yüzyıl uygarlığın kriz halinde olduğunu gün geçtikçe daha açık olarak gözler önüne sererken Hegelci rasyonalizmin çöküşünü temsil eden bu durum Kierkegaard, Nietzsche ve Dostoyevski'nin kafalarını çok meşgul etmiştir.

14. Simmel 1978: 60.

deyişle, yararlarına uygun bir değer yapışır. Yapılmış şeyler için *kullanım değeri*, emek ile doğanın birleşmesini temsil eder ve insani doğa ile genel doğa arasındaki sınırı işgal eder. İnsani doğa, hayal gücünün işin içine katılmasını gerektirdiği için, öznel ve muhayyel bir boyut (bu iyi bir battaniyenin verdiği keyif de olabilir, şarabın tadı da, bir tohumda saklı duran hayatın ortaya çıkacağı beklentisi de vs.) taşımayan tek bir kullanım değeri dahi yoktur.

Kullanım değeri esasen somuttur; dünyanın diğer veçhelerine, hatta diğer kullanım değerlerine göre duyusal ve entelektüel farklılıklara sahip *niteliksel* bir işlevdir. Niteliksel olduğu için, farklılaştırmanın farklı unsurların birbirlerini tanıyabilmelerine, birbirleriyle bağ ve ilişki kurabilmelerine olanak tanıyan asli özelliğini içinde barındırır. Kullanım değerleri, yabancılaşmış varlık tarzlarını ifade ettiklerinde biçimleri bozulabilir (televizyon programlarında ifade edilen kullanım değerleri veya sahte ihtiyaçlar yansıtan metalar –spor araçları, light bira, moda dergileri, tabancalar vs.– için fazla söze ne hacet). Ama somut oldukları için tekrar yenilenebilirler de, tıpkı "kullanılmış" bir eşyanın tamir edilebildiği veya parlatılabildiği gibi. Ekolojik krizin tamir edilmesi tam da böyle bir yenilemeyi gerektirir.

Kullanım değerlerinin hepsi de metalarla bağlantılı değildir. Gelgelelim, her metanın bir kullanım değeri vardır, zira bir yararı olmadığı sürece hiç kimse hiçbir şeyi satın almaz veya yararı olmayan bir şeyi hiçbir şeyle mübadele etmek istemez.[15] Ama, bütün metalarda görülen mübadele edilebilirlik durumundan dolayı, metaların başka tür bir değeri daha vardır: *mübadele değeri*. Burada, kullanım değeriyle taban tabana zıt bir biçimde, duyusal ve somut olan daha baştan elenir. Mübadele edilebilirliğin nişanı olarak elde tutulan tek şey niceliktir: Şu x malı birçok y malıyla mübadele edilebilir, o da birçok z malıyla mübadele edilebilir vs. bu böyle uzar gider. Her somut nitelik bu zinciri kırar; rakam kâfidir ve para o ra-

15. Özel olabildiği gibi (örneğin dostlar arasında) paylaşılmaya da müsait olan gündüz düşleri bu bakımdan yararlıdır. Ama maddi bir nesne içine yerleşmedikleri sürece ekonomiye dahil olamazlar. O durumda bile mübadele değerine sahip olmaları gerekmez – örneğin, bir armağan ekonomisinde veya başka bir somut malla takas edildikleri veya sırf kişisel tatmin için hayal edildikleri yerlerde olduğu gibi.

kamın cisimleşmesi haline gelir. Dolayısıyla para temelde niceliktir, ki nicelik onun kullanım değeri haline gelir. Tekrar Simmel'e dönelim: "Paranın niceliği onun niteliğidir. Para, somut ve sonu gelmez çeşitlilikteki amaçların tarafsız aracından başka bir şey olmadığı için, bizi ilgilendirdiği kadarıyla, tek önemli belirlenimi niceliğidir. Para söz konusu olduğunda, ne ve nasıl diye sormayız, kaça diye sorarız."[16]

Evrende paranın eşi benzeri yoktur. Kullanım değerleri doğanın katılımını talep eder, ama mübadele değerleri doğayı nicelleştirerek oluşturulur. Kapitalizmde olduğu gibi, değer işlevi toplum sahnesinin ortasına ilerlediğinde, niceliğin niteliğin üstüne çıkması, bu ilişkilere kötücüllük potansiyeli kazandırır. Duyusal ve somut olanın bu şekilde kaybedilmesi sırasında, soyutlama işlevi iktidarın sabuklamalarına terk edilir. Tam da doğa, sınır ve karşılıklı ilişkileriyle, yani ekosistemleriyle birlikte uzaklaştırılmış olduğu için, değer işlevinde artık iç sınır diye bir şey kalmaz. Çaba harcamadan genişleyebilir. Saf nicelik, dış dünyadan tamamen bağımsız bir biçimde sonsuza kadar çoğalabilir, ama nicelik kullanan mahluk tümüyle o dünyada kalacaktır. Bu değer işlevini kendi kendine yaratan mahlukta, geleneksel tahakküm tarzlarından devralınmış bir güç istemi varsa, bu istem de sonsuza kadar devam edebilir.

Bu süreç içinde tanıma imkânları paramparça olur. Simmel iki veçheye dikkati çeker: Değer vermenin insanda, yani "doğal dünyanın bir parçası"nda meydana geldiğine ve bunun kendi başına bir dünya olmayıp "belli bir nirengi noktasından görüldüğü şekliyle bütün dünya" olduğuna. Para şeklinde soyutlama, değerin biçimsel olarak birbirinden ayrı bu iki parçasının kendi ayrı yollarında hareket etmelerine neden olur (ve bu her iki yolu içinde ihtiva eden mahluk, *Homo economicus*, yani kapitalizmin kişileşmiş hali, kendi içinde bölünmüş ve dünyadan kopmuştur). Dolayısıyla, ekonomide öne çıkan değer, aynı zamanda doğadan farklılaşmamızı bir bölme rejimine, yani kendi kendine süren ekolojik bozulma düzenine dönüştüren güzergâhtır.

Sermayenin, ekonomik sistemin kadim bir parçası olmaktan çıkıp kapitalizm tarafından yeniden üretilen, dünyayı yiyip bitiren

16. Simmel 1978: 259.

bir canavara dönüşmesi, değer işlevinin emeğin bizatihi kendisine bağlanmasından sonra gerçekleşir. Bunun gerçekleşebilmesi için, öncesinde emeği olduğu kadar paranın tarihini de etkileyen çok sayıda gelişmenin yaşanması zorunluydu.

Kapitalizmin bilinen haliyle ortaya çıkmasından çok önce, yönetenler paranın gücünü takdir etmiş ve onu kitlelere yamamıştı, ama kitlelerin bu zokayı yutmaya hiç de istekli olmadıkları ortaya çıkmıştı. Adam Smith'in insan türünde doğal bir mübadele, trampa ve değiş tokuş eğiliminin içkin olduğunu (başka bir deyişle, kapitalizmin insan doğasının bir parçası olduğunu) savunan ideolojik anlayışının aksine paranın kullanımı, açık bir şekilde sonradan kazanılmış, hatta sık sık zorla benimsetilmek durumunda kalınan bir alışkanlıktı. Kapitalizmin beşiği olması dolayısıyla özel bir ilgiyi hak ettiğini bildiğimiz Avrupa konusunda Alexander Murray, birinci binyılda meydana gelen ve paraya aşina olmamak bir yana, ona karşı direnmiş olan bir toplumun, çarkları her geçen gün parayla daha fazla yağlanan bir topluma dönüştüğü bir dönüm noktasına dikkati çeker.[17] Karolenj döneminde, sikkeler, mübadele değeriyle hiç işi olmayan bir matrise yukarıdan dahil edilmişti ve bu sikkeler esasen ikinci işlevlerine göre, yani diğerleriyle birlikte mübadeleye girecek bir meta muamelesi görüyorlardı. Birçok sikke eritilip külçe haline getirilmiş, kimi doğrudan yoksullara verilmiş, kimiyle süs eşyası ve ayin kadehi yapılmıştı; bunlardan bazıları, arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan çeşitli ambarlarda hâlâ kullanılmamış vaziyette bulunmaktadır. "Karanlık Çağ" halkının mübadelenin görkemine nail olması için kırbaçlama gibi cezaların devreye girmesi gerekmişti. Murray, paranın "tuhaf ve şaibeli" bir şey olarak karşılandığını söyler ve bundan "ruhsal ataleti" sorumlu tutar. Ama bence söz konusu atalet, değerin tuhaf işlevinde içkin olan enkazın sezilmesinin ürünüydü; bir süre Katolik Kilisesi'nin de paylaştığı, paranın ortak yaşam dünyalarının bütünlüğünü bozacak bir hançer

17. Murray 1978. Buna karşılık İslami toplum (Çin, Hindistan ve diğerleriyle birlikte) paranın kullanımına bayağı aşinaydı ve bu konuda Haçlı Seferleri'ne kadar Avrupa'nın gerisinde kalmamıştı. Dünyanın yüzyıllar sonra kapitalizme hâkim olacak olan bölgesinin, yani Avrupa'nın o dönemlerdeki geriliği çarpıcıdır. Paranın o zamanlar bir çeşit tabuyu veya yasak bir arzuyu temsil ettiği pekâlâ ileri sürülebilir.

haline gelebileceği önsezisinin sonucuydu. Ne olursa olsun, ortaçağ monetarizminin ekonomik faaliyeti en sonunda hızlandırdığı ve kapitalizme kapı araladığı şüphesiz. Para, mübadeleyi hızlandırmakla kendi değerini yükseltmiş, tamahkârlığı artırmış, tefeciliğe neden olmuş ve kendi birikimi için talep yaratmıştı. Paranın üretimi birden artmıştı; böylece 900 yılında İngiltere'nin on olan darphane sayısı yüz yıl sonra 70'e çıkmış, insanların ilk kez antik çağlarda karşılaştığı bankacılık Avrupa'ya 1171'de Venedik Bankası'nın kurulmasıyla birlikte girmişti.

Ticaretin, banka işlevlerinin ve kentselliğin genişleyip merkezi hale gelmesi rasyonelleşmeyi ve teknolojik ilerlemeyi beslemişti. Avrupa'nın ilk bankasının Venedik'te kurulmuş olmasından da anlaşılacağı üzere, sürecin bu tarafı Akdeniz, daha çok da İtalyan şehir devletlerinde ilerlemişti. Venedik'in yanı sıra Cenova ve Floransa, maliyenin ilk tezahürlerinin önde gelen merkezleri haline gelmişlerdi. Daha sonra, Portekiz ve İspanya'nın yaptığı, (Cenevizli Columbus tarafından başlatılmış olan) Batı Yarıküre yağmaları finans kapitale nema sağlamış, bu da, on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar Asya'daki maliye merkezlerinin gerisinde kalmış olan Avrupa'nın yavaş yavaş hegemonya kazanmasına olanak tanımıştı.[18]

Emek ilişkisi ise en ileri düzeyde Kuzey Avrupa'da, özellikle İngiltere'deki tarımsal dönüşümler sayesinde gelişti. Burada, Marx'ın işçinin üretim araçlarından (pre-kapitalist toplumda toprak, genel olarak ise doğa anlamına geliyordu) ayrılması olarak söz ettiği şey kritik etken haline geldi. Bununla ilgili yazdığı birçok özetten birinde Marx şöyle der:

> Ücretli emeğin ön şartlarından ve sermayenin tarihsel koşullarından biri serbest emek ve serbest emeğin, parayı yeniden üretip onu değerlere dönüştürmek, para tarafından zevk için kullanım değeri olarak değil para için kullanım değeri olarak tüketilmek üzere para ile mübadele edilmesidir. Bir başka ön şart da, serbest emeğin kendini gerçekleştirmesini sağlayacak nesnel araçlardan –emeğin araç ve malzemelerinden– ayrılmasıdır. Bu her şeyden önce işçinin toprağından, onun doğal laboratuvarı işlevi gören toprağından ayrılması anlamına gelir... işçinin kendi emeğinin nesnel koşullarıyla ilişkisi, sahiplik ilişkisidir: Bu, emeğin maddi ön şartlarıyla oluşturduğu doğal birliktir. [Bu koşullar altında] kişi kendisi ile kendi ger-

18. Arrighi 1994; Frank 1998.

çeklik koşullarının sahibi, onların efendisi olarak ilişki kurar. Aynı şey, bireyin diğerleriyle olan ilişkisinde de geçerlidir.[19]

İşçinin üretim araçlarından ayrılması, cebir yoluyla el koymayı gerektirmiştir.[20] Amerika kıtasından Avrupa'ya altın ve gümüş külçelerin gelmeye başladığı on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren mülksüzleşme oranı hızla artmaya başladı. Ayrılma en sistemli şekilde İngiltere'de, ortak yerlerin, yani ortak kullanılan toprakların etrafının çitlerle çevrilmesi biçiminde gerçekleşti; kapitalizmin gelişinin bir önkoşulu olarak Avrupa'nın başka yerlerinde de gerçekleşti; "Yeni Dünya" ve Afrika'nın her yerinde gerçekleşti, büyük kapitalist girişimler ve köle ticareti palazlansın diye milyonlarca insan mülksüzleşti; bugün de gerçekleşmeye devam ediyor, kamuya ait bahçe ve parkların istimlak edilmesi şeklinde New York şehrinde veya köylülerin birikimin gerekleri karşısında yaya kaldıkları her yerde, örneğin, NAFTA'nın ucuz mısır ithal ederek köylüleri *ejido*'lardan[21] çıkıp *maquiladoralar*'a veya sınır ötesine gitmeye mecbur ettiği Meksika'da ve, aynı zamanda dünyanın küreselleşme karşısında savunmasız olan yarısında. İnsanların üretim araçlarından ve komünal miraslarından koparılmaları mülkiyet kavramının biçimini değiştirir ve kapitalist üretim tarzının toplumsal temelini yaratır; sermaye yaşam dünyalarına nüfuz ederken sürekli yeniden üretilen bir harekettir bu. Bu anlamda ayrılmanın iki veçhesi vardır: Üretenlerin kendi hayatlarının temellüklerinden fiziksel ve yasal tedbirlerle uzaklaştırılmaları; ve bunun yanı sıra, işçi ile imal ettiği ürün, yapılan işin yöntemi, diğer işçilerle olan ilişkileri (daha geniş anlamda, bütün toplumsal ilişkiler), son olarak da kendi insani doğaları arasındaki yabancılaşma. Yabancılaşmış emeğin dört katlı anlamını Marx ilk felsefi yazılarında tasvir etmiştir; daha sonra, *Kapital*'in olgun sentezi içinde, bunu daha da geliştirerek ünlü meta fetişizmi kavramına, yani değer-odaklı üretimin imal edilen şeylerin doğasını gizemli hale nasıl getirdiği, böylece çılgınca bir yabancılaşma içinde metaların nasıl kişi, kişilerin şey muamelesi gördüğünü ortaya koyan bir içgörüye dönüştürmüştür.[22]

19. Marx 1964: 67. 20. Bkz. özellikle Polanyi 1957.

21. 1919 ile 1920 arasındaki dönemde Devrim sayesinde elde edilmiş bir kazanım olan *ejido*'lar NAFTA'nın şiddetli saldırılarına maruz kalmıştır.

Ayrılma/yabancılaşma/bölünme sermayenin temel hareketidir. Köylülerin mallarının müsadere edilmesinde görülür bu hareket, ama teknolojinin değeri-yayma sürecine hizmet eden üstün yeteneklerinin doğanın tahakkümüne son rötuşlarını yaptığı sanayi sisteminde de güçlü bir biçimde görülür. Sanayi Devrimi, bireyin insani emeğinin makineyle bütünleşmesi ve gittikçe daha büyük bir ölçekte onunla eşgüdümlü hale getirilmesi gerektiği için, iş disiplinini de beraberinde getirdi. Nasıl ki, erken ortaçağ dönemi insanları paranın mantığını kabule zorlandılarsa, erken modern dönem insanları da sınırlı birikim zamanı mantığını kabule zorlanmıştır. Ücretler ancak katı bir çizgisel zamansallık şeması içine konduklarında, işgücünün mübadele değerini hesaplamanın veya ondan çıkarılan artıkdeğeri ölçmenin tek yolu soyut bir zaman aralığı olduğu sürece, sermayeye dönüştürülebilirler. Bu hesaplama için, saat biçimine bürünmüş bir teknoloji, onun yanında da yeni toplumsallaşma tarzları ve bunların hepsini bir arada tutup bütün düzeni Tanrı'nın gözünde haklı çıkaracak dini ve ahlaki bir kültür gerekliydi.[23]

Bu nedenle bilim, teknoloji ve sanayi, hepsi bir araya toplandı ve sermayenin himayesi altında onun bölme güçlerini ifade etmeye başladılar. İlk evresinde, sermaye ile doğanın cinsiyetçi bir biçimde iki kola ayrılması arasındaki iç bağlantı, cadı avı çılgınlığının yol açtığı kan gölünde ve Francis Bacon gibi bilim ideologlarının görüşlerinde çarpıcı bir biçimde gözler önüne serilmişti. Sistem olgunlaştıkça, ekolojiye zarar verici gizli güçleri sanayileşmenin himayesi altında öne çıkacaktı.[24]

O halde, sanayileşme, bağımsız bir kuvvet değildir, sermayenin selameti adına doğayı döven çekiçtir. Tomruk sanayii ormanları tahrip eder; sanayi haline gelmiş balıkçılık balık yuvalarını tahrip

22. Marx 1978b; Sheasby 1997. 23. Thompson 1967.

24. Cadı avı çılgınlığı, kadın cinsine karşı girişilmiş, tarihte örneğine başka hiçbir uygarlıkta rastlanmayan türden bir saldırıydı. Bu saldırı kısmen, "pagan" dinlerini, yani Hıristiyan ataerkisinin önünde duran toprak-ve-kadın-merkezli dinleri bastırmak amacıyla, özellikle de o zamanlar daha rüşeym halinde olan erkek egemen bir tıp kurumunun kurulması adına kadın şifacılar ile doğal sağaltımcıların defedilmesi amacıyla gerçekleştirilmişti. Bkz. Ehrenreich ve English 1974. Bacon'ın bilimi fallusun bir icrası (dolayısıyla, Doğa Ana'nın tecavüzü) haline getirmesi, Carolyn Merchant'ın çığır açıcı kitabı *The Death of Nature*'da

eder; sanayi haline gelmiş kimya canavar gıdalar yaratır; fosil yakıtların sanayide kullanılması sera etkisi yaratır vs. – bunların hepsi de değeri-yayma adına yapılır. En önemlisi de, sanayi düzeninin teknik temelli üretimi, genişlemiş bir enerji arzı talep eder; amaca en uygun adaylarsa kömür, doğalgaz ve petroldür. Bu tür yakıtlar geçmişteki ekolojik faaliyetlerin ürünüdür: Canlıların yüz milyonlarca yıl güneş ışığıyla tepkimeye girerek ürettiği kimyasal bağların sayısız artığı şimdi sanayi toplumunun araçlarını işletmek amacıyla kullanılan ısı enerjisine dönüştürülmektedir. Fosil yakıtlardan üretilmiş plastik çerçöp satın almak için alışveriş merkezine arabayla her gidiş geliş, sayısız ekolojik düzeni bozarak ısıya ve zararlı dumanlara dönüştürür. Bir yerlerde, sanayi dünyasının bir gün içinde on bin yıla tekabül eden biyo-ekolojik faaliyeti tükettiğini okumuştum; bu yaklaşık bire 3.000.000 ila 4.000.000'luk bir oran. Bu israf ve ona bağlı olarak her türlü maddenin doğaya atılması yüzünden, toplumsal üretimin bünyesinde mevcut olan entropik potansiyeller, ekolojik dengesizlik düzeyini sürekli artırır. Entropik bozulmanın şaşırtıcı hızı ancak yakın zamanlarda fark edilir hale geldi, zira dünya bozulmanın etkilerini tamponlamayı başarabilecek büyüklükteydi, ta ki son otuz yıla kadar; ondan sonra sürekli artan bir üretim seviyesinin yanında birçok tıkanmayla karşılaşmaya başladık.

Ayrılma fenomeni, ekolojik bozulmanın çekirdek hareketini ifade eder, zira fiziksel ve toplumsal anlamdaki ayrılma ontolojik anlamdaki bölünmeye karşılık gelir. Bölünme, ekosistemlerin unsurlarının ayrılmaları sürecini yeni Bütünler oluşturacak bir etkileşim içine girmeye başladıkları noktaya kadar (başka bir deyişle, ekosistemleri oluşturan diyalektiğin parçalandığı noktaya kadar) götürür. Buradan, ekolojik krizin, sermayenin makro-ekonomik et-

(Merchant 1980) incelenmektedir. Bilimsel ilerlemenin kapitalizmin ayrılmaz bir parçası olduğu şeklindeki tanımlamada Bacon'ın büyük rol oynadığını da belirtmek gerek – ayrıca, her iki gelişmenin de aynı madalyonun iki yüzü olduğu düşünülürse, Bacon aynı zamanda, 1660'ın Royal Society'sinin, yani devlet destekli ilk araştırma enstitüsünün, Merchant'ın sözleriyle, "esin kaynağı" (s. 160) olduğu da unutulmamalı. O halde, sanayi kapitalizmini doğuran bilimsel devrimleri örgütleyen ve bunu doğanın toplumsal cinsiyet yoluyla iki kola ayrılması anlayışı içinde kapsamlı bir biçimde gerçekleştiren kurum devletin ta kendisiydi.

kilerinin tezahüründen ibaret olmadığı, aynı zamanda kapitalist yabancılaşmanın ekosfere kadar uzandığını ortaya çıkardığı sonucuna ulaşırız. Bu yabancılaşma ve sistemin bütün yapısı sermaye ile emek arasındaki ilişkide temellendiğinden, buradan ekolojik kriz ile sermayenin emek sömürüsünün aynı fenomenin iki veçhesi olduğu sonucu da çıkar.

Bunun tarihsel matrisi, oluşum halindeki yönetim sınıfına mensup kişiler, emeği mübadele değeri sistemine tabi kılıp emekçilerin doğayı dönüştürme güçlerini ücret karşılığı satılan bir metaya dönüştürdükleri sırada oluştu. Bir kişinin çalışma kapasitesinin ona eşdeğer bir para karşılığında piyasada satılması şeklindeki ücret ilişkisi, kapitalizmden çok daha eskidir; ne ortaya çıkan kapitalist piyasalar içindeki tek emek biçimiydi,[25] ne de, söylemeye bile gerek yok, ortaya çıktığı her durumda ille de kötü bir şeydir. Ama bizatihi sermayeyi de üreten araçlara genellenmesi, insanın manzarasını kalıcı olarak ekoloji karşıtı yönde değiştirir.

Siyasi, ekonomik, yasal ve kültürel koşullar nihayet, insanları emek piyasalarının bereketli ovalarında ücretli işçilere dönüştüren, kendi kendine genişleyen bir makine halinde bir araya getirildikten sonra, kapitalizm dört başı mamur bir sisteme dönüştü. Bu yolda birçok viraj vardı, ama en keskin olanı, sermayedarlardan oluşan sınıfın çeşitli burjuva devrimleri sırasında devletin denetimini ele geçirmesiydi. Ondan sonra devletin yukarıda sözü edilen bütün işlevleri sermayenin amaçlarına dahil edildi. Üretimin amacı değerin birikimi haline geldi, kullanım değerleri mübadele değerlerine tabi oldu, artıkdeğer üretimi, ekonominin alfa ve omegası oldu ve ekolojik ilişkiler, karşılıklı farklarından soyutlanarak parçalandı. Artan toplumsal cinsiyet sömürüsü en son, neoliberal-küreselleşmiş evresinde, metropolde yaşayan üst sınıfa mensup kadınların burjuva düzeni içinde önemli kazanımlar elde etmesine rağmen, büyük insan kitleleri için kural haline gelmiştir. Irkçı ve etnik hizipleşme, kapitalizmin *telosu* olan mutlak atomlaşma ile yan yana, ona karşı

25. Kapitalizmin ilk gelişim döneminin rezil özelliklerinden kölelik bugün de devam etmektedir, hatta tırmanışa geçmiştir. Ama kölelik esnek emek piyasaları yaratmaktan acizdir ve tüketim ânını kısıtlar. O nedenle, tıpkı ücretli emek gibi, kölelik de kapitalizm içinde genelleştirilemez.

bir savunma yolu olarak gelişmiştir. Her yerde farklılıklar (zenginlik, statü, değerle ilgili farklılıklar) artarak homojenleşme tabakasının üzerini kaplayan bir tabaka oluşturmuştur. Türdaşların birbirini tanımaması toplumun ayrılmaz parçası haline gelmiş, bu yüzden toplum nihilizme kaymaya başlamıştır. İnsan doğası kendinden ayrı hale gelmiş ve eskiden mantıksal bir gücüllükten ibaret olan şey tarihsel bir gerçekliğe dönüşmüş, bunun mantıksal sonucu olarak da dünya değer rejimine tümüyle tabi olmuştur.

Felsefe Arası

Bu bölüm birkaç uzun nottan başka bir şey olmayacak aslında, çünkü bu konu kitap uzunluğunda bir açıklamayı hak ediyor, onu tamamen görmezden de gelemezdik, zira bu da argümanı bir arada tutan birçok bağın açıkta kalmasına neden olurdu. Aslında buraya kadar böyle açık açık söylemesek de zaman zaman felsefi tartışmalar araya girdi; burada, kapitalizmi nasıl dönüştürürüz sorusuna geçmeden önce konuyu toparlamak için biraz daha fazla şey söyleyeceğiz.

Avustralyalı eko-felsefeci Arran Gare, uygarlığın girdiği bir çeşit "yanlış sapak" kavramı geliştirmiştir; salt madde dünyasının üzerinde daha yüksek bir varlık alanı koyutlanması bu sapağın tezahürlerinden biridir. Bunu doğa üzerindeki tahakkümün felsefi refleksi olarak adlandırabiliriz; bunun Hıristiyanlığın beşiğinde önce Yeni Platonculuk şeklini almış olması, böyle bir fikrin kendini tarihsel özgüllüklere göre yeniden üretmiş olması kadar önemli değildir bizim için. Hıristiyanlığın bedenden kaçışına neden olan mutasyondu bu; bu mutasyon dolayısıyla sermayeye doğru giden hattın çizilmesini sağlayan bir soyutlamaya yer açılmıştı. Gare'in izahından açıkça anlaşıldığına göre, bu tavrı destekleyenler, düşünceyi birçok gayri dini kisveyle de zehirlemişlerdir; örneğin, doğanın biçimleyiciliğini dikkate almayarak maddeye ölü bir şey muamelesi eden *mekanik maddecilik* veya kapitalist rekabeti doğallaştıran, onu hayatın köklü bir ilkesi olarak gören *Sosyal Darwincilik* gibi.[26]

26. Gare 1996a.

Fikirleri maddi çıkarlara indirmek saçma olsa da (çünkü maddi çıkarlar fikirler içerir ve fikirlerce şekillendirilirler), bütün düşünme edimlerini konjonktürel kabul etmek zorunludur, zira hiçbir felsefeci dünyayı onun içine fırlatıldığı haliyle anlamlandırmaya çalışmaktan başka bir şey yapmaz. Her düşünür bir konuma sahiptir ve konum alır, ki felsefeleri zorunlu olarak konumlarının bir dışavurumudur. Yeni Platonculuktan önce, özler fikrini ilk kez ayrıntılı bir biçimde ele almış olan Platonculuk vardı; ve biz Platon'u, düşüncelerinin ardında, felsefecileri yönetici yapma, bu arada sıradan insanları, sınıf ilişkilerini soyut ilkeler halinde sıkıştıran, bunu yaparken de bu ilkeleri propaganda aracılığıyla gizemli hale getiren güçlü bir devlete tabi kılma itkilerinin bulunduğunu fark edebilecek kadar iyi tanıyoruz. O halde, nerede salt gerçekliğin üzerinde "yüksek bir gerçeklik" koyutlanıyorsa, bunu yapan düşünürün aklının bir köşesinde, kendisinin (söylemek bile gereksiz) yöneticilerin tarafında olduğu bir sınıf sistemi kurma niyeti bulunduğunu düşünebiliriz. Bu Platon için de geçerlidir, yakın zamanlarda da geliştirdiği ontolojiyi, açıkça ortada olan Nazizminden ayıramayacağımız (daha da önemlisi, ayırmamamız gereken) ünlü Martin Heidegger için de.[27]

Heidegger çok önemli, zira düşünceleri, özellikle de, işi etkin neden kavramını itham etmeye vardırdığı teknoloji eleştirisiyle ilgili olanları, derin ekologlar tarafından çok ciddiye alınmaktadır.[28] Şunları soruyor Heidegger: Etkin neden kavramının bizatihi kendisi teknolojik tahakküme eşlik etmiyor mu? Bu nedenle doğaya karşı yabancılaşmayı, nihayetinde ekolojik krizi sürekli hale getirmiyor mu? Heidegger'e göre, etkin neden, bizim iddia ettiğimiz gibi, araçsal nedenden çok da ayrı bir şey değildir, esasen büyük harfle yazılması gereken araçsallığın ta kendisidir.

Niye, der Heidegger, "etkiye, yani bitmiş [ürüne] neden olan" ve "bütün nedensellikler için bir standart" haline gelen, ama aynı

27. Manevi/felsefi sistemler ile tarihsel yapılarla ilgili tartışma için bkz. Kovel 1998b.

28. Heidegger 1977. Bu bölümdeki bütün alıntılar bu metindendir [Biz de esasen Doğan Özlem'in çevirisinden yararlandık – ç.n.] Ayrıca bkz. Zimmerman 1994.

zamanda Aristoteles'in diğer nedenlerini (*causa materialis*, yani, bir şeyi meydana getiren madde; *causa formalis*, yani, o şeyin aldığı şekil veya biçim; ve *causa finalis*, yani, o şeyin gözettiği erek) safdışı bırakan bir "*causa efficiens*", yani etkin neden, aramak niye? Otantik teknolojik tavır nedenselliğin hiçbir veçhesine ayrıcalık tanımaz, onların dördünü de "başka şeyleri ortaya çıkarmanın, biri diğerinden ayrı olmayan yolları" olarak görür. Başka bir deyişle, Heidegger, neden ile sonuç arasında, dünyanın arkasında durup onu hareket ettiren bir çeşit yarı tanrı gibi görülen etkin neden kavramının varsaydığından çok daha yakın ve çizgisel olmayan bir ilişki olduğunu varsayar.

Bu fikir, ayin kadehi yapılan bir gümüş külçeden yola çıkılarak geliştirilir. "Borçluluk", "ele almak" ve "bir araya getirmek" gibi terimler kullanan Heidegger, alet kullanan insanın, yeni varlık "öneçıkarma" [*bringing-forth*], yani *poiesis* konusunda nasıl sorumluluk üstlenebileceğini aktarır. Daha sonraki döneminde (bu makalesi 1950'lerin başlarında önce bir konferans metni olarak hazırlanmıştı) Heidegger varlığın hakikatini bir "mevcudiyet-kazanış" [*presencing*] olarak görür; dolayısıyla, "Bir şeyin mevcut olmayışın ötesine geçip mevcudiyet kazandığı her vesile *poiesis*'tir, öneçıkarmadır." O halde Heidegger, teknoloji karşıtı olmak şöyle dursun, teknolojiyi, ideal anlamda, "varlık haline geçme"nin [*coming into being*] ilksel biçimi olarak, yani insanın gerçeğe bir katkısı olarak görür; bunun, doğanın meydana getirme özelliğiyle, yani, onun "bir çiçeğin çiçek açması" gibi "bir şeyin kendisinden hareketle ortaya çıkması" anlamındaki *physis*'iyle beraber anılması gerekir.

Öne-çıkarma, dört nedensellik tarzını bir araya getirir, dolayısıyla gizini-açma, yani mevcudiyet kazandırma, teknolojinin en yüksek tarzıdır. Heidegger, sözcüğün Yunancadaki anlamından yola çıkarak bu anlamı *techne* sözcüğüyle karşılar ve tekniğin gerçekliğe yaklaşımını "zihin sanatları ve güzel sanatlar" başlığı altına yerleştirir.

Bir ev veya gemi inşa eden veya ayin kadehi yapan herkes, vesile-olmanın dört tarzı gereği, öne-çıkarılmış-durumda-olan-şeyin gizini-açar. Bu gizini-açma, geminin veya evin görünümü ve maddesini, tamamlanmış olarak tasarlanan bitmiş şeyi göz önünde bulundurarak önceden bir araya getirir ve bu bir araya getirmeden yararlanarak o şeyin inşasının

yöntemini belirler. Dolayısıyla, *techne*'de belirleyici olan şey, ne yapmakta ne manipüle etmekte ne de araç kullanımmdadır, daha önce sözü edilen gizini-açmadadır. *Techne*, imal etmekten dolayı değil, gizini-açmaktan dolayı bir öne-çıkmadır. (s. 295)

Yabancılaşmamıza neden olan koşullar altında işler bu şekilde yürümemiştir: "Modern teknolojiye baştan aşağı hâkim olan gizini-açma, kendini *poiesis* anlamında bir öne-çıkma şeklinde göstermez." Buradaki gizini-açma "doğadan, çıkarılıp depolanabilecek bir enerji tedarik etmesini istemek gibi makul olmayan bir talepte bulunan... bir meydan okumadır." Yeryüzü artık bir kaynak deposuna indirgenir; bu da hem madencilik, hem de tarım pratiğinin değerini düşürür. Bu, "en az harcamayla en yüksek mahsül elde etmeyi" hedefleyen bir "çabuklaştırma"dır. "Burada bir garabet söz konusu" sözündeki "garabet" sözcüğünü açıklarken Heidegger, meydan okumanın yanı sıra bir dizi başka ontolojik terim ortaya koyar: "Saldırmak", "emretmek" ve "el-altında-duran" (bu, "her şeyin yedekte beklemesinin, her an el altında olmasının, yani bir sonraki emre kadar orada bulunmasının emredildiği" bir çeşit *hipostasis*'dir).

Heidegger bu eleştiriyi "çerçevelemek" [*Ge-stell*] teriminde bütünleştirir. Modern teknolojinin fizik bilimine bağımlı oluşuna karşılık gelen bu terim, daha derinde varlığın modernitenin manevi bakımdan iç kapatıcı koşulları altında donuk ve kısıtlı bir durumda olduğunu ima eder. Heidegger, bu teknik varlık tarzında içkin olan birçok fenomeni bu noktadan türetir, Tanrı'nm salt *causa efficiens*'e indirgenmesinden, "insanoğlunun" kendine yabancılaşmasına kadar. "Bu düzenleme hâkim olduğu her yerde her türlü gizini-açma olasılığını dışlar." Böylece, çerçeveleyici teknoloji hegemonyacı bir hal alır ve hakikat imkânının kendisi yok olup gider.

Ama Heidegger makalesini iyimser bir havada sona erdirir: Çerçevelemenin yarattığı tehlikenin ortasında gelişen "koruyucu bir güç" vardır. Zira, teknolojinin göbeğinde bir "ihsan" da vardır, bu da kurtarıcı bir güç olarak düşünülebilir. Nasıl? "Bu ortaya çıkan şeyi zihinde tartarak" ve hatırlarken ona "nezaret ederek". Bu şekilde, bir araç olarak teknolojinin ötesine geçebiliriz, ama "insani faaliyetlerle" değil, "tefekküre dalarak": "Bütün koruyucu gücün, tehlikede olan güçten daha yüksek bir öze sahip olduğunu, aynı zamanda onunla yakın benzerlikler taşıdığını düşünebiliriz."

Heidegger, özellikle sanatsal bir boyutun artırılması çağrısında bulunur, ama bu çağrısı sadece estetik amaçlar içermez, onun sevgili Yunanlılarında olduğu gibi, ortaya çıkarma amacını da içerir: "Tehlikeye ne kadar yaklaşırsak, koruyucu güce giden yollar o kadar parlar ve biz de o kadar sorgulayıcı hale geliriz. Zira düşünce için, sorgulamak imandan gelir" (s. 317).

Biz de onun dediğini yapıp Heidegger'i sorgulayalım. Evrensellik sorunuyla başlayalım. Heidegger çapında bir düşünürün, yirminci yüzyıl felsefesinin parlak isimlerinden birinin, insanda saygı uyandırması için, *bütün* insanlığın tarafında olması gerekir diye bir düşünce beliriyor kafalarda. O da zaten böyle yaptığını iddia ediyor, söyleminin özne ve nesnesi olarak ikide bir "insanoğlu"na göndermede bulunması bu anlama geliyorsa tabii; örnek: "Adına gerçek dediğimiz şeyin el-altında-durma şeklinde ortaya çıkarılmasını sağlayan o zorlu saldırıyı kim gerçekleştiriyor? Elbette ki insanoğlu. İnsanoğlu böyle bir gizini-açma işini yapmaya ne kadar muktedirdir?" (s. 299). Bunu şu şekilde tercüme edebiliriz: Ekolojik krize neden olan, teknolojiyle kurulmuş bu patolojik ilişkinin faili kimdir? Bunun cevabı kendi içinde saklıdır... insan. Gelgelelim, Heidegger'in sorgulanması bu noktada başlayabilir. Zira, teknolojinin bozulmasının failinin farklılaşmamış bir "insan" kategorisi olduğunu söylemek, ekolojik krizle hesaplaşmanın son derece şüpheli bir yoludur.

Bu "insanoğlu" kimdir? Mantıksal olarak, ya birileri ya da herkestir, eğer herkes ise, o zaman ya farklılaşmamış bir kitle olarak hepimizdir ya da bir çeşit iç ilişki (daha önce de sözünü ettiğimiz gibi, ataerki veya sınıf gibi bir hiyerarşi: başka bir deyişle, toplumsal dünyanın bir eklemlenmesi) içindeki hepimiz.

Eklemlenme görüşü, krizle ilgili etkili bir kavrayışa açılır. Ama Heidegger bu görüşü seçmez, zira o insanlığın gerçek karakterini dile getirmek yerine, onu eşit derecede yetersiz iki kısma ayırır. Belirgin bir biçimde farklılaşmamış bir "insan" kavramından söz eder; gelgelelim, somut ve pratik olarak sadece Kuzey Avrupalı seçkinlerden bahsediyordur. Heidegger gerçekten de belli insanlar adına konuşur, ama bu, söyleminin ruhuna ve kullandığı dilin yüce soyutluğuna mutlak anlamda zarar vereceği için, yanlış bir biçimde evrenselleştirilmiş bir öznenin belirsiz alanına çıkar konuşurken.

Heidegger'in sadece Kuzey Avrupa'nın egemen sınıflarına hitap ettiğini nereden biliyoruz? Bu makalesini yazdığı sıralarda kaçamak bir tavırla geçiştirildiği halde asla inkâr edilmeyen kişisel geçmişi meselesinden dolayı biliyoruz. Genç Heidegger, felsefi sentezlerin gerçek mücadelelerin bir yansıması olduğunun ve felsefeci bu mücadelelere katılmadığı sürece bu sentezlerin tamama ermeyeceğinin gayet farkındaydı. Bu ruhla, modern toplumun hastalığını iyileştirmeye yönelik felsefi projesini Nasyonal Sosyalizm'le birleştirdi; zira ona göre Nasyonal Sosyalist Partisi Almanya'da iktidarı ele geçirerek bu hastalığı iyileştirebilecek güçteydi.[29] Heidegger'in Nazi kariyeri, yirminci yüzyılın en büyük entelektüel skandallarından biridir ve bunun ayıbının onun sonraki düşüncelerine, belli bir özlü söz düşkünlüğü şeklinde katkıda bulunduğu şüphesiz; Heidegger'in bu düşkünlüğünü yakınen gözlemlediğimiz denemelerinde eksiltili deyimler, uydurma terimler ve sahici olacağım diye antik dillerin derinliklerinde yapılan kazılar herhangi bir özgül dönüştürme programının dile getirilmesine gerek olmadığı yanılsamasını besler. Oysa Nazizm, hiçbir şey değildiyse bile özgül bir projeydi. Üçüncü Reich için başka ne söylenirse söylensin, kesin olan bir şey var, o da onun ilkelerinin altına kim imza attıysa (Heidegger parti üyesiydi) radikal bir ırkçı dünya görüşüne sahip olduğunu teyit etmiş demektir, ki bu konuda başrolü şüphesiz Kuzey Avrupalı seçkinler oynamıştır.

Heidegger'in kriz için özgül bir fail tanımlamayı nasıl reddettiğini bu metinden (her ne kadar metnin mantığı aksini talep etse de) doğrudan görebiliriz; ayrıca, etkin neden sorununu niçin nahoş karşıladığını da, zira bu metodoloji, doğru bir biçimde kullanıldığında, Heidegger'in o korkunç tarafgirliğini açığa çıkarırdı. Böylece Heidegger, gümüş ayin kadehinin yapımında dışavurulan giziniaçmadan heyecanla söz ederken, zanaatkârlığı aşağılamış olan tarihi örtbas eder (veya tanımlandığı şekliyle zanaatkârlığın manevi bağlantılarını). Zira hâlâ ayin kadehi yapan var mı? Barbie bebeklerini, metil izosiyaniti, pahalı spor ayakkabılarını veya misket bombalarını yapanlardan neden söz edilmesin (ve açlık çekmeye, sağlık sigortalarından olmaya veya evlerinin ipotek ödemelerini

29. Farias 1989.

yapamayacak hale düşmeye bayılmıyorlarsa, böyle bir şeyi yapmaktan onları kim alıkoyabilir)? Yaptıkları işin gerçek koşulları, *techne*'lerinin bozulmasına etki eden unsurlar değil midir?

Heidegger, başka bir yerde, "bugün artık ticari odun üreten sanayinin emri altında olduğu", dolayısıyla "selülozun sipariş edilebilirliğine tabi olduğu" için "orman yolunda büyükbabasının bir zamanlar yürüdüğü gibi yürümeyen" bir "ormancı"dan söz eder. Evet, iyi söylüyor, hoş söylüyor da, sözü niçin "sanayi"nin (sahip olduğu "sanayileşme" özünden dolayı değil, ağaçları selüloza indirgeyen sermaye tanrısına hizmet etmeye ayarlı olduğu için) nedensel amil olma özelliğine getirmiyor? Bunun üzerinde sadece metaforik anlamda da konuşulmamalı: Yani bu sanayi denilen şey nedir? Bunda, kapitalist sistemin büyük güçlerini kişiliklerinde temsil eden gerçek insanların da payı var, ki bu insanların da bundan, tıpkı Union Carbide'ın yöneticilerinin Bhopal'den sorumlu tutulması gerektiği gibi ahlaken, siyaseten ve yasal olarak sorumlu tutulmaları gerekir.

Benzer düşüncelerin, Heidegger'in çöküşlerine kederlendiği köylüler (aynı kâr güdüsünün tecavüzüne maruz kaldıkları için dünyanın dört bir yanında çöken ve çökmeye devam eden köylüler) için de geçerli olduğunu görürüz. Tabii, aynı şey Heidegger'in en önemli içgörülerinden biri, yani dünyada "doğadan, çıkarılıp depolanabilecek bir enerji tedarik etmesini istemek gibi makul olmayan bir talepte bulunan" aktif bir şeyin işbaşında olduğu fikri için de geçerlidir. Bu şey, Athena gibi, babasının başından mı ortaya çıkıyor? Yoksa, ancak sermayenin korkunç gücüyle anlaşılabilir olan devasa bir dönüşümün bir ürünü mü? Kökendeki bir yabancılaşmanın, gerçek dünyadan hiçbir aracının dahli olmadan kendi kendine dal budak salması mı? Durum böyleyse, o zaman borsa, petrol boru hattı, kredi kartı, polis ve ordu gibi söz konusu birçok aracı simulakrasının varlığına bir açıklama getirilmesi gerekir.

Bir kişi böyle bir sonuca işaret eden bütün uygun çıkarımlarda bulunuyor, ama bunları adlı adınca dile getirmeyi reddediyorsa, o zaman o kişi meseleyi mistifiye ediyor ve bütün mistifikasyonlarda olduğu gibi, statükoyu destekliyor demektir. Heidegger'in teknoloji eleştirisinin sermaye sistemine de pekâlâ uygulanabilir olması, ama bu bariz kerteye asla ulaşmaması çarpıcıdır. Bunu der-

ken, eleştirisinin siyasi iktisattan alınan sıradan içgörülerin ötesine geçtiğini inkâr ediyor değiliz. Heidegger'in içgörüleri, kendisinin de amaçladığı gibi, kapsamlıdır: Neyin yanlış olduğu, bu yanlışı düzeltmek için neler yapılması gerektiği konusundaki görüşlerimizi, ekolojik krizle ilgili hiçbir siyasi iktisadın yapamadığı kadar geliştirir. Ama salt kapsamlı olan bu içgörüler, ulaşılmaz ve anlamsız bir derinlikte yüzer. Dahası, kötü amaçlar için kullanılabilir niteliktedirler. Heidegger üzerinde durmamızın sebebi sadece seçkin bir felsefeci olması değildir, daha çok, onun söz konusu makalesinde yaptığı gibi akıl yürütmelerin sık sık kötü amaçlara alet olmasıdır. Dolayısıyla, "ekoloji" söyleminin arkasında bir faşizm hayaleti pusuda bekliyor olabilir. Bu konuya III. Kısım'da tekrar döneceğiz.

Felsefe, siyasi iktisadın alanını genişleten aktif bir kuvvet olabilir, olmalıdır da. O nedenle, o öncelikli ekosistemleri tekrar bütünleştirme amacına sahip metodolojik bir ilke koyutlamak zorunluymuş gibi geliyor bana. Sermaye dünyasının bölünmeyi izleyen arazlarca nasıl delik deşik olduğunu, ekosistemsel bütünleşmişliğin farklılaşmaya nasıl son derece bağımlı olduğunu gördük. Buradan, bölünmenin üstesinden (pratikte olduğu kadar düşüncede de) farklılaşma sayesinde gelmemiz gerektiği sonucu çıkar. Dolayısıyla, farklılaşma kavramını kapsayan bir yönteme ihtiyacımız vardır.

Bunun için gerekli bazı koşulları hatırlayalım. Farklılaşmış bir ilişki, bir ekosistemin unsurlarının, birbirlerinin bütünlüklerine ve bütünleşmişliklerine saygı gösterdikleri bir karşılıklı tanıma süreci içinde bir araya getirildikleri bir ilişkidir. Burada açıklanmaya muhtaç üç terim mevcut. Unsurların birbirinden farklı, ama bir ilişkiye girebilecek kabiliyette olduğu kabul edilir; bu ilişkiye girmek, bir failin özgül faaliyetini gerektirir; ve son olarak, karşılıklı tanıma, farklılıktaki-özdeşliğe/aynılığa delalet eder: Kendilikler [*entities*] varlıkları neyse odur, ama bu varlık ötekiyle olan ilişkide tanımlanır. Bu durumda, farklı fikirleri bir araya getirmekten ve farklılaşmış üretimin bahçecilik gibi diğer veçhelerinde gördüğümüz üzere, onları içlerindeki hayat kendisini bölünmez bir bütünün oluşumu gibi dışavuracak şekilde bir arada tutmaktan söz ediyoruz.

Üzerinde biraz düşününce, burada bizim genelde *diyalektik* olarak tanımlanan bir süreçten söz ettiğimiz anlaşılacaktır. Soyumuzun bir parça Eski Yunanlılara da uzandığını iddia edebileceğimiz

için, felsefeninin bu öncülerine göre diyalektiğin, tartışmak amacıyla ve hakikate ulaşmak kaygısıyla farklı görüş açılarının bir araya getirilmesi anlamına geldiğini hatırlayabiliriz.[30] Diyalektik salt bir çoğulculuk değildi, safi bireysel akıl veya egonun kökten yetersizliğine ve farklı görüş açıları arasında gizli ilişkiler olduğuna ilişkin bir bilinçti. Diyalektik, aklın hem sınırlarını, hem de güçlerini tanır: Yani, doğanın, en iyi ihtimalle sezgisel olarak idrak edilebilen ulaşılmaz tarafları yüzünden ve insanın ayırma ve birleştirme "diyalektiği"ne sahip kişiliğinin tuhaflıklarından dolayı bilgimizin sınırlı olduğunu... ama hayal gücünün görünür kılma, verili olanın ötesini görme ve gerçek olanı dönüştürme yeteneği sayesinde aynı zamanda güçlü olduğumuzu bilir. Dolayısıyla, pratik olarak diyalektik, zihinleri diyalojik bir açık söyleşi ruhu içinde birleştirmektir – bu sürecin gerçekleştirilmesi için birbirleriyle bağlantı içindeki üreticilerden meydana gelen özgür bir toplumun, yani başta sınıf, toplumsal cinsiyet veya ırk tahakkümü tarafından dayatılan bölünmeler olmak üzere her türlü bölünme biçiminin ötesinde duran bir toplumun ortaya çıkması gerekir. Bu olmazsa, madun konuma itilmiş olanların dehası kurur gider, efendilerin mantığı ise iktidar tarafından ölümcül derecede yozlaştırılır.

Pratik olarak diyalektiğin yanı sıra mantık olarak, yani teori olarak diyalektik sorunu da var, ki burada üzerinde pek duramayacağız; bunun pratiğin, onunla temasını sürdüren bir soyutlaması (yani pratikten farklılaşmış ama ondan ayrılmamış) olması gerektiğini söylemekle yetineceğiz. Burada temel diyalektik kategorisi, aynı zamanda hem kendisi olan hem de olmayan şey olarak *olumsuzlama*'dır. Aynı şekilde, diyalektik pratiği de yönlendirebilecek kabiliyette olmalıdır, hem de öyle yönlendirmelidir ki, diyalektiğin gerçekleştirilmesinde, teori pratik, pratik de teorik haline gelsin (genelde *praksis* adıyla bilinen durumdur bu).[31]

30. Kovel 1998a.

31. Çağdaş Marksistler içinde Raya Dunayevskaya, teori ile praksisi birleştirmek için felsefi bir uğrağın gerekliliği fikrinin en sadık savunucularındandır. En büyük başarısı, Marx'ı Hegel'in *Mantık Bilimi*'ne (Hegel 1969) yeniden bağlamasıdır. Bkz. Dunayevskaya 1973, 2000.

Son olarak, bu feci sıkış tıkış izahın bir bölümünde de "doğanın diyalektiği"ni sorgulamamız gerekiyor.[32] Bir kere, böyle bir kavramın salt varlıktan ziyade onun üzerinde yer alan "yüksek bir gerçekliğe" ayrıcalık tanıyamayacağı, zira, böyle bir şeyin ekosistemsel bölünmeyi büyütüp bir metafizik haline getireceği açıktır. Diyalektik kavramı, doğanın biçimleyiciliğinde temellenmiştir; diyalektiğin, doğanın biçimleyiciliğinin insan zihninin kesafeti içinde kırılmış hali, doğanın akışının, onun yokluk-ve mevcudiyet-kazanışının kelimelere dökülmüş hali olduğu söylenebilir. Nasıl ki farklılaşmış ekosistemler hayat meydana getiriyorlarsa, diyalektik de insan yaratıcılığının yeridir. Ama diyalektik mantığın yasalarını şu iki nedenle doğaya yansıtmayız: Bu yasalar insani pratikten soyutlama yoluyla elde edilmişlerdir ve insanın pratik faaliyeti, düşünce faaliyeti de dahil, evrenin nihai faaliyetlerinin çok uzağında gerçekleşir. Bilim evrenin bu faaliyetlerini öğrenmeye ne kadar yakınlaşırsa yakınlaşsın, insani pratiğin kozmozdan veya madde ve enerjinin sırrına erişilmez taneciklerinden işine geldiği gibi yararlanması mümkün değildir – olsa olsa onların görkemi karşısında huşu duyar.

Doğaya karşı ekolojik açıdan rasyonel bir tavır geliştirmenin ön şartı, doğanın bizden kat be kat üstün olduğunu ve bizim pratiğimize indirgenemeyecek, kendine özgü bir değeri olduğunu kabul etmektir. Doğadan farklılaşmayı böyle başarırız. Pratiği ekolojik açıdan (veya, aynı şey olduğunu anladığımıza göre, diyalektik açıdan) dönüştürme sorununu işte bu ışık altında ele alacağız.

Kapitalizmin Reforme Edilebilirliği Üzerine

Şimdi dünyanın her yerini kaplamış olan canavar, değer ile tahakküm altındaki emeğin birleşmesinden doğmuştu. Değerden gerçekliğin nicelleştirilmesi doğdu, onunla birlikte de ekosistemsel bütünleşmişlik için esas olan farklılaşmış tanıma yitirildi; tahakküm altındaki emektense bu buzlu sularda yüzebilen bir çeşit benlik ortaya çıktı. Buradan yola çıkarak, kapitalizme bir "ego rejimi" denebilir, yani kapitalizmin himayesi altında, bir çeşit yabancılaşmış

32. Engels'in ünlü yapıtından alınma; bkz. Engels 1940.

bir benlik, sermayenin yeniden üretim tarzı olarak ortaya çıkar anlamında. Bu benlik salt gururlu değildir ("egoist"in sıradan yananlamındaki gibi), daha ziyade, bir taraftan doğanın üzerindeki tahakkümü içeren, diğer taraftan sermayenin yeniden üretimini güvence altına alan ilişkilerin bütünüdür. Bu ego, ilk cinsiyetçi tahakkümün massedilip kârlılık ve benliğin azamileştirilmesi olarak rasyonalize edilmesinden çok sonra ortaya çıkan saflaştırılmış eril ilkenin (uygun "iktidar-kadınlarının" da bu dansa katılmalarına izin veren) son versiyonudur. Saf bir bölünme ve tanımama kültürüdür: Yani, kendini, doğanın ötekiliğini ve ötekilerin doğasını tanımama kültürü. Önceki tartışmanın bağlamında bu, salt bireysel ve yalıtılmış ego-olarak-zihnin hâkim bir ilke haline terfi etmesidir.[33]

Sermaye egosal ilişkiler üretir, bu ilişkiler de sermayeyi yeniden üretir. Kapitalist düzenin yalıtılmış benlikleri sermayenin kişileşmiş halleri olmayı seçebilir veya kendilerine zorla bu roller yüklenmiş olabilir. Her iki durumda da, her şeye kadir doların bütün deneyimlere (dünyadaki her şeye, bütün diğer kişilere ve benlik ile dünyası arasındaki her şeye: Zira her şey ancak parasallaşma içinde ve parasallaşma yoluyla varolabilmektedir) sızıyor olması onları bu tanımama örüntüsüne mahkûm eder. Bu yapı, rekabet basili ile acımasız benlik-azamileşmesi için ideal bir kültür ortamı sunar. "Önemi olan" her şey para demek olduğu için, tuhaf bir kalpsizlik, türleri, koca bir kıtayı (yani Afrika'yı) veya halkın, artıkdeğerin büyük yürüyüşüne çok az katkıda bulunan veya onun önünde engel oluşturduğu düşünülen uygunsuz altkümelerini (yani siyahi şehirli erkekleri) kolayca kurban eden sert ve soğuk bir soyutlama damgasını vurur kapitalistlere. Değerin varlığı, samimi dostane duyguları veya şefkati perdeler, onların yerine kâr hesabını koyar. Hiç bu kadar gayri şahsi bir soykırım uygulanmamıştır. Naziler kurbanlarını ırkçı bandoların çaldığı davullar eşliğinde öldürürlermiş; küresel sermaye için ise kayıplar istenmeyen zorunluluklardır.

33. Bu terimin elbette birçok psikolojik içerimleri var; en ünlüsü, egonun "id"i veya dünyanın "şeylik"ini, yani doğayı tanımamasının sermayenin psikolojik bir refleksi olarak görülmek yerine ona normallik statüsünün verildiği Freud'un üçe bölünmüş ruh tanımlamasıdır. Burada egoyu ontolojik bir şey olarak, yani varlık açısından görürüz, ruhun değil. Konuyla ilgili diğer kaynaklar: Kovel 1981; 1998b; ayrıca Lichtman 1982; Wolfenstein 1993.

Her şeyi sermayenin büyüsü altına alan değer-terimi, üretimden tüketime, sonra da tersine işleyen bir çeşit birikim çarkının dönmesini sağlar; atıl sermaye kütlesi büyüdükçe bu çark daha da hızlanır ve kendi kuvvet alanını yaratır, tıpkı dönen bir mıknatısın elektrik alanı yaratması gibi. Bu fenomenin sistemin reforme edilebilirliği üzerinde önemli içerimleri vardır. Sermaye son derece hayaletimsi bir şey olduğu ve gerçek doğasını ideolojik olarak gizemli hale sokmakta çok başarılı olduğu için, dikkatleri sürekli olarak ekolojik istikrarsızlığın fiili kaynağı yerine bu kaynağı faaliyete geçiren araçlara çevirmede başarılı olur. Gelgelelim asıl sorun, küresel olarak biriken sermaye *kütlesinin tamamı*, onun yanı sıra da sermayenin dolaşım hızı ve buna destek olan sınıf yapılarıdır. Kendi ölçeğiyle orantılı bir kuvvet alanının oluşmasını sağlayan şey budur; ekosferi oluşturan sayısız giriş noktasında faaliyet gösteren, daha büyük sermaye yığınları yaratan, ekolojik krizin sürmesine neden olan ve krizin çözülmesine engel olan da bu kuvvet alanıdır. Zira şunu kesin olarak kabul edebiliriz: Kenarını köşesini düzeltmek yerine ekolojik krizi tamamen çözmek ile devasa sermaye havuzlarının, bu havuzların ortaya çıkardığı kuvvet alanının, bunların bağlantılı olduğu yeraltı suç dünyasının ve bütün bunlara ek olarak ulus-ötesi burjuvaziyi oluşturan seçkinlerin varlığı birbiriyle hiçbir biçimde bağdaşmaz. Krizi tümüyle çözmeyince de, başka bir mitik yaratığın hayaletinin, başları kesildikçe çoğalan dokuz başlı yılanın hayalinin bize musallat olmasına izin vermiş oluruz.

Bunu anlamak, sermayeyle uzlaşmanın asla mümkün olmadığını, onu daha yeşil veya daha verimli bir faaliyet içindeymiş gibi göstererek yaptığı hataları temizleyebilecek tek bir reformizm şemasının bile bulunmadığını fark etmek demektir. Bu tezin pratik içerimlerini III. Kısım'da inceleyeceğiz; burada sonucu açık bir biçimde ifade etmekle yetineceğiz: Yeşil sermaye, yani kirletici olmayan sermaye kısa vadede, ekolojiye dolaysız olarak zarar veren sermayeye göre daha tercih edilebilir durumdadır. Ama bu o kadar da önemli bir nokta değildir ve başarı kazandıkça daha da önemsizleşir. Zira yeşil sermaye (veya "toplumsal/ekolojik sorumluluğa sahip yatırım"), tam da sermaye-doğası gereği, esasen daha fazla değer yaratmak için vardır, bu nedenle devasa havuza katılmak için somut yeşil güzergâhından uzaklaşır, havuzun kuvvet alanını takip

ederek daha büyük birikimlerin, daha geniş kârlılığın (ve daha büyük ekolojik yıkımın) olduğu bölgelere gider.

Kapitalizm içinde krizler vardır, kapitalizm hem bu krizleri yaratır hem de onlara bağımlıdır. Krizler, birikim sürecindeki kopuşlardır, çarkın yavaşlamasına neden olurlar, ama aynı zamanda yeni çevrimleri harekete geçirirler; birçok şekil alırlar ve uzun veya kısa döngülere ve ekolojiler üzerinde birçok girift etkiye sahiptirler. Ekonomideki bir durgunluk talebi düşürebilir, böylece kaynaklar üzerindeki yükün bir kısmını azaltabilir; ekonominin canlanması talebi artırabilir, ama aynı zamanda randımanda bir artış sağlayabilir, dolayısıyla yine yükü azaltabilir. Bu nedenle, ekonomik kriz ekolojik krize koşul hazırlar, ama üzerinde zorunlu bir etkisi yoktur. Her durum için geçerli bir genelleme yoktur. James O'Connor bu karmaşık durumu şöyle özetler:

> Kapitalist birikim normalde belli tipte ekolojik krizlere neden olur; ekonomik kriz, kısmen farklı, kısmen benzer, şiddeti de değişen ekolojik sorunlarla ilişkilidir; sermayenin kaynak, kentsel mekân, sağlıklı ve disiplinli ücretli emek kıtlığı ve diğer üretim koşullarında görülen kıtlık şeklinde kendini gösteren dış sınırları, maliyetleri artırmak ve kârları tehdit etmek gibi sonuçlar yaratabilir; son olarak, hayat koşullarını, ormanları, toprak kalitesini, sağlık koşullarını, kentsel mekânı, vb. savunan çevreci hareketler ve diğer toplumsal hareketler de maliyeti yükseltebilir ve sermayenin esnekliğinin azalmasına neden olabilir.[34]

Ama sermaye yukarı tırmanırken de aşağı düşerken de doğaya zarar verir. ABD'de, hızlı ekonomik gelişmenin yaşandığı Clinton dönemi, ekosfere zehirli kimyasallar saçılması gibi konularda korkunç artışlara tanık olmuş,[35] George W. Bush'un başkanlığı dönemine eşlik eden ekonomideki keskin düşüşün hemen ardından Kyoto protokolleri reddedilmişti. O halde, ekosistemler açısından, ticaret döngüsünün hangi *evrede* olduğu, bu konuda, ortada ticaret döngüsü diye bir şey olması *gerçeği* ve onun ifade ettiği denetimsiz ekonomik sistem kadar önemli bir rol oynamaz.

Ekonomik sorunlar ekolojik sorunlarla etkileşim halindedir,

34. O'Connor 1998; 183.

35. Örneğin, sermaye için güzel bir yıl olan 1999'da, EPA'nın izlediği 644 zehirli kimyasal, 1998'den beri yüzde 5 artarak 3.6 milyar kg.'a çıkmıştır.

ekolojik sorunlar da (ekoloji hareketlerinin etkileri de buna dahildir) ekonomik sorunlarla. Bütün bunlar tek tek ağaçlar düzeyinde geçerli tabii. Zira, bütün bunlar olurken, orman düzeyinde, bütün olarak sistemin büyümesinin dünya ekolojisi üzerinde yarattığı etkileri görürüz. Burada kara melek, artan entropinin ekosistemsel bozulma olarak kendini gösterdiği termodinamik yasasıdır.[36] Bunun hayat üzerindeki ivedi etkileri, çevre ve ekoloji hareketlerinde ete kemiğe bürünen direnişe enerji verir. Bu arada ekonomi, ekosistemsel bozulmanın birikim üzerindeki etkilerine bağışıklık kazanmış vaziyette büyüme çılgınlığı yolunda ilerlemeye devam eder ve yalpalaya yalpalaya körlemesine uçuruma doğru gider.

Buradan şöyle bir sonuç çıkarabiliriz: Şu veya bu ekonomik ilişkinin özel koşulları değil, bir bütün olarak sistemdir kendi ekolojik temellerine telafi edilemez zararlar veren; üstelik, bunu da tam büyürken yapar. Sermayenin her veçhesinin temel özelliği amansız büyüme baskısı olduğu için, kapitalist sistemi tamamıyla yıkmamız ve onun yerine ekolojik bakımdan sağlıklı bir sistem kurmamız şart, sayısız türle birlikte kendi türümüzü de kurtarmak istiyorsak tabii.

36. Bu düşünce çizgisi, "*bütün iktisadi hayatımız düşük entropiden geçiniyor*" diyebilecek bir vukufa sahip Rumen kökenli Amerikalı iktisatçı Nicholas Georgescu-Roeger tarafından geliştirilmiştir (Georgescu-Roegen 1971: 277; italikler özgün metinden). Her ne kadar Georgescu-Roegen vurgulamamış olsa da buradan, denetimsiz, sürekli genişleyen bir ekonominin entropik bozulmayı hızlandıracağı sonucunu çıkarabiliriz.

III

EKOSOSYALİZME DOĞRU

Giriş

Argümanın nerede bulunduğunu bir özetleyelim:

- Ekolojik kriz geleceği büyük bir tehlikeye atmaktadır.
- Sermaye, hâkim üretim tarzıdır ve kapitalist toplum sermayeyi yeniden üretmek, onu güvence altına almak ve genişletmek için vardır.
- Sermaye, ekolojik krizin etkin nedenidir.
- Sermaye, bugünkü ulusötesi burjuvazinin sorumluluğu ve tümüyle olmasa da aslen ABD'nin güdümü altındayken reforme edilemez. Bu haliyle ya büyür ya da ölür, bu nedenle, kendisini kısıtlayacak veya yavaşlatacak her şeyi ölümcül bir tehdit olarak algılar.
- Sermaye büyürken kriz de büyümeye devam eder: Uygarlık ve doğanın büyük bir bölümü yok olma tehlikesiyle karşı karşıya. Bunun türümüzün bu şekilde yok olacağı anlamına gelip gelmediği sorusu hiç de yersiz bir soru değildir.
- Dolayısıyla, iki seçeneğimiz var: ya sermaye ya da geleceğimiz. Önemli olan geleceğimiz ise, o zaman kapitalizm alaşağı edilmeli ve yerine ekolojiye değer veren bir toplum getirilmelidir.

Bu değerlendirmeye iki madde daha ekleyeyim; birincisi çok iyi biliniyor, ama kimsenin içinden dile getirmek gelmiyor; ikincisi ise üzerinde pek durulmayan, ama son derece önemli bir durum.

- Sermaye dünyayı bugüne kadar hiç görülmemiş bir biçimde yönetiyor; hiçbir alternatif, sadakatle savunulmak bir yana, çok sayıda insanın ilgisini bile çekmiyor artık.
- Sermaye, birçok insanın zannettiği gibi bir şey değildir. İnsanların özgürce girip sağlıklı bir rekabet ortamı içinde zenginlik ya-

rattıkları rasyonel bir piyasa sistemi değildir. Eski tahakküm tarzlarını, özellikle de toplumsal cinsiyetle ilgili tahakküm tarzlarını bünyesine katan ve bütün insani faaliyetleri kutuplaştırıp emen, kâr arayışına dayalı devasa bir kuvvet alanı yaratan hayaletimsi bir aygıttır. Sermaye hayaletimsidir, çünkü elde ettiği kâr, yabancılaşmış insan gücünden çıkarılan bir "değer"in gerçekleştirilmesidir. Bu da, üretim araçlarının özel mülkiyete dahil olması ve kişilerin kendi içlerinde, birbirlerinden ve doğadan kopuş yaşadıkları özel bir tahakküm sistemi (ücretli emek sömürüsü) esası üzerine kurulmuştur. Bunun içerimi son derece basittir. Sermayenin üstesinden gelmek için iki asgari koşulun karşılanması gerekir: İlk olarak, üretim kaynaklarının mülkiyetinde, yeryüzünün artık özel bir mülk olmaktan kurtulmasını sağlayacak temel değişiklikler yapılmalı; ikincisi, üretim güçlerimiz, yani insan doğasının çekirdeği özgürleştirilmeli, bu sayede de insanlar kendi üretim güçlerini kendileri belirleyebilmelidir.

Bu iki koşul birbirinden ayrılmaz: Sermayenin gücü rakipsizdir, çünkü onu ciddi anlamda değiştirmenin koşulları, bırakın destek görmeyi, halkın büyük bir çoğunluğuna üzerinde düşünülemeyecek kadar radikal bir şey gibi gelir. Ne olursa olsun, her türlü yanılsamadan uzak durmalıyız: Tahayyül edilen değişimlerin çapı ve bunun için neler gerektiğiyle ilgili en küçük bir farkındalık ile bugünkü hâkim siyasi bilinç arasındaki uçurumun boyutu insanı bütün bu işten vazgeçmeye itecek kadar kadar korkunç. Bu fikirler toplumun menzilinden, bunları gündeme getirmenin bile delilik gibi algılanabileceği kadar uzaksa, ne demeye bunlarla vaktimizi alıyorsunuz ki diye bir soru da makul olacaktır.

Bu tür bir muhakemeye duyarsız değilim. Ekolojik bir dönüşümün son derece imkânsız olduğunu benim de sık sık düşündüğüm oldu (örneğin, şirket sermayesinin "bulut şapkalı" kulelerinin, kudretli bankaların heyûla gibi yükseldiği, taş, çelik ve camdan müteşekkil bütün bu devasa senfoninin kâr tanrısına perestiş ettiği Manhattan'ın merkezinde dolaşırken veya o büyük kuvvet alanı tarafından birikim oyunundaki kurma oyuncaklar gibi harekete geçirilmiş, oradan oraya koşuşturan yüz binlerce insanın ortasında kalakaldığımda, içlerinde burada sözünü ettiğimiz gibi düşünebilecek

halde olan var mıdır acaba diye merak ederken). Ne kadar yol almamız gerektiğinin dehşet verici gerçeğiyle yüz yüze gelince (sadece sistemin doğrudan gücünü değil, aynı zamanda hasımlarının zayıflığından kaynaklanan dolaylı gücünü ve krizin zihni nasıl çökerttiğini, iradeyi nasıl körelttiğini görünce) her şeyi olduğu gibi bırakıp temel ihtiyaçlarından başka bir şey düşünmeyesi geldiği oluyor insanın.

Ama sonra işin boyutlarını tartınca, bizi sermayenin doğanın düşmanı olduğu suçlamasına götüren o karşı konulmaz argüman üzerinde düşününce, devam etmemek gibi bir seçenek olmadığı anlaşılıyor. Bugünkü kuvvet dengesizliğinin zihnimize şüphe tohumları ekmesine, konuları anlaşılmaz hale getirmesine veya hükümsüz kılmasına da izin vermemeliyiz. Bir doktor ciddi bir hastalıkla uğraşırken elindekinin ne kadar zor bir vaka olduğundan yakınıp durmak yerine elinden geldiğince sorunun ne olduğunu, neler yapılabileceğini görmeye çalışmalıdır. Kısacası, elinden geleni yapmalıdır.

Bir değişim gerçekleştirmek üzerine yoğunlaşmanın zamanıdır artık; önce halihazırda varolan şeylerin geniş menzilinde, sonra da radikal dönüşüm imkânlarında. Ahlanıp vahlanmanın ve bu görevden el çekmenin bir anlamı yok; bu görevi layıkıyla yerine getiribilirsek birçok şey, kelimenin tam anlamıyla bir dünya kazanılabilir.

Ayrıca, zaman bunun için elverişli bir hal almaya başladı. Özellikle küreselleşme karşısısında, mücadele ruhu büyüyor. Kendiliğinden gelişen ademi merkezi hareketleri, büyüdükçe büyüyen kapitalizmin sorunun bizatihi kendisi olduğu bilinciyle birleştiren yepyeni bir siyasi yönelimin varlığına dair işaretler artıyor. Zamanın kriziyle yaratıcı bir biçimde baş edecek yeni bir nesil doğuyor.

Bundan sonraki bölümlerde, ekolojik krizin üstesinden gelmek için kapitalist toplumu dönüştürmenin zorunlu ve yeterli olduğu fikrine *ekososyalizm* adı veriliyor.

7

Reel Ekopolitikaların Eleştirisi

BU BÖLÜMDE ekolojik krizle ilgili, doğayla ilişkilerimizi onarmaya çalışırken, şu ya da bu nedenle, kapitalizmin ortadan kaldırılıp yerine üretim araçlarının özgürce bir araya gelmiş üreticilere yeniden iade edilmesi temeline dayalı bir sistem konması çağrısında bulunmayan yaklaşımları inceleyeceğiz. Kapitalizmin sürekliliği geniş bir kabul gördüğü, ama ekolojiye zarar verme ve kendi kendini düzeltememe gibi asli özellikleri geniş bir kesim tarafından kabul edilmediği için, burada daha çok bugünün bütün ekopolitikaları ve dolayısıyla gelecekteki ekopolitikaların kalkış noktası tartışılacak. Bu bölümdeki yazılar buna göre okunmalıdır; yazılarda ara sıra dikkatinizi çekecek olan keskin ton ise mevcut söylemde radikal bir değişim gerektiğini vurgulamak amacını taşıyor. Mevcut yaklaşımların çoğu durumda hayranlık verici yaklaşımlar olduğuna ve gerçek saldırı noktaları içerdiğine şüphe yok. Ama asıl sorun sermayeyse, o zaman bugünkü faaliyet hatlarının ötesini gören yeni bir stratejiye acilen ihtiyacımız var.

Ekopolitikanın birçok yönü hakkında düşünmenin bir sürü yolu var. Çoğu çakışan farklı soyutlama düzeyleriyle uğraştığımızı düşünürsek, konuyu dört açıdan ele almakta fayda var: Değişim mantıkları, iktisat modelleri, ekofelsefeler ve hareket yapıları, bir de ekososyalizm kavrayışına nasıl gidileceğini gösteren birkaç genelleme.

Değişim Mantıkları

Sistem içinde çalışmak – Buradaki "sistem"le, yasal ve adli kuruluşlar gibi devletin çeşitli uzantıları, çeşitli yerleşik sivil toplum kuruluşları ve bizatihi sermayenin bazı unsurları kastediliyor. Böy-

lesine geniş ve karmaşık bir aygıtı sürekli izlemenin insan ömrü kadar uzun bir zaman gerektiren bir iş olduğu ve tartışmak için bunların belli temel ilkelerini ortaya koymaktan başka bir şey yapamayacağımız ortada.

Şirketlerle siyasetçilerin yediklerinin içtiklerinin ayrı gitmediğini, devletin ekosistemlere yeterli ihtimamı göstermediğini tekrar ayrıntısıyla anlatmak gereksiz.[1] Ama bu olgular bir değişim gerçekleştirmek üzere bunların içinde faaliyet göstermenin işe yarayıp yaramayacağı konusunda hiçbir şey söylemez. Hem sonra, kapitalist toplumda her şey sermaye tarafından belirlenir, çocukların nasıl yetiştirileceğinden bu kitabın yazılışına kadar. Keza, sermayeye direnme biçimleri farklı derecelerde en olmadık yerlerde bulunabilir. Yasal sistemin zengin ve güçlüye arka çıktığı sonucuna vararak hareket etmek garantili bir yolsa da, ne yasanın iktisadi çıkarlara indirgenebilir olduğu doğrudur, ne de mahkemeler sayesinde esaslı kazanımlar elde etmenin imkânsız olduğu. Aynı mantıkla düşünürsek, şirket yöneticileri ile sermayenin diğer kişileşmiş halleri, sermaye tarafından bütünüyle tüketilmiş değillerdir. Dolayısıyla, bunların her ikisinde de vicdan kırıntıları, o olmasa bile, en azından bir sağduyu olabilir. ABD'nin, içinde ekosantrik bir felsefe tohumu olduğunu söyleyebileceğimiz ilk yüksek rütbeli hükümet yetkilisi olan Al Gore'u ele alalım. Gore'un küresel ısınma konusundaki hassasiyeti, 1997 Aralığında Kyoto Protokolleri'nin senatoda kabul edilmesi yolunda önemli bir rol üstlenmesini sağladı;[2] dolayısıyla, Kyoto, ne kadar sınırlı olsa da, genel anlamda iyi bir şeyse, o zaman Gore ve tanım gereği "sistem", ekolojik açıdan aklı başında şeyler yapmaya muktedir demektir, bu nedenle de hemen gözden çıkarılamaz.

Yüksek mevkide bulunan birinde ekosantrik bir farkındalık oluşması önemlidir. Ama salt farkındalık müphem bir şeydir ve yapıcı eylemler için olduğu kadar insanları aldatmak için de kullanılabilir. Gore, Clinton, dolayısıyla işbaşına gelmeden bir süre önce

1. Konuyla ilgili iyi araştırmalar için bkz. Tokar 1997; Karliner 1997, Athanasiou 1996.

2. Aynı hassasiyet, New Age'e özgü içgörüleri kapitalizm inancıyla birleştiren, ekolojik krizle ilgili bir kitabın ortaya çıkmasında da rol oynadı: bkz. Gore 2000.

işçi sınıfına mensup seçmenlerine fiilen ihanet etmiş olan Demokrat Parti için bunu kesinlikle söyleyebiliriz.[3] 1984'te Clinton'ın kendini "Yeni Demokrat" olarak tanımlaması, komünizm karşıtlığının solu sakatladığı ve emeğin uzun bir düşüş dönemine girdiği on yıllardır süren süreci pekiştirmişti. Demokrat Parti'nin merkezci hareketi, 1970'lerdeki birikim krizinin sermayeyi işçiyle "Fordist" bir uzlaşma içinde olduğu evreden çıkarıp neoliberalizm adıyla bilinen sürekli artan bir birikim ve küreselleşme yoluna sokmasından sonra yüksek bir ivme kazandı. ABD'nin siyasi manzarasında bunun bayrak taşıyıcılığını Reagan yapmış, Clinton yerleşik siyasi yelpazenin sosyal demokrat ucuna taşımış, Thatcher ile Blair aynı şeyi Britanya'da gerçekleştirmişti.

Neoliberalizmin sınırsız piyasa güçlerine yönelik tutkusu, ilk kez 1989'da I. Bush tarafından zehirli sanayi emisyonlarına uygulanan, şimdi de sera gazı emisyonları bağlamında önerilen kirlilik kredilerinin rağbet görmesinde kendini dışavurur. Tıpkı II. Bush'un reddetmesine rağmen Kyoto'nun faziletlerine destek vermeyi sürdüren "sorumluluk sahibi" demokratik sanayi devletleri gibi Clinton/Gore da bu tasarının ateşli savunucularıydı. Ne var ki, kredilerin alınıp satılması esasen bir kapitalist üçkâğıdıdır. Bunlar şirketlerin elini rahatlatmakla kalmaz, Chicago Ticaret Odası gibi yerlerde alınıp satılabilir yeni bir meta yarattığı için daha fazla değerin biriktirilmesine olanak da tanır. Alınıp satılabilir kredi fikri, Clinton'ın Anayasa Mahkemesi üyesi koltuğuyla ödüllendirdiği Stephen Breyer'e çok şey borçludur;[4] en başta Çevre Savunma Fonu ol-

3. II. Bush'un barbar yönetiminin yarattığı kasvet ortamı içinde Clinton-Gore nostaljisi anlaşılabilir bir şeydir. Ama Clinton/Gore yönetimi sırasında Adalet Bakanlığı, çevre suçlarıyla ilgili kovuşturmaları birinci Bush yönetimi sırasındaki kovuşturmalara göre yüzde 30 oranında azaltmıştı. Konuyla ilgili belki de en bilgili kişi olan Dr. Sidney Wolfe, Amerikan yurttaşlarının sağlığının yılmaz bekçileri olan Yiyecek ve İlaç Kurulu ile İş Güvenliği ve Sağlık Kurulu'nun, Clinton yönetimi sırasında moral ve yeterlilik açısından, kendisinin bu kurumlar hakkında çalıştığı 29 yıl içindeki en düşük düzeye indiklerini belirtiyor (kişisel sohbet). Ayrıca bkz. Cockburn ve St. Clair 2000. Yönetimde yalancı ve dolandırıcıların olması mı daha iyidir, yoksa en azından sermayenin üzerindeki yanılsama örtüsünü kaldıran dürüst bir gericinin olması mı?

4. Breyer 1979. Bu yazı *Harvard Law Review*'da "Yasal zaafların, uygunsuzlukların, bu denli kısıtlayıcı olmayan alternatiflerin ve reformların analizi" başlığıyla yayımlanmıştı. Konuyla ilgili tartışmalar için bkz. Tokar 1997: 35-45.

mak üzere, kirliliği rasyonalize edip onu taze bir kâr kaynağı haline getirmekte beis görmeyen belli başlı STK'lara da tabii.[5]

Bu hikâye, ana akım çevre hareketinin düzenin saflarına geçmesiyle ilgili yararlı dersler barındırır, zira bu hareket yurttaş tabanlı bir eylemlilikten "masada kendine bir yer" edinmek için araya sıkışmaya çalışan hantal bürokrasilere geçmiştir. Sermaye, ana akım hareketini, doğanın idaresinde bir ortak olarak yanına almaktan son derece mutludur. Büyük çevre grupları sermayeye üç çeşit yarar sağlar: Dünyaya sistemin işlediğini hatırlatması bakımından meşruiyet; halkın geneline hâkim olan ekolojik kaygıları emip bünyesinde tutan bir çeşit sünger görevi görerek halk muhalefetini denetleme imkânı; ve, sisteme denetim olanağı tanıyıp onu kendi en beter eğilimlerine karşı korumanın yanı sıra düzenli kâr akışını da güvence altına alan rasyonalizasyon.

Zenginler, çelişkileri yumuşatmak üzere vakıflar kurar, ki bu vakıflar her şeyden önce zenginin zengin olmasını sağlamış olan kurumlardır ve sermayeye devlet ne kadar uzaksa o kadar uzaktırlar. Vakıf da devlet gibi, daha evrensel bir çıkarı ifade etmede nispeten özgürdür – ve bazıları, tıpkı Marx'ın din için söylediği gibi, "kalpsiz bir dünyanın kalbi"dirler ve marjinal, hatta radikal tasarılara bile destek verebilirler. Gelgelelim, bütün olarak ele alındıklarında, vakıfların temel işlevi verili toplumu devirmek değil, onu rasyonalize etmektir. Aynı şey, sermayenin kendisinin yeniden üretimini sağlayacak fikirler üretmeleri için cömertçe mali destek ver-

5. Bu tasarının küresel ısınmayı denetim altına alacağına herkesin inanması, bugünlerde süren beyin yıkama faaliyetlerinin ulaştığı yoğunluğun bir alametidir. Alınıp satılabilen emisyon izni jargonu, ticaretin pastadan payına düşeni almasına ve onu afiyetle midesine indirmesine fırsat tanıyacak olan son moda rasyonel terimleri kullanıyor elbette. Bu iyi bir fikir de sayılır, ama şu iki sorun olmasa: Bunun özellikle küresel ısınma konusuna bir faydası olmayacaktır; faydası olsa bile, bize her şeyden önce ekolojik kriz vermiş olan bir dünyayı daimi hale getirmekten başka bir işe yaramayacaktır. Birincisini ele alırsak, bu kavramın, zengin ülkelerin sera gazlarını havaya salma hakkı için yoksul ülkelere para ödediği rasyonel bir piyasa alanının varolduğu gibi bir önkabulü vardır. Ama böyle bir piyasa, ülkeleri işbirliği içinde olan düzenli bir dünya toplumunu gerektirir, yani tam da küreselleşmenin imkânsız kıldığı şeyi. Ayrıca, emisyon kredilerinin alınıp satılmasının "gelişmekte olan" ülkeleri aslında gelişmekten alıkoyduğu Hindistan ve Çin gibi ülkelerin gözünden kaçmamıştır. İkinci noktaya gelince, tasarı mevcut sistemi iyice pekiştirir, sorumsuz finans kapitali daha da güçlendi-

diği "beyin takımları" ve de maalesef üniversiteler, yani sayıları gittikçe artan çevre çalışmaları derslerinin insanlara doğayı yönetmeyi öğrettiği o sözde özgür araştırma merkezleri için de geçerlidir.

O halde "sistem" önümüzdeki şeydir, bu zamana ve yere aittir, sermayenin pervasız küreselleşme atılımıdır. Evet, "sistem işliyor", ama yönetenlerin ekolojik krize neden olan çıkarlarının lehinde; ve bu sistemin çevresel vicdanı olan kanadı, yapısal olarak statükoyu yeniden üretmek durumundadır, bunu yaparken ne kadar erdemli eylemlerde bulunursa bulunsun. Bugün kitaplarda yer alan yasaların ilkesel olarak çok daha iyi bir dünyaya, hatta ekolojik bir topluma çok yakın bir topluma hazırlık niteliği taşıdığına bakmayın. Stalin yönetimi sırasında SSCB Anayasası da aynı şekilde Rus halkının bütün demokratik haklarını güvence altına alıyordu. Özetle, sistemin kendi içinde değişeceğine inanmak için ortada hiçbir sebep yok.

Bu, her şeyi tümüyle reddetmek değildir, radikal değişimin, sistemin içindeki ve dışındaki kuvvetlerin eşgüdümünü gerektirdiğini (ve bu amaçla eşgüdümlenecek sistem içindeki kuvvetlerin bir yandan bugünkü dünyanın işlerini yaparken bir yandan da onun dönüşümü için gerekli zemini hazırlamak, bu işleri bu ruhla yapmak gibi bölünmüş bir bilinçlilik durumunu benimsemeleri gerektiğini) hatırlatmaktır. Ekolojik açıdan rasyonel bir dünya yaratma mücadelesi devlete yönelik bir mücadeleyi de kapsamalıdır; devlet demokrasiyle ilgili birçok umudun toplandığı bir hazne olduğundan, aynı zamanda devleti *demokratikleştirme* mücadelesidir de bu – aynı şekilde, bencillik ilkesi karşısında hukukun üstünlüğünü te-

rir, zengini daha zengin yapar ve Brian Tokar'ın yazdığı gibi, "en büyük 'oyuncular'a... 'oyun'un tamamı üzerinde önemli bir denetim imkânı verir" (1997: 41). Kirliliğin pazarlanması, kredilerin maliyetini aşağı çekecek ve emisyonların azaltılmasını özendirmek yerine sahtekârlığı özendirecektir. "'Kirlilik hakları'nın pazarlandığı uluslararası bir piyasanın ülkeler arasındaki mevcut eşitsizlikleri daha da büyüteceği ve ellerindeki varlıkları mali piyasaların günlük dalgalanmalarına göre ülkeden ülkeye kaydırabilmeyi en iyi başaranların egemenliğini artıracağı şüphesiz," diye devam ediyor Tokar, "... sanayi politikasında varolan ölçülemez büyüklükteki manipülasyon potansiyeli, çoğunlukla acımasız olan uluslararası tüccarların hisse senetlerinde, tahvillerde ve poliçelerde zaten neden oldukları karışıklıkları kolayca katmerlendirecektir" (*a.g.e.*, 42). Ayrıca bkz. Bader 1997: 102-5.

sis etme veya üniversitelerin evrenselliklerini ifade etmelerini sağlama konusunda mücadele vermek, genel anlamda, sisteme yerine getirmediği vaatleri hatırlatmak, bu vaatlerin yerine getirilmesinde ısrar etmektir. Bu potansiyeli belki de en iyi, vaat ile gerçeklik arasındaki çelişkiyi çok güzel bir biçimde kullanan radikal avukatlar hayata geçirirler. Ama aynı şeyler seçim siyaseti için de geçerlidir; aşağıda bununla ilgili daha ayrıntılı şeyler bulacaksınız.

Gönüllülük – Gönüllü bir edim, iyi niyetten, diyelim atıkları geridönüştürme veya ortak kullanıma açık bir bahçede çalışma arzusundan kaynaklanır ve ekolojik krizle bilinçli bir biçimde özel bir bağlantı kurmaksızın iyi kötü aynı şekilde sürer. Dolayısıyla, gönüllü bir edim, krizin müstakil bir tezahürüne karşı bulunulan, esasen ahlaki veya estetik temelli bir eylemdir.

Kitle piyasasına sunulmuş "gezegenimizi kurtarmak için yapabileceğiniz filanca şeyler" listelerinden oluşan literatürde envai çeşidine rastlayabileceğiz tür eylemler, metroya yardım kutusu koymak yoksulluğu yok etmede ne kadar başarılıysa ekolojik krizi yok etmede o kadar başarılıdır. Bunu, gönüllülüğün faziletlerini sorgulamak için değil, gönüllülüğün ötesine geçip etkili eylemin oluşmasında gerekli bağlantıların kurulmasını teşvik etmek için böyle sert bir dille ifade ediyorum. Gönüllü bir edim bir potansiyel meselesidir, diğer edimlerle ve başka referans çerçeveleriyle bağlantıya hazırdır. Kendi başına kalırsa, bireyciliğe doğru kayma eğilimi gösterir, yani ayrı, yalıtılmış ve geçici kalmaya mahkûmdur. Buna karşılık, daha geniş bir tasarıya bağlanırsa, o zaman bir farklılaşma sürecine, ekosistem oluşumunun ve bütünleşmişliğinin kalbini meydana getiren bir bir-araya-getirme sürecine katılabilir.

İyi niyetle ve dünyayı iyileştirme amacıyla yapıldığı sürece ekolojik amaçlı gönüllü edimlerde herhangi bir sorun yoksa da, bu edimlerin bünyesinde, bizi belli bir yere götüren bir şey de yoktur. Ahlaki ikazlar daha geniş amaçlar yaratıyormuş gibi bir *his verebilir*, ama bu bir yanılgıdır. Ahlaki itkide *dayanışma* yoktur ve dayanışmayı sağlayacak bir şey eklenmediği sürece de gönüllülük kendi sınırları dahilinde kalır. Geridönüşüm sayesinde dünya elbette bugün daha iyi bir durumda, ama olması gerektiği kadar değil ve kaydedilen ilerlemelerin alanı bu edimlerin hayata geçirildikleri

yörelerin dışına pek taşmıyor. Bu, yeşil hareketlerin o çok değer verdikleri yerelliğin sorgulanmasını gündeme getirir. Yerel hareketler kendi kendilerini çoğaltıp bütün ekosferi kuşatacak kadar yayılabilecek güçtedir, doğru. Ama böyle bir ifade, bu evrenselleştirmeyi neyin gerçekleştireceği sorusunu da beraberinde getirir, ki bunu gerçekleştirecek olan şey hiçbir biçimde gönüllü bir eylem değildir.

Aksine, piyasa güçleri gönüllülüğü sermayenin talepleri doğrultusunda biçimlemeye başlamıştır. Dolayısıyla, geridönüşüm çeşitli yaptırım ve ödüllerle desteklenir, örneğin, New York şehrinde yasalarla veya küçük yerleşim yerlerinde çöp boşaltma maliyetlerinden kaçınmak için yapılan teşviklerle. Bu şekilde yurttaşlar, "atık yönetimi"nden kazanç sağlayan dev ve gün geçtikçe büyüyen sanayilere bedava emek sağlamaya teşvik edilirler ve gönüllülük doğanın sermayeleştirilmesine yardımcı bir unsur haline gelir.[6]

Bireysel yardım çalışmaları veya ekolojik açıdan sağlıklı faaliyetler ne kadar takdire şayan olsa da, bunlar ya bir şekilde düzenin saflarına dahil edilir ya da yerel düzeyde kalır ve etkili kolektif eylemle bağını yitirir. Güzel bir bahçe muhteşem bir şeydir ve türümüzün ekosistemin gelişimini, hatta dünyaya yeni hayat getirmeyi teşvik edecek güce sahip olduğuna delalet eder. Ama içinde bulunduğumuz kötü durumu göz önünde bulundurduğumuzda, bu başlı başına bir amaç değil, bir yol göstericidir. Voltaire'in "*Il faut cultiver nos jardins*" [Hepimiz kendi bahçemizle ilgilenelim] (yani, her birimiz tek tek dolaysız ve somut tatminlere meyledelim ve toplu-

6. Katı atıklarla ilgili bir not. Çöp konusunda hiçbir şey yapmadığımızda krizin çok daha vahim bir hal alacağı muhakkak, tıpkı kurşunlu benzinlerin kullanılmaya devam etmesi halinde olacağı gibi. Ama kriz, ekosistemsel bozulmaları belli oranlarda tutan, bu bozulmaları dinamiklerini bir nebze bile değiştirmeden yavaşlatan bu hafifletme girişimlerine rağmen etkisini hâlâ sürdürüyor. Atık yönetimine gelirsek, gösteriyi yöneten büyük şirketler başka birikim, emek sömürüsü, cürüm ve ilitisaslaşma kaynakları sunuyor – ve de başka bir sanayi ortamı, yani geridönüşüm tesisi. "[New York'un çöplerini geri dönüştüren] birçok geridönüşüm tesisinin sahibi büyük atık şirketleridir, küçük olan birkaçı da muhtemelen bir süre sonra bu şirketler tarafından yutulmak suretiyle yok olacak," diye yazıyor *New York Times* (Stewart 2000: BI). "Büyük çoğunluğu göçmenlerden oluşan düşük gelirli" bu işçiler, memleketindeki ailesine para göndermek için uzun saatler boyunca çalışan Senegalli bir işçinin söylediği gibi, "bazen sıkıcı, bazen de tehlikeli" işlerde çalışıyor. Aslında bu tesisler tam anlamıyla birer Şeytan de-

mu dönüştürmeyi amaçlayan büyük çaplı tasarılara boş verelim) öğüdü, baskın kuvvetleri dini mutlakiyetçilik ile fanatiklik olan bir dünyada anlamlıydı. Küresel sermayenin kuvvet alanı tarafından örgütlenen bir dünyada ise kulağa bozgunculuk tınısı veriyor.

Sonuç olarak, gönüllülüğün mihenk taşı şudur: *Mücadelesiz* bir ekopolitikadır gönüllülük, yani insanın içindeki atalete ve korkuya karşı, dışarıdaki kapitalist rasyonalizasyon ile baskının ağırlığına karşı bir mücadelenin verilmediği bir ekopolitikadır. İnsanlardan kendini kurban etmelerinin ve kahramanlık yapmalarının talep edildiği bir zamanda kolay bir yoldur.

Teknolojik cevaplar – Ekolojik krizle başa çıkmak için gerekli teknolojik araçların el altında olduğu şeklinde yaygın kabul gören bir varsayım var. Genomun çözülmesi, bilgi teknolojisi ve telekomünikasyonun muazzam başarıları, yakıt pilleri (yakılınca su buharı çıkaran bir ürün) gibi çevreyi son derece az kirleten aygıtların ortaya çıkması, bilimin kaydettiği sınırsız gelişme (ve de propaganda makinesinin o güzel destekleri) sayesinde insanlık ile doğa arasındaki çelişki belirgin bir biçimde çözülebilirmiş gibi gösterilebilir. Bir anlamda ve önemli bir anlamda bu mutlak doğru olmasa da en azından işletim açısından mümkündür; zira teknoloji varolmasaydı veya varolamasaydı, o zaman ekolojik açıdan rasyonel bir dünya için plan yapmanın da bir anlamı olmazdı.

Ama bu, malumun ilanı yalnızca. Atom çağının başlangıcını hatırlayacak yaşta olanlar o zamanlar, tıpkı antibiyotiklerle ilgili

girmenidir, zira tüketim toplumunun dev molozları taşıma bandıyla işçilerin önünden geçerken işçiler bütün dikkatlerini bunların üzerinde toplamak zorundadır, "ve gün boyunca... şunu alıp bunu atar dururlar. Maddeler," sonradan toplanıp son derece kararsız bir piyasada yeniden satılmak üzere, "çukurlara atılır ve orada yığınlar halinde toplanır." Peki ama bunun emek sömürüsünden daha fazla para elde etmenin haricinde ne yararı var? "Geridönüşümün kirli sırrı çöptür. Tesise gelen atıkların üçte biri kurtarılabilir nitelikte değildir, bunlar özel atık depolarına gönderilir" (çevreyi o nahoş karışıma maruz bırakan yerlere). Tahmin edilebileceği gibi, New York bu konuda en kötü örneklerden biridir; burada her gün 13.000 tonluk atığın 2400 tonu geri kazanılır, bunun 800 tonu da, atık depolarının yolunu tutar. Ama ekolojik açıdan en sağlıklı şehirlerde bile atığın ancak yüzde ellisi geri kazanılır, ki her yerde bitip çöp adayı bir sürü maddeyi etrafa saçan Wal-Mart gibi mağazalara bakınca bu oran insana hiç de güven vermez.

keşiflerin bulaşıcı hastalıkları yok edeceğinin düşünüldüğü gibi nükleer enerjinin de "ölçülemeyecek kadar ucuz" bir enerji olacağının düşünüldüğünü hatırlayacaklardır. Bugün bir şeyleri eskisine göre daha iyi biliyor olmamız, doğadaki olayların karşılıklı olduğu, çok yönlü belirlendiği ve asla net bir biçimde tahmin edilemeyecek kadar geniş bir ölçekte gerçekleştiği yönündeki ekolojik bilincin arttığının bir göstergesidir. Teknolojinin toplumla ilişkilerinin dışında asla değerlendirilemeyeceği fikri ise hâlâ pek kabul görmüyor. Ross Perot'un "Kırıldıysa onar" biçimindeki kampanya sloganı, toplumsal sorunları esasen mekanik ve onarılabilir sorunlar olarak, arabanın vites kutusunu onaran bir tamirci gibi tarafsız bir uzmanın dışarıdan müdahalesiyle düzeltilebilecek sorunlar olarak gören kaba bir anlayışın göstergesidir. Teknolojiyi topluma eklenmiş bir şey olarak gören, onu toplumun ayrılmaz bir parçası olarak kabul etmeyen mekanik materyalizmin kaba bir biçimidir bu.

Kapitalizmin kendine özgü durumunda ise teknolojik yenilik, büyümenin vazgeçilmez bir unsuru, emek maliyetini düşürdüğü için de artıkdeğer elde etme sürecinin ayrılmaz bir parçası olagelmiştir. Kabaca söylemek gerekirse, kapitalist rejimde, ne kadar teknoloji o kadar büyüme demektir (ve kapitalist tarzı büyüme ekolojik krizin etkin nedeni olduğuna göre, krize getirilen teknolojik çözümlerin ne kadar müphem olduğunu anlamak için dahi olmaya gerek olmadığı açıktır). Örneğin, enerji birden bedava ve sınırsız hale gelip de bugünkü haliyle kapitalist sisteme sokulsa sonuç, bir alkoliğe sınırsız içki vermek kadar yıkıcı olabilir. Böyle bir durumda bedava enerji, motorlu araçların üretim ve işletme maliyetlerini öyle düşürecektir ki dünya hızla Los Angeles'teki kadar arabayla dolacak, altyapıyı çökertecek, kaynak azalmasını muazzam ölçülerde artıracak, doğanın kalan kısımları da asfaltla kaplanacak ve insanlığın araba çılgınlığı spazmı içinde kendi kendini öldürmesine neden olacaktır. Bu anlamda, enerji ve malzeme sınırlamaları azgın büyümeyi frenler, ama sermaye, doğanın kanseri, ne sınırlama tanır ne de sınır. Kâr neredeyse oradadır, yani ne kadar araba o kadar kâr.

Yukarıdaki örnek açıklayıcıdır, ama aynı zamanda bu tahmini enerji hesaplamasının iyi bir hesaplama olmadığını ve bütün uçuk kehanetleri tartışmalı hale getirdiğini gizler.[7] Kısacası, IMF'nin di-

rektörü ne düşünürse düşünsün, "büyümenin sınırları" var ve bugün ortalığı birbirine katan enerji tantanası da bu sınırların gittikçe daraldığının alametidir. Bunun sonucunda, daha randımanlı yakıt kullanan arabalar yapmaya çalışmak gibi (her ne kadar ardındaki temel güdü yollardaki araba sayısını artırmak olsa da) belli bazı iyi şeyler gündeme getirilir. Keza, yeni kaynak arayışları da daima gündemdedir, ama bu da büyük enerji girdilerine, plastik ve diğer sentetiklerde ise petrol ve kömürün doğrudan dönüştürülmesine ihtiyaç duyar. Modern, "sanayi sonrası" kapitalizminin başarıyla kullanmayı öğrendiği enformasyon metalarının dünyanın üzerinde öbürleri kadar ağırlık yapmadığı düşüncesi yanılsamadan ibarettir.[8] Enformasyon çağının altyapısı demiryolları kadar etkileyicidir ve geridönüşüme onlar kadar uygun değildir (basit bir nedenle, enformasyon metaları, eski smai işlemlerin görece daha homojen temellerinin aksine, birçok maddeyi içeren hayli karmaşık bileşimlerin minyatür hale getirilmelerini gerektirdiği için). Bilgisayarlar daha yapıldıkları gün eski moda sayılırken, en ortalama kişisel bilgisayarlarda bile kullanılan az bulunur metalleri ekonomik olarak nasıl geri kazanacağız? Onları yığınlar halinde yakıp (duyduğuma göre Çin'de öyle yapılıyormuş) ekosfere daha fazla diyoksin salarak mı?[9]

Dolayısıyla, büyüme ekonominin alfa ve omegası olmaya devam ettiği sürece, gittikçe genişleyen bir birikim dairesinin etrafında kuyruğumuzu sonsuza kadar takip etmeyi sürdürürüz. Bu arada

7. Manning 1996, Yeni Enerji hareketine övgüler düzüyor. Manning'in müthiş bir coşkuyla ele aldığı bütün enerji türlerini reddetmek istemem, ama sırf onların üzerine oynayıp uygarlığın geleceğiyle kumar oynamak da istemem. Bu tür bir akıl yürütmeyle sürekli gündeme gelen konulardan biri de enerjiyi toplama, biriktirme ve dağıtmanın ekonomisidir. Tamam, "uzay enerjisi" diye bir şey olabilir, ama onu kim nasıl toplayacak? Küçücük bir kara deliğin enerjisinin bile bize sonsuza kadar yeteceği muhakkak, ama *New York Times*'ı yine bir dolara almaya devam edeceğiz.

8. Yakın zamanlarda elde edilmiş korkunç bir bulgu: Associated Press 10 Temmuz 2000'de, ABD Balık ve Yaban Hayatı Dairesi'nin bir yılda 40.000.000 kuşun Amerika'yı kuşatan 77.000 (bu sayı o döneme ait) mikrodalga iletim kulesine çarparak öldüğü, her gün bu sayının arttığı tahmininde bulunduğunu bildirmişti. Bu da "ekolojiye zarar vermeyen" teknoloji işte (gerilim hatlarının, cep telefonlarının vs. elektromanyetik alanlarının etkilerinden söz etmiyoruz bile).

9. Enformasyon ekonomisinin çevreye getirdiği külfetle ilgili harika bir tartışma için bkz. Huws 1999.

sanayi sistemi, hiçbir biçimde yenilenemez olan fosil yakıt girdilerine tümüyle bağlı olmaya devam eder. Kapitalist toplumun tamamının canlıların bıraktığı ve yüz milyonlarca yıl boyunca yığınak oluşturmuş yüksek enerjili kimyasal bağlar sayesinde işlediğini vurgulamak için "hiçbir biçimde" diyorum. Böyle yaparak geçmişi yağmalıyoruz. İhtiyaç duyulan bu yığınakların yerine konabilecek tek şeyse uzaklaştırılamayan atıkları nedeniyle hiçbir biçimde alternatif olarak kabul edilemeyecek olan nükleer enerjidir. Diğer kiplikler, özellikle de o öve öve bitirilemeyen güneş enerjisi, günümüz toplumuna hizmet edemeyecek kadar dağınık ve pahalıdır, hele kapitalist seçkinlerin planları doğrultusunda büyümeye devam eden bir topluma hiç mi hiç hitap etmez. Güneş enerjisini kullanmakla, işe doğanın bugün benzin istasyonlarından aldığımız düşük entropili yakıtlarda uzun zaman önce yoğunlaştırmış olduğu şeyle sil baştan başlanıyor olduğu çok çabuk unutuluyor. Sanayi sisteminin zorunlu ihtiyacı, hayatın armağanı olan düşük entropidir ve bunun yeri fahiş miktarda enerji tüketilmeden doldurulamaz. Elektrikli arabalar çevreyi kirletmiyor olabilir, ama elektrik üretimi öyle değil; motorlu araç filomuzu döndürmek için elektrik üretiminde gerekli olan muazzam artış daha sağlanmamışken bile, Kaliforniya gibi yerlerde arızalar göstermeye başlayan yüksek gerilim besleme ağlarını genişletme yönünde müthiş bir baskının halihazırda varolduğunu da unutmayalım. Tekrar söylüyorum, hidrojen yakıt pilleri büyük gelecek vaat eden, çevreyi kirletmeyen bir enerji kaynağı sunuyor, ama metan veya su moleküllerini ayrıştırmanın dışında (ki bu işlem de çok miktarda elektriğe ihtiyaç duyar) nasıl hidrojen elde edeceğiz?[10] Bush yönetiminin sahiden de korkunç enerji tasarılarını kötüleyeceğim diye acele eden çevreci liberaller çoğunlukla, başkanın talep ettiği şeylerin kapitalizmin talepleri olduğunu dile getirirken dürüst davrandığını gözden kaçırıyorlar.

Enerji kaynaklarının yenilenebilirliği ile verimliliğini artırmak ve kirlenmelerini azaltmak konusundaki bütün önlemlerin (yani bütün "yumuşak enerji adımları"nın[11]) onaylanması gerektiğini,

10. Büyümenin maddi sınırlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sarkar 1999: 93-139. Sarkar fazlasıyla iyimser olabilir ama güttüğü mantık son derece sağlıklı.

11. Lovins 1977.

aynı nedenle de geridönüşümün onaylandığını söylemeye bile gerek yok. Bu önlemlerin tek başlarına ekolojik yıkıma doğru giden seyri (ki, kaçınılmaz olan gerçekleşip de fosil yakıtların topraktan çıkarılma maliyetleri onlardan vazgeçilmesini gerektirecek kadar yükseldiğinde, yani önümüzdeki elli yıl içinde gerçekleşmesinin beklendiği gibi tükendiklerinde, bu seyir bayağı keskin bir hal alabilir) geciktirmenin ötesinde şeyler yapabileceği yanılsaması ise hiçbir biçimde desteklenemez.[12]

Ekolojiye uygun teknolojilerin yararlı etkilerinin kendilerini gösterebilmeleri ancak üretim ve kullanım örüntülerinde temel değişiklikler yapılırsa mümkündür. Ama bu, ihtiyaç örüntüleri ile bütün yaşam biçimlerinde temel değişim anlamına gelir, ki bunun da anlamı toplumun tümüyle farklı bir temel üzerinde tesis edileceğidir. Teknolojik onarımlardan beklentilerimiz bunu görmemizi engelliyorsa, teknolojinin ekolojik krizin çözümlenmesinin önünde bir engel olduğu söylenebilir.

Ama aslında, teknoloji bu yolda bir engel değildir: Yolun bir parçasıdır. Teknoloji teknik ve aletlerin toplamından ibaret değildir, bedenin yeteneklerini doğayı dönüştürecek bir alet şeklinde genişletmeye odaklanmış bir toplumsal ilişkiler örüntüsüdür. Gıda ürünleri üretim modellerini karşılaştırırken (hüküm süren sermayeyoğun sınai çiftlikleri ile onun sözde "organik" alternatiflerini) bunu görmek mümkündür.

Organik çiftlik, ticari çiftlik ne kadar "doğal"sa o kadar doğaldır, ama sermayeye bariz biçimde mesafeli ve kendiliğinden evrilen ekosistemlerin halleriyle uyumlu belli ilişkiler üzerine kuruludur. Örneğin, haşaratı denetim altına almak için kimyasal girdiler kullanmak veya büyümeyi hızlandırmak yerine başka organizmalar devreye sokulur veya kompost yapılır – her iki durumda da yerine başka bir şey koymaktan ziyade en baştaki işlemin bilinçli bir biçimde artırılması yoluna gidilir. Bir taraftan, bu yöntem tarım uygulamasına belli bir belirlenemezlik ve karmaşıklık katar. Daha küçük ve daha karmaşık bir biçimde bir araya getirilmiş, toprağın

12. Fosil yakıtların ayrıntılı durumlarına ilişkin yakın dönemde yapılmış bir araştırma ve hidrojen temelli bir ekonominin inşasına vurgu yapan bir yazı için (10 numaralı dipnottaki çalışmanın yanı sıra) bkz. Dunn 2001.

somut sınır çizgilerine uydurulmuş sistemler, arazileri homojenleştiren monokültürlerin yerini alırlar. Böylece, arazinin özgüllükleri, sermayenin yönetimi altında olduğu gibi görmezden gelinmek yerine geliştirilir. Son olarak burada, güçlü estetik, hatta manevi potansiyele sahip son derece yoğun bir kişisel taahhüt söz konusudur. Bu, organik tarımın, yüksek oranda fosil yakıt girdilerine ve yabancılaşmış emeğe dayalı ticari tarımın homojenleştirilmiş ve nicelleştirilmiş monokültürlerini aşıyor olmasının bir sonucudur.[13]

Organik tarım, derin ve kalıcı bir taahhüdü yansıttığı (bir başka deyişle, hayli gelişkin bir toplumsal üretim gösterdiği) sürece gönüllülüğün de bir hayli ötesine geçer. Ama aynı olgu, organik tarımın sermayenin türlü hallerine karşı çok savunmasız olduğuna da işaret eder. Organik tarımcılar büyük oranda, fiyat yapılarının, faiz oranlarının vs. büyük iş girişimlerince belirlendiği piyasa koşullarına itaat etmek durumuyla karşı karşıyalar, gönüllülüğün piyasaya kafa tutmama, onu dönüştürmeye çabalamama hatasını tekrarladıkları sürece de karşı karşıya kalmaya devam edecekler. Piyasaya kafa tutmak ve onu dönüştürmeye çalışmak, elbette diğer mücadelelerden ayrı gerçekleştirilemez.

Bütün bunlar bizi ekonomik sistemi yeniden biçimlendirme amacını taşımakla birlikte sosyalist olmayan çabalara göz atmaya zorluyor.

Yeşil İktisat

Yirminci yüzyıl sosyalizminin çöküşünün ardından, sermayenin devrilmesi ve tümüyle terk edilmesi gerekmeden ekolojik krizden çıkılmasını sağlayacak bir yol bulunabileceğini iddia eden etkili ve muhtelif fikirler gündeme geldi. Bu "yeşil iktisat", burada dile getirilen birçok ekonomik noktayı yankılar; yani, sistemimizin bir çeşit devleşmeden mustarip olduğunu, sistemin savunduğu değerlerin, özellikle de nitelikten önce niceliğin tercih edilmesinin, vahim bir zaaf olduğunu, kaynakları yanlış tahsis ettiğini, eşitsizliğe prim verdiğini ve küresel ekolojiye karşı genellikle dikkatsizce davran-

13. Lappé ve diğ. 1998. Organik üretimin popülerliği arttıkça sermaye de onu sahiplenmeye çalışır ki bu da akıbetimiz kötü demektir.

dığını. Ama yeşil iktisat bunu, sistemin kendini yenileyebilme gücü olduğu varsayımından hareketle yapar. Yeşil iktisadı benimseyenlerin sistemin bir parçası olduğunu söylemek haksızlık olur,[14] zira bu kişilerin eleştirileri katıdır ve çoğunlukla yaptırımlarla karşılaşırlar. Gelgelelim yeşil iktisat gerçekten sistemin dışında da değildir. Yandaşları, sistemi çekiştirip yeniden örgütleyerek ekosantrik potansiyelleri hayata geçirmek arzusundadır ve bunu gerçekleştirmenin araçlarının elde hazır olduğuna inanırlar, yeter ki toplulukçu bir anlayışla ve "küçük" düşünülsün.

Bu temayüle dahil dört ayak tespit edebiliriz. İlki, yani ekoloji iktisadı, ana akım iktisadının ekolojik kanadını temsil eder: Doğayla kurulan iktisadi ilişkilerin tümüne ilişkin olarak otoriter ve teknik bir sesle konuşur. Ekolojik iktisat, hakemli bir dergiyle ilişkili bir meslek birliği olarak, paket halinde gelir. Yakın zamanlarda yayımlanmış yarı resmi bir yazıda sorulduğu gibi:

> Yıkıcı bir etkiden kaçınmak için toplumu çabucak yeniden örgütleyebilir miyiz? Büyük belirsizlikleri tanıyacak kadar alçakgönüllülük gösterip kendimizi onların en tehlikeli sonuçlarından koruyabilir miyiz? O basit "daha fazla büyüme" mazeretinin artık geçerli olmadığı bir dünyada refahın paylaşımı, nüfus teamülleri, uluslararası ticaret ve enerji arzı gibi netameli konularla baş edecek etkili politikalar geliştirebilir miyiz? Uluslararası, ulusal ve yerel düzeydeki yönetişim sistemlerimizde, bu ve yeni, daha zor meydan okumalara uyum sağlayacak değişiklikler yapabilir miyiz?[15]

Ekoloji iktisadının toplumsal dönüşümle ilgilenmediği ve mevcut sistemin krizi massetme, yani onu "uyarlama" gücüne sahip olduğunu kabul ettiği açık. Ekolojik iktisatçılar, aslında bu nihai amaçla çok çeşitli araçsal önlemler kullanırlar, "özendirme temelli" uygulamalardan (yukarıda sözünü ettiğimiz alınıp satılabilir emisyon kredileri gibi) çeşitli ekoloji vergilerine, "doğal sermaye"

14. Çoğunlukla akademisyenlik gibi güvenli ve cazip işleri olsa da. Nitekim bu kitabın yazarının işi de öyledir.

15. Costanza vd. 1997:5. Kitabın beş yazarından Robert Costanza ile John Cumberland Maryland Üniversitesi'nden; Herman Daly (aşağıya bkz.) ile Robert Goodland, Dünya Bankası'yla ilişkili, beşincisi olan Richard Norgaard ise UC Berkeley'de ve krize bir "birlikte evrim" paradigmasından yaklaşan *Development Betrayed* (Norgaard 1994) kitabının yazarı. Tarihsel açıdan daha derin ve buradaki perspektife yakın bir yaklaşım Martinez-Alier 1987'de de görülebilir.

tüketim vergisine ve kirleticilere karşı cezai müeyyideler uygulanmasına kadar.

Ana akım ekolojik iktisatçılar, ekonomik birimlerin büyüklüklerine karşı görece daha ilgisizdirler. Gelgelelim, yeşil iktisadın ikinci ayağını oluşturan diğerleri, büyüklüğü birincil derecede önemli bir sorun olarak kabul eder. Bu iktisatçılar kabaca neo-Smithçi olarak tarif edilebilir; buradaki Smith, modern siyasi iktisatın babası olan şu meşhur Adam Smith'ten geliyor. Adam Smith' in serbest piyasa yandaşlığı, bugünkü neo-liberalizminkinden son derece farklı bir amaçtan kaynaklanıyordu. Smith'in vizyonu (ki bu aynı zamanda Thomas Jefferson'ın da vizyonu olmuştur) birbirleriyle serbestçe mübadele eden küçük üreticilerin kapitalizmiydi. Tekellerden korkuyor, hatta tiksiniyordu ve küçük satıcı ve alıcılardan oluşan rekabetçi piyasanın (bir kişinin tek başına fiyatları belirleyemediği bir piyasanın) özyönetimle tekelleri denetim altında tutacağını düşünüyordu. Smith, devlet müdahalesinin, yani neo-liberalizmin bu en nefret ettiği şeyin, tekelciliğe ve ekonomik devleşmeye neden olacağı kanısındaydı. Söylemeye bile gerek yok, neo-liberalizmin son söylenen bu amaçlarla bir alıp veremediği yoktur.

Neo-Smithçi düşünce küçük, bağımsız sermayelerin üstünlüğünü tekrar tesis etmek arzusundadır. Bu amaçla, bu görüşün önde gelen destekçilerinden David Korten'in ortaya koyduğu gibi, Smith'in "*sermayenin belli bir yerde kök salacağı*" varsayımı hayata geçirilmelidir.[16] Korten'in, özünün "demokratik çoğulculuk" olacağını belirttiği ekolojik toplumu, kapitalist firmaların yayılma ve merkezileşme eğilimlerini dengelemek için (şimdi sayıları azalmış olan bu firmalar ekonominin ana kaynağı olmaya devam etse de) hükümet ile sivil toplumun ittifak ettiği "tanzim edilmiş piyasalara" dayalıdır.

Korten, birçoğu burada tartışılanlarla paralellik gösteren bu görüşleri nedeniyle bayağı şöhret kazanmıştır. Gelgelelim, bu görüşlerini bizatihi sermayenin kendisine, özellikle de sınıf, toplumsal

16. Korten 1996: 187. Neo-Smithçilerden biri de *The Ecology of Commerce*' in (Hawken 1993) yazarı Paul Hawken'dir. Hawken'le ilgili düşüncelerim için bkz. Kovel 1999.

cinsiyet veya başka tahakküm kategorileriyle ilgili sorunlara yoğun bir eleştiri getirmeden dile getirir. Temel lezyonu, felsefi veya dini açıdan tarif eder, ansızın ortaya çıkmış büyük bir hata olarak, benimsediği "materyalizm" hayatı "anlamından" soyup "cömertlik ve ihtimam" ruhunu yok eden ve "Bilimsel Devrim" olarak tanımlanabilen bir hata olarak. Korten bunu cafcaflı bir tavırla ifade eder:

> Bütün [insanlığa karşı] sorumluluklarını fark etmeyip bunları üstlenmemeleri yüzünden, muazzam yetenekleri, hayatın tamamını tahrip eden, ortaya çıkışı milyarlarca yıllık bir evrim sürecinde mümkün olmuş canlı doğal sermayenin büyük bir kısmını 100 yılda yok eden son derece yıkıcı amaçların hizmetine girmiştir.[17]

"Doğal sermaye" göndermesine dikkat, sanki doğa bin bir güçlükle sermaye hediyesini insanın eline vermiş, insan da yanlış bilim ve materyalizm yüzünden mirasını kötüye kullanmış gibi. Sermaye (veya sınıf veya kapitalist devlet) öyle aman aman büyütülecek şeyler olmadığı, hatta doğa ürettiğine göre, iyi şeyler olduğu için, Korten bunların, hayvanları kısıtlayıp onları etkili bir biçimde evcilleştirecek ve insanları neo-Smithçi Vadedilmiş Topraklar'a taşıyacak olan "küreselleşen sivil toplum" tarafından denetlenmesinde bir sakınca görmez. Bu esasen, tarihin yerine geçen iyimser bir peri masalı; böyle bir şey olsaydı, dünya değiştirilmesi çok daha kolay bir yer olurdu.

Neo-Smithçilik ile topluluk temelli iktisat arasındaki mesafe o kadar kısadır ki, onları aynı başlık altında toplamak işten bile değildir. Ama topluluk temelli iktisadı ekoloji iktisadının üçüncü ayağı olarak ortaya koymak, neo-Smithçileri, "Budist iktisat"[18] çağrısında bulunan E. F. Schumacher'in takipçilerini veya *The Ecologist* dergisi etrafında toplanan ve Güneyli veya yerli toplulukları arasın-

17. Korten 2000.

18. Schumacher'in Budist emek görüşü, "bir insana kabiliyetlerinden yararlanma ve onları geliştirme fırsatı verilmesi" gerektiği, işin eğlenceden [*leisure*] ayrılmasının doğru olmadığı, ikisinin de yaşam sürecinin iki tarafı olduğu fikirlerini içerir. Burada, işin hayatın bir ifadesi ve karakterin saflaştırılması olduğu üzerinde vurgu yapılır; aslında bu görüş Marx'ın görüşlerine çok yakındır, özellikle de erken felsefi yazılarındaki görüşleriyle yabancılaşma teorisine. Gelgelelim, Schumacher sınıf mücadelesiyle ilgili ne somut bir kavram sunar, ne genel olarak failler hakkında bilgi verir, ne bir sermaye teorisi vardır, dolayısıyla ne de sermayeyi aşmanın nelere mal olacağıyla ilgili bir teorisi. Schumacher 1973: 50-9.

daki küçük üreticileri öne çıkaran "Ortak Arazi" taraftarlarını veya Yeşil hareketin önemli kısımlarını ve toplumsal ekoloji taraftarlarını (aşağıya bakınız) kapsayan topluluk ekonomisi hareketinin genişliğini göstermek açısından işe yarar bir şeydir. Topluluk ekonomisinin genel eğiliminin kökleri, modernlik ve devleşme kuvvetlerine karşı savunma amacıyla karşılıkçılığa vurgu yapan Proudhon ile Kropotkin'in anarşist geleneğine dayanır.[19] Bu bakış açısını destekleyenler genellikle sosyalizme düşman oldukları için, kamunun üretim araçlarına sahip olmasına karşı çıkar, çeşitli ekonomi biçimlerinden oluşan bir karışımı tercih ederler.

Topluluk ekonomilerinin unsurları olarak kooperatiflerden sık sık söz edilir. Ama, ister tüketicilerin olsun, (daha önemlisi) ister üreticilerin, kooperatif hareketi, emeğin örgütlenmesi ve demokrasinin ilerlemesiyle ilgili içerimlerinden dolayı, yeşil iktisadın ayrı, dördüncü ayağı olarak söz edilmeyi hak ediyor. Özünü üreticilerin mülkiyeti oluşturduğu için, işbirliğinde bulunma kavramı kapitalist toplumsal ilişkileri temelden sarsar, hiyerarşi ile yukarıdan denetimin yerine özgürce bir araya getirilmiş emeği koyar. Roy Morrison şöyle yazar:

> İşbirliği... hem *toplumsal yaratıcılıktır* (yeni yaşam yollarının, mahallelerin ve toplulukların artması) hem de *iktisadi yaratıcılık* (topluluk temelli iş girişimlerinin büyümesi sayesinde geçimini sağlamak)... Böyle bir işbirliği zorunludur. Modernliğin krizlerine karşı kilit bir cevaptır. Bu anlamda, sanayi devleti, karşıtının yani işbirliği içinde bulunan dinamik bir ortaklığın ortaya çıkmasını hızlandıran bir katalizör haline gelir.[20]

Marx da ilk zamanlar kooperatifler hakkında iyi şeyler söylemişti:

> [Kooperatifler, işçiler için] emeğin siyasi iktisatının mülkiyetin siyasi iktisatı üzerinde kazandığı [çalışma saatinin günde on saate ulaşmasıyla kıyaslandığında] daha büyük bir zaferdir... Bu büyük toplumsal deneylerin değeri ne kadar vurgulansa azdır... bir amele sınıfını çalıştıran bir efendiler sınıfı olmadan da modern bilimin buyruklarına uyarak geniş çaplı üretim yapmanın pekâlâ mümkün olduğunu göstermişlerdir...[21]

19. *The Ecologist* 1993; Proudhon 1969; Kropotkin 1975.
20. Morrison 1995: 151. İtalikler özgün metinden.
21. Karl Marx, "Uluslararası İşçiler Birliği Açılış Konuşması" (Marx 1978d

Kooperatiflerin özel olduğu, yani toplumun tamamına değil sadece işçilerine ait olduğu, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde kabul edilir. Ama bu anlam, mülkiyet kurallarını inşa eden bir sistemin koşullarına göre düzenlenmelidir. Yeşil iktisadın sınırları işte tam da bu noktada açığa çıkar. Zira, kooperatifler hem çekicidirler, hem de, toplumun ekolojik bir doğrultuda dönüştürülmesi bakımından, duraklatıcı ve yalıtılmış bir ilk adımdan başka bir şey değildirler. Morrison'ın yukarıdaki sözlerinden yola çıkarsak, işbirliği *ilkesinin* kapitalist toplumun kooperatif *kurumları* içinde ancak kısmen gerçekleştirilebilir olduğunu söyleyebiliriz. Aslında, çiftçi kooperatiflerinden işçilere kredi veren kuruluşlara, hatta bazı sağlık örgütlerine kadar, ekonominin önemli bir kısmı zaten kooperatiflerin elindedir. Ama bu, ekolojik krizin büyümesini durduramamıştır, tıpkı kurşunsuz benzin, geri-kazanılmış kâğıtlarla basılan gazeteler ve diğer değerli hafifletme çabalarının durduramadığı gibi. Bütün ekonomi kooperatiflerin elinde olsaydı durum bugün daha farklı olurdu şüphesiz; ama böyle bir şeyin gerçekleşebilmesi için sermayenin bizatihi kendisinin bertaraf edilmesi ve yerine başka bir şey getirilmesi gerekirdi, ki bu, mevcut kooperatif hareket sayesinde gerçekleştirilmesi imkânsız, çok daha farklı ve devrimci bir konu.

Kooperatiflerin (veya topluluk iktisadının veya yeşil kapitalizmin veya kendi içinde herhangi bir reformun) krizi durduracağını farz etme yanlışı, sermayeyle ilişkilerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklanır. Sermaye, temel yayılması güvence altında olduğu sürece her tür gelişmeye ve rasyonelleşmeye izin verir; gerçekten de, birçok reform tam da bunu yaptığı için başarılı olmuş ve burjuva sınıfının gerici unsurlarının karşı çıkışlarına rağmen bu sınıfın ilerici unsurları ile devlet tarafından teşvik edilmiştir. Dolayısıyla, bazı kooperatifler ile yeşil kapitalizm, birikime mütevazı katkılarını sürdürdükleri veya en azından birikimin önünde durmadıkları sürece, kulübe alınmakta, hatta kulübe girmeleri teşvik edilmektedir.

[1864]). Marx'ın o dönemlerde Engels'e yazdığı bir mektupta konuşmanın "görüşümüzün işçi hareketinin mevcut bakış açısından kabul edilebilmesini sağlayacak bir çerçeveye oturtulmasının..." (s. 512) zor olduğunu ifade ettiğini belirtmekte yarar var, zira bu, daha militan bir özelliğe sahip *Komünist Manifesto*'nun yazıldığı 1848'den sonra devrim umutlarının azaldığının bir kabulüdür.

Gelgelelim, ekolojileri parçalayan (aynı zamanda, kooperatifler ile diğer yeşil sermaye biçimlerine baskı yapan) tam da "dev kuvvet alanı" biçimindeki bu yayılmadır. Bu "kuvvet alanı"nı daha yakından incelediğimizde, onu toplumun bütün yüzeyine yayılmış bir talep olarak, kâr artışı talebi olarak görürüz. İlk bakışta bu baskı son derece açıkmış gibi görünür, ama incelendiğinde birtakım şaşırtıcı özellikler ortaya çıkar. Kârın fiyatın bir işlevi olduğu açıktır, ama fiyatlar değişken ve kararsızken, kârlar çok daha belirgin olmak durumundadır. Örneğin, ekonomide fiyatlardaki büyük değişkenlik işaretlerini (hisse senedi kotaları, faiz oranları, döviz kurları, meta fiyatları vs.) kapitalist piyasalardaki ekonomi failleri nasıl yorumlar? Parasal meblağlarına bakarak elbette. Ama paranın hangi işlevini temel alarak (paranın saf mübadele edilebilirliğini mi, alınıp satılabilir bir meta olma özelliğini mi, değerin cisimleşmiş hali olmasını mı)? Elbette üçüncüsünü: Kârlılığın ekonomik değerlendirmelerinde değer öne çıkar. Mübadele edilebilirlik olarak paranın esaslı bir varlığı yoktur; bu su üstüne yazı yazmak gibi bir şeydir, meta olarak paranın kendisi ise alınıp satılmak içindir, bunun ötesinde bir şeyi ifade edemez. Halbuki değer, kapitalizmin bütün muamelelerine yayılan aktif bir ilişkidir.

Kuvvet alanı, toplumun bütün yüzeyine yayıldığında, değer, kuvvet alanını kendine çekmek için toplumun bütün yüzeyi boyunca, deyim yerindeyse, ekilir; mübadele değeri nereye eklenirse, orada bir meta ortaya çıkar. Kapitalizm, genelleşmiş meta üretimidir, değer de her şeyi kaplayan vektördür, kapitalizmin fiili işlevi değeri tesis etmek ve devamlılığını sağlamaktır. Kârlar, değerlerin artışıdır (parada görüldüğü üzere), değerler ise kapitalizmin bütün unsurlarını kârlılığa yönlendirir; yani, her şeyden önce, kapitalizmin Piyasa adıyla bilinen büyük kalesiyle kastedilen şey budur. Her kooperatif yöneticisinin bildiği gibi, özgürce bir araya gelmiş emeğin *kendi içinde* işbirliği yapması ebediyen, Piyasa'nın bünyesinde varolan değerin kuvvet alanı tarafından kuşatılmıştır ve onun hükmü altındadır; bu kendini banka işlemlerinde gösterdiği gibi, ayakta kalabilmek amacıyla emeği sömürme yönünde biteviye baskı yapılması şeklinde veya hiyerarşi, bürokrasi ve bunun gibi yüzlerce başka aracıyla da kendini gösterir. Marx'ın sözleriyle (kooperatiflerin sınırlarının daha açık hale geldiği bir durum vesilesiy-

le kaleme aldığı bir yazısında belirttiği üzere) ne kadar iyi niyetli olurlarsa olsunlar, kapitalizm dahilindeki kooperatifler işçileri, "kendi kendilerinin kapitalisti olmaya zorlayarak... onları kendi emeklerinin istihdamı için üretim araçlarını kullanmaya teşvik ederek" (ki bunun standartları daha sonra kapitalist Piyasa tarafından belirlenir) "hâkim sistemin noksanlarını" ister istemez yeniden üretirler. Dolayısıyla, kooperatiflerin hoşuna gitsin gitmesin, sermaye bütün o atomlaştırma özelliği ve rekabet baskısıyla hepsini kuşatır ve onları diğer kapitalist girişimler gibi bir girişim haline gelmeye zorlar, tıpkı özel sağlık örgütleri veya büyük bir bölümü işçilerin mülkiyetinde olan en büyük şirketlerden United Airlines'ın başına gelen kötü olayların gösterdiği gibi.[22]

Her halükârda, değerin baskısıyla mücadele etmek gerekir ve bir kooperatifin, hatta kapitalist toplum içindeki her ekonomik oluşumun ekoloji konusundaki başarısı, bu baskının ne kadar etkisiz hale getirildiğiyle veya üstesinden gelindiğiyle yakından ilgilidir. Peki ama kapitalizm içindeki değerin gerçek gücü nedir? Önceki tartışmamıza dönersek, değer ancak *insan emeği* (bütün ekonomik faaliyetler için elzem olan üretim gücü) üreticilerin üretim araçlarından ayrılması yoluyla ücret ilişkisi içinde metalaştırıldığında dünyayı tahrip edebilecek canavarsı bir sermaye biçimi halinde ortaya çıkar. Bu genel bir hal alır, zira kapitalizmin hâkimiyeti altında sömürüye açık emek, yeşil ekonominin de uyması gereken genel piyasa uygulamalarını belirlediği için, yeşil olsun, başka cinsten olsun bütün iktisadi faaliyetlerin zeminini oluşturur. Sermayenin ana kurumları piyasanın temel koşullarını belirleyecek kadar dayandıkları sürece, sürekli olarak üreticileri, yani insanlığı, üretim araçlarından ve de doğadan ayırmaya, emeği de sömürülmeye zorlar.

Sermayenin gerçekliğinden bakıldığında, başlı başına bir amaç olarak görülen topluluk iktisadı tutarsızlaşır. Hatta mantıksal olarak tutarsızdır. Zira her iktisadi faaliyet hem yereldir (birilerinin bir

22. Marx 1967b: 440. Aklıma gelen tek istisna, İspanya'nın kuzeyindeki Mondragon kooperatif sistemi; bu kooperatif sistemi, kooperatif hareketinin belki de en büyük başarısıdır; gerçi, maruz kaldığı sistemsel kısıtlamalar göz önünde bulundurulursa, Mondragon muhtemelen artık sınırlarına dayanmıştı, kapitalist rejimin tamamını hiçbir biçimde tehdit etmeden hem de. Morrison 1991.

yerlerde bir şeyler yapmalarını içerdiği için) hem de küresel. En yerel durumlarda bile, örneğin, Güney Kaliforniya'da birtakım çocukların arka bahçelerindeki limon ağaçlarından limon toplayıp yaptıkları limonataları evlerinin önünde satmasında olduğu gibi, nihai, yerel edim derin ve yaygın bir temele dayanır. Limon ağaçları, bugün San Diego adıyla anılan yerde ezelden beri mi yetişmektedir? Limon ağaçları veya gıda üreten herhangi bir varlık doğada mı bulunmuş, yoksa yüzyıllar boyunca dönemin insanlarının emeğiyle mi meydana getirilmiştir? Ağacı büyüten ve limonatada kullanılan su nereden gelmektedir ve bu kadar ucuz satılması için ne gibi mücadeleler vermek gerekmiştir? Peki ya şeker nereden gelmektedir?[23] Evde mi yapılmıştır, yoksa daha büyük olasılıkla, parayla satın mı alınmıştır, satın almdıysa nereden alınmıştır? Ya piyasa haline gelen ev, nasıl alınmış ve inşa edilmiştir? O yöredeki malzemelerle mi yapılmıştır?

Saf bir topluluk, hatta "biyobölgesel" (aşağıya bakınız) ekonomi hayalden ibarettir. Katı yerelcilik, toplumun ilk evrelerinde olmuştur: Bugün tekrar edilemez, edilse bile, bugünkü nüfus düzeylerinde ekolojik bir kâbus olacaktır. Dağınık yerlerin çokluğu nedeniyle yaşanacak ısı kayıplarını, heba edilecek kıt kaynakları, gereksiz yere sarf edilecek çabaları ve yaşanacak kültürel yoksullaşmayı düşünün. Bu ifade asla küçük çaplı ve yerel girişimlerin değerinin inkâr edildiği şeklinde yorumlanmamalı: Ne de olsa, gelişen her ekosistem farklılaşmış, yani tikel faaliyetler sayesinde işler. Bu ifade daha çok yerel ile tikelin küresel bütün içinde ve onun sayesinde varolduğunu, her ekonomide, duvarları hiçbir kasaba veya biyobölgeyle sınırlı olmayan karşılıklı bir bağımlılık ilişkisinin zorunlu olduğunu, bunun aslen parçaların bütünle ilişkisi meselesi olduğunu vurgulamaktadır.

Dolayısıyla, bir ekolojik toplum vizyonu tümüyle yerel olamaz, küçük sermayedarlardan oluşan neo-Smithçi bir sistem de olamaz. Zira Smith bu muhakemeyi (Jefferson'ınki gibi) oluşum aşamasında, sanayileşmenin toplum haritasını yeniden çizip büyük insan kitlelerini dünyadan ve üretim faaliyetleri üzerindeki denetimlerinden uzaklaştırmasından önceki dönemde ve aslen tarımsal ve el ya-

23. Mintz 1995.

pımı metalara dayalı bir geçiş dönemi kapitalizminin bağlamı dahilinde yapmıştı.[24] Smith'in dönüşümü gerçekleştireceğini düşündüğü failler, işlevsel özgürlüklerini toprakları üzerindeki denetimlerinden alan aydın küçük toprak sahiplerinden oluşan bir sınıfa mensuptu. David Korten'in yaptığı gibi, "sermayenin belli bir yerde kök salacağı" hayalini kurmak bile ancak bu şartlar altında bir anlam ifade eder. Yeni sınıf oluşumları birikimi genişleyen bir ölçekte mümkün kıldığı için, bu gerçekleşmeden kalan bir hayaldi. Bugün, sermayeyi sabitlemeye çalışmanın cıvayı sabitlemeye çalışmakla eşanlamlı hale geldiği bir zamanda, bu nostaljik bir hayalden ibarettir. Smith'in siyasi iktisadı tarihselleştirilmeye muhtaç olduğu gibi, temel kategorileri de tarihdışıdır ve özcü hale getirilmiştir. İnsanların, Smith'in şu meşhur iddiasındaki gibi, ticaret ve mübadeleye doğal bir eğilimleri varsa, bu eğilimlerini hayata geçirme işini kapitalist şirketlere vermeleri gerekir. Peki ama, kapitalizmin itkileri ne zamandan beri doğrudan insan doğasının doğuştan gelen özelliklerinden türemektedir? Sermayenin iktidarı ele geçirişinden beri, hepsi bu. Bugün, büyük sermaye kadar ölümcül olmasa bile ekolojik tecavüzler içinde en ciddisi olan emeğin sömürüsünü devam ettiren, dolayısıyla sermayenin kanserli büyümesini sağlayan virüsü kapmış küçük sermaye modeline neden boyun eğelim?

O halde paranın, ücretli emeğin ve meta mübadelelerinin, onlarla birlikte de bütün piyasa ilişkileri ile ticari girişimlerin hemen ortadan kaldırılması çağrısında mı bulunuyoruz? Kesinlikle hayır: Bu tür önlemler Pol Pot veya Stalinist çözümlere bir geri dönüştür ve bunların insanlık ile doğa üzerinde kölelik kadar ağır etkileri vardır. Bunlar, gerek insani gerekse doğal ekosistemleri parçalayan şiddet biçimleridir. Ekosantrik bir halk sermaye birikimini bastırmak zorunda kalmaz, çünkü böyle bir halk sömürüden uzak olacak ve özgürce bir araya gelmiş emeğin zemininden birikim dürtüsü ortaya çıkmayacaktır. Mesele bu zemine ulaşmaktır; bu yolda bugünkü üretim yöntemlerini yıkmak değil, onları aşmak ve dönüştürmek icap edecektir. Ama bütün bunların önce hayal edilmesi gerekiyor. Bu vizyonu oluşturmak için, kapitalist yöntemlerin radikal bir bi-

24. "Smith'in çözümü sanayi kapitalizmine geçiş koşullarında hayatta kalamazdı" (McNally 1993: 46).

çimde reddedilmesi zorunludur. Dolayısıyla, yeşil iktisadın kapitalist şirketlere önemli bir rol veren bir sözde "çeşitliliği" koruma hoşgörüsünü reddetmeliyiz. Tavuklarla sansarları aynı kümeste yetiştirmeye çalışmaktan farksız bir şeydir bu. Gerçek dünyada ise sözde bizi kurtaracak olan şu iki zıt sözcüklü "doğal sermaye" de dahil sermayenin her biçimi, birikim seline kapılıverir hemen.

Küçük iktisadi birimlerin veya topluluk birimlerinin faziletlerini küçümsemek niyetinde asla değilim. Aksine: Son bölümde de göreceğimiz gibi, küçük ölçekli girişimler, ekolojik bir topluma giden yolun önemli bir parçası ve o toplumun yapı taşlarıdırlar. Burada daha çok perspektifle ilgili bir sorun var: Küçük birimler kapitalist yönelimli mi yoksa sosyalist yönelimli mi olacak ve başlı başına birer amaç olarak mı görülecekler, yoksa daha evrensel bir vizyonla bütünleşmiş olarak mı? Ben şahsen bu her iki seçenek dizisinin de ikinci kısımlarından yanayım: Birimler kararlı bir biçimde antikapitalist ve şeylerin bütünlükleriyle diyalektik bir ilişki içinde olmalı. Zira insanlar deliklerde yaşayan kemirgenler değiller. İskelet, akciğer veya daha büyük organizmalar için gerekli olan diğer organlara sahip olmadıkları için küçük ölçekli bir hayatla yetinebilen böcek benzeri yaratıklar da değiller. İnsanlar, doğaları gereği, büyük, genişlemeye uygun, evrenselleşmeye meyilli yaratıklardır. Varlığımızı, ihtişamımızı olduğu kadar mahremiyetimizi, en göze çarpan vasıflarımızı olduğu kadar fark edilmeyen vasıflarımızı dışavurmak için farklı gerçekleştirme derecelerine ihtiyaç duyarız biz. Bizi koruyacak iskelet benzeri yapılara ve türümüze özgü ihtiyaçlarımızı karşılamamız için özelleşmiş organlara ihtiyaç duyarız. Bu nedenle, ekolojik hale gelmiş bir dünyada büyük ölçekli faaliyetlerin önemli bir kısmının, örneğin demiryolu ile iletişim sistemlerinin ve yüksek gerilim ağlarının varlığını sürdüreceğini, şehirlerin de evrenselliğin mekânları olarak serpileceğini düşünüyorum. Burada affınıza sığınarak, ekolojik bir toplumda New York, Paris, Londra ve Tokyo'nun yıkılmayıp daha dört başı mamur bir biçimde gerçekleştirilmesi, küresel sermayenin kâbus şehirlerinin de (Cakarta ve Meksiko gibi) iyileştirilerek bu şehirlerin düzeyine getirilmesi gerektiğinde ısrar edeceğim.

Bu iyileştirme konusu birçok biçimiyle, emeğin özgürleşmesi meselesini tekrar gündeme getirir; hem de sadece ücretli emeğin

değil, elbette kadınların ev işleri yaparken yaşadıkları yabancılaşma ve çocukların okullarda sıkboğaz edilmeleri dahil, yaratıcılığımızın her türlü zorlayıcı biçimlerinin ortadan kaldırılması meselesini de. İşin aslı, insanlığın büyük bir bölümünün insanlığı kısıtlanmaktadır, bunun üstesinden gelmek, yukarılarda bir yerde mevzi alıp kokuşmuş bir ekonomiyle uğraşmaktan çok daha önemlidir. Bu hakikat ekoloji iktisatçılarında ya hiç yoktur ya da sır olup gitmiştir. *Ekolojik İktisada Giriş* gibi temel metinlerde gerçek halkın ve gerçek halk mücadelesinin esamisi okunmaz. Tamam, kitabın yazarları "yaşayan bir demokrasi" çağrısında bulunuyorlar, ki bu elbette iyi bir şeydir. Ama hayat mücadeledir, özellikle de antagonizmaların toplum sürecinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği sınıflı bir toplumda. Yine de *Ekolojik* İktisat'a göre, yaşayan demokrasi, "bu önemli konular üzerinde tartışılıp mutabakata varılan... büyük bir süreçtir. Bu süreç, bugün birçok ülkede hâkim olduğu görülen polemikçi ve kavgacı siyasi süreçten farklıdır." Bu nedenle, "toplumun bütün üyelerini arzu ettikleri gelecek ve bu geleceği mümkün kılacak politikalar ve araçlarla ilgili esaslı bir diyalog içine sokmamız" gerekir.[25] Bu ifadenin kafalarda yarattığı imge, postahanelerdeki duvarlarda bulunan ve ortak konular hakkında konuşmak üzere toplanmış olan Kızılderililer'in Avrupalı yerleşimcileri/işgalcileri ciddi bir tavırla karşılamalarını tasvir eden resimlerdekilere benzer. Sağlıksız çalışma koşullarına sahip işyerleri kapitalist sistem içinde köleliği yeniden dayatır, orta sınıfa mensup milyonlarca insan mağaza kültürüne ve hayhuyun içine havale edilirken, mutabakat aydınlatıcı bir terim değildir; düşünüp taşınılarak oluşturulmuş, iyi seçilmiş ve uygun faaliyetlerle takviye edilmiş bazı polemikler bayağı yararlı olabilir. Sahte uzlaşmalar bunun gibi adaletsiz bir dünyadan çıkış için uygun yol değil. Adalet talebi, emeği özgürlüğüne kavuşturacak olan mihverdir; ekolojik krizin üstesinden gelme konusunda da temel vazifesi görmelidir.

25. Costanza vd. 1997: 177, 180. Kitabın yazarları Marx'ın ifadelerini hurdahaşa da çevirirler, onun fiziksel kaynakların mülkiyeti ve dağıtımıyla ilgili katkılarını küçültürler ve komünist toplumların sebep olduğu ekolojik tahribattan "doğanın katkılarını göz ardı eden emek-değer teorisi"ni sorumlu tutarlar. Marx'ın tezleri bundan fazla nasıl tahrif edilebilirdi acaba?

Bu bölümü bitirmeden önce, bana göre ana akım ekoloji iktisatçıları içinde en iyisi olan Herman Daly hakkında da birkaç söz eklemek gerek. Dünya Bankası'nın eski çalışanlarından ve Georgescu-Roegen'in öğrencilerinden Daly, sisteme içkin olan patolojik büyümeyi herkesten daha çok sorgulamıştır. Seçkinlerin kanaatlerinin aksine, büyümenin sınırları tezine sıkı sıkı sarılmış ve ekonomiyi buna göre yeniden tanımlamaya girişmiştir. Köklü bir değişim çağrısında bulunmaktan ve bu çağrıyı yaparken güçlü, teknokratik olmayan bir dil kullanmaktan da kaçınmamıştır.[26] Daly'nin, budalaca olduğunu gayet iyi bildiği yerleşik düşünce tarzı ile burada yer verdiğimiz daha radikal yaklaşım arasında bir köprü kurduğunu düşünüyorum.

Dolayısıyla, Daly sermayeyle ilgili temel bir eleştiri geliştirmeye doğru epey bir yol almıştır (David Korten'den daha fazla mesela). Ücretlere bir üst sınır konmasını savunmaktan korkmamış, bu yüzden de bekleneceği üzere ziyadesiyle hor görülmüştü.[27] Marx'ın kullanım ve mübadele değeri çerçevesi ile sermaye oluşumunun temelini oluşturan dolaşım süreci kavramını seve seve kullanır.[28] Kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçası olan emeğin gayri insanileştirilmiş olduğunun son derece farkındadır; buna çare olarak geniş tabanlı bir işçi mülkiyeti çağrısında bulunur. Sosyalizm meselesine bile sıcak bakar, sosyalizm içindeki demokratik potansiyeller konusunda gözlerini açan Karl Polanyi ile Michael Harrington'a hayranlık duyar.

Ama bu içgörüler praksise tercüme edilmez, özellikle, hepsinden önemli olan emek konusunda bu böyledir. Evet, Daly işyerlerinin işçilerin mülkiyetine geçmesinden yanadır, ama sadece kapitalist bir piyasada olmak şartıyla. Emeğin içinde bulunduğu müşkül vaziyete karşı duyduğu hassasiyet, tarihi tuhaf bir biçimde oku-

26. Daly ve Cobb 1994: 21'de akademik standartlara saygı duyulduğu belirtildikten hemen sonra şu ifadelere yer verilir: "Ama varlığımızın en derininde kederle haykırmaktan, korku dolu çığlıklar atmaktan (vahşi gerçeklikleri bastırmak için bu vahşi sözcükler gerekli) kendimizi alamayız. Biz insanlar ucunda *ölüm* olan çıkmaz bir sokağa doğru gidiyoruz, kelimenin tam anlamıyla. Ölüm ideolojisiyle yaşıyoruz, bu yüzden insanlığımızı yok ediyor, gezegenimizi öldürüyoruz."

27. Daly 1991. 28. Daly 1996: 39.

masıyla etkisini yitirir; ona göre, sermaye ile emek arasındaki karşıtlık "*geçmişe* egemen olan bir durumdur... emeğin çıkarlarıyla yönetimin çıkarlarının uyum içinde olmaktan ziyade karşıtlık içinde olduğu geçmişe. Sermaye emeğe meta muamelesi yaparken de aynı şeyler geçerliydi... Bugünse bu o kadar da geçerli değildir" – şaşırtıcı bir fikir. Sonuç olarak, "amaç, emek ile yönetim arasındaki iletişimin, bu ikisi için de daha yararlı bir durum yaratılana kadar, artırılması olmalıdır." Daly burada, 1970'lerdeki krizlerden sonra ıskartaya çıkarılan ve zaten esasen bir mistifikasyondan ibaret olan Fordizm ideolojisini tekrarlıyor.

Aslında, Daly de buna inanmaz. Örneğin, o ve Cobb "[ticaret politikasına] Amerikalı üreticiler arasındaki artan rekabetin eşlik etmesi gerektiğinde" ısrar eder. Rekabetçiliği artırma amacıyla elbette sermaye emeğe her zamanki gibi muamele edecektir, yani ona, maliyeti acımasızca indirilmesi gereken (veya küreselleşmenin mümkün kıldığı yurtdışındaki sudan ucuz kaynaklara kaydırılan) bir meta muamelesi yapacaktır. Sermayenin emeğe meta muamelesi yapmadığı gün yeni, sosyalist bir çağın başlangıcı olacaktır zaten. Bu arada Daly, kendi inşa etmekte olduğu köprüden geçmeyi başaramayıp *ancien régime*'in yanında saf tutar. "Sermaye ile halkın karşısında onların pastasından aldığı payı büyütmek isteyen işçi militanlığının yeniden ortaya çıktığını görmek" istemez (sanki işgücü halktan ayrı bir şeymiş gibi). Öte yandan, ne o ne de Cobb, sağ olsunlar âlicenaplık gösterip "küresel tahakkümün sürmesini teşvik etmek istemiyoruz" diyorlar, kendilerine minnettarız (!).[29]

Ekofelsefeler

Bir "ekofelsefe", doğayla olan ilişkilerimizle ilgili idrakımızı, ekolojik krizin dinamiklerini ve toplumu ekoloji doğrultusunda yeniden inşa etmenin temel ilkelerini içeren kapsamlı bir yön tayini beyanım temsil eder. Bu konumlar sadece metinlerle sınırlı kalmaz, aynı zamanda toplumsal hareketlere de ilham verirler. Burada biraz üstünkörü biçimde ele almak zorunda kalacağım pratik ve siya-

29. Daly ve Cobb 1994: 299, 370. İtalikler bana ait.

si içerimleri vardır. Daha önce sözü edilen noktalarla ilgili gereksiz tekrarlardan kaçınıp ekofelsefelerin toplumsal dönüşüm ilkesi özellikleri üzerinde odaklanmaya çalışacağım, yani nasıl bir toplum tahayyül ettikleri üzerinde.

Derin Ekoloji

Kapitalizm egonun rejimi olduğu ve "İnsan"ı her şeyin üstünde, elbette doğanın da üstünde tuttuğu için, derin ekolojinin insanı merkezi yerinden etme ilkesi antikapitalist tasarıyla başından beri uyumluymuş gibi görünür. Ama böyle bir şey söz konusu bile değildir. Bu iki taraf birbirine, bu karşılaştırmaya dahil edilebilecek her şeyden daha uzaktır: Reel sosyalizm ile reel derin ekoloji arasında radikal bir engel vardır. Sosyalist cephenin, sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, bunda önemli bir sorumluluğu vardır, ama derin ekoloji cephesinin sorumluluğu da daha az sayılmaz.

Aslında, sosyalizmle derin ekoloji arasındaki yakınlaşma potansiyelini fark etmiş olan, tek bir derin ekolog var, derin ekologların en ünlüsü ve en etkileyici olanı. Bu tasarının babası sayılabilecek Norveçli felsefeci Arne Naess, "ekolojik amaçlar için çalışan en değerli işçilerin sosyalist kamplardan geldiği aşikâr," diye yazar.[30] Ama Naess'in müstesna bir şahsiyet olduğu açık (ilgileri, adalet duygusu, açık fikirli oluşu ve komünizm karşıtlığı ile neoliberal ideolojinin siyasi zekâyı sosyalizm nefretiyle boğmadığı bir Avrupa ülkesinden geliyor olması nedeniyle). ABD'de derin ekolojiden etkilenen pek az insan Naess'i okuma zahmetine katlanır veya yukarıdaki gibi ifadelere kulak verir. Derin ekolojik konum, keşmekeş içindeki mücadele dünyasına mesafeli duran felsefi ve/veya ruhani düşünce yapısına sahip kişiler[31] ile vahşi ve engellenmemiş doğa yanlıları tarafından benimsenmiştir. Burada birçok faziletli insan var, ama kapitalizm eleştirisiyle veya emeğin özgürleştirilmesiyle bütünlüklü bir bağlantıdan eser yok. Bunlar, yeşil politikanın "ne sağa, ne sola, ileriye bakan" (bu "ilerisi"nin neleri kapsadı-

30. Naess 1989: 157.

31. Daha kapsamlı araştırma için bkz. Zimmerman 1994, gerçek dünya tarafından kirlenmemiş bir çalışmadır bu.

ğı [aşağıya bakınız] sorusunu gündeme getiren, ama bu arada gerçek dünyada sistemin karşısında durmayan bir şeyin onun aracı haline geldiğini unutan bir slogan) bir politika olduğu şeklindeki aptalca bir açıklamanın ardında saf tutmuş insanlardır. Her halükârda, derin ekoloji ekofelsefesi kendini tutarlı bir hareket olarak biçimleyemeyecek kadar gevşektir ve adeta tanımı gereği parti oluşumunu veya herhangi bir örgütlü iktidar iddiasını dışlar. Hakikaten, şu tür fikirlere sahip gevşek bir doktrinden nasıl bir toplum geliştirilebilir ki:

> İlk ilkemiz [kaynakların korumasıyla ilgili olarak] kurumları, yasa koyucuları, mülk sahiplerini ve yöneticileri doğal süreci zorlamak yerine onunla birlikte akmaya teşvik etmek. İkincisi, pratik durumlarla karşı karşıya olduğumuzda azınlık geleneği içinde, yerel topluluk, özellikle de biyobölge içinde çalışmaktan yanayız.[32]

Derin ekolojinin cazibesine kapılmış pek faziletli olmayan kişiler de var. Derin ekolojinin zaafı, insanlığı doğa içinde merkezsizleştirmesindedir, zira bu değerlendirme çok ileri gidip bizi vahşi doğadan koparabilir, "doğa"nın, kavramı kullandığımız haliyle, her şeyden önce toplumsal bir inşa olduğunu bize unutturabilir. Bu da kolayca istenmeyen insanların dışlanmasına dönüşebilir.

Derin ekoloji perspektifinin politika üzerindeki en rezil etkilerinden biri, "vahşi doğa"yı korumak adına, ezelden beri bu yerlerde yaşayan, dillerinde doğa için ayrı bir sözcüğe gerek duymayacak kadar doğayla iç içe olan, vahşi doğa için de ayrı bir sözcükleri bulunmayan insanların bu yerlerden kazınmalarıdır. Her yerde vahşi doğa gören, gücünü yabancılaşmasından alan, insanların doğal yaratıklar olduğunu unutan yabancılaşmış biri çıkagelir ve vahşi doğayı korumak adına insan müsveddelerini oradan kovar. Günümüz ekopolitikasının çalkantılı ikliminde, ABD Dışişleri Bakanlığı ile Dünya Bankası'nın sallantılı meşruiyetlerini sağlamlaştırma ihtiyacıyla bu durum daha da karmaşık bir hal almıştır. Ekolojik krizdeki rolleriyle ilgili eleştirileri savuşturmak için bu iki kurum sık sık, vahşi bölgelerin korunması şartıyla yardım paketleri hazırlar, ki bu da bu bölgelerin ekoturizm açısından değerlerini artırır (iktisadi fazlayı geridönüşüme sokmanın iyi bir yoludur bu). Böy-

32. Deval ve Sessions 1985: 145.

lece derin ekoloji, gelişmiş kapitalizmin seçkinlerinin, doğayı takvimlerde iyi resim veren bir şey olarak algılayanların stratejisi olarak yuvasına geri döner.

Bu arada, 1986-96 yılları arasındaki on yıllık dönemde, kalkınma ve koruma projeleri yüzünden üç milyondan fazla insanın yerinden edildiğini belirtelim. Bu politika derin ekolojiyle değil, on dokuzuncu yüzyıl koruma hareketiyle birlikte başlamıştır. ABD'de bu hareketle Kızılderililerden kurtulma hareketi arasında yakın bir bağ kurulmuştu. Örneğin, büyük ulusal park sistemimizin keyfini çıkarırken, Yosemite Parkı'nın geliştirilmesi sırasında 300 Shoshone yerlisinin öldürüldüğünü (ki bu münferit bir olay değildi) hatırlayıp kendimizi toparlasak iyi olur. O halde, derin ekoloji, sınır politikası, yerli halkların katli ve ekoturizm aynı paketin bir parçası. Nüfus krizi baskısı nedeniyle bu kapan sürekli dolar, bu da dışlamanın rasyonalize edilmesini kolaylaştırır. Bu nitelik kesinlikle derin ekolojiyle sınırlı değildir, genelde bütün çevre hareketine, göç gibi sorunlarla yoğun bir biçimde ilgilenmeyen, yanlış ve içten içe ırkçı bir arayış olan sınırlarımızı "temiz" tutma arayışında sık sık gericilerle ittifak eden çevre hareketinin geneline de musallat olan bir eğilimdir. Bazı derin ekoloji yanlıları, AIDS gibi bulaşıcı hastalıkların doğanın, yani "Gaia"nın, zararcı *Homo sapiens* türünden kurtulmak için kullandığı bir yöntem olduğunu iddia ederek, hem kendilerinin hem de hareketin itibarını iyice azaltmışlardır. Ama bildiğim kadarıyla, bu kişiler kendileri veya ailelerinden biri böyle bir hastalık kaptığmda aynı mantığı gütmezler. Bu düğümü bu bölümün son kısmında sökeceğiz.[33]

Biyobölgecilik

Topluluk iktisadının bazı ilkelerini toprağa dönüş hareketiyle birleştiren bu doktrinin neden cazip olduğu açık. Biyobölgecilik tam da bugünkü ulus devletlerin parçalanması hareketinin ekolojiye çevrilmiş halini temsil eder. Ayrılıkçılar kendilerini daha geniş bir

33. Stille 2000. Ayrıca bkz. Cronon 1996; Hecht ve Cockburn 1990: 269-76'da Yerlilerin Yosemite'ten çıkarılmalarıyla ilgili bir tartışma yer alır.

siyasi varlığın kapsamı altındaki farklı uluslar şeklinde tanımlarken, biyobölgeciler bunu bir adım daha ileri götürüp kendilerini ulus olmanın, bir halkın paylaştığı *yer* anlamında ulus olmanın, ekolojik önşartlarında temellendirirler (kelimenin tam anlamıyla). Gelgelelim bu salt yer değildir, yeryüzünün bir kısmının somut ekolojik faaliyetleridir: Nehir havzalarının akışı, tepelerin durumları, toprak çeşitleri, bir biyobölgede bulunan biyota, kendini dünya üzerinde dünyayı incitmeden, onun üzerine çıkmaya çalışmadan yaşamaya adamış insan topluluğunun organik ortamı olarak kabul edilir. Bu perspektiften bakıldığında, biyobölge, sürdürülebilir-yaşam ilkeleri ile bu ilkelerin ekolojik teknoloji ve iktisada bağımlılığının uygulamaya geçirildiği temel zemindir.

Elbette, gerçekleşmiş her ekofelsefede yere vurgu yapmak zorunludur. Böyle bir zemin olmadan, yeterli ve bütünlüklü bir ekosistem kavramı oluşturmak mümkün değildir. New York eyaletinde bulunan Catskill dağları ve Hudson vadisinde yaşamayı seçmiş ve toprağa dönüş hareketine mensup kişilerle iyi ilişki içinde olan biri olarak bu bakış açısına şahsen kendimi çok yakın hissettiğimi belirtmek isterim. Ne var ki, bunu genişletip bir ekofelsefe biyobölgecilik haline getirme çabasına, bu fikir toplumsal dönüşümlere kılavuzluk etmekten aciz olduğu için karşı çıkılmalı ve bu tür girişimler reddedilmelidir.

Biyobölge için bir *kendi kendine yeter*lilik rejimi önerisinde bulunan biyobölgeci Kirkpatrick Sale'in bir makalesinde bu güçlüklerden bazılarını görmek mümkün. Tutarlı bir biyobölgeci, görüşlerini ekofelsefeye uygun oluşturmak için bunu yapmak zorundadır. Gelgelelim, işin içine "bölge" girince, sınırların tanımlanması ihtiyacı baş gösterir. Bu konuda Sale şunları söylüyor:

> Sonuçta, uygun biyobölgesel sınırları belirleme görevi (ve bunların ne kadar ciddiye alınması gerektiği kararı) daima o sahanın sakinlerine ait olacaktır. Bu durum, Kuzey Amerika kıtasının ilk sakinleri olan Amerikan Yerlileri'nde açıkça görülür. Topraktan geçindikleri için, yerleştikleri yerler dikkate değer derecede, bugün bizim biyobölge olarak bildiğimiz hatlar üzerindedir.[34]

Bu ifadelerde üç temel sorun var.

34. Sale 1996: 477.

Bir kere, "saha" nedir? Terim kendi içinde muğlaktır, ama biyobölgenin sınırlarına karar verilecekse bu şekilde kalmamalıdır, tıpkı kendi kendine yeterlik olacaksa ortada bir "kendilik" olması gerektiği gibi. Peki ama, kimin nerede yaşayacağına kim karar verecek? Üretimi geliştirme imkânları konusunda bölgelerin uygunluklarının farklı farklı olacağı düşünülürse, bunun herhangi bir anlaşmazlık çıkmadan yapılması mümkün mü? Ve büyük çaplı kamulaştırmaları da beraberinde getirebilecek muhtemel anlaşmazlıkları kim giderecek? Yaşadığım yerde New York şehrinin su havzasının bir bölümü bulunuyor. Catskill dağı biyobölgesinin üyeleri şehrin susuz kalabileceğini ilan edebilir mi ve biyobölgenin bütünlüğünü korumak için savaşmaya hazırlar mı?

İkincisi, Yerliler biyobölgesel bir yaşam sürmüşlerdi, çünkü Avrupa'nın istilası sırasında bugün ABD'nin üzerinde bulunduğu topraklardaki nüfusları yalnızca 6 ila 10 milyon civarındaydı. O günlere göre sayıları epey fazla olan günümüz insanları, üzerinde bulunduğu yerle basit bir ilişki içinde değildir, birbirine bağımlı bir şebeke içinde yaşarlar. Avrupalıların işgaliyle birlikte topraklarının istikrarı bozulduğunda Yerlilerin şiddetli savaşlara girdiğini de unutmayalım.

Üçüncü ve en önemli soruna gelince, Yerlilerin biyobölgesel yaşam-dünyaları toprakların ortak kullanımına dayanıyordu (başka bir deyişle, bu ilkel bir komünizmdi). Yerlilerin işgalcilerle giriştiği soykırım savaşları işgalcilerin kapitalizmiyle, toprağın mülk olarak temlik edilmesini gerektiren kapitalizmle yakından ilgiliydi, ki Yerli halk böyle bir şeyi kabul etmektense ölmeyi tercih ederdi (nitekim çoğunlukla öyle de oldu). Bu anlamda kapitalizm kesinlikle değişmedi ve verimli topraklar meta olmaya, o yörede yaşamayanların mülkiyetinde olmaya, bir birikim olarak elde tutulmaya, kiraya verilmeye, gittikçe daha az kişinin elinde bulunmaya ve genelde sömürülmeye devam ettiği sürece hiçbir tutarlı biyobölgecilik tasarısı ayakta kalamaz. Sale, Yerlilerin başına gelenlerin tümüyle farkındadır, ama kapitalizmi dönüştürmenin içerimlerini görmezden gelir. Biyobölgesel kurum oluşturma işinin "biyobölgesel hassasiyetlerini keskinleştirme görevini yerine getirmeleri ve biyobölgesel bilinçlerini canlı tutmaları şartıyla orada yaşayanlara gönül rahatlığıyla teslim edilebileceğini" (s. 476) yazar (tarihin

toplumu "komünizm" yönünde, bir halkın o olmadan biyobölgesini tek başına demokratik bir biçimde denetleyemeyeceği "komünizm" yönünde dönüştürmek gerektiğini işaret ettiğini görmezden gelen son derece kaba bir yaklaşımdır bu). O halkın böyle bir denetimi eline geçirmek üzere ayaklanması halinde, kapitalist devletin tepkisinin ne olacağını hayal etmek hiç de zor olmasa gerek.

Bu sorunlar mucizevi bir şekilde giderilse bile, Sale'in otarşik biyobölge kavramını kabul etmek mümkün değildir. Her biri ekolojisinin özelliklerine uygun olarak kendi enerjisini üreten –"Great Plains'de rüzgâr; New England'da su; Kuzeybatı'da odun" (s. 482)– kendi kendine yeten bölgelerin oluşturulması çağrısında bulunuyor. Ama bu kaynaklar amaca uygun hale nasıl getirilecek? New England'ın nehirleri burasının enerji ihtiyacının onda birini karşılarsa şaşarım; yeterli olmasa da su gücünün daha fazla olduğu Kuzeybatı'daki odunlara gelince, örneğin Seattle, ormanları tahrip eden, etrafa duman yayan, odun yakan bacalarla dolunca, Sale çevrecilere (veya iktisatçılara veya aklı başında insanlara) ne cevap verecek? Ekolojik bir toplum enerji verimini büyük oranda artıracak, enerji ihtiyacını azaltacaktır elbette, ama bu reçetelerde gerçeklikte temellenmek yerine doğallaştırılmış bir ideolojiden çıkarılmış duygusu veren bir baştan savmalık söz konusu.

"Fazla yanlış anlaşılmaya mahal vermeden önce hemen belirteyim," diye ekliyor Sale, "'Kendi kendine yeterlik' kendini yalıtmakla aynı şey değildir, sürekli olarak her türlü ticareti de dışlamaz. Dışarısıyla bağlantılı olmayı gerektirmez, ama katı sınırlar dahilinde (bağlantılar bağımlılık yaratmayacak, parayla ilgili olmayacak ve zarar vermeyecek şekilde olmalıdır) bağlantılara izin verir" (s. 483). Fazla veya hiç yanlış anlamamalıyız tamam da bir kere buradan bir şey anlamak güç. Biyobölgeler arasında bağlantı gerekmeyecek mi? Diyelim kızınız komşu bölgede yaşıyor (veya daha da kötüsü bir sonrakinde) ve siz onu ziyaret etmek istiyorsunuz. Onu telefonla arayabilir misiniz, aradığınızda görüşme ücretini kime ödeyeceksiniz? Yollar, demiryolları veya bu ziyaretler için uçak olmayacak mı? Diğer ulaşım araçları için parasal ilişki gerekeceği için insanlar biyobölgelere çalılıklar arasındaki patikalardan yayan mı gidecekler?

Daha fazla uzatmanın âlemi yok. Katı bir biyobölgecilik anla-

yışı bir sürü çelişkinin arasında yok olur gider, çünkü bu anlayışta doğa tarihten soyutlanmıştır. Bu anlayış kendi içinde, krizin çözülmesi için gerekli olan bütün toplumun dönüştürülmesi aşamasına ulaşamaz.

Ekofeminizm

Ekofeminizm, iki büyük mücadelede, kadın özgürlüğü ve ekolojik adalet mücadelesinde temellenmiş, güçlü bir ekofelsefe. Gelgelelim, toplumsal bir hareket olduğu şüphe götürür. Bir ekofelsefe olarak, daha önce doğanın toplumsal cinsiyet yoluyla iki kola ayrılması olarak ortaya koyduğumuz tematiği teorileştirir. Bu ayrılma, kadınların bedenleri ve emekleri üzerinde denetim kurulmasıyla başlamıştır; ataerki ile sınıfın kökünde de o vardır. Sınıflar, toplumsal cinsiyetler ve "İnsan" ile doğa arasındaki bölünmeler, farklı gelişim yollarına sapar ve karmaşık örüntüler halinde iç içe geçerler. Kapitalizmin tarihine temelinden girerler; doğanın atıl kaynaklara indirgenmesinde; soğuk soyutlamaya yüklenen değer ile bu eril niteliğin insanın hakiki nitelikleriyle özdeşleştirilmesinde; ve kadınların ücretsiz ev işiyle başlayıp çevre bölgelerdeki ucuz işlerde çalıştırılmalarına ve seks endüstrisi için malzeme muamelesi görmelerine kadar uzanan aşırı derecede sömürülmelerinde hep bu bölünmeler vardır. O tuhaf kapitalizm kültürü çorbasında, para fallusun gizli simgesi, iktidarın göstereni ve rekabetin nişanı haline gelir (ve yarış devam eder).

Buradan kapitalist tahakkümün daima toplumsal cinsiyet tahakkümünü beraberinde getirdiği ve izini sürdüğümüz doğa düşmanlığının onun toplumsal cinsiyet ayrımcılığıyla bütünsel bir ilişki içinde olduğu sonucuna varırız. Dolayısıyla, kapitalizmden çıkmayı sağlayan her yol aynı zamanda ekofeminist olmak zorundadır. Mantıksal olarak, ekofeminizm aynı zamanda antikapitalist de olmalıdır, zira sermaye ile onun devleti, iktidarın dizginlerini kadınlarla ekolojileri alçaltan araçlar sayesinde elinde tutar. Aslında, çok sayıda ekofeminist teori ve pratiği bu koşulu karşılamaktadır.[35] Ama ekofeminizm, tıpkı salt feminizm gibi, ille de antikapitalist

35. Mies 1998; Shiva 1988; Salleh 1997'de olduğu gibi.

olmak zorunda değildir. Diğer ekofeministler, doğayla aracısız bir ilişkiyi bir çeşit sığınma aracı olarak kullanır, yani kadınların doğaya yakınlığını *özselleştirirler* ve işe o noktadan başlarlar, bu süreç içinde de tarihi doğanın içine gömerler. Bunun sonucunda "sonsuz kadınsılık" ortaya çıkar: Toprağa yakın arketip ana, daha ileri hallerinde ise Tanrıça temelli tinselliklerin kaynağı.[36]

Bu ekofeminizm çeşidi feminist ayrılıkçılığı kategorisine yakındır. Özcülük nesnesini tarihin dışından aldığı için, bölünmüş olanın zayıf, taklit kabilinden bir yeniden birleştirilmesi söz konusu olabilir en iyi ihtimalle. Tarihsel aşağılanmışlık içindeki kadınlığa yüklenen vericilik ve sarmalayıcılık işlevleri kapitalist/ataerkil toplumu dönüştürme işinde işe yaramaz. Dolayısıyla, ekofeminizm olsun, diğerleri olsun, özcü feminizm esasen temelinde burjuva olarak kalır. Bu nedenle, mücadelenin sürdüğü barikatlardan ziyade New Age Gelişim Merkezi'nin rahat ortamını mesken tutarlar. Bu bakış açısının yaygın oluşu da ekofeminizmi tutarlı bir toplumsal hareket olmaktan alıkoyar.

Toplumsal Ekoloji

Bu doktrin, ele alacağımız bu son ekofelsefe, ekolojik sorunların toplumsal sorunlar olarak, özellikle de hiyerarşilerin sonucu olarak görülmesi gerektiği şeklindeki merkezi içgörü üzerine inşa edilmiştir. Derin ekoloji, biyobölgecilik ve özcü ekofeminizmin aksine toplumsal ekoloji, bünyesi gereği radikaldir: Toplumsal eleştiriyle başlar ve bu eleştiriyi siyasi bir dönüşüm tasavvuruna kadar sürdürür.

Peki bu kitap neden toplumsal ekoloji geleneği içinde değil? Bana göre, bunun nedeni kısmen teorik, kısmen de siyasi hareketlerin kendilerini nasıl ortaya koyduklarıyla ilgili. Teorik farklılık, toplumsal ekolojinin hiyerarşiyi kendi içinde hem bir çeşit ilk günah gibi hem de ekolojik krizin etkin nedeni olarak görmesinden

36. Örneğin Eisler 1988'deki argümanlarla karşılaştırın; bu argümanlar, tarihsel bir kavrayışa da ağırlık vermeye çalışır, ama sonunda tarihselliğin yerine New Age sloganlarını ikame eder ve bir "Tanrıça" varlığı koyutlar; ki bu "Tanrıça" nosyonu erkek egemenliğinin yerine kadın merkezli bir hiyerarşi getirir.

kaynaklanıyor. Bu kitapta toplumsal cinsiyet tahakkümüyle başlayıp sınıfa, oradan da tedricen sermayeye doğru takip edilen yol, toplumsal ekolojide olduğu gibi *a* kişisinin *b* kişisi üzerinde otorite kurduğu her türlü insan ilişkisini toptancı bir tavırla reddetmek adına takip edilmiş değildir. Bu anlayış, öğretmen-öğrenci ilişkisinde olduğu gibi, bebeklerin dünyaya savunmasız geldikleri ve insan olmak için kültür aktarımına ihtiyaç duydukları gibi temel bir insani-doğal olguda temellenen rasyonel otorite biçimleri olduğunu unutur. Bir hiyerarşiyi devrilmeye değer kılan şey onun, kendi kendine büyümek amacıyla insan gücüne el koymaya işaret eden *tahakküm* karakteridir. Tahakküm ilişkilerinin karşılıklı ve ortak olan değişken otorite ilişkilerinin karşı kutbuna konması gerekir (ki öğrenci de bir gün öğretmen olacağını düşünebilsin). Pratikte bu, *adil* olup olmadıkları anlaşılabilmesi için hiyerarşiler ile otoritelerin somut bir biçimde incelenmeleri gerektiği anlamına gelir; böyle somut bir biçimde incelenmeleri içinse, farklı tarihsel konumlarda görülen, insanın yaratıcı gücünün özgül yabancılaşması bağlamında değerlendirilmeleri gerekir. Gerçek bireyleri tarihe ve doğaya bağlayan toplumsal cinsiyet ile sınıf kavramları bu amaca çok uygundur, tıpkı üretimin insan doğasının tanımlayıcı özelliği olduğu fikri gibi.

Bu epey soyut noktalar, toplumsal ekoloji gibi bir ekofelsefenin reel siyasi hatlarına dönüşünce elle tutulur hale gelirler. Toplumsal ekoloji, içinde çok sayıda saygın kişinin yanı sıra birkaç düzenbazın da yer aldığı ve temel hareket noktası topluluğu savunmak ve devlet erkine saldırmak olan bir geleneği, anarşist tasarıyı devam ettirir.[37] Anarşizm, toplulukçu değerlerin yanı sıra kendiliğindenliği ve doğrudan eylemi içerir ve on dokuzuncu yüzyılda Marksist sosyalizme alternatif olarak ortaya çıkmıştır, hâlâ ona muhalif olmayı sürdürür. Yirminci yüzyıl sosyalizminin merkezci, bürokratik ve otoriter yönleri açığa çıktıktan ve ardından gelen dağılmadan (bir sonraki bölümde ele alınacak) sonra anarşizm solda yeni bir güç kazandı. Seattle sonrasında yeni yeni palazlanan küreselleşme karşıtı yeni hareketlerde, bu hareketlerin gösterilerinde önemli bir rol üstlenen, etkili bir eğilim olarak kendini gösterdi. Bu eğilim

37. Tarihi için bkz. Woodcock 1962.

doğrudan eyleme vurgu yapar, ki bu her radikal ekopolitikanın zorunlu bir unsurudur, ama tek başına yeterli değildir, zira sermayenin ötesinde bir ekolojik toplum inşa etme sorunu üzerinde durmaz.

Toplumsal ekoloji, doğrudan eylemden ziyade anarşizmin bünyesinde varolan toplulukçu değerlerin temellüküyle ilgilenen bir harekettir. Bu değerler, anarşizmin, özellikle de onun toplumsal ekolojik biçiminin yaşamsal bir rol oynadığı çeşitli yeşil hareketlerin de ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Ama ekolojik krize sosyalist ve Marksist yaklaşım biçimlerinin reddedilmesi çok fazla şeyi kurban eder. Toplumsal ekoloji oluşum evresindeyken, muazzam bir katılığa sahip olan ve yaşam-dünyalarına nüfuz eden kapitalist dünya sistemiyle mücadele etme amacını pek önemsememiştir. Anarşistlerle toplumsal ekologlar genelde antikapitalist olduklarını iddia ederler, ama kapitalizmin emek üzerindeki tahakkümde yatan köklerini analiz etmezler. Keza, devlet içinde yer etmiş tahakkümün üstesinden gelinmesi gerektiği konusu üzerinde haklı olarak dururlar, ama (korkarım ki sırf Marksizme düşman oldukları için) devletin ana işlevinin sınıf sistemini güvence altına almak olduğunu, aslında bu iki yapının, sınıf ile devletin, birbiriyle mutlak bir bağımlılık ilişkisi içinde olduğunu, dolayısıyla biri olmadan diğerine atıfta bulunamayacağımızı görmezden gelirler. Nitekim, devlet temel bir sorunsa, sınıf sistemi de öyledir ve sınıf sistemiyle yüz yüze gelmekten kaçınmak (ki pratikte, emeğin özgürleşmesine merkezi önem atfetmemek anlamına gelir bu) anarşist okumayı hükümsüzleşmeye ve somutluğunu yitirmeye iter.

Bu kadar şey söyledikten sonra, toplumsal ekolojinin, hatta herhangi bir anarşist oluşumun benimsediği konumlarla burada ileri sürülen fikirler arasında hasmane bir çelişki olduğu anlamı çıkarmadığımı özellikle belirtmek isterim. Kurulu düzeni radikal bir biçimde reddetmekle yola çıkan her şey bu reddiyeyi her yaratığın özgürlüğünün onaylanmasına bağlar,[38] bütün hareketlerin önü-

38. İnsanlar, bütün yaratıkların kendi kaderini tayin hakkını onaylamadıkları sürece özgür olamaz. Aslen Budizmden geldiği söylenebilecek bu içgörü hayvan hakları hareketinin temelini oluşturur ve aklı başında her ekopolitikanın ve ekofelsefenin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Söylemeye bile gerek yok, bu sorun bir yaratığın "doğası"nın çoğunlukla başka bir yaratığı yemeyi içermesi yüzünden bayağı karmaşıktır.

müzdeki görevle ilgili eksikliklerini ağırbaşlılıkla kabul etme yükümlülüğünü üstlenir ve ekolojik krizle mücadele etmekle mükelleftir. Bu sınırlar dahilinde fikir mücadelesi ilerler. Aslında hepimiz, eski mücadeleler başlığı altında toplanmış bütün vizyonlardan daha derin ve geniş, dönüştürücü bir vizyon arayışı içindeyizdir. Bu nedenle, üzerinde mutabık kalmamız gereken tek düşman hizipçiliktir.

Bu sorunlar, 1960'larda anarşizm ile ekolojik farkındalığı birleştirmiş ve o mahsulü bol on yıllık dönemde toplumsal ekolojiyi geliştirmiş olan Murray Bookchin'in şahsında ete kemiğe bürünmüştür. Zeki olduğu kadar karizmatik, ama aynı zamanda iflah olmaz şekilde dogmatik ve hizipçi olan Bookchin, hem toplumsal ekolojiyi yaratmış hem de onu çıkmaza sürüklemiştir. Bireysel zaafların ötesinde, bunun yapısal nedenleri vardı. Bookchin toplumsal ekolojiyi ilk duyurduğunda (ki o sıralarda radikal ve liberal çevre hareketleri devam ediyordu) 1945-70 yıllarının müreffeh, yaygın ve Fordist kapitalizmi ile bugün tüm şiddetiyle devam eden neoliberal dönem arasındaki dönüm noktasındaydık. Bookchin 1970'te yayımlanan *Post-Scarcity Anarchism* (Kıtlık Sonrası Anarşizmi) adlı kitabıyla toplumsal ekolojiyi gündeme taşıdı; kitabın hem başlığı hem de yayımlanma tarihi her şeyi söylüyor zaten. Ekolojik krizin boyutu henüz fark edilmemişti, ortam görece daha sakin Ütopyacı bir anlayışa olanak tanıyordu. Ne Sovyet komünizminin yıkılışı vardı ortada ne de küreselleşme; sermaye dünyanın acımasız hâkimi konumuna bunlar sayesinde iyice yerleşmemişti daha. Bugün her şey apaçık ortada; bugün olup bitenler toplumsal ekolojiyi gittikçe antikapitalist bir yöne götürüyor, işin daha yeni yeni ortaya çıkmakta olan "ne yapmalı" yönü ise bütün ekofelsefeleri yeni bir radikal senteze sürüklüyor.[39]

39. Bookchin 1970. Bookchin'in başyapıtı *Özgürlüğün Ekolojisi*'dir (Bookchin 1982). Kovel 1997b'de bu karmaşık kişilik üzerinde ayrıntısıyla durmuştum. Ayrıca bkz. Light 1998 (bu kitapta makalem de yer alıyor) ve Watson 1996. Katı bir biçimde antiMarksist olmasının yanı sıra katı bir tinsellik karşıtı ve hayli Avrupamerkezci olan Bookchin'in yaklaşımındaki sorunlu yanlar, tahayyül edebildiği tek siyasi yolun "özgürlükçü belediyecilik," toplumu tabandan devrimcileştireceği düşünülen, toplumsal ekolojik küçük şehirlerden oluşan bir konfederasyon olmasından da anlaşılabilir. Bookchin'den çok etkilenen, ama toplumsal

Demokrasi, Popülizm ve Faşizm

"Demokrasi", General Pinochet ile Olimpiyat Organizasyon Komitesi'nin solunda saf tutmuş olan herkes için insanlığı örgütlemenin en gözde yoludur. Komünizme karşı kutsal bir savaşta olan bizim tarafı demokrasi sayan ve gelişmekte olan ülkelerin Batı kampına geçişini denetlemek için Ulusal Demokrasi Vakfı gibi kuruluşlar kuran rejimin ideologları için bundan daha değerli bir sözcük yoktur. Endonezya ve Guatemala gibi ülkeler generallerin yönetimleri sırasında demokrasi olarak kabul edilmişlerdir (bazen "daha olgunlaşma halinde olan demokrasiler" şeklinde), tıpkı ortada özgürlükten ve katılımdan eser olmamasına rağmen Sandinista sonrası yıllarda Nikaragua'ya demokrasi dendiği gibi. Bugün, sermayenin küresel anlamda eriştiği bu en son noktada, Amerika kıtasındaki ülkeleri kapsayan Serbest Ticaret Anlaşması, Batı yarımkürede demokrasinin hâkimiyetini pekiştireceği vaadiyle meşrulaştırılmaktadır. Düzenin vazettiği şekliyle demokrasi, seçkinlerin, bir yandan bazı meşruiyetler tahsis ederken, bir yandan da altsınıfların sınırlı katılımına ve yine çok sınırlı olarak yolsuzluğun denetlenmesine izin veren bir seçim mekanizması kullanarak ülkeyi sermaye adına yönettiği bir rejimdir. Piyasasında işgüçlerini satmak için özgürleşmiş yurttaşlar zorunlu olduğundan bu model, kapitalizm tarihinin en derinlerinden gelir. Daha önce de gördüğümüz gibi, özgürlüğün her zaman sınırlandırılması gerekmiştir, burjuva haliyle demokrasi de mülk sahiplerine bir iktidar aracı sunarken bünyesi gereği, altsınıflara karşı sınırlayıcı olmuştur.

Gelgelelim, demokrasi ideolojisini değerlendirirken, ona biraz şüpheci yaklaşmaktan daha fazlasını yapmak istiyorsak, bunun yolu sadece kavramın doğru anlamı için mücadele etmekten geçer; çünkü bu kavramın bünyesinde barındırdığı özgürlük için sürekli mücadele etmek, bizim türümüzün bütün güçlerine (yani, burjuva-

ekolojiyi antikapitalist bir yolda ilerletmeyi başarabildiğini kanıtlamış kişiler arasında John Clark ile Brian Tokar yer alır. Bkz. Clark 1984, 1997; ayrıca bkz. 1997 basımında yer alan Sempozyum ve benim, Kate Soper'ın ve Mary Mellor'un bu sempozyumla ilgili yorumlarımız ile bunlara Clark'ın cevabının yer aldığı Kovel vd. 1998; Tokar 1992.

nın mülk kavramının *ötesinde*, erkek ve kadın, hepimizin gücüne) sahip olma mücadelesi vermekten başka bir şey değildir. İdeolojik demokrasi için değil de gerçek, tözel demokrasi için mücadele vermek bu yüzden ekolojik krizin üstesinden gelmenin zorunlu önkoşuludur; basit bir nedenle, bu mücadele adil bir topluma ulaşmayı gerektirdiği için.

2000 yılında Yeşil Parti'nin başkanlık kampanyasında yaptığı bir konuşmada Ralph Nader, Çiçero'nun bir sözünden alıntı yaparak, siyasetin en temel ilkesinin "özgürlük, iktidara katılımdır" ilkesi olduğunu belirtmişti. Buna ben de katılırım, ama şu şartla: Buradaki iktidar sözcüğü türümüzün yaratıcı dönüştürme potansiyelinin yeniden kazanılması anlamında kullanılıyorsa. Bu evrenselleştirici bir şey olduğu için, demokrasi de iktidarı evrenselleştirici bir yönde kullanmak (ve bunu mümkün kılan kurumsal biçimleri inşa etmek) demektir. Demokrasi bizatihi halk tarafından inşa edilmelidir ve bu daima devam eden bir inşa sürecidir. Bulunduğumuz yerin ötesini işaret eder ve verili olanla asla yetinmez.

Demokrasinin gerçekleştirilmesi daha fazla insanın oy kullanması demek değildir, her ne kadar böyle bir şey, katılım konusundaki umutların arttığını göstermesi bakımından, bugünkünden daha demokratik bir durum olsa da. Seçmenlere oy verilebilecek daha iyi partiler sunmak da değildir. Her ne kadar bu da kat edilmesi gereken bir dönüm noktasıysa da, kurulu devletin sınırları dahilinde, oy kabinlerinde ifade edilen iktidar, tanımı gereği bodur kalacağı için sınırlıdır. Halkın ısrarlı talepleriyle, örneğin küçük partilerin anlamlı bir şekilde katılımda bulunmalarını sağlayacak nispi temsile ulaşılarak daha güçlü bir seçim temeli inşa edilirse, o zaman, iktidar ileride bir dereceye kadar kendi tabanını oluşturmak durumunda kalacağı için demokratik iktidarın ilerleme kaydettiğini söyleyebiliriz; ama bu düzeyde de kalmayız. Aynı mantıkla, işyerlerinin işçilerin mülkiyetine geçmesi de, şirket kapitalist piyasanın kurallarına göre oynamak zorunda kalacağı, dolayısıyla bu durum başarısızlığa daha baştan kapı aralamak anlamına geleceği için, göreceli bir demokratikleşme olacaktır.

Demokrasi pusulası tür olarak sahip olduğumuz gücün seferber edilmesine işaret ettiği için, kapitalizmin üstesinden gelmeden tam demokrasi mümkün olmayacaktır. Ne var ki, bugünün çorak siya-

set topraklarında böyle bir talep pek gündeme gelmez. Genelde budanmış türevlerini görürüz, iyi niyetli insanların belirsiz bir biçimde "ilerici" olarak tanımlanmasında olduğu gibi. Şunu sormak lazım: Nereye doğru ilerleme? Şirket iktidarını denetleyen, dokuz başlı yılanın birdenbire bir baş daha vermesiyle irkile irkile başında nöbet tutan erdemli yurttaşlar topluluğuna doğru mu? Sermayenin tüketim rejiminin tuzağına düşen alternatif bir "yaşam tarzı"na doğru mu? Yoksa bu ilerleme, kurulu düzenin sınırlarının ötesine doğru bir ilerleme mi? İlericiliğimiz "ötesi"nin nasıl bir şey olabileceğini dile getirmeyi beceremediği için değil, bu soruya ilgisiz kaldığı, dolayısıyla ekolojiye zarar veren sistemin zeminini sağlamlaştırdığı için başarısızlığa uğrar.

İlericilik bugün genelde *popülizm/halkçılık* olarak tanımlanır. Sözcükten de anlaşılabileceği gibi, popülizmde/halkçılıkta siyasi fail, ayaklanıp kendi tarihinin öznesi haline gelen dev bir kişi olarak kabul edilen "Halk"tır. Popülizm dolaysız bir cazibesi olan etkili bir siyasi kurgudur. Şartlarını kabul eden her kişiyi tarihin eylemlilik gücüyle doldurur ve tarihi kişileştirdiği için, ikna edici ve hemen kavranabilen bir anlatı sunar. Halk acı çekiyorsa, bu acı çektirme işini başka bir kişi, zalim ve gayri ahlaki iktidarın kişileşmiş hali yapıyordur. Bir ibret oyunu yürürlüğe konur. Ortada bir adaletsizlik, bir kötü adam ve beklemede olan bir kahraman vardır: Halk ayaklanıp kendisine baskı yapana gününü göstermeye veya en azından ondan adalet talep etmeye davet edilir. Bu model çok çeşitli durumlarda ve tarihsel anlarda yankılanır. Ortaçağ'da köylü, Fransız Devrimi'nde *sans-cullotes*, on dokuzuncu yüzyıl İngilteresi'nde Luddite ve Chartist isyanlarını canlandırmış, Amerika'da bizatihi popülizm adını alarak hatırı sayılır bir güç haline gelmişti. Amerika'daki popülist hareketlerin, rüşvetçi ve yabancılaştırıcı iktisadi gücün büyük halk kitlelerini (Ovalar ve Güney'deki çiftçileri, bankaların kurbanı olan küçük işletme sahiplerini, işten çıkarıldıkları için mağdur olan şehirdeki işçileri) ezdiği her yerde önemli katkıları olmuştu. William Jennings Bryan ile onun "Altın Haç" ajitasyonunun arkasında popülist hareketler vardı ve bu hareketler, birçok alanı derinden etkileyen küreselleşmenin yarattığı musibetlerin direnişi kışkırttığı günümüze kadar da ara ara tekrar ortaya çıkmaya devam etti. Yeşiller ilerici popülistler olmaktan gurur du-

yuyorlar ve çevrenin korunmasından hapishane reformuna, uyuşturucu politikasındaki değişikliklerden topluluk ekonomisine kadar çeşitlilik gösteren taleplerinin heterojen karakteri, kolayca popülist anlatıya tercüme edilebilir niteliktedir. Ortalama yurttaşlarla şirketlerin açgözlülüklerinin kurbanı olan tüketicilerin sıkıntılarını gidermek için mücadele etmiş olan Ralph Nader'in şahsında, saygın bir popülizm savunucusu kazandılar.

Ama popülizmin "Halk"ı bir toplanma noktası olmanın dışında yoktur; bu noktanın ötesinde parçalanır. Bir kere, her insan eziliyor değildir, zira ezenler de insandır. Ezilenler de homojen bir kitle değildir, zira ezme süreci anlamlı bölünme hatları inşa etmiştir. Bütün bunlar bir sloganla yok olabilseydi keşke! Tamam, işçilerle küçük girişimciler birlikte gösteri yapabilir ve birlik duygusu yaşayabilir; hatta, siyahlarla beyazların, Latin Amerika kökenliler ile Asya kökenlilerin de (veya başka bir münferit durumda Amerika'daki Afrika kökenli siyahlar ile Karayip kökenli siyahların veya çiftçiler ile tüketicilerin veya nasıl bir ayrım oluşturulmuşsa bu ayrımın her iki tarafında yer alan toplulukların) bunu yapabileceğini düşünebiliriz. Ama olay bittikten sonra bu onları "Halk" haline getirmez; ancak zahmetli bir çaba ve sabır gerektiren o iş, yani bölünme hatlarını bulma, ezme-ezilme ilişkilerini kurumsallaştıran sınıf ve devlet yapılarının üstesinden gelecek karşı kurumları inşa etme işi bittikten sonra "Halk" olurlar. Popülizm kendi içinde, bir halkın parçalanmasına neden olan yapıları ortadan kaldırmaya yönelik hareketler inşa etmeye başlanacak noktadan başka bir şey olamaz. Hareket daha ötelere taşınmadığı takdirde, herkes evine, kendi sorunlarına çekilir ve hiçbir şey daha ileri gitmez.

Hatta kötüye de gidebilir. Popülizm, baskıyı kişileştirerek, çağırıcı gücüyle bölünmüş bir halkı bir araya getiren bir mitoloji haline gelir: Popülizmin çağırıcı gücü bu kadar büyüktür. Ama ciddi tuzaklar da vardır. Bir kere, popülist mit, Kötü Baskıcı'nın sahneye girip Halk'ın hayatını zindan etmesinden önce bir çeşit "altın çağ" olduğu fikrini teşvik eder. Son zamanlarda şirket, özellikle on dokuzuncu yüzyılda ABD Anayasası'nda yapılan 14. Değişiklik'le ilgili bir yorum yüzünden şaibeli bir kişilik kazandığı için, kötü adam rolü için biçilmiş kaftandır. Buradan yola çıkıp şirketlerin açgözlülüğünün dünyaya girdiği 1865'ten önce bir şekilde daha iyi

şartlarda olduğumuz (ve şirketlerin gücü bir denetlenebilse o güzel koşulların yeniden oluşturulabileceği) mitini inşa etmek kolaydır. Şirket-öncesi altın çağ fikrinin doğru olup olmamasının bir önemi yoktur: Bu fikir, neo-Smithçiler'in pek sevdiği, küçük sermayenin hâkim olduğu o mutlu dönem efsanesine uygundur, böylece hüsnükuruntuya dayalı bir yanılsama hükmünü sürdürmüş olur.[40]

Popülizm mitosunun daha kötü bir zaafı vardır. Salt kendisi olarak kalan popülizm, iktidarın gerçekliklerine dikkat çekemediği için başarısız olmaya mahkûmdur. Bu durumda mite ne olur? Bu sorunun cevabı maalesef genelde, mitin kişileşmiş halinin zararlı ve zulmedici hale geldiği şeklindedir. Şirket iktidarının ve mali iktidarın sürekliliğinin nedenlerini uğursuz komploların açıkladıklarını farz edilir; hatta dahası, suç yabancı ötekilere, farklı ten renginde veya etnik kimliğe sahip olanlara yüklenir. Gerçek tarihte hep kötü yola sapmış popülizmle iç içe geçmiş olan ırkçılığın kumaşıdır bu. Yirminci yüzyılın başındaki taşra popülizmi, militanlığı sosyalizmle bağlarını yitirdikten sonra başarısız oldu; ondan sonra siyahlara karşı tehlikeli bir biçimde ırkçı hale geldi.[41] İlerici popülistler savundukları dava ile Peder Coughlin arasında bir bağ kurulmasını pek istemez, ama 1930'larda sık sık radyo yayınlarına çıkan bu demagog peder kapitalizme karşı uyanan kitlesel öfkeden faydalanmış, bu öfkeyi bankalara karşı mitleştirilmiş bir haçlı seferine dönüştürmüş, iktidar mücadelesini kaybettikten sonra da doğruca antisemitizme ve faşizme yönelmiş özgün bir popülistti.[42] Bugün, bu tür ırkçı dışlamalar, hem ABD'nin hem de Avrupa'nın mustarip olduğu göçmenlikle ilgili çatışmalar bağlamında özellikle daha mümkün hale gelmiştir.

Sonuç, geçen yüzyılın o büyük kâbusunu yeniden uyandırır: Faşizmi, daha çok da Nazilerin faşizm biçimini. Bu acı ilişki özel bir nedenden, Nazizmin hem bir popülizm hem de kendilerinin beyan ettikleri gibi, ekolojik bir hareket olmasından kaynaklanır.[43]

40. Marx'ın *Kapital*'inin birinci cildi 1867'de, büyük şirketler ve 14. değişiklikten önce yayımlandı; başka ne hakkında yazabilirdi ki?

41. Sheasby 2000. Ku Klux Klan'ın kökenlerinin benzer bir biçimde taşradaki hoşnutsuzluklara uzandığını unutmayalım.

42. Coughlin'le ilgili özet bilgi ve başka atıflar için bkz. Kovel 1997a.

43. Bramwell 1989 Nazi-Yeşil bağlantıları hakkında genel bir bilgi içerir.

Nazilerin asla "ilerici" bir hareket olmadığı, bunun aksinin doğru olduğu su götürmez bir gerçek. Şiddetli bir birikim krizinin arifesinde ortaya çıkarken büyük firmaları eleştirmişler ve o günlerde sosyalizmin bir prestiji olduğu için kendilerini Nasyonal Sosyalist olarak adlandırmışlardı. Ama Nazi tasarısı, gerçek sosyalizmi kesin olarak karşısına alan, onu işçiler dahil, Alman halkını toprakla mistik bir biçimde birleştirmeye çalışan organik bir ideolojinin karşıtı sayan bir popülizmdi. Bir kaynaştırma ekolojisiydi, sonra bir bölünme ekolojisine dönüştü. Bu tür bir birleşme, hâlâ belli ekolojik çevrelerde, özellikle de, insanı "hayat ağında"ki türlerden biri statüsüne indirgeyen derin ekolojide revaçta olan doğa mistisizmini bayağı andırır. Biyolojik indirgeme ırkçı düşünceyi besler, ki bu, entelektüel bir ifadeyle, insanlık içinde bir alt tür bulmayı amaçlayan çılgınca bir çabadır. Ekolojiyle ilgili konularda ciddi olan herkes Hitler'in veya SS lideri Heinrich Himmler'in Almanların hayvanlara "nazik" davrandığı, dolayısıyla Slavlar gibi (ki Yahudiler, Çingeneler ve homoseksüeller gibi haşaratın temizlenmesi işinde onlara da güvenilebilirdi) "insan hayvanlar"ın himayesinin de üstün ırka bırakılabileceği şeklindeki açıklamalarını çok iyi bilmeliler.[44] Bu yozlaşmış bir ekofelsefe hiç kuşkusuz, ama yine de ekofelsefe ve bu yozlaşmanın, insana özgü olan şeylerin doğanın çokçeşitliliği içinde (üzerinde değil) taşıdığı değeri reddeden her şeyde içkin olduğuna dikkati çekiyor.

Hiç kimse bu düşünce tarzının sadece tarihçilerin inceleyeceği bir konu olduğuna inanacak kadar saf olmamalıdır. İlerici popülizmin sağa kayması pek mümkün değildir; daha çok kapitalist ana akım içinde massedilmesi gibi bir risk vardır. Ama habis bir ekofaşizmin başka kaynakları da vardır. Hatalı bir biçimde oluşturulmuş ekolojik düşünce şemsiyesi altında yer alan yeşil hareketlerde sık sık iç kapatıcı bir aşırı-sağcılık görülür. İngiltere ve Kuzey Avrupa'da, hatta 1999'da yapılan ve antisemitik dazlak gruplarının da boy gösterdiği o müthiş Seattle protestolarında bile bu konuda

44. Himmler, 1943'te Polonya'da *Einsatzgruppen*'e, yani seyyar cinayet timlerine hitaben yaptığı konuşmada şöyle demişti: "Hayvanlara karşı nazik davranan dünyadaki tek halk olan biz Almanlar, bu insan hayvanlara da nazik davranacağız, ama onlar için kaygılanmak ve onlara idealler getirmek kanımıza karşı işlenmiş bir suçtur." Aktaran Fest 1970: 115.

bir hayli örneğe rastlandı. Rudolf Bahro gibi organikçi düşünürlerin, Heidegger'in ardından, Nazi ideolojisine karşı bir yakınlık duyduklarını itiraf ettiğini, Alman Yeşiller'in kurucularından ve 1975'te çoksatan *Bir Gezegen Yağmalanıyor* kitabının yazarı Herbert Gruhl'ün de aynı şeyi yaptığını hatırlayalım. Hatta Gruhl, partinin "sol bir özgürleşme ideolojisi adına ekolojiye ilgisini kaybettiği" gerekçesiyle Yeşiller'den ayrılıp alternatif bir parti kurmuştu. Gruhl'ün, yukarıda bahsettiğimiz, Yeşiller'in "ne sağa, ne sola, ileriye bakan" bir parti olduğu sözünü söyleyen kişi olduğunu da hatırlamakta fayda var.[45]

Neo-faşist ekolojik düşüncenin birçok çeşidi var; ama hepsinin ortak özelliği, ekolojik krizin bir yönünü dikkate almak ve "ne sağa, ne sola, ileriye bakma" kisvesi altında sağa kaymaktır. Bunları ortaya çıkaran şey, genelde halk baskısı ve göçle ilgili anlaşmazlıklar, ki sürekli olarak refah eşitsizliğinden kaynaklanan bir durumdur bu (eski Doğu Almanya ile Batı Almanya veya Güney Kaliforniya ile Meksika'nın Baja şehri arasındaki gibi) ve temelde dünyanın büyük bir kısmının sermayenin kaotik koşulları altında sarsıcı bir biçimde bozulmasıdır. Ekofaşizm halen az sayıda entelektüel seçkinle sınırlıdır, tıpkı sokak kavgalarına katılan faşistlerin isyana meyilli gençler içinde küçük bir gruba tekabül ediyor olması gibi. Ama bu hareketlerin potansiyelini küçümsememek lazım.

Faşizm, kapitalizmin bünyesinde bulunan bir bozukluk örüntüsüdür. "Burada öyle şeyler olmaz," demek, kapitalist sistemin içine inşa edilmiş tahripkâr gerilimleri yanlış okumaktır. Bütün gereken, belli miktarda bir krizdir, ondan sonra faşizm, sistemin ana işlevlerini korumak adına otoriter bir rejim kurmak için yukarıdakiler tarafından bir devrimmiş gibi dayatılabilir. Daha sonra da, meşruiyeti yeniden sağlamanın ve anlaşmazlığı gidermenin yolları olarak ortaya gerici ideolojiler ile ırkçılık sürülür. Son yüzyıldan çok şey öğrendik; bu yüzyılda ise, ekolojik bir krizle karşı karşıya olan kapitalist bir sistemin faşizm potansiyellerini öğrenecekmişiz gibi görünüyor. Bu ekolojik krizi salgın hastalıklar, terör saldırılarının neden olduğu tahribatlar, kıtlık, küresel ısınma, ozon tabakasının

45. Biehl ve Staudenmaier 1995. Ayrıca bkz. muhteşem web sitesi http://www.savanne.ch/right-left.html.

delinmesi, petrol kaynaklarının azalmasıyla birlikte bu kaynakları çıkarma işinin ekonomik olmaktan çıkmasının ve yerine hâlâ uygun kaynakların bulunamamış olmasının kaçınılmaz faturası veya dünya çapında meydana gelebilecek doğrusal olmayan ekosistemsel yıkımlar bağlamında tahayyül edebiliriz; şu korkunç deli dana hastalığı (BSE) ihtimalini ve hastalığın yol açabileceği anomalilerini düşünmek bile yeter.[46]

Gelişmekte olan krizin gidişatı ekosistemlerin yıkılması yönünde değildir sadece, bu gidişatın yönü ekosistemlerin yıkılmasının siyasi tepkilerle sürmekte olan etkileşimiyle belirlenecektir. İhtimaller çok, burada üzerinde konuşulmasına da gerek yok. Gelgelelim, birikim sistemini kurtarmak için yukarıdan zorla dayatılacak olsa bile, faşizmin çözeceğinden daha fazla sorun yaratacağını unutmamak gerekir. Faşist bir düzen ekolojiye, yerine geçeceği liberal düzenden daha fazla zarar verecektir çünkü ekolojik rasyonalitenin zorunlu bir koşulu olan insan gücünün demokratik bir biçimde gerçekleştirilmesi sürecine izin vermekten çok uzaktır ve buna bağlı olarak, toplum içinde dayanılmaz ve tahripkâr gerilimler yaratır. Ekofaşizmin ulusal, en sonunda da küresel ölçekte yerleştirilmesi, doğanın, kendisine evrimi yönlendirecek güç bahşedilmiş türle yaptığı o kendine özgü deneye son verecek çığ dizisinin harekete geçmesini tetikleyecek unsur olabilir.

Sırf bu güç adına bu kadere karşı çıkma yolunu seçebiliriz. Ama bunu başarmamız ancak varoluşumuzu yaratıcı bir biçimde dönüştürmekle mümkündür. Popülizm de denendi, toplumsal ekoloji, yeşil politika, topluluk ekonomisi, ekofeminizm, biyobölgecilik, kooperatifler (aşağıdan gelen, üst üste çakışan, iç içe geçen ve ekolojik krize ilerici karşılıklar olarak öne sürülen bütün ideoloji ve hareketler) de denendi. Bunlar birçok şey keşfettiler, bize çok şey öğrettiler, ama en çok da daha fazla ilerlemek gerektiğini öğrettiler. Bugün, sokaklar çığrından çıkmış küreselleşmeye karşı gösterilerde bulunan yeni kuşak aktivistlerle dolup taşıyor. Neye karşı olduklarını keşfetmişler. Peki ama neden *yanalar*? Buna ekososyalizm adının verilip verilmeyeceğini öğrenmenin zamanıdır.

46. Rampton ve Stauber 1997.

8

Ön Tasarı

Bruderhof

ABD'nin doğusunda olduğu gibi, Kanada'ya komşu Dakota eyaletlerinde ve İngiltere'de de, Anabaptistlerin pasifist kolunun kurucusu Jacob Hutter'ın (ö. 1536) Hıristiyan takipçilerinden oluşan topluluklar vardır. Radikal Reform hareketinin bu kolu çeşitli zulümlere katlandıktan sonra Yeni Dünya'ya göç etmiş, orada tarım komünleri kurmuş ve refaha ulaşmış. Yirminci yüzyılda, Almanya'da da Eberhard ve Emmy Arnold'un liderliğinde, önce Hıristiyan pasifist kolektifi olarak benzer bir kol ortaya çıkmış, sonra uluslararası Hutterci bir topluluk haline gelmiş. Nazilerden zulüm gördükten sonra topluluk Paraguay'a göç edip orada bir tarım komünü kurmuş. 1950'lerde ABD'ye gitmişler, "Bruderhof" adını alarak New York eyaletinin Hudson nehri vadisindeki Rifton kasabasına yerleşmişler. O sıralarda Bruderhof ("kardeşler topluluğu" anlamına gelen Hutterci bir terim), onları çok fazla dünyevi bulan özgün Huttercilerden ayrılmış. Bruderhof'un dünyeviliği, teknolojiyi benimseyerek tarımsal üretimden sınai üretime geçmelerinden geliyordu. Sonra epey kazanç getiren bir işe, okullara ve özürlü merkezlerine eğitimde kullanılacak yardımcı araçlar üretme işine girdiler. Bu şekilde üretilen metalar bu piyasadan küçük bir pay almanın ötesine asla geçemiyorduysa da, tahakkuk eden kâr tatminkârdı ve topluluğun büyümesine olanak tanıdı. Bir Bruderhof topluluğu belli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra (300-400 kişiye mesela), "bünyeden ihraç edilir" ve başka yerde yeni bir birim oluşturulur. Bu şekilde, ABD'de bugün altı, İngiltere'de de iki Bruderhof oluşmuştur; bu sekiz Bruderhof, kendilerine ait bir telefon hattıyla birbirine bağlıdır; ahizeyi kaldırıp bir tuşa dokunmak suretiyle birbirleriyle anında temasa geçebilmektedirler. Fikirlerini yaymak için

Plough Books adında bir de yayınevi kurmuşlar ve duyduğuma göre, yaptıkları işten elde ettikleri kârlarla satın aldıkları uçaklardan oluşan küçük bir uçak filoları bile var.[1]

Bruderhof hakkında daha söylenecek çok ilginç şeyler var; bu arada, birçok vesileyle onları ziyaret ettiğimi ve birçok projede onlarla birlikte çalıştığımı da eklemeliyim.

Bir kere, Bruderhof kapitalist piyasada başarıyla gelişimini sürdürüyor. Gelişmiş makineler, bilgisayarlar ve iyi işleyen bir dağıtım ve satış ağının yardımıyla katalog, kamyon gibi güzel ve kullanışlı şeyler yapıp satıyorlar. Kısacası, ekonomiyle başarılı bir biçimde bütünleşmişler.

İkincisi, Bruderhof kesinlikle kapitalist değil. Eğitim araçlarına kattıkları ve bunlardan elde ettikleri "değer" genelde kapitalist piyasadan gelir. Ama üretim noktasında artıkdeğer diye bir şey yoktur. Kendi emeklerinin üzerine başka bir değer eklenmez, bunun da nedeni basit, çünkü Bruderhof üyeleri komünisttir. Para elde ettikleri girişimlerden herkes aynı meblağı alır: Yani hiçbir şey almaz. Fabrika içinde hiyerarşi de yok; işbölümü elbette var, ama patron yok. Fabrika yöneticileri farklılaşmış görevleri dışında herhangi bir otoriteye sahip değiller. Fabrikayı ziyaret eden bir kişi orada standart bir kapitalist işyerinde bulunmayan, bambaşka bir atmosferle karşılaşır. İşçiler kendi kendilerini yönlendirirler, işe farklı saatlerde gidip gelirler ve fabrikaya giriş ve çıkışlarda kart basmazlar. Zaman sınırı yoktur, iş verimlilik kaygısının belirleyiciliği altında değildir. Yedisinden yetmişine herkes yan yana, istediği gibi çalışıp işi paylaşır. Bu görece lakayt verimlilikle fabrikalarının kârlılığı arasında bir çelişki yoktur, çünkü Bruderhofçular biriktirmek ve piyasa paylarını artırmak gibi bir dürtüyle hareket etmezler, ihtiyaçlarını karşılayacak kadar bir kârla yetinirler ve bütün bunlar ellerinin altındaki teknoloji sayesinde gerçekleşir. İş güzel nesneler yapma ve bu sayede daha büyük hedeflere ulaşma arzusuyla yapılır.

Üçüncüsü, komünist oldukları için Bruderhofçular "her şeyi ortak" sayar. Birkaç ufak tefek şahsi eşyanın dışında hiçbir özel mülkleri yoktur; ne arabaları vardır, ne DVD oynatıcıları, ne marka

1. Zablocki 1971. Ayrıca Plough yayınlarından daha fazla bilgi edinilebilir.

kotları ne de *Self* ve *Connoisseur* dergilerine abonelikleri. Topluluk bütün ihtiyaçlarını kolektif kârlardan karşılar: Komün yemekleri, eğitim ve sağlık hizmetleri de bu ihtiyaçlara dahildir; zira çocuklar için kendi okulları ve çoğu sağlık sorununu kendi imkânlarıyla çözebilen kendi doktorları vardır. Yüksek öğrenim için verilen yardımlar[2] (örneğin, doktorları için verilenler) gibi dışarıda yapılması gereken harcamaları aynı şekilde fabrikalarından elde ettikleri kârlarla karşılarlar. Aynı nedenle, Bruderhofçuların maddi ihtiyaçları tipik Amerikalılardan çok daha azdır, hem birçok şeyi (bir yerden bir yere gitmek için kullandıkları az sayıdaki motorlu taşıtları da) ortak kullandıkları için, hem de dünyalarındaki her şey tüketim kültürünü tamamen reddettiği için. Dolayısıyla, Bruderhof'un ekolojiye bindirdiği yük halkın diğer kesimlerinin yükünden bir hayli azdır. Sanayileşmiş ülkelerin bütün insanlarının dünyaya böyle pek fazla yük olmadan yaşamalarını bir şekilde sağlayabilseydik, bugünkü gibi hepimizi kaygılandıracak ölçekte bir kriz yaşanmazdı.

Bruderhof bir örnek teşkil ediyorsa eğer, buradan ne sanayileşmenin ne de teknolojinin ekolojik krizin etkin nedeni olmadığını teyit edebiliriz. Bruderhofçular hem sanayileşmede hem de teknolojide ileri düzeydeler ve az tüketiyorlar, herhangi bir büyüme baskısı belirtisi de göstermiyorlar. Bunun nedeni, emeğin toplumsal örgütlenmesi, ki bu komünist koşullar altında bu örgütlenme sermayenin birikim azgınlığının kökünün kurutulmasını sağlar.

Ama bu bulgular yeni soruları da beraberinde getirir. Böylesine radikal bir geçişe izin veren iç ve dış koşullar nelerdir? Bu durum ekolojik açıdan sağlıklı bir toplumdaki piyasalar için ne ima eder? Sosyalizm açısından neler söyler? Herkesin bu şekilde yaşamasını sağlayabilir miyiz? Sağlamalı mıyız?

İlk sorunun gizemli bir yanı yoktur. Bruderhofçular koyu Hıristiyandırlar, onların deyimiyle Hıristiyan-komünist. "Her şeyi ortaklaşa paylaşmak" fikri Karl Marx'tan değil, ilk Hıristiyanların İn-

2. Gençlerin hepsinden liseyi bitirdikten sonra ya üniversiteye gitmek ya da topluluğun nezaretindeki, doğru dürüst işler yapan işyerlerinde çalışmak suretiyle iki yıl topluluktan uzakta yaşamaları istenir. İki yıl sonunda gençler topluluğa tekrar dönüp dönmemek konusunda karar vermek zorundadır. Bana söylediklerine göre, dörtte üçü dönüyormuş.

cil'deki kayıtlarından gelir: Elçilerin İşleri, 2. Bab, 44-45: "İmanlıların tümü bir arada bulunuyor, her şeyi ortaklaşa kullanıyorlardı. Mallarını mülklerini satıyor ve bunun parasını herkese ihtiyacına göre dağıtıyorlardı." Sürekli ihanete uğramış olsa da, komünizm fikri Hıristiyanlık içinde hâlâ temel bir yere sahiptir. Bunun, Marx'ın da dahil olduğu (ki komünizmle ilgili en bilinen tanımlamasında, "herkese ihtiyacına göre" ifadesine yer vermiştir) uzun ve çetrefil bir tarihi vardır.[3] Bruderhofçular komünizmi aslında sadece ortodoks oldukları için onaylarlar. Gelgelelim, bunu epey ileri taşıdıklarını da belirtmek gerek. Zira Hıristiyan komünizmini uygulamakla kalmazlar, bunu büyük bir şevkle de vazederler, ki onları bizim açımızdan özellikle ilgi çekici kılan da budur.

Bugün solda, Radikal Reform'un bu torunları kadar militan bir grup yok muhtemelen. Ölüm cezasına karşı yürümüşler, dayanışma için çocuklarını ambargo uygulanan Küba ve Irak'a göndermişler ve Mumia Abu-Jamal'ın manevi danışmanlığını yapmışlar. Bu eylemlerin teması daima zulme karşı koymaktır, zira İsa ve bir zamanlar kendileri de zulüm görmüşlerdi. Hıristiyan logos'unun kendini tarihsel gerçeklik içinde ortaya koyup Bruderhof komünizminin de ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu yeni bir tarih yaratmasıdır bu. Bruderhof için komünizm iktisadi veya siyasi bir doktrin değil, evrenselleştirici bir tinsel kuvvetin bir veçhesidir. Topluluk, başkalarına komünist olmalarını komünizmin iktisadi, hatta toplumsal üstünlüğüne inandığı için değil, komünist olmak Hıristiyan olarak yaymayı arzuladıkları "müjde"nin bir parçasını oluşturduğu için söyler. Manevi bir bütünlüğün ayrılmaz bir unsurudur bu. İnsanların sırf komünizm adına komünist olmalarını istemezler; onların İsa gibi olmalarını isterler, ki bu yolda komünizm asli bir uygulama biçimidir.

O halde, Bruderhof'un dünyevi pratiği içine manevi bir an yerleştirmek suretiyle kapitalist piyasayı telafi etmenin bir yolunu bulduğunu söyleyebiliriz. İktisatçılar, piyasaların bütün iktisadi failleri birbirine bağlayan fiyatları meydana getiren güçlü sinyal sistemleri olduğunu söylerler. Ama bu, her failin fiyat ve parasal de-

3. Bu ifade "Gotha Programının Eleştirisi"nden; Marx 1978e: 531. Bu konuyla ilgili literatür çok geniş. Bkz. Cort 1988. Marx için bkz. Miranda 1974.

ğerlere eşit ölçüde ayarlı olduğunu ve hepsinin aynı mantık ve nedene itaat ettiğini varsayar (veya mevcut konudan hareketle ifade edersek, Bruderhof olmadıklarını). Zira, bütün iktisadi faillerin dahil olduğu piyasa "kârı ve piyasa payını azamileştir!" komutunu verdiğinde, bu iktisadi failler, farklı bir davulun sesiyle hareket ettikleri için, bu komutu duymaz ve pratik yetileri artık sermayenin kuvvet alanını yankılamaz olur. İş girişimlerine o kadar da "değer" vermezler. Bruderhofçular, bir seçim yapmak zorunda kalırlarsa (örneğin, siyasi faaliyetleri hepsinin hapse girmesini gerektirirse veya yaptıkları ticari işler bir nedenle çok çelişkili olmaya başlarsa) işi seve seve bırakabileceklerini söylemişlerdi bana. Böyle yapacaklarına eminim. Zira Bruderhof için, verimliliğin anlamı ve verimliliği artırmak için zorunlu olan çalışma düzenlemeleri, inancın çok daha güçlü parladığı bir dünya görüşü perdesindeki soluk birer noktadan başka bir şey değildir. Bruderhof maksadı olan [*intentional*] bir topluluk ve maksatlar, iyi anlaşıldığında, maddi kuvvetler haline gelebilir.

Kooperatiflerin, organik çiftliklerin vs. sermayenin kuvvet alanına yenilmelerinde, kârlılıktan feragat etmelerine olanak tanıyacak telafi edici bir inanç sisteminden yoksun olmaları önemli bir neden teşkil ediyor olmalı. Ama, sırf buradan kooperatiflerimizin ekososyalizmin vaatler ülkesine girebilmeleri için radikal Hıristiyan olmaları gerektiği sonucunu çıkarmaktan kaçınmak adına, bu sonucun başka bir düzleme taşınması gerekiyor. Böyle bir şeyin söz konusu olmadığı açık: Bir kere, ekososyalist bir toplum tümüyle demokratik olmalıdır, herhangi bir dini yorumun alanı değil; sonra, konumuz özelinde ele alırsak, Bruderhof'un yönelimi aslında ekolojik değildir. Ne özellikle ekolojik kaygıları benimserler, ne de pratikleri ekosantrizmle, özellikle de bir hayli ataerkil olan bu yapının ekolojik dönüşümün gerektirdiği değerlerle çatıştığı toplumsal cinsiyet alanıyla uyumludur.[4] Bu dönüşüm sürecinde işin

4. Bruderhof son derece homofobik; örneğin, yakın çevrelerindeki gay barları kapatmak için ellerinden geleni yapmışlar, ölüm cezalarına karşı oluşturulan ama eşcinsel haklarını savunan grupların da katıldığı koalisyonlara katılmayı reddetmişler. Komün içinde kadınların bayağı bir söz hakkı olmasına rağmen, erkeklerle kadınlar arasında büyük bir eşitsizlik vardır; örneğin, giysi tarzında: Erkekler istedikleri gibi giyinebilirken kadınlar geleneksel patiska elbiseler giymek

tinsel boyutu çok köklü bir rol oynasa da, ekososyalizm dini olamaz, en başta da din, tini, ekolojik dönüşüme giden yolun ağzını tıkayacak şekilde zapturapt altına alma biçimi olduğu için.

Ama burada asıl mesele bu değil; asıl mesele Bruderhof'un "maksadı olan" bir topluluk olduğu için, kapitalist piyasanın kuvvet alanına direnme konusunda alelade bir kooperatiften daha başarılı olması. Dolayısıyla, ekososyalist bir toplum yaratmak için sermayenin kuvvet alanının önünde durabilecek bir çeşit kolektif "maksat"ın geliştirilmesi zorunlu olacaktır ve bu maksat, Bruderhof'un her şeyi kapsayan inancının "ahlaki dengi" olmalıdır. Bruderhofçular piyasanın ayartmalarına direnirken, yaptıkları metaların burjuva toplumunun kabule zorladığı anlamdan tümüyle farklı bir anlam taşıdığını söylüyorlardı. Bruderhof sermayenin verdiği sinyallere değil, metanın anlamının içine yerleştirilmiş bütün niteliksel ilişkilere karşılık verir. Ayrıca, bu anlamlar Bruderhofçuların *ihtiyaçlarının* yeniden düzenlenmesi sürecinin bir parçasını oluşturuyordu. Metanın *kullanım değerinin* onlarda nasıl bir hale geldiğini anlatmanın başka bir yoludur bu, zira kullanım değeri, ihtiyaçların karşılanmasıyla ve bu ihtiyaçları açığa çıkaran isteklerle ilgili bir anlamlar evrenidir. Bruderhof'un yaptığı metalara özgü bir şey değildir bu sadece, söz konusu metaları yapmak için girdikleri üretim ilişkilerinde de aynı şey söz konusudur; ama metaların fiyatları üretim maliyetlerinden ibaret olduğu sürece: Yani makineler, makineleri çalıştıracak enerji, malzeme girdileri ve en önemlisi "mallarını" yaparken harcadıkları emek. Bruderhof için, ürettikleri her şey, İsa'nın yolundan gitmek için gerekli araçları tedarik etmeyi amaçlayan bir kullanım değerine tabidir. Bir başka deyişle, bu onların "maksat"ıdır.

Maksatlar değerlerin açılımlarıdır; galiba bu ibareyi biraz açmakta fayda var. Kullanım değerleri, çok daha özgün bir değer biçimi ile bir ekonominin içerdiği türden değerler arasındaki değerlerdir. Bu özgün, yani *içsel* değerin iki bakımdan, herkes için dünyanın

zorundadır. Dahası, boşanma yasaktır. Hatta, topluluğun ahlaki otoritesi kuşaklar boyunca Arnold ailesinin ataerkil hükmündedir. Gelecek kuşağın farklı bir bakış açısına sahip olacağına dair belirtiler var; bu gelişimi izlemek ilginç olacağa benzer. Ama genel olarak, radikal dinlerin sınıf tahakkümünden vazgeçebilseler de ataerkil tahakkümden vazgeçmeleri zor görünüyor.

asli temellük edilme biçimi olduğunu düşünebiliriz: Çocuklukta şeyleri ve ilişkileri ilk anlamlandırma biçimimizdir; hayat boyunca da, gerçekliğe, ona ne yaptığımızdan bağımsız olarak verdiğimiz değerdir. "Hayret", "huşu" gibi kelimelerle aktarılan ya da günlük gerçekliği ondan ne elde edilebileceğinden (para kazanmak da buna dahildir elbette) bağımsız olarak sessizce takdir ettiğimiz anlarda yaşanan dünya hissidir. İçsel değerler, eşyanın tinsel tarafıyla, aynı zamanda da oyuncul şeylerle ilgilidir ve doğaya karşı "aktif duyarlılık" diye adlandırabileceğimiz bir tavrın tezahürleridir.

Kullanım değerleri, emeğin doğaya veya üretime tatbiki için (bu ister sırf fayda amaçlı yapılsın, ister mübadele edilebilir bir meta olarak) uygun değer biçimini temsil eder. Kullanım değerleri, doğayla "dönüşümsel açıdan daha aktif" bir ilişkiye işaret eder (fayda ve mübadeledeki dönüşümden farklı bir dönüşüm söz konusudur burada). Kullanım değerinin insan hayatı için zorunlu olduğu ortada; hatta daha da ileri gidip gerçekleştirilmiş, ekolojik açıdan bütünleşmiş bir hayatın, fayda-olarak-kullanım değerinin içsel değerle girdiği zengin bir etkileşim sayesinde mümkün kılınabileceği bile söylenebilir, başka bir deyişle, doğayla aynı anda hem duyarlı hem de dönüştürücü bir ilişki kurulması sayesinde.

Meta üretimi insanın kabiliyetlerini artırır, ama değişim/mübadele tohumunu devreye sokmakla, aynı zamanda yukarıda sözünü ettiğimiz cennetsi düzenin yılanı haline de gelir.[5] Bu kaymayla birlikte doğa "kendisi için" olmaktan (doğanın bir parçası olduğumuza göre, bu aynı zamanda bizim için anlamına da gelir) çıkıp bir ekonominin çerçevesi dahilindeki bir nesneleşme durumuna geçer. Bununla da kalmaz, bu nesneleşme durumu, ekonomi ve onun içinde gömülü olduğu toplumun farklı değer türlerini tanzim etme biçimine göre değişiklik gösterir. Kullanım değeri artık bir mübadele değerinin varlığına işaret ettiğinden, o mübadele değeriyle bir ilişki içinde olacaktır. Mübadele değeri, tıpkı kullanım değeri gibi, zihinsel bir kaydı gerekli kılar. Doğada bu sıfatla varolmasa da, doğal bir yaratığın zihninde vardır ve her fikir gibi çeşitli değerlikler-

5. Düşüş'ün gizli anlamı olabilir mi bu? Acele karar vermemek gerek, zira sırf faydaya dayalı arkaik bir ekonomi-öncesi hayat, genişlemeci ve kanserojen içerimlerden yoksun olsa da, saldırganlıktan veya ikircikliliken azade değildir.

le yoğunluklara sahip olabilir. Bu yüzden mübadele değeri bazı insanlara çok çekici gelir, hatta onların "mübadele değerine değer verdikleri" söylenebilir. Gerçekten de mübadele değeri, kullanım değerine sahip olabilir; öyle ya, para mübadelenin kullanılabilirliğinden başka nedir ki? Kullanım değerleri aynı zamanda içsel değerlerle mübadele değeri arasında yer alır ve doğaya yabancılaşmanın çeşitli derecelerini ifade eder. Belirli kullanım değerleri farklılaşma konumundadır; bu konumda olan kullanım değerleri içkin değerlere yakındır ve onları onarmaya çalışırlar; diğerleri ise, paranın kullanım değerinde olduğu gibi, içsel değere yabancıdır, yani bizim deyişimizle, ondan kopmuştur.

Ekoloji politikası bir değerler çerçevesine tercüme edilebilir. Bruderhof mübadele değerine pek önem vermez, radikal Hıristiyanlığın içsel değerini tercih eder. Ekonominin kendi yasaları vardır; ama bu yasalara uyup uymamak kişilerin içindeki öznel dengeye, ondan sonra da onların toplumsal ilişkilerine bağlıdır. İki tür iktisadi değer arasındaki oran olarak tarif edilebilir bu. Kullanım değerini kd, mübadele değerini de md diye kısaltırsak, kd/md oranı kabaca kapitalist kuvvet alanının kabulü yönündeki kuvvetlerle reddi yönündeki kuvvetlerin dengesini verir. "Kabaca" tabirini bu unsurlar kararsız olduğu için değil, nitel ve son derece siyasi oldukları için kullandım. Bunlar ölçüp grafiğini çıkarabileceğimiz halde değil, kolektif pratikler ve üzerinde mücadele edilmiş ve insanların sadakatlerini çeşitli derecelerde yönlendirmiş olan anlam kümeleri halinde varolurlar. Kullanım (ve mübadele) değerlerinin daha çok ya da daha az olduğundan söz ederken, bu lafları "daha tam gerçekleştirilmiş" anlamında kullanıyoruz. Bu açıdan bakarsak, kapitalizm, md >> kd olmasını teminat altına alan, insanların piyasanın sinyallerini içselleştirip bunlara tanrı kelamı gibi itaat etmelerini, metaların kullanım değerlerinin, doğanın içsel değerinin ve de gerçekleştirilmiş bir insan doğasının ihtiyaçlarına göre değil, mübadele değeri ile artıkdeğerin ihtiyaçlarına göre biçimlenmesini sağlayan toplumu kapsar (ki dört çekerli araçları, kafeinli meşrubatları, Roundup Ready marka soya fasulyeleri, Huey helikopterlerini, küreselleşmeye boyun eğmeyi –bununla beraber doğayla teması kaybetmeyi ve doğanın salt madde ve enerjiye indirgenmesini– buna borçluyuz).

Bu tür bir formülasyonun "yararı", sermayeyi dönüştürme ihtimallerinin üzerindeki ağır kayayı kaldıracak, böylece daha geniş ve farklılaşmış bir eylem alanına açılmayı mümkün kılacak potansiyele sahip olmasından gelir. Normal kapitalist koşullarda, mübadele değeri ortama hâkim olur, kullanım değerleri de, gerek ayakta kalmak için direnirken, gerekse sürekli çoğaltılıp kirlilik yaratan, tahrip edici sonsuz sayıda metaya hizmet ederken tabi konuma geçer ve itibarı düşürülür. Bunu anlamak için, örneğin insanların "kullandıktan" sonra eşyaları kayıtsızca atmalarına bakmak yeterlidir: Plastik bardak hayaletleri (ekoloji grupların toplantılarında bile bunları görmek mümkün); Toys 'R Us'ın pillerini bekleyen plastik oyuncaklarla dolu rafları ve bunların hızla çöpün yolunu tutması. Bilenerek sürekli kullanılan usturadan bir poşet dolusu tek kullanımlık traş makinelerine geçişte olduğu gibi, hayatın kendisi de kullanılıp atılır hale gelmiştir. Büyükbabam, New York'taki yüzlerce, belki de binlerce saat tamircisinden biriydi. Bugün onun işini yapanların sayısı kar leoparının sayısı kadar az, üstelik tüketimi çok fazla olan (o kadar ki, kayışı koptu diye Casio marka saatimi atıp yenisini alsam mı acaba diye düşünüyorum mesela) bir kalem üzerinde çalıştıkları halde. Düşük maliyetli ne demektir? Kapitalizmin "olmak ya da olmamak" sorusu haline gelmiştir bu; düşük maliyet, artıkdeğerin peşinde giderken, duyumsal bakımdan yaratıcı olan emeği piyasadan kovar, el emeğinin yerine otomatik teknik hüneri koyar.

Özgürleşmiş ve ekolojik açıdan sağlıklı bir dünyada, kullanım değerleri mübadele değerinden bağımsız bir karaktere bürünecek, insan doğası ile doğanın ihtiyaçlarını yönetmek için değil, onlara hizmet etmek için varolacaktır. Başka bir deyişle, kullanım değerleri içsel değere yönleneceklerdir. Böyle bir şeyin olmaması için hiçbir sebep yoktur; gerçi, demokrasiyi genişletecek, insanın geniş çaplı güçlerinin ifade edilmesine ve pekiştirilmesine olanak tanıyacak ve sermayenin kuvvet alanını etkisiz hale getirmek için gerekli büyük, karşı-maksatları bir araya getirecek toplumsal bir dönüşüm olmadan böyle bir şeyin olması imkânsızdır. Etrafta, salt gönüllülükten ibaret olmayan, uluslararası büyük bir eylem sahnesiyle bağlantılı da olan tutarlı bir praksise göre örgütlenmiş yeterli sayıda ekoloji militanı olsaydı, o zaman kapitalist düzen aşılırdı. Yeter-

li sayıda insan bangır bangır ona hayır dese, bir gün bile ayakta kalamaz. Burada büyük bir sınırlama söz konusu elbette: *Yeterli sayıda* insan karar verirse, ki bu insanlara polis ve asker de dahildir.

Ekososyalizm şimdi kullanım değeri (gerçekleştirilmiş kullanım değeri sayesinde de içsel değer) lehinde verilen bir mücadele olarak çıkıyor karşımıza. Şeylerin niteliksel yanlarıyla ilgili bir mücadele olduğu anlamına gelir bu: Bu mücadele sadece çalışma saatleri, saat başı ücretler ve menfaatler üzerinde denetim kurulmasıyla değil, işin ve ürünlerinin üzerinde, salt zorunluluğun ötesindeki şeyler üzerinde denetim kurulmasıyla da ilgili bir mücadeledir; bu denetim, yeni ekosistemlerin yaratılmasını ve bütünlenmesini sağlar, aynı zamanda öznelliği, güzelliği, hazzı ve tini birleştirir. Bu talepler emek geleneğinin bir parçasını oluşturuyordu, zira işçiler sadece ekmek değil, gül de talep ediyorlardı. Bunu içerimlerinin sınırına kadar taşıyacağız: Ekososyalist talep, bir taraftan maddi şeyleri (ekmek), diğer taraftan da estetik şeyleri (gül) kapsamakla kalmaz. Ekmek ve güle aynı perspektiften, artmış ve gerçekleştirilmiş kullanım değerlerinin perspektifinden bakar (veya daha iyi bir ifadeyle, onları ekonomi-sonrası içsel değerler olarak görür): Ekmek ve ekmek yapımı, içinde bir anlam evreninin sıkıştırıldığı tekil bir ekosistemin veçheleri haline gelir; zira kaç laf "ekmeğini kazanmak" kadar zengin çağrışıma sahiptir? Güller de dışsal güzel şeyler değildir; onların da emekle büyütülmeleri gerekir. Onların da anlam evreni vardır, mübadele yüzünden kör olmuş gözlere kapalı olan, gözleri açık olanlar için de dehşet ve güzellik anlamına gelen bir evreni:

> Ah Gül keyifsizsin sen.
> Görünmez solucan
> Uğuldayan fırtınada
> Geceleyin uçan:
> Bulmuş senin
> Kızıl neşe içindeki tarhını:
> Onun meşum gizli aşkı
> Senin hayatının mahvı.[6]

6. "The Sick Rose," "Songs of Experience"dan, Blake 1977: 123.

Sosyalizm

Bu kederli dünyada doğanın içsel değerini yeniden ortaya çıkarmak istiyorsak, sermaye ile onun mübadele değerinin iktidarını yıkarak kullanım değerlerini özgürleştirmeli ve içsel değerle farklılaşmayı başlatmalıyız. Ama kullanım değerinin mübadelenin pençesinden kurtarılmasına yönelik sürekli talep, kaçınılmaz olarak içine sermayenin özünün, yani işgücünün sıkıştırıldığı kullanım değerine götürür bizi: Saplanıp kaldığımız yer burası işte, bundan kaçmaya çalışmanın da bir anlamı yoktur.

Ekososyalizm, geleneksel sosyalizmden daha ileri bir şeydir, ama kesin olarak sosyalizmdir aynı zamanda. Sermaye, ekolojilerin mustarip olduğu krizin etkin nedenidir, ama sermayenin olmazsa olmazı, dinamiğini diğerlerinden daha fazla tanımlayan özelliği, işgücünün metalaştırılması ve piyasada satılmak üzere soyut toplumsal emeğe indirgenmesidir. Ekolojik kriz için başka bir açıklama yolu tercih ediliyorsa edilsin, ama başka bir açıklama tutmayacaktır. Sermaye hakikaten de doğanın düşmanıysa, o zaman emek özgürleşmeden onun üstesinden gelemeyiz. Sosyalizmin (ekososyalizmin veya bir başka türünün) özünü meydana getiren bu talep şu anlama gelir: Üreticilerin üretim araçlarından ayrılmalarına son vermek. Bu da mülkiyet ilişkilerinde temel bir değişim olacağı anlamına gelir, bütün kullanım değerleri ile ekosistemlerin kaynağı olarak görülen yeryüzünün "ortak üreticiler"in tasarrufuna geçmesiyle sonuçlanacak bir değişim. Aksi takdirde, üreticilerin üretim araçlarından ayrılmalarının üstesinden gelmek imkânsızdır. Bu ayrılığın üstesinden gelindiğinde, emeğin kullanım değeri mübadele değerine tabi olmaktan kurtulur: Emek, sermayenin zincirlerinden, insani güç de sahte, alışkanlık yapıcı ihtiyaçlardan kurtulur ve potansiyel güçlerini geri kazanabilecek hale gelir.

Ekososyalizmde bundan daha fazlası söz konusu, ama içerimleri yeşil politikanın standart kompleksinden önemli ölçüde farklı olduğu için, temel tema üzerinde durmamız gerekiyor. Örneğin, ABD'deki yeşillerin, her biri değerli "on kilit değer"i var. Yine de bunların hiçbiri bu talebi gündeme getirmez, getirse bile dolaylı getirir, uygulamaya gelince de Yeşillerin hemen hepsi popülist ko-

numdan yana tavır alarak bunu reddedecektir.[7] Bunun, kelimenin tam anlamıyla sermayenin şoför koltuğunda kalmasına izin vermek demek olacağını daha önce söylemiştik. Şimdi bizatihi sosyalizmin amacıyla, ilk önce de, onun adı üstündeki tabuyla, en azından ABD'deki tabuyla yüzleşmemiz gerekiyor.

Sosyalizm sözcüğünü siyasi söylemde kullanmanın iyi bir şey olmadığı (amaç insanları bir düşmana karşı ayaklandırmaksa, o başkaydı tabii) konusunda bana yapılan her dostça uyarıda bir dolar alsaydım şimdi zengin olmuştum. İnsanların, iktisadi başarısızlık, siyasi baskı ve çevre felaketiyle özdeşleştirdikleri bu sözcüğü duyar duymaz köşe bucak kaçtıklarını sayısız kereler duydum. O gözden düşmüş sosyalist gelenekle özdeşleştirildiği sürece ekososyalizmin tabandan tek bir kişiye bile ulaşamayacağı söyleniyor.

Bu itirazlarla doğrudan ilgilenmek, aynı şey için başka bir sözcük uydurup bu itirazları dile getirenleri kandırmaya çalışmamak[8] ve siyasi zekâya antikomünistlerin verdiği zararlara işaret edip bu itirazları yok saymamak önemlidir. Zira, geçen yüzyılda kendilerini "sosyalist" olarak adlandıran ülkeler bu üç kusurun üçünü de göstermiştir; ayrıca Sovyet sisteminin bir çağı sona erdiren çöküşü ile kendilerine sosyalist diyen veya bu ad verilen toplumların korkunç bir biçimde gerilemesi sonucu sosyalist dava darbe üstüne darbe almış ve son on yılda yok olmanın eşiğine gelmiştir.

Burada cevaplandırılması gereken birçok soru var; en başta da şunlar: Söz konusu toplumlar gerçekten sosyalist miydi, neden ba-

7. Bu "on kilit değer" taban demokrasisi, toplumsal adalet, ekolojik bilgelik, şiddetten uzak durmak, ademi merkeziyetçilik, topluluk temelli ekonomi ve iktisadi adalet, feminizm, farklılıklara saygı, kişisel ve küresel sorumluluk, geleceğe odaklanmak ve sürdürülebilirlikten oluşuyor. Bunların içinde sosyalizme en yakın olanı, yani iktisadi adalet, işçilerin haklarını koruma ve "bağımsız şirketlere sahip olmak" da dahil, çeşitli ekonomi biçimlerinden oluşan bir karma ekonomi kurma çağrısından öteye gidemiyor; kısacası, önceki bölümde eleştirdiğimiz konum içinde kalıyor.

8. Daha yeni geride bıraktığımız yüzyılda Amerikalı sosyalistler "işbirliği topluluğu" terimini kullanıyorlardı. Sosyalizmi tanımlamak için iyi bir yol hiç kuşkusuz, ama bizim aklımızdaki şeyi "eko-işbirliği topluluğu" diye adlandırabilir miyiz? Bu tür dolambaçlı lafların kısa vadeli taktik kazanımları ne olursa olsun, genelde hiçbir kazanım elde etmedikleri açıktır. Sosyalizm sözcüğü bu kadar nahoş karşılanıyorsa, o zaman bundan kaçınmak yerine üzerine gidilmesinde fayda vardır.

şansız oldular ve tam anlamıyla gerçekleştirilmiş sosyalist bir toplum aynı uçuruma düşer mi?

İlk soruyu ele alırsak, "reel sosyalizm"in üreticilerin üretim araçları üzerinde denetim kurmasını sağlamanın eşiğinden bile geçmediğini lafı dolandırmadan söylemek gerek. Bir başka deyişle, *Komünist Manifesto*'nun toplumun amacı "tek tek her kişinin özgür gelişiminin herkesin özgür gelişiminin koşulu olduğu bir birlik"[9] haline gelmektir şeklindeki tahrik edici sözlerinin hakkını verememiştir. Sosyalizmin geleneksel tanımını, yani üretim araçlarının *kamusal mülkiyetin*den ibaret olduğu şeklindeki tanımı, doğru tanımıyla, yani *üreticilerin özgürce bir araya gelmelerin*den ibaret olduğunu ifade eden tanımla karıştırmamak gerekir. İkinci ifade birinciyi kapsar şüphesiz, ama tersi ille de böyle olmak zorunda değildir. Özgür birlik, sahiden kolektif olan ve her kişinin değişime katkıda bulunduğu kamusal bir alana ve kamusal mülkiyete sahip tam kapsamlı bir demokrasiye işaret eder. Ama "kamu" sözcüğü biraz nazik bir sözcüktür ve başka tür bir yabancılaşmaya işaret edebilir, yani, devletin, Parti'nin, Lider'in veya üreticilerin yerine geçip üretim araçlarını onların adına sahiplenen ve/veya denetleyen kim varsa onun yabancılaşmasına. İşte bahsi geçen bu son olaylar geçmişteki sosyalizmin kaderini tayin etmiştir.

Üreticilerin özgürce bir araya gelip birlik kurmaları fikrinin, Marx'ın sosyalizm kavramının özünü oluşturduğu tartışma götürmez. Marx'ın hayatı ve çalışmaları üzerine yapılacak bir incelemeyle böyle olduğunu, ama "reel sosyalizmlerde", özellikle de SSCB'de ve onun Doğu Avrupa'daki uydularında, Çin, Vietnam veya Kuzey Kore'de böyle olmadığını göstermek mümkündür; aynı şey kısmen Latin Amerika, Küba ve Nikaragua'daki sosyalizmler için de geçerlidir.[10] Bu son sıraladığımız ülkeler, devrimi yönlendiren aktif kuvvet olarak bir çeşit yabancılaşmış "kamu"ya, daha genel bir ifadeyle Parti-Devleti'ne dayanırlar. Bu önermenin iki tarafı (yani, Marx'ın asıl niyeti ile sosyalizmde fiilen neler meydana

9. Marx 1978c: 491.

10. Marx için bkz. Draper 1977 vd.; Sovyet blokunun zaaflarıyla ilgili yetkin bir izah için bkz. Mészáros 1996; bu görüş doğrultusunda bütün sosyalist gelenekle ilgili genel bir değerlendirme için bkz. Bronner 1990.

geldiği konusu) ayın evreleri kadar şüphe götürmez bir gerçektir; ama yine de bu başarısız deneyleri Marx'ın sosyalizm kavramıyla özdeşleştirme hatası hâlâ yapılıyor.

Hepsinin neden bu şekilde başarısız olduğunu ve bu genel başarısızlıkta bizatihi temel sosyalist kavramın suçlu olup olmadığını sormalı, ardından üreticilerin özgürce bir araya gelmelerine dayanan ve ekolojik rasyonaliteye sahip bir sosyalizm kurma ihtimalinin olup olmadığını değerlendirmeliyiz. Sosyalist devrimleri yapan (ve gerçekleştirmeyi başaramayan) toplumlarda çeşitli özellikler göze çarpar. Bir kere, hepsi kapitalist güçler içinde önemsiz bir yere ve bağımlı bir statüye sahiplerdi. Yani, daha işin başında iki darbe yemişlerdi bile: Her şeyden önce, iktisadi açıdan zayıftılar, halklarının en temel ihtiyaçlarını bile karşılayacak durumda değildiler; devrimin iktidara geçtiği andan itibaren kendilerinden güçlü olan hasımlarının düşmanlığıyla yüzleşmek durumunda kalmışlardı. Bu darbelere, sosyalizmin gerçekleştirilmesi konusundaki bu girişimleri çığırından çıkaran bir darbe daha ekleyebiliriz: Bunların hiçbirinde, bir tanesinde bile, demokrasi geleneği ve bu geleneği besleyecek sivil toplum kuruluşları yoktu.

Bir devrimin oluşum aşamasında, önce gerilimin tırmandığı, yerleşik otoritenin meşruiyetinin ortadan kaldırıldığı ve devrimci bir hareketin büyüdüğü bir devrim-öncesi döneme girilir. Sonra, az veya çok şiddet kullanılarak devlet erkinin ele geçirilmesini hedefleyen ve daha ileride icabına bakılması gerekecek çelişkilerin devreye girdiği devrim ânı gelir. Son olarak toplumun dönüşümü başlar; esas devrim budur; kaçınılmaz olarak uzun bir mücadele dönemidir bu. Zaferden sonraki ilk gün elde edilen yegâne şey yeni devlet aygıtıdır: Devletin bir baskı ve yönlendirme aracı olarak taşıdığı önem düşünülürse, hiç de azımsanacak bir başarı değildir bu, ama yine de toplum üzerinde zorunlu bir etkisi yoktur. Daha açık konuşursak, her etki devrim hareketinin karakterine bağlıdır, ki burası bizim için çok önemli. Hareket komploculuğa dayalı veya toplumun gelişiminden kopuk olursa, kazanılacak zafer toplumu yukarıdan yönetilmeyi bekleyen atıl bir kitle olarak bulacaktır; devrim sürecine geniş halk tabakaları katılır da bir çeşit dev bir okul haline gelirse, zafer de sosyalizmin demokratik potansiyellerinin serbest bırakıldığı organik (burada "ekosistemsel açıdan bütün" an-

lamında kullanılıyor) bir gelişimin ivmesi haline gelecektir.

Reel sosyalizmler eski rejimlerinin çoğunlukla savaşlar sonucunda artan yolsuzlukları ve zayıflıkları yüzünden ortaya çıkmıştı (veya Sovyetlere bağlı uydu ülkelerde olduğu gibi, güçlü bir nüfuz merkezine yakın oluşlarından dolayı). Bu nedenle, devrimin ilk iki evresi, ne kadar kanlı ve çekişmeli geçmişse de, kazanılmaya müsaitti. Ama her durumda, devrimin üçüncü ve en önemli evresini oluşturan toplumsal dönüşüm evresi çeşitli güçlerin ipoteği altındaydı; bu güçler ülkeden ülkeye farklılıklar gösterse de, sosyalizmin bir türlü demokratik hale getirilememesi kabiliyetsizliği hepsinin ortak özelliğiydi.

Demokrasi mirasının neredeyse hiç olmadığı Rusya'da Çar'ın polisi Bolşeviklere antidemokratik, komplocu baskı yöntemleri uygulamış, Bolşevikler devrimden sonra ("çoğunluk" anlamına gelen isimlerinin aksine) seçkin bir azınlık olarak iktidarı ele geçirmişti. Birinci Dünya Savaşı sayesinde devrim Bolşeviklerin kucağına düşmüştü, ama aynı savaş toplumu daha da fazla sakatlamıştı. Sonra, büyük oranda Batı'nın müdahaleleri ve işgalleri sonucu patlak veren son derece vahşi bir karşı-devrim sırasında, kargaşanın en üst düzeylerde yaşandığı bir durumda "savaş komünizmi"nin olağandışı ihtiyaçları, bu sürece otoritarizm mührünü bastı. Lenin ile Troçki çare olarak teröre başvurmuş, emeğin özgür gelişimine engel olmuş, işçi konseylerini, yani "Sovyetler"i kapatmış ve sendikaları sakatlamıştı. Bu arada ayakta kalma aracı olarak kapitalizmin randıman ve verimliliğini taklit etmeyi benimsemişlerdi. Sosyalizmin mayasının tutmamasında (veya Stalin'in barbarlığına zemin hazırlanmasında) şaşılacak bir şey var mı?[11]

Demokrasi mirasının fiilen bir hiçten ibaret olduğu bir başka ülke olan Çin'de zaferden önce hareket çok daha uzun bir içsel dönem geçirmişti. Gelgelelim, orada hareket çok daha büyük oranda bir savaş ortamında yoğrulmuştu. Komünist Partisi'nin 1927'de maruz kaldığı katliamlar, yirmi yıldan fazla süren gerilla savaşına zemin hazırlamış, Japon işgali ve Uzun Yürüyüş'le birlikte militarizasyon daha da derinleşmişti. Aşağılanmışlığın kötü anıları ve emperyalizmin sızmaları dünyanın bu en eski (ve bir zamanların

11. Figes 1997.

üstün) toplumunda kapitalistlere yetişme arzusunu körüklemişti. Bu kazandan çıkan devlet, sosyalist demokrasiden çok Çin'i iki bin yıl kadar yönetmiş olan merkezi bürokrasiyi andırıyordu. Rusya ve ABD'yle kıyasıya girilen mücadeleler ve Mao Zedung'a imparator statüsünün verilmesi, ancak ülkenin otoriter eğilimlerinin artmasına yaramıştı. Bu eğilimlerin birden büyük bir ivme kazanması sonucunda Büyük Adım'ın, onunla birlikte de kıtlığın korkunçlukları ve Kültür Devrimi baş göstermişti. Özellikle de kırsal kesimde belli önemli ve parlak ilerlemeler kaydedildiyse de, yine sorarım size, burada da sosyalizmin maya tutmamasında (veya Deng Ziyaoping'in kapitalizm yoluna zemin hazırlanmış olmasında) şaşılacak bir şey var mı?[12]

Benzer şeyler, kuşaklar boyu sömürgecilik, ABD işgali ve savaş sonrasında süpergücün verdiği cezalarla karşı karşıya kalmış olan Vietnam için de geçerlidir. Yüzyıllar boyu bağımlılığın boyunduruğunda kalmış olan Küba'nın sınırlayıcı etkeni süpergüçlerin makası altında kalmış olmasıydı; Nikaragua'da çok daha büyük bir azgelişmişlik ve aniden sona erip burjuvazinin büyük bir bölümünü olduğu gibi bırakan yarım kalmış bir devrim söz konusuydu; devrim, intikam arzusuyla yanan Kuzey'deki Büyük Birader'in önüne atılmıştı. Doğu Avrupalılar için yukarıdan dayatılmış ve Stalinist Rusya'nın sürekli gölgesi altında olan bir devrim söz konusuydu. Her durumda, devrimin zaferinden sonraki dönemde sosyalist gelişimin en temel koşulları ya yoktu ya da hurdahaş edilmişti.

Buradan bu rejimlerin elde ettikleri başarıların topyekûn reddedildiği sonucu çıkarılmasın sakın; zira sosyalizm istendiğinde açılıp kapanan bir düğme değildir, ayrıca sosyalist ethosa doğru yarım da olsa atılmış bir adım ileri atılmış bir adım sayılır. Bugün savaşta işgale uğramamış ulusların hiç karşılaşmadığı ölçekte toplumsal bir çözülme yaşayan eski SSCB halkının Sovyet döneminin kültürel kazanımlarına, tam istihdamına ve dayanışmasına, Nazizme karşı yapılan kahramanlıklara gururla bakmaya yerden göğe kadar hakkı var. Küba ve Nikaragua'da ilk elden edindiğim tecrübeler, oralarda filizlenen şeylerin insanlığın geleceği için paha biçilmez değerde olduğuna ikna etti beni; burada parasal değerden değil,

12. Hinton 1967; Meisner 1996.

haysiyet ve cömertlik gibi değerlerden söz ediyorum elbette.[13]

Oxfam'a göre, Nikaragua devrimi katledilmeliydi, çünkü ABD' nin nüfuz alanı dahilindeki diğer ülkelere "iyi örnek olma tehdidi" taşıyordu. Küba'ya gelince, raflarının boş olması, orasının Güney' deki insanların çoğuna bir gün kendilerini orada bulduklarında cennete gitmiş gibi hissettirecek eğitim ve sağlık bakımı olanakları sunuyor olmasını hiçbir biçimde hükümsüz kılmaz. Küba'nın organik tarımı ulusal düzeyde benimsemiş dünyadaki ilk ve halen tek ülke olduğu da unutulmamalı; ABD'nin ambargosu ve Sovyetlerin yıkılması dolayısıyla yaşanan katı zorunluluklar yüzünden bu çareye başvurulduğu şüphesiz, ama orada rasyonel planlamanın önünü tıkayacak herhangi bir tarım sanayiinin olmaması sayesinde de elverişli bir yöntemdi bu.[14]

Yine de sosyalizme doğru yarım adım atmak yeterli değildir; bu modeller ihraca uygun olmamanın yanı sıra kendi kendilerini yıkacak özellikteydiler de. Atılım olmaktan ziyade sonuna kadar gerilmiş bir lastik gibiydiler. Kuşaklar boyunca süren ataerki ve otokrasinin yardımıyla ruhun içinde tortulanmış olan toplumsal ve kültürel kuvvetler reel sosyalizmi geriye çeken vektörlerdi. Gelgelelim, üretim sisteminin eski rejimi aşmadaki, özellikle de kapitalizmin üstesinden gelmedeki başarısızlığı olmasa bunların hiçbirinin bir etkisi olmazdı. Reel sosyalizmler Batı'nın kapitalist yapılarını yeniden üretmemişti elbette. Geleneksel kapitalizmin iktisadi saiklerinden ziyade devlet aygıtıyla siyasi araçlarından yararlanarak diğer birikim lokomotiflerini devreye sokmak için sermayeyi yeniden düzenlemişlerdi. Bunun sonucu, birikimin amaçları bakımından, eski moda piyasaların merkezi devlet denetiminden daha iyi iş gördüğünü kanıtlamak olmuştu. Bunun çok büyük bir keşif olarak kabul edilmemesine kimsenin bir itirazı olmaz herhalde. Sermayenin lügatinden yararlanarak söyleyecek olursak, burada iş gelip yine birikime dayanır; birikimin önşartı, her zamanki gibi, hiyerarşik işbölümü ve sömürü yoluyla artıkdeğer elde edilmesidir. Bu ölümcül çelişkinin reel sosyalizm yönetimindeki devleti neden özellik-

13. Bu tecrübelerimden bazılarını yazıya da dökmeye çalıştım. Bkz. Kovel 1988.

14. Rosset ve Benjamin 1994.

le baskıcı olmaya ve demokratik olmamaya zorladığını veya devlet aygıtı üzerinde denetim kuran yeni bir hâkim sınıfın neden ortaya çıktığını (veya işçilerin önceleri gizliden gizliye, sonra da açıkça o eski, güzel liberal kapitalizme, ücret mekanizması daha fazla fırsat yaratan, devleti belli sınırlı demokratik haklar sunabilen ve daha akışkan olan üretim sistemi sürekli olarak yüksek kaliteli daha fazla ürün yaratan liberal kapitalizme neden özlem duyduğunu) anlamak zor değil. Kapitalizm altında yaşanacaksa, bari hakkıyla yaşanmalı.[15]

Reel sosyalizm olarak adlandırılan devlet kapitalizminin temel çelişkilerinin karmaşık ekolojik etkileri vardı, gerçi nihai sonucu piyasa kapitalizmindekinden daha kötüydü. Daha açık ifade etmek gerekirse, genel olarak verimliliğin düşük olması dolayısıyla, etkileri yoğunluk bakımından daha kötüydü, geniş ölçekte ise daha az. Tekrar söylüyorum, bunlar nihai sonuçlardı; bu sona doğru giderken reel sosyalizmler ekoloji sorunuyla ilginç bir biçimde uğraştılar. Örneğin, Sovyet sisteminin ilk on yılında doğal kaynakları korumaya müthiş önem verilmiş olduğundan, üretimin doğa yasaları ve doğanın sınırlarıyla bütünleştirilmeye çalışılmış olduğundan pek bahsedilmez. Bu çabaların ardındaki itki, devrimden önceki bir çevre hareketi ile Bolşevizm'in ilk yıllarına eşlik eden ve eko-

15. Sosyalizmin çöküşünden sonra, devlet varlıklarının hızlı satışından elde edilen paranın en acımasız ve en denetimsiz birikim biçimini finanse etmek için kullanıldığı, IMF ve ABD Maliyesi'nin gözetimindeki özel bir kapitalizm çeşidi geçti ellerine elbette. Rusya'nın milli hasılası SSCB'nin yıkılışından beri yarı yarıya düştü, bu durum kirliliğin etkilerini sınırlamış olsa da, Sovyet yıllarının kirlilikle ilgili feci sicilini düzeltmek için bugüne kadar hemen hiçbir çaba harcanmamıştır. Ekonominin birçok bölümünde, mübadele değeri bile çökmüş durumda, ödemeler takas usulü yapılıyor veya hiçbir ödeme yapılmıyor. 2000 Mayısında Rusya Cumhurbaşkanı Vladimir Putin, bir yandan ulusaşırı sermayeyi memnun edip bir yandan da demir yumruğu yeniden yerleştirmeye çalışırken, Rusya'nın Devlet Ekoloji Komitesi ile Orman İşleri Bakanlığı'nı feshetmiş, bunun üzerine Dünya Bankası Rusya'ya verilecek bir milyar dolarlık krediyi onaylamıştı. Dolayısıyla, Rusya'da çekilen eziyetin son bölümü için "kötünün de kötüsü" başlığı atılabilir.

16. Gare 1996b: 266, 211-28. Devrimin ilk zamanlarındaki en şaşaalı döneminde *Proletkul't*'un 400.000 üyesi vardı, 20 dergi yayımlamıştı ve çok sayıda sanatçı ve entelektüeli kendine çekmeyi başarmıştı. Bogdanov'la ilgili bilgi için bkz. Martinez-Alier 1987 ve ayrıca Gare. Martinez-Alier, termodinamikle Marksist teorinin birleştirilmesine öncülük etmiş olan ve ekolojik iktisadın babası sa-

loji üzerinde büyük bir kaygıyla duran bir radikal yenilik geleneğine dayanır. Bu gelenek, Rus kültürünü demokratik itkilere açma amacını taşıyan *Proletkul't* hareketini başlatan Aleksandr Bogdanof gibi radikal yenilikçiler tarafından beslenmekte ve bizatihi Lenin tarafından kısmen de olsa desteklenmekteydi; Allan Gare'in sözleriyle, Lenin "Marksizmi, çevrenin sınırlarını [ve] doğada insanın uyum sağlamak zorunda olduğu dinamikler olduğunu tanıyan bir anlayışla yorumlamıştı".[16]

Ama Bolşevizm'in önde gelen şahsiyetlerinin hepsinde ve doktrinin bizatihi kendisinde karşı yöndeki kuvvetler işbaşındaydı. Ekolojiyle ilgili içgörülerine rağmen Lenin 1908'de yayımlanan *Materyalizm ve Ampiriyokritisizm* adlı kitabında "idealizm" olduğunu ileri sürdüğü bir tavrı benimsemesi nedeniyle Bogdanov'a acımasızca saldırır. Lenin bunun karşısına, Kartezyen madde-bilinç ayrımına epey benzeyen ve yine Kartezyencilik gibi ölü, ruhsuz maddenin insan eli tarafından aktif bir biçimde işlendiğinden dem vuran keskin bir ikici materyalizmi çıkarır.[17] Bunun bir işlevi, entelijansiyaya da musallat olmuş o ulusal "gerikalmışlık" ve tembelliği, iliklerine kadar votkaya batmış vaziyette hiçbir işe yaramayan Rusya Ana hülyalarına dalıp gitme alışkanlığını aşmak ve,[18] böylece sanayileşmeye ve modernliğe doğru tam gaz ilerlemek ol-

yabileceğimiz, on dokuzuncu yüzyılda yaşamış mühendis Sergey Podolinski'ye de geniş yer verir. Gare de Sovyetler'i ayrıntılı olarak ele alır: bkz. s. 233-80 *çeşitli yerlerde*. Tartışmanın daha kısa ve kolay ulaşılır versiyonu için bkz. Gare 1996a. Benzer değerlendirmeler Komünist Çin için de yapılabilir. Görünürdeki ideoloji ilk dönem sosyalist değerlere ve geleneksel Çin'in ekosantrik felsefesine göre hayli prodüktivist idiyse de, "çevre sorunları açısından şimdiye kadar geleneksel Çin'den çok daha iyi bir sicile sahipti. Komünistler, en azından Mao Zedung döneminde, ülkeyi yeniden ağaçlandırmak, kaynakları korumak ve çevreyi başka yollarla geliştirmek için çok çaba sarf etmişti." (Gare 1996b: 36). Gare iddiasını desteklemek için Orleans ve Suttmeier 1970 ile Geping ve Lee 1984'ten alıntı yapar.

17. Lenin 1967. Lenin, daha sonraki felsefi yazılarında, özellikle de Hegel'in *Mantık*'ı hakkındaki yazısında (Lenin 1976) karmaşıklığını yitirince hiçbir değeri kalmayan bu yaklaşımdan çark eder. Yine de, Lenin'in bu iki arada bocalarken Sovyet pratiğinde onun o daha kaba ve mekanist yanının daha fazla yer ettiği rahatlıkla söylenebilir.

18. Bu tembellik, Gonçarov'un *Oblomov* adlı kitabında yatağından kalkamayan bir adam olarak tasvir edilir. Lenin "oblomovculuğa" yenik düşmenin tehlikeleri konusunda takipçilerine sık sık uyarılarda bulunmuştur.

muştur. Bu açıdan bakınca, Rusya'nın modern tarihine Batı'ya karşı tutkulu bir arzu ve ikircikli bir tavır egemendir. Bolşevizm her iki özelliği de taşır. Başından beri dünya görüşü müthiş bir Batı'yı yakalama dürtüsüyle şekillenmişti ve bu dürtü devrimin ilk yıllarında yaşanan şiddetli krizler yüzünden daha da artmıştı. Bu eğilim karşı-devrim sırasında Kızıl Ordu'yu kurmuş ve komutanlığını yapmış olan, son derece kozmopolit ve modernleştirici biri olan, Lenin'in zeki yoldaşı Leo Troçki'de özellikle belirgindir. Son derece kararlı bir ateist olmasına rağmen Troçki'nin teknoloji tapıncı putperestlik derecesindeydi. Troçki'nin teknoloji tapıncı, Sovyetlerin zaferinden sonra, nehirlerle dağlara yeni bir şekil verileceği, hatta bizatihi insan bedeninin o büyük entropik denkleştiriciyi, yani ölümü yenen Üstinsan biçiminde yeniden şekillendirileceği bir gelecek hayal ettiği, Komünist İnsan'a yazılmış destansı zafer şarkısında dile getirilir. Sovyet Ütopyası'nda, kahraman Bolşevizm düşmüş insanlığı kurtarmaktadır.[19]

Sonucunda olan korkunç şeyler herkesin malumu, ama kısaca değinmek gerekiyor yine de. 1927'de Stalin iktidara geçtikten sonra, süreklilik arz eden iktisadi durgunluk ikinci bir devrimi, bu sefer yukarıdan dayatılan bir devrimi tetikledi. Bolşevik rejimin ilk dönemlerinde ayakta kalabilmiş az sayıda demokratik itkiden bütünüyle kurtulundu ve Sovyet toplumunun tamamı topyekûn birikim için gerekli üretim güçlerini inşa etmek üzerine odaklandı. Sonuç tam anlamıyla tepeden aşağıya doğru bir denetim kurulması, insanların üretim sürecine azami ölçüde tabi olmaları, artıkdeğeri devletin alması, büyük amaç uğruna milyonlarca insanın hiç düşünülmeden ölüme terk edilmesi, mesihçi meşruiyet biçimlerini seferber etmek amacıyla yöneten ile parti devletinin tanrılaştırılması, derin bir

19. "Nehirleri ve dağları hareket ettirmeyi, Mont Blanc'ın tepesine, Atlantik'in dibine halk sarayları inşa etmeyi öğrenecek olan insan, kendi hayatına zenginlik, ihtişam ve yoğunluk katmakla kalmayacak, aynı zamanda en yükseğinden dinamik bir nitelik de katacaktır. Hayat kabuk bağlamaya zaman bulamadan yeni teknik ve kültürel buluşlarla başarıların baskısı altında tekrar açılacaktır... Kurtulmuş insan, organlarının işleyişinde daha fazla denge elde etmek, ölüm korkusunu azaltmak için de dokularının daha uygun bir biçimde gelişmesini ve yıpranmasını isteyecektir... yeni bir düzleme yükselecek, daha yüksek bir biyolojik tip, tabiri caizse, bir üstinsan yaratacaktır" (Troçki 1960: 253).

kinizm ve sahtekârlık, son olarak da, muhalefetin son kırıntılarını da yok etmeyi gözüne kestiren bir terör yönetimi olmuştu. Bu rejimde, Troçki'nin kendisi sınır dışı edilip bir süre sonra da öldürülmesine rağmen yukarıda aktardığımız düşüncelerine resmi onay veriliyordu. "Birkaç yıl içinde SSCB'nin bütün haritalarının yeniden çizilmesi gerekecek," diye yazar Stalinist bir planlamacı; bir başkası, doğanın sırf doğa olduğu için korunmasının "doğanın tanrılaştırıldığı eski kültlerden farksız bir yaklaşım" olduğunu belirtir; bir diğeri de, "bütün canlılar dünyasının bütünüyle yeniden düzenlenmesi" gibi bir hedef ilan eder: "Bütün canlı doğa, sadece ve sadece insanın isteği ve planları doğrultusunda yaşayacak, gelişecek ve ölecektir." Bir tanesi de biyoloji kitaplarındaki "bitki topluluklarının"na ilişkin bütün referansları çıkarmayı önerir. Başka bir deyişle, Stalinizm geliştikçe ekolojilerin yanı sıra ekoloji kavramının bizatihi kendisi de saldırıya maruz kalır.[20] Lisenko'nun edinilmiş özelliklerin miras alınabileceğini ileri süren resmi doktrinini yaratan ve gerçekten de Rusya haritasının yeniden çizilmesine ön ayak olarak nehirlerin yollarını değiştiren, bir gecede şehirler yaratan, devasa hidroelektrik santralleri kurduran, böylece kapitalizm yönetimi altında yapılması üç yüz yıl alan şey bir kuşak içinde gerçekleştirilerek toprağın dönüşümüne neden olan çerçeve buydu işte.

Stalin'in canavarlığı hâlâ devam ediyor olsaydı, doğa düşmanlığı alanında altın madalya alırdı; Stalinizmde doğaya karşı piyasa kapitalizminde olandan daha ileri düzeyde, doğrudan bir düşmanlık söz konusuydu; hatta Stalin öldükten ve rejim teröre başvurmayı kestikten sonra bile devam etmiş olan bir düşmanlıktı bu. Stalinizm devam etmediyse bu bir parça da son derece ekoloji karşıtı karakteri yüzündendir. Boğazına kadar kirliliğe batan, tarımsal ürünlerin sürekli azalmasının sıkıntılarını çeken ve Aral Denizi'nin tam anlamıyla yok oluşu gibi kâbuslara gark olan Sovyet sistemi, bu olumsuzlukları giderecek araçlardan yoksundu ve ekolojik felaket dar boğazına saplandı. Bu uyum yeteneksizliği büyük oranda, birikim amacı üzerine sabit bir şekilde programlanmış, kendi sürekliliğini kendi sağlayan katı bir bürokratik rejimden kaynaklanıyordu. Verimsizlik arttıkça ve tüketilebilir malların yokluğu ne-

20. Gare 1996b: 267-9.

deniyle iç piyasa kurudukça, birikim gitgide güçleşti. Bu krize verilen ilk tepki doğanın daha da şiddetli sömürülmesi biçiminde oldu. Ekolojiyle ilgili kaygılar rafa kaldırıldı, bir kısırdöngüye girildi ve ABD politikasının kışkırtmasıyla da yıkım an meselesi haline geldi.

Bizim Marx

Sosyalizmin ekolojik potansiyelleriyle bunu nasıl bağdaştırırız? Bazılarına göre cevap basittir: SSCB temelde sosyalist olmadığı için arada bir bağ kurulamaz. Emeği kıskaca alıp da sermayeyi taklide başladıkları anda Sovyetlerin sosyalizmle yollarını ayırdıkları söylenir. Dünyanın gidişatı göz önünde bulundurulduğunda, gerisi kendiliğinden gelmişti: Devleşme, bürokratik devlet kapitalizmi, demokrasinin boğulması (bütün bunlar, 1935'te Moskova'da olsaydı Marx'ı pekâlâ infaz edebilecek olan son derece ekoloji karşıtı bir rejime katkıda bulunmuştu). Bu açıdan bakıldığında, Stalinizme damgasını vurmuş olan aşırı doğa düşmanlığı, yüce bir idealin, yolundan saptırıldığında, önceleri Tanrı'nın en gözde meleklerinden biri olan Şeytan'ın sonradan O'nun en büyük düşmanına dönüştüğü gibi, karşıtına dönüşebileceğine bir örnektir.

Ama çok basit bir değerlendirmedir bu: Gerçekle yüzleşmeyi değil, kendini avutmayı çağrıştırır. Zira hakikatte, sosyalist geleneğin tamamı, Stalinizmin ağırlığı altında ezilmeyen kolları da dahil, ekolojik bir tavır benimsemeyi büyük oranda başaramamıştır. Rosa Luxemburg ile William Morris gibi birkaç önemli istisna ve son zamanlarda ciddi iyileştirme çabaları vardır varolmasına, ama bu ümit verici işaretler bizi, genelde ciddi bir ihmal denebilecek bu durumu izah etme zorunluluğundan kurtarmaz. Sermayenin baş sorumlusu olduğu küresel bir doğa krizinin varlığı kabul edilmekle birlikte, doğaya ihtimam göstermek tipik bir sosyalistin sonradan düşündüğü bir şeydir hâlâ, gerek doğa sosyalistin ilk aklına gelen şey olmadığı için, gerekse doğaya ihtimam göstermek varolan sosyalist doktrinin ayrılmaz bir parçası olmaktan ziyade ona sonradan eklenen bir şey olduğu için. Doğanın içsel değerini bütünüyle takdir etmek sosyalist varoluşun merkezi bir unsuru değildir, doğaya emeğin özgürleştirilmesine duyulan kadar güçlü bir ih-

tirasla da yaklaşılmaz. Bunlara, kuşaklar boyu kapitalist üretimle tanımlanmış bir işçi sınıfında ekolojik duyarlılık kapasitesi olabileceği yönündeki safdilce inanç eşlik eder. Karakteristik sosyalist düşünce yapısına göre, sermayenin hapishanesinden kurtulduktan sonra emek, üretimi sorunsuz bir şekilde ekolojik açıdan sağlıklı bir yolla yeniden düzenleyecektir.

David McNally'nin emeğin özgürleştirilmesine dayanan tam bir sosyalizmi savunan ve aslında takdir edilecek bir çalışma olan *Against the Market* adlı kitabından bir örnek vereyim. McNally, "sosyalist ekonominin içinde üretimin verimliliğini artıracak bir dürtünün (serbest, istendiği gibi harcanabilir zamanı azami ölçüde artıracak dürtünün) yerleşik olduğunu" ikna edici bir biçimde gösterdikten sonra, nasıl ki sermaye insanların ihtiyaçlarını artırıp, "bunların gerçekleştirilme fırsatlarını kısıtlıyorsa", sosyalizmin de "*sermayenin olumlu olan kendi kendine genişleme yanını* buna eşlik eden yabancılaşma ve sömürüden" kurtaracağı gözleminde bulunur. Bu ifadeyi şu şekilde açar: "Buradan üç şey çıkar. İlk olarak, zorunlu toplumsal emeğin azaltılması *insani tatmin alanının harcanması pahasına yapılamaz.* Aksine, üretim güçlerinin geliştirilmesinden elde edilen verimlilik kazançlarını büyük bir olasılıkla iki yolla paylaştırmak mümkün olacaktır... *tüketim seviyelerini yükseltmek için toplumsal çıktının artırılmasıyla...* ondan sonra da zorunlu toplumsal emeğin azaltılmasıyla." İkinci ve üçüncü ilkeler, toplumsal emeğin azaltılmasının "işin kendi koşullarının" veya "işyeri dışındaki doğal ve toplumsal çevrenin harcanması pahasına yapılamayacağı"na işaret eder.[21]

Bu ifade, artan tüketim seviyeleriyle "işyeri dışındaki doğal çevrenin" korunması arasındaki ciddi bir çelişkiyi gizler. İşçilerin (sadece sanayileşmiş Batı'daki işçilerin değil, sosyalizmin enternasyonalist ethosunun talep ettiği üzere, aynı zamanda Çin, Hindistan, Endonezya, vb. ülkelerdeki işçilerin de) ekolojilere daha fazla zarar vermeden arabaları, hatta ekoloji dostu arabaları olacak mı? Ahlaki ve iktisadi bakımdan sermayenin kat be kat üstüne çıkmış olsa da, sermayenin ölümcül büyüme iptilasını aşmada epey sıkıntı yaşayan sosyalist söylemde bu tür sorular pek gündeme gelmez.

21. McNally 1993: 206-8. İtalikler bana ait.

Sermayenin kendi kendine genişleme özelliğinde kurtarılacak *olumlu bir yan* olduğunu iddia ediyor McNally. Ama ekolojik açıdan bu bayağı şüphelidir. Gazların kendi kendine genişlemesi beklenebilir. Ama insanlar, ekosistemler içindeki organizmalar oldukları için, *kendi kendilerine* ancak ekosistemin aleyhine genişleyebilirler ve/veya *kendi kendilerine* genişlemeleri, bir göldeki alg oluşumunun o gölün ekosistemsel açıdan parçalandığına işaret etmesi gibi, ekosistemin bozulduğuna işaret eder. Yabancılaşma ile sömürünün üstesinden gelineceği için, insan hayatının genişleyeceğini değil, gittikçe daha incelikli hale gelen, birbirleriyle etkileşim halinde, karşılıklı tanımaya dayalı, güzel ve tinsel açıdan doymuş varlık biçimleri geliştireceğini ummak gerekir. Sosyalizm içinde daha geniş olmaya değil, daha *gerçekleşmiş* olmaya çalışmalıyız. Bach, kapitalist ilişkileri yansıtan rock müziğinin bozulmuş formları gibi müziği daha yüksek sesli ve zorlayıcı hale getirerek niceliksel olarak genişletmiş değildi; müziğin imkânlarını daha derinden görmüş ve gerçekleştirmişti. Sırf büyümek adına büyüme idealinin ıskartaya çıkarılması gereken ekolojik bir toplumdan da bu beklenmelidir. *Yeterlik* daha anlamlıdır, yani hiç kimsenin aç olmadığı, soğukta kalmadığı, sağlık yardımından yoksun olmadığı veya yaşlılığında muhtaç durumda olmadığı bir dünya inşa etmek. Bunu dünyanın bugün sahip olduğu çıktının küçük bir kısmıyla bile yapmak mümkündür; böyle bir şey ekolojik gerçekleştirme için temel oluşturacaktır.

Yeterlik terimi, ekoloji alanında moda bir terim olan sürdürülebilirlikten daha iyidir, çünkü sürdürülecek olanın mevcut sistem olup olmadığı sorusunu havada bırakır. Ama her halükârda insanlık yeryüzünün ekosistemleri üzerindeki yükünü büyük oranda azaltmalıdır. Çevreciliğin geleneksel tepkisi tüketimin sınırlandırılması üzerinde düşünmek biçimindedir. Ama böyle bir odaklanma baskıcıdır, birtakım piyasa güçlerinden yararlanmayı gerektirir, insanları çok benzin tüketen araçlardan, tedricen de bizzat arabalardan soğutmak için petrol fiyatının artırılmasını talep etmek gibi; ayrıca kameye bağlamak ve hapis cezası vermek gibi yasal yaptırımlar uygulanmasını talep eder. Bu tür önlemler kısa vadede zorunlu olabilir, ama bunlar hiçbir zaman arzulanır şeyler değildir ve bizi "ilk dönem" sosyalizminin peşinde koştuğu emeğin özgürleş-

tirilmesi ilkesi üzerine inşa edilen, özgürleşmiş üreticilerin yardımıyla içsel değerin yeniden kazanılmasını hedefleyen ekolojik bir sosyalizmin yakınına bile götürmez.

Reel sosyalizm tarih tarafından yanlış biçimlendirilmiş olduğu için bu göreve uygun değildi. Sanayileşme anında şekillendiği için, dönüştürme itkisi doğa üzerindeki sanayi tahakkümü dahilinde kalmaya meyilliydi. Bu nedenle, sınai dünya görüşünün teknolojik iyimserliğiyle ona eşlik eden verimlilik mantığını (hepsi de büyüme çılgınlığını besleyen şeyler) açığa vurmaya devam etti. Nükleer atıklardan dirençli bakterilere kadar belli alanlarda yaşanan birçok felaket nedeniyle sınırsız teknolojik ilerleme inancı darbe aldı, ama bu aksilikler sosyalist iyimserliğin, tarihsel misyonunun sanayi sistemini alaşağı etmek değil, onu mükemmelleştirmek olduğu şeklindeki özüne hiç dokunmadı bile. Verimlilik yanlılarının mantığı, doğal dünyayı bir "çevre" olarak kabul eden, yarar açısından değerlendirdiğinde de onu bir üretim gücü olarak gören bir doğa görüşü üzerine kuruludur. İşte tam da bu noktada sosyalizm doğayı kaynaklara indirgeme ve eşgüdümlü olarak, doğa içinde kendimizi, kendi içimizde de doğayı tanımakta gönülsüz oluşumuz bakımından kapitalizmle ortak çok şey paylaşır. McNally sosyalizmin "insani tatmin alanının harcanması pahasına" hareket edemeyeceğini söylerken, bu tatminlerin, tarihsel olarak doğa üzerindeki tahakkümle şekillendiğinden, doğa konusunda sorunlu olabileceklerine dikkat etmiyor; ayrıca, devrimden sonra işçilerin eline geçen araç ve tekniklerin bu tarihin bir tortusu olduğunu da görmüyor. Dolayısıyla, sosyalist devrim doğanın üzerindeki tahakkümü yok etmediği, yani ekososyalist olmadığı sürece, sunduğu tatminler (ve bunların temellendiği ihtiyaç ve kullanım değerleri) doğanın üzerindeki tahakkümü yeniden üretmeye meyillidir. Mübadele değerinin iktidarını bertaraf etmek olsa olsa bunun zorunlu bir koşulu olabilir ancak. Başka bir deyişle, ekolojik dünya görüşüne göre bizim dışımızdaki bir çevre olarak doğa fikri geçerliliğini kaybedeceği için, ekososyalist çevrecilik diye bir şey olamaz.

Doğanın içinde kendimizi, kendi içimizde de doğayı tanımak, bir başka deyişle, ekosistemler içinde nesnel olduğu kadar öznel bir katılım halinde olmak, doğanın üzerindeki tahakkümün ve onun araçsal üretim ve alışkanlık yaratıcı tüketim patolojilerinin

üstesinden gelmenin zorunlu koşuludur. Örneğin yukarıda, tabiri caizse, sahici bir "ekosantrik varlık biçimi" gösteren birkaç sosyalistten biri olarak söz ettiğimiz Rosa Luxemburg'a tekrar dönelim. Bu tabiri varoluşsal anlamda kullanıyorum, zira Luxemburg'un sosyalizmin nasıl olması gerektiğiyle ilgili görüşleri (ekosantrizm terimini kullanmamış olsa da, düşünceleri bilinçli bir biçimde ekosantrik olan William Morris'in aksine[22]) ekoloji merkezli değildi. Ama insan olmayan mahlukata karşı bir *yakınlık* duyduğunu (bu onun cinsiyetiyle bağlantılı bir şey) ifade ediyordu, ki Marksist gelenekte bayağı istisnai bir şeydi bu. Savaşı protesto ettiği için atıldığı hapishanedeki hücresinden dışarıyı seyrederken Luxemburg bir sığırın dövüldüğünü görmüş ve bir mektubunda şu satırları kaleme almıştı:

> Kara suratında ve yumuşak kara gözlerinde, çok kötü dayak yemiş, neden, ne için cezalandırıldığını, bu eziyetten, zulümden nasıl kaçacağını bilmeyen ağlayan bir çocuğunkine benzer bir ifade, kanlar içinde karşıya baktı durdu bütün bu süre içinde... Durdum, hayvana baktım, o da bana baktı: Gözlerimden yaşlar süzülüyordu – *onun* gözyaşlarıydı bunlar. İnsan en değer verdiği kardeşinin kederi karşısında bile benim bu sessiz ıstırap karşısında çaresizlik içinde sarsıldığım kadar acıyla sarsılamaz... Ah benim zavallı sığırım! Zavallı, canım kardeşim! İkimiz de güçsüzlük ve mutsuzluk içinde bekliyoruz burada, bizi birleştirense sadece acı, güçsüzlük ve özlem.[23]

Böyle bir ethos tek başına ekososyalizm için yeterli değildir; bunun için Luxemburg'un yapmadığı bir şey, yani sosyalist pratiğinde bilinçli olarak ekolojik bir çizgi geliştirmek gerekir. Hayvan haklarıyla ilgili köktenci bir konuma da işaret etmez bu, zira söz konusu konum bütün yaratıkların, her ne kadar tanınsalar da, farklılaşmışlıklarını koruduklarını ve diğer yaratıklardan yararlanmamızın bizim insani doğamızın bir parçası olduğunu unutur. Söylemek bile gereksiz belki, ama derin ekolojinin vahşi olanı insandan ayıran, kısa bir süre sonra da insanı tümüyle bir kenara atmaya başlayan "vahşi doğa" onayına da işaret etmez; daha da ileri, nihiliz-

22. Bu ünlü Britanyalı sosyalist, zanaat ile estetik boyutu birleştiren bir üretim biçimi tasarlamış, böylece kullanım değerinin özgürleştirileceğini tasavvur etmişti. Özellikle bkz. ütopik romanı *News From Nowhere* (Morris 1993).

23. Bronner 1981: 75. İtalikler özgün metinden alınmıştır.

me doğru gidecek olursak, sanayileşmeye yönelik, Unabomber lakaplı Theodore Kaszcnski'yle özdeşleşen derin ekolojik bir saldırıyı da içermez. Reel sosyalizmin sınırlarını aşmak için, insanlığın doğayla ekosistemsel bir farklılaşma içinde olduğu bir sentez gereklidir. Luxemburg örneğini izlersek, böyle bir sentez, diğer yaratıklara duyulan varoluşsal yakınlığı adalet duygusuyla birleştirecek ve her şeyi onun üstüne inşa etmeye başlayacaktır. Başka bir deyişle, geleneksel sosyalizmin emeğin ihtiyaçlarıyla ilgili güçlüklerin çözümü için sunduğu seçenek, doğa için sunulacak eşdeğer bir varoluşsal tercihle birleştirilmeli ve bunlar diyalektik olarak iç içe geçirilmelidir. Birinin ıstıraplarına duyulan üzüntü, başkasının ıstıraplarına da aynı şekilde duyulmalıdır. Varlığımızın yüzünü doğaya dönmesi gerekiyor, ama her şey olup bittikten sonra ve üretim için araçsal bir zorunluluk olarak değil, duyumsal olarak yaşanan bir gerçeklik olarak. Saf bir gönüllülük sloganına dönüşmemesi için bunun da özellikle ekolojik üretim ilişkileri üzerinde temellendirilmesi gerekir.

Karl Marx'a gelirsek, onun ekolojik iyi niyeti konusunda şaşırtıcı fikirlerle karşılaşırız. Bir tarafta, Marx'ın Bolşeviklerin doğaya karşı takındıkları düşmanca tutumu benimsediğini veya en azından onların genel olarak izledikleri ekoloji karşıtı yolun hazırlayıcısı olduğunu ileri süren bayağı güçlü bir gelenek var. "Prometeci" yorum olarak adlandırılabilecek bu görüşte, insanlığa ateşi veren, bu gözüpekliği nedeniyle Zeus tarafından cezalandırılarak bir kayaya zincirlenen ve karaciğeri bir kartal tarafından sürekli olarak didiklenen tanrıyla sık sık özdeşleştirilmesini haklı çıkarmak için, tarihsel materyalizmin kurucusu, doğa üzerindeki tahakkümün unsurlarının çoğunun sorumlusu olarak gösterilir. Bu suçlama esasen, Marx'ı teknolojik belirlenimcilikten, produktivizmden, ilerleme ideolojisinden ve kır hayatıyla ilkelciliğe karşı düşmanlıktan sorumlu tutar; özetle, onu Aydınlanma'nın en sanayici biçiminin dediğim dedik havarilerinden biri yapar.[24]

24. Bu suçlamada bulunan davacıların listesi Ted Benton ve (Prometeci tavırdan yana olan) Reiner Grundmann gibi sosyalist ve Marksist geleneğin içinde yer alanlardan John Clark gibi anarşist/toplumsal ekologlara, Robyn Eckersley gibi ekosantrik felsefecilere kadar uzar. Marksist cepheden gelen suçlamala-

John Bellamy Foster ve Paul Burkett gibi Marksistlerin yakın zamanlarda geliştirdiği karşı görüş, bu suçlamayla sonuna kadar mücadele eder ve Marx'ın Prometeci olmak bir yana, ekolojik dünya görüşünün asıl yaratıcısı olduğunu savunur. Argümanlarını Marx'ın materyalist temelleri, Darwin'e duyduğu bilimsel yakınlık ve insanlık ile doğa arasında olduğunu iddia ettiği "metabolik ayrılık" kavramı üzerine kuran Foster ile Burkett, özgün Marksist kanonu doğayı kapitalizmden kurtaracak hakiki ve yeterli rehber olarak kabul eder.[25]

Bu tartışmanın ayrıntılarına biz de girersek, mevcut argümanın ipinin ucunu kaçırırız. Yalnız şunu söyleyelim: Böylesine diyalektik bir düşünürün incelikliğini herhangi bir yaftaya veya tekil bir yoruma indirgemek aptalcadır. Yakın bir okuma Marx'ın Prometeci olmadığını gösterecektir.[26] Hiçbir türden tanrı da değildi, sadece insanlığın tarihinde gördüğü gelmiş geçmiş en iyi yorumcuydu; bu büyük erdem de, adalet tutkusuyla entelektüel gücün ve diyalektik kabiliyetin birleşmesinden doğmuştu. Marx'ın düşüncesi, ne kadar üstün olsa da, insan ürünüdür, dolayısıyla zamanla sınırlıdır ve eksiktir. Bu nedenle, en gerçekleşmiş hali en özgür olduğu zamandır, yani onun kendi ifadesiyle, "varolan her şeye karşı acımasızca eleştirel" olduğu zaman.[27] Söylemek bile gereksiz, kendine karşı eleştirel olmayı da kapsar bu. Dolayısıyla, bugün Marksizmin önünde, Marx'ı kendisinin tanımadığı o tarihin, yani ekolojik krizin tarihinin ışığında eleştirmekten daha büyük bir amaç olamaz.

ra ilişkin genel bir değerlendirme için bkz. Benton 1996; ayrıca bkz. Clark 1984; Eckersley 1992. Buna bağlı olarak, bu konularda Marx'la Engels arasında bir fark olup olmadığı, Engels'in de bizatihi kendisinin bu konulardaki düşüncelerinin neler olduğu sorusu gündeme gelir. Burada ele alamayacağımız kadar önemli bir konu bu. Bertell Ollman'ın *Alienation* (Ollman 1971) adlı kitabının ciltli baskısının kapağında, Marx'ın henüz 24 yaşında olduğu 1842 yılına ait olan ve onu doğrudan Promete olarak tasvir eden bir illüstrasyon yer alır. Marx'ın daha sonra çektiği fiziksel ıstıraplar (çıbanları yüzünden çektikleri mesela) bu özdeşleştirmeyi güçlendirmiştir. Bkz. Wheen 2000.

25. Bkz. Burkett 1999; Foster 2000. Benim Foster'ın kitabıyla ilgili değerlendirmelerim için bkz. Kovel 2001.

26. Parsons 1977, ilgili paragraflardan oluşan iyi bir antolojiye sahip. Bu temayla ilgili eski bir yazım için bkz. Kovel 1995.

27. Gençliğinde Arnold Ruge'ye yazdığı bir mektuptan. Marx 1978a.

Yalnız şunu da gözden kaçırmamakta fayda var, Marx Prometeci olmamış olsa da, eserlerinde doğanın içsel değerine gereken önem verilmez. Evet, Marx'a göre insanlık doğanın bir parçasıdır. Ama aktif parçasıdır, bir şeylerin olmasını sağlayan parçasıdır, doğaysa edilgen hale gelir. Özellikle de 1844 *Elyazmaları*'nda yer alan giriş niteliğindeki birkaç yerde söylediklerini saymazsak, Marx doğayı doğrudan kullanım değeri olarak görür, kullanım değerinin geride bıraktığı şey olarak görmez, yani doğayı kendi içinde ve kendisi için tanımaz.[28]

Marx'a göre doğa, deyim yerindeyse, başından beri emeğe tabidir. İşin bu yanı, onun bir çeşit doğal bir alttabaka haline gelmiş olan şeyle tümüyle *aktif* bir ilişkiyi içeren emek kavramından çıkarılabilir.

Şimdi aktif olmamanın iki yolu vardır. Ataleti içeren *pasiflik*; ki Marx sermayenin tahakkümü altındaki emeğin yabancılaşmış gerçekliklerini işte bu koşuldan özgürleştirmeyi amaçlar. Ama aynı zamanda, pasif veya atıl olmayan, başka tür bir aktiflik sayılan *duyarlılık* da söz konusudur; işte Marx'm (genellikle de sosyalist geleneğin) göremediği şey de budur. Rosa Luxemburg sığır için üzülürken onun ıstırabına karşı duyarlıdır. Burada bir tanıma söz ko-

28. Marx'm kullanım değeriyle ilgili en önemli açıklaması, az okunan *Theories of Surplus Value* (Artık Değer Teorileri) (Marx 1971: 296-7) adlı kitabında yer alır. Burada değer terimlerinin "başlangıçta şeylerin insanlar için taşıdığı kullanım değerinden, onları insanlar için yararlı, uygun, vb. yapan niteliklerinden başka bir şey ifade etmediklerini" öğreniriz. "'Değer,' 'valeur,' 'Wert' kelimelerinin bundan başka etimolojik kökeni olmaması eşyanın tabiatındandır. Kullanım değeri, nesnelerle insan arasındaki doğal ilişkiyi, aslında nesnelerin insan için varoluşunu ifade eder. *Mübadele değeri* ise, onu yaratan toplumsal gelişimin bir sonucu olarak, kullanım değeriyle eşanlamlı olan değer sözcüğüne daha sonra eklenmiştir. Mübadele değeri nesnelerin *toplumsal varoluşudur*. [Bunu etimolojiyle ilgili bir paragraf izler, yani: "Sanskritçede Wer kaplamak, korumak, buradan yola çıkarak da onur ve sevgiye saygı göstermek anlamına gelir..." gibi; sonra şöyle devam eder:] Bir şeyin değeri aslında onun kendi *virtus*'udur [erdemi], mübadele değeri ise maddi özelliklerinden bağımsızdır." İtalikler özgün metne ait. Bu paragrafa işaret ettiği için Walt Sheasby'ye minnettarım; bu paragraf, Marx'm, kullanım değerinin doğal ekolojiler içinde gömülü olduğunu düşündüğünü ve aynı zamanda kullanım değerini doğadaki herhangi bir içsel değer kavramından farklılaştırma gereği duymadığını açıkça gösterir. Yani, iktisadi söyleme ait bir terim, doğanın insanlar için ifade ettiği anlamı bütünüyle kapsamaya yeterli olmuştur.

nusudur; sığının varlığını kendi içine kabul etmek ve onun kendi içinde yeniden uyanmasına izin vermek anlamına gelir bu. Peki kadınlığa özgü bir konum mudur bu? Bunun aynı anda hem kadınların gücü hem de onların erkek egemen toplumdaki düşüşlerinin ölçüsü işlevi gören inşa edilmiş, indirgenmiş bir kadınlık konumu olduğunu unutmazsak, evet.

Tam duyarlılık hem kimliği/özdeşliği hem de farklılığı kapsar. Dünya içe alınır, ama benlikle asla kaynaştırılmaz. Dilin bir becerisidir bu, verili olanı temsil eder, ama asla sabit durmayan hayali gösteren olarak yapar bunu. Dolayısıyla, emekteki duyarlılık anını yeniden yakalamak, varlığın aktif bir biçimde açılmasını gerektirir. Dünyayı emip öznel olarak kayda geçirmekten ibaret değildir bu. Varlığı dünyaya, dünyanın dönüşümüne bir girizgâh şeklinde açar; sonra, şiir yazmayı, şarkı bestelemeyi güneş fırınları inşa etmeye bağlar. Hem emeğin özgürleştirilmesi hem de ekolojik olarak dönüştürülmesi için zorunlu olan bir *doyumdur* bu; emek bu sayede gerçekliği ekolojik bir bütünlük içinde dönüştürebilir. Benliğin dünyaya açılması, duyumsal muhayyileyi ve varlığımızın tamamını harekete geçirir. Emekte duyarlılık ânı olmazsa, benlik kapanır, kendi içine çekilir, diğer varlıklardan ve doğadan kendini yalıtır.

Sermayenin kutsadığı ekoloji-karşıtı âna dönelim tekrar: Yani egonun tarzına. Büyüme bilmecesiyle tüketim çılgınlığının sırrı buradadır. Egemen düzenin bu çifte zorlantısı, iç ve dış dünya arasındaki hareketin engellendiğinin bir ifadesidir. Kapatılmış olan ve tam bir hayat yaşamaktan aciz olan insan, metaları biteviye öğütmek ve aynı iştahla tüketmek zorunda kalır. Mübadele değeri, kapitalist ego içinde yuvalanan görünmez sınır, kapitalist devletle kültür aygıtının devasa iktidarıyla beslenen bir soyutlama zarı olarak devreye girer.

İşte bu yüzden bunlar alaşağı edilmeli, bu yüzden emek gerçek anlamda, hakikaten özgürleştirilmelidir. Ama ancak üretim faaliyetini ekolojik olarak dönüştürdüğünde özgürleşebilir. İçsel değerin geri kazanılması, kullanım değeri için mücadele vermekten, hedefin gidilecek yolun içinde gömülü olduğu bir mücadeleden geçer.

Ekolojik Üretim

Doğa hiçbir şey üretmez. Ekosistem adını verdiğimiz takımlar halinde birbirleriyle etkileşime giren yeni biçimler geliştirir, bunlar da evrimin sonraki aşamalarının yeri haline gelir. Yeryüzünde bu durum, doğayı önce üretimle, sonra ekonomilerle, sınıf ekonomileriyle ve kanserli bir şekilde yayılarak içinde bulunduğumuz ekolojik krizi yaratan kapitalizmle tanıştıran bir yaratık ortaya çıkarmıştır. O halde üretim, doğanın insani doğanın dolayımıyla ifade edilen biçimleyiciliğidir.

Üretimi doğal evrimden ayıran şey, dil ve toplumsal düzenle şekillenmiş bilinç boyutudur. İnsanlar zihinlerinde oluşturdukları bir doğa imgesiyle çalışırlar; doğanın önümüzde duran parçasını temsil ederiz (bu hareketin kendisi de her zaman tamamen önceki emekle biçimlenir), sonra kafamızdaki bir amaca göre dönüştürmek üzere onun üzerinde faaliyet yürütürüz. Her durumda, önce bir önceden düzenlenmiş emek-tarafından-dönüştürülmüş-doğa konfigürasyonu zihinde hayali olarak temellük edilir, sonra bir plana göre gerçekleştirilir. Dolayısıyla, üretim bünyesi gereği zamansallaştırıcıdır ve geleceği kapsar; üretim sözcüğü geleceğe dair bir bakışı içerir.*

İnsanlar üretip üretmemek konusunda tercih yapacak durumda değillerdir, ama üretimin birçok yolu vardır. Sermaye, mübadele değerini bir sömürü aracı olarak araya katarak ekosistemin bütünlüğünü bozan bir üretim örgütlenmesidir. Mübadele değerinin böyle araya katıldığı her an, bütünleşmiş bir ekosistemi tanımlayan özgül etkileşimin kesilmesi demektir.

Sosyalizmin umudu, sömürünün üstesinden gelip mübadele değeri rejimini alaşağı etmektir. Ekososyalizm, kullanım değerlerinin gerçekleştirilmesi ve içsel değerin temellükü sayesinde bu umudu daha da ileri taşır. Üretim açısından bakıldığında, ekosistemsel bütünleşmişliği inşa etmek anlamına gelir bu. Bütünleşmiş bir şey bütün olduğuna göre, ekolojik üretimin öncelikli koşulu bütünlü-

* Yazar burada bu ilişkiyi, sözcüğün İngilizce'deki karşılığı olan *"production"* sözcüğünü pro: ön, duct: mecra sözcüklerine ayırarak açıklıyor. (ç.n.)

ğün oluşturulmasıdır.[29] Ekosistemler metalar gibi düşünülmemeli, yani sayılabilir ve yalıtılması mümkün şeyler olarak. Onlar daha ziyade karşılıklı inşa edici özelliktedirler, birbirlerini etkiler ve dönüştürürler. Bir "çevre" fikrinin ekolojik bir bakış açısıyla uyuşmamasının nedeni de budur. Doğada "dışarısı" yoktur, her varlık bir arada yaşar ve birbirini dönüştürür, incelikli kuvvet alanları gerçekliğe nüfuz eder ve bunların bilinçte kayda geçmesi mümkündür. Keza, ekosistemsel bütünleşmişliği üretmek, biçimi gerek zamansal gerekse mekânsal bütün boyutlarla birleştirir. Ekolojik açıdan (ve sermayenin yenilik fetişinin aksine) geçmiş varlık şimdiki varlıkla bütünleşmiş haldedir. Ayrıca, yabancılaşmış emeğin, yabancıların ve sahte sınır çizgilerinin yaratıcısı sermaye dışında, ekolojik üretime kendi içinde yabancı hiçbir varlık yoktur.

Birbirinin içine geçmiş hayli fazla sayıda örüntü söz konusudur burada; somut durum içinde bunların bazılarının diğerlerinden daha fazla öne çıktığı kabul edilir.

Ekolojik üretim *süreci* ürünle aynı düzeyde yer alır, böylece bir şeyin yapımı yapılan şeyin bir parçası haline gelir. Üretimin amacı tatmin ve haz olduğuna göre, diyelim güzel yapılmış bir yemek veya giyside, yemeğin yapımından veya giysinin tasarımı ve dikiminden de haz alınacaktır. Süreçten alınan bu tür hazlar kapitalizmde genellikle hobilere has bir şeydir; ekolojik üretim üzerine kurulu bir toplumda ise bu hazlar gündelik hayatın bütün dokusunu oluşturacaktır.

Böyle bir şeyin olabilmesi için emeğin özgürce seçilmesi, yani, işgücüne indirgenmemiş, aksine tam anlamıyla gerçekleştirilmiş bir kullanım değeriyle birlikte geliştirilmesi şarttır. Öncelikle ve bir süre, antikapitalist niyetler oluşturmak amacıyla kd/md oranını paydanın değil payın lehine değiştirme meselesidir bu. Kullanım değeri ile mübadele değeri birbiriyle hemen karşılaştırılabilir nitelikte olmadığı için, böyle bir şey diyalektiğin "olumsuzlamanın olumsuzlaması" işlemini yapmayı gerektirir: Mübadele, kapitalist

29. Enrique Leff, *Green Production* (Leff 1995) adlı kitabında bu kavrama önemli bir katkıda bulunur. Gelgelelim, burada geliştirilen öznel unsurlara onun yaklaşımında rastlayamayız, ayrıca sermayenin üstesinden gelmek gibi bir amaç da belirlenmez.

değerlerden geri çektirilerek olumsuzlanır; bu bağlamda, bunu kullanım değerinin gerçekleştirilmesi izler, böylece sermayenin meşruiyetinin geçersizleştirilmesi ve kopuş süreci daha da ileri taşınır. San Fransisco ve New York gibi şehirlerdeki "Bomba Yerine Yiyecek" projeleri buna bir örnektir; görünüşte masum olan bu faaliyetin üzerinde ciddi bir baskı oluşması ise bu kavramın ne kadar yıkıcı olabileceğinin bir göstergesidir.[30]

Karşılıklı tanıma, ürün için olduğu kadar üretim süreci için de gereklidir, ekosistemsel bütünleşmenin koşuludur bu. Bunun en önemli içerimi, emekle kurulan hiyerarşik ve sömürgen ilişkileri ortadan kaldırması ve tüm üretim seviyelerinde, gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra da tüm toplumda demokratikleşmeyi beslemesidir.

Üretim, doğal evrimin entropik ilişkilerinin kapsamı dahilinde, güneşin her tarafa yayılan ışınlarıyla düzenin oluşumuna yardımcı olduğu entropik ilişkilerin kapsamı dahilindedir. Termodinamiğin İkinci Yasası'nın geçerli olduğu "kapalı" sistemler yeryüzü + çevredeki kozmoz olduğu için, doğa güneş enerjisinin tutularak düşük entropi oluşturulması için belli bir mekân sunar (sürekli olacaksa, belli sınırlar gerektiren bir mekândır bu). Ekolojik üretimin asıl amacı, sermayenin tam tersine, işleyen ekosistemlere sınırlar koymaktır. Dolayısıyla, ekolojik üretimin bütün koruma tarzlarından ve yenilenebilir enerjilerden yararlandığını söylemeye bile gerek yok. Entropi yasası dahilinde yaşamanın bir başka içerimi de, uzun yıllar birikerek fosil yakıt haline gelmiş ve havaya bırakılmaları entropiyi istikrarı bozacak seviyelerde artıran geçmişteki düşük entropi tüketiminin yerine mümkün olduğunca dolaysız insan eme-

30. Kullanım değerinin artmasının ille de ekolojik bir sonuç doğurmadığı birçok durum göz önünde bulundurularak kullanım değerleriyle mübadele değerleri arasındaki bağlantının akıldan çıkarılmaması gerekir. Dolayısıyla, bir mübadele rejimi içinde, lüks eşyaların üretiminde olduğu gibi, güzel ve yüksek kullanım değerleri zaman zaman ortaya çıkar, ama buna karşılık, üretimin parçalandığı, her iki değer biçiminin de bozulduğu durumlarla karşılaşırız. Yakın zamanlarda bunun bir örneği SSCB'de yaşanmıştı; işçilerin moralsizliği artarak "eli kulağında kazalar"a (Kursk denizaltı faciası gibi) neden olmuş, bu arada nüfusun büyük bir bölümü için mübadele işlevleri bozulmuş ve çoğu, yolunda giden bir ekolojik toplumda olacağı gibi, mübadelenin ötesine geçmek yerine, hayatta kalmak için takas gibi dolaylı yollara başvurmak zorunda kalmıştı.

ğini getirmektir. Ama bu "mümkün olduğunca", insan eylemliliğinin doğaya aktif müdahalesiyle tanımlanır. Pasif bir hayat sürmek, hatta fosil yakıtlarda depolanmış olan negentropinin üzerinden geçinerek yaşamak yerine insanlık artık daha dolaysız ve duyarlı bir biçimde doğanın içine gömülü halde yaşayacaktır; dolayısıyla, el ve kafa emeğini birbirinden ayıran eski işbölümünün üstesinden gelmiş, zanaati geliştirmiş olarak daha duyumsal bir hayat da sürecektir. Başka bir deyişle, özne düzeyinde, bir kullanım değeri/ekosistem gerçekleştirimine, bir tatmin, neşe ve estetik gerçekleştirme kuantumu eşlik eder. Bütün bunlar "erdem"[31] kavramında özetlenir ki bu kavram da, diyalektik bütünlüklerin özgür bir insanın içinde bir araya gelmesinden ibarettir.

"Büyümenin sınırları", insani ihtiyaçların artan duyarlılık sayesinde yeniden düzenlenmesi üzerinden dile getirilecektir. Yüksek oranda gelişmiş bir üretimin, ille de enerjinin istikrarsızlaştırıcı girdilerine bağımlı olmasının gerekmediği açıktır. Şarkı söylemek kesinlikle üretken bir edimdir, şarkı yazmaksa daha da üretkendir. Rüya yorumlamak bile üretkendir, çünkü insani ekosisteme yeni bir biçimlenim getirir. Böylece, nasıl vakit geçirildiği meselesi üretim biçiminin ve zorunlu olduğu kabul edilen şeylerin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Büyümenin sınırlarını değişen ihtiyaçlar bağlamında ele alırken "sürdürülebilirlik" sorununa atıfta bulunmaya devam ederiz. Ama onunla ilgili olarak teknokratik bir yaklaşım sergilemekten ziyade onu temel emek örgütlenmesiyle ve tatmin sorunuyla bağlantılı olarak düşünürüz, yani ona niteliksel açıdan yaklaşırız.

Teknoloji, bir kere kâr ve verimlilik kaygılarına tabi "teknik" bir mesele olarak görülmemeye başladıktan sonra, yukarıdaki gibi kaygılar teknoloji sorununa da uygulanacaktır. Ekolojik üretimde teknoloji meydana getirmek ve teknolojiyi kullanmak, daha çok, ekosistem oluşturma ve ekosistemlere katılma hedefiyle yürütülen işlerdir. Teknolojinin toplumsal düzenleyicisi, sermayenin iktidarında olduğu gibi, zamanın artıkdeğere ve paraya dönüştürülmesi değil, kullanım değerlerinin artırılması, buna bağlı olarak da ihtiyaçların yeniden inşa edilmesidir artık. Kapitalist üretimle ekolo-

31. Bkz. 28. not.

jik üretim arasında çok sayıda teknolojik çakışma bölgesi olacağını bekleyebiliriz. Örneğin, bir vakada gelişmiş tıbbi görüntüleme aygıtları kullanıldığında, her uygulama bilişim teknolojisiyle elektronik biliminin bütün yapılarını kapsar. Ama bir teknolojinin tıpta kâr amaçlı kullanılmasıyla bir insani ekosistemin organizmasının bir yönünün bakımı için kullanılması arasında dağlar kadar fark vardır. Sermaye teknolojiyi, unsurlarından biri olduğu toplumsal ilişkilerin bütününden yalıtmak ister. Ekolojik üretimse işin içine teoriyi de katar ve en büyük kaygısını karşılıklı bağlantı alanlarının tamamı oluşturur. Dolayısıyla, bir makinenin veya tekniğin ekosistemlerin hayatına tümüyle katıldığını görmeye başlamak demek, onu mübadeleden ayırmaya ve gerçekleşmiş bir kullanım değeri oluşturmaya başlamak demektir. Ekolojik söylemde buna "uygun teknoloji" denir; doğayı insani yollarla sahiplenmemizi sağlayan bir teknolojidir bu.

İnsani ekosistemler kavramını ciddiye alırsak, içlerini tamamıyla bilinçle doldurma yoluna gideriz. Burada tamamıyla sözcüğündeki tamlık, duyarlı varlık tarzının gelişimine işaret eder. Bir insani ekosistemin içindeki karşılıklı ilişkilerin, öznel tanımayı kendisinin bir unsuru olarak (fiziksel bağlantılarla birlikte varolan değil, o bağlantılarla bütünlüklü bir ilişki içinde olan bir unsuru olarak) içerdiğini ileri süren ilke gereği, doğanın bilincinde olmayı gerektirir bu.[32] Organik tanım, organizmaların basitçe bir araya gelmesinden ibaret değildir; ilgili organizmaların çiftçinin yardımıyla bir anlamlı tanıma evreninde birbiriyle karşılıklı ilişki içine girmesidir. Bu durum çiftçiyi çiftliğin veya bahçıvanı bahçenin efendisi yapmaz. Çiftliğin ve bahçenin (ve bağlandıkları bütün evrenin) onların aracılığıyla üretim yapan insan benliğinin ayrılmaz bir parçası olduğu anlamına gelir bu. Bir akrabam elleriyle balık yakalayabiliyordu. Bu hüner, balıkla kaba fiziksel bir temastan öte bir teması, insanla hayvan arasında bir çeşit karşılıklı tanımanın da eşlik ettiği bir teması gerektirir. Böyle bir tanıma, üretimde gerçekleştirilmiş olsaydı, tamamıyla aktif ve canlı bir bilinç olarak bütün evrene sirayet ederdi.

32. Kidner 2000 ve Fisher 2001, bu konuyu hakkıyla ele alır.

Sözünü ettiğim akrabam erkekti, ama tanıma işlevi erkeklere olduğu kadar kadınlara da açıktır. Ne var ki, uygarlığımızın tamamında ekolojik bir bilincin sistemli gelişimi, insanlık ile doğa arasındaki sınırların ortadan kaldırılmasına bağlıdır, ki daha önce de gördüğümüz gibi, bu da kadın = doğa/erkek = akıl yaklaşımının dayattığı ikiliğin ortadan kaldırılmasını gerektirir; bunun içinse ataerkinin ortadan kaldırılması şarttır. Eminim ki, Rosa Luxemburg'un söz konusu yazısını okuyanların yüzde 95'i, onun bir kadın olduğunu bilmese bile, yazan kişinin kendini acı çeken sığırın yerine koyabildiği için bir kadın olduğu sonucuna varırdı. Erkekler böyle şeyler hissedecek şekilde sosyalleşmezler, oysa kadınlar genelde onları böyle duygular hissetmekle sınırlayan şekillerde sosyalleşir. Luxemburg gibi bir kadının kendi cinsiyeti üzerindeki entelektüel sınırlamaların baskısından elbette kurtulacağını söylersek müthiş bir şey söylemiş olmayız herhalde. Ama egemen toplumsal cinsiyet sisteminde bu türden şeyler, ne kadar sık olursa olsun, ayakta kalmak istiyorsak mutlaka ortadan kaldırmamız gereken bir ikiliğin münferit istisnaları olarak kalmaya mahkûmdur.

O halde, ekolojik üretimi inşa etmek, ekosistemsel karşılıklı ilişki ve tanıma kapasitesini yeniden tesis etmek, temel olarak da, doğayı bir mucize kaynağı şeklinde yeniden oluşturmak ve doğaya açık olmak anlamına gelir. Kısıtlanmamış bir dünyanın ihtişamı bunun zorunlu bir yönüdür, tamamı değil. Hatırlarsanız, vahşi doğa kendi kullanım değeri olan inşa edilmiş bir kategoridir, fiili doğa ise, ister Grand Canyon'da yaşansın, isterse nefes alınırken, pek fark edilmese de, her zaman dolaysız bir biçimde "el altında"dır. Kimi Grand Canyon'ı ziyaret ederken bile hisse fiyatlarını düşünür; kimi ağacı, Blake'in belirttiği gibi, yoluna çıkmış yeşil bir şey olarak görür. Ama hâlâ bol miktarda ağaç vardır ve her biri bir mucizedir, her ot tanesi veya terliksi hayvan da öyle.[33] Doğaya açık olmak, erkek egosunun mirası olan yok olma korkusu olmadan ekosistemsel varlığa karşı duyarlı olmak demektir. Varlığın eril inşası duyarlılığı, dişiliğin iğdiş edilmiş hali olarak yorumlar. Duyarlılık, pasiflik şeklinde, simgesel bir tehdit, yani dünya ana tarafın-

33. Hatta sümüklüböcek bile; gerçi bunun için belli bir tanıma eşiği gerektiğini itiraf etmeliyim.

dan yutulma tehdidi olarak okunur. Gaia, ego için bir Medusa veya Harpi'dir. Bunun yarattığı dehşet, ciddi bir ölüm korkusuyla beraber zihinsel baskıya, uzaklaşmaya, doğanın indirgenmesine ve karşı saldırganlığa, zorlantılı üretim ve tüketime neden olur: Bu şekilde insan doğası, doğayı parçalayıp onu her defasında daha uzak mesafelerde yeniden inşa etmekle *sınırlandırılır*. Bütün bunlar ayrılmayı kolaylaştırır ve doğa üzerindeki tahakkümün korkunç bir enerjiyle prodüktivizm şeklinde yüzeye çıkarken gösterdiği tavrın özünü oluşturur; bu tavır kapitalist zihniyeti (ve devlet kapitalizmi zihniyetine) o kadar sızmıştır ki, bir aksiyom olarak okunur.

Burada örtülü olan daha kapsamlı ve pratik erdem, kadınlara atfedilen ezeli rolün, yani hayatı besleme ve ona ihtimam gösterme rolünün yayılmasıdır. Bu rolde içkin olan derin rasyonalite, doğanın toplumsal cinsiyet yoluyla iki kola ayrılmışlığında hem gözden düşürülmüş hem de bölünmüştür. Bunun üstesinden gelmek, üretime özgül bir ekolojik biçim verir. Böylece, bir zamanlar daha düşük bir toplumsal seviyede tecrit edilmiş olan açık olma, tedarik etme ve özen gösterme işlevleri yaygınlaşır, bu sayede üretimin düzenleyici ilkeleri haline gelir. Bunun sonucunda ekolojik üretim, kadınlara biçimsel eşitlik tanımak veya onların ağır sporlar gibi daha önce sadece erkeklere ait olan alanlara girmelerini sağlamak gibi erdemlerin ötesine gider. "Kadın işi" olarak tecrit edilmiş şeylerin aşağı işler olarak kabul edilmesini yadsır ve bu durumu, onunla bağlantılı kullanım değerlerini gerçekleştirerek dönüştürür.[34]

Ekolojik üretimde nasıl ki geçmiş varlık şimdiki varlıkla bir bütünlük içindeyse, gelecek varlık da öyledir. Burada önemli bir siyasi ilke ortaya çıkar, hayatın devamını sağlayan kullanım değerlerinin üretimiyle, bir de sermayenin dışındaki yöntemlerin üretimiyle ilgili bir ilke. Mevcut şeylerin olacak olan şeylerin ayırt edici özelliklerini içerme potansiyelini *ön tasarı* [*prefiguration*] olarak adlandırabiliriz. Ekofeminizmin *vericiliğini* [*provisioning*] Ütopik bir ânın *önsezisi* haline getiren ekolojik üretimin ayrılmaz bir parçasıdır ön tasarı.

Ekososyalist bir yöntemle sermayenin hakkından gelecek olan önceden tasarlanmış praksisler aynı zamanda hem çok uzaktır hem

34. Mellor 1997.

de el altındadır. Bütün sermaye rejiminin gerçekleştirilmelerinin önünde engel teşkil ediyor olması anlamında uzak, geleceğe yönelik bir ânın, toplumsal organizmanın bir ihtiyacın ortaya çıktığı her noktasında üstü örtülü halde bulunması anlamında da el altındadırlar. Birçok uygulama başarısızlığa mahkûmdur; bir kere, Wal-Mart'a yapılan bir ziyaretten kurulu düzene öfke duymanın ötesinde ekososyalist bir esinin ortaya çıkacağını hayal etmek çok zordur; elektronik reklam postalarını [*junk mail*] çöp kutusuna atmak gibi bazı uygulamalar yaygınlık kazanacaktır, ama bununla çok da mesafe kaydedilmiş olmaz; bazıları ise yayılacak, hatta dönüştürücü yanları kuvvet kazanacaktır, ama yanlış yöne sapacaklardır, örneğin faşizme yöneleceklerdir; ama ekososyalist bir yolda ilerleyecek olanları da çıkacaktır. Gerçek dünyada bütün olasılıkları içeren net bir kategorinin mümkün olmadığını kesinlikle söyleyebiliriz. Her şeyde bir ön tasarı potansiyeli varsa eğer, o zaman ön tasarı dünyanın bütün o düzensiz yüzeyine yayılacaktır. Bu durum ekososyalist politikanın bir başka ilkesini ortaya çıkarır: Önceden tasarlanabilir olmasının ve olayların mevcut konfigürasyonlarının dönüştürücü potansiyellerine dayanıyor olmasının yanı sıra her yere nüfuz etme [*interstitial*] özelliğine de sahiptir; bu yüzden failleri hemen her yerde bulunabilir.

Bir nimet bu, çünkü ekolojik dönüşümün ayrıcalıklı bir faili olmadığına işaret eder, ama aynı zamanda büyük bir sorumluluk da dayatır. Zira, bugünkü halleriyle ekolojik üretim örnekleri hem dağınıktır hem de sermayenin deliklerinde tahriş edici maddeler gibi hapsolmuş durumdadır. Yapılacak iş onları oradan kurtarıp bir araya getirmek, böylece içlerindeki potansiyelin fiiliyata geçmesini sağlamaktır. Ekolojik üretim, ekolojik bir üretim *tarzı* haline gelene kadar onlardaki bu potansiyele bel bağlayamayız. Ekolojik bir üretim tarzı gerçekleştiğinde (ki bunun için yaygın bir mücadelenin olacağı muhakkak) toplumu yönetme iktidarı ekososyalistlerin elinde olacaktır.

9

Ekososyalizm

> Rekabetten kurtulmak için gerekli tek şeyin karaname olduğunu zannedersek, ondan asla kurtulamayız. Ücretleri muhafaza edip rekabeti ortadan kaldırma önerisinde bulunacak kadar ileri gittiğimizde ise hükümdar fermanıyla saçma bir öneride bulunmuş oluruz. Uluslar hükümdar fermanıyla ilerlemez. Bu tür emirler tasarlamadan önce, en azından sınai ve siyasi varoluşlarının koşullarını, sonuç olarak da bütün varlık tarzlarını baştan aşağı değiştirmiş olmaları gerekir. (Marx, *Felsefenin Sefaleti*)[1]

Devrimler, bir halk mevcut toplumsal düzenin katlanılmaz olduğuna karar verdikten, daha iyi bir alternatife ulaşabileceğine inandıktan ve o halk ile sistem arasındaki kuvvet dengesi halkın lehine değiştikten sonra uygulanabilir hale gelir. Ekososyalist devrim için bu koşulların hepsi de çok uzaktır, ki bu durum yapmayı planladığımız çalışmanın akademik bir çalışmaymış gibi görülmesine neden olabilir. Ama bugün bugündür, yarın da yarın. Sermayenin iflah olmaz şekilde ekoloji zararlısı ve yayılmacı olduğu argümanı doğruysa, o zaman burada gündeme getirilen konuların büyük bir aciliyet kazanması an meselesidir. Karşı karşıya olduğumuz tehlikeyi ve bu koşullar altında olayların ne kadar hızlı değişebildiğini düşünürsek, ekososyalizm meselesini yaşayan bir süreç olarak ele almanın, onun toplum vizyonunun ne olduğunu ve bunu gerçekleştirmek için nasıl bir yol izlemek gerektiğini düşünüp taşınmanın tam zamanıdır.

Bu bölüm, kitabın en pratik, aynı zamanda da en spekülatif bölümüdür. Ütopyacı ve sosyalist ideallerin aldığı ağır yenilgilerden

1. Marx 1963: 107. Bu paragraftan Mészáros 1996 sayesinde haberdar oldum.

ağızları yananlar bugün, mevcut toplumun yerine ekolojik rasyonelliğe sahip bir toplumun geçmesi üzerine kafa yorma zahmetine bile girmezler; bu tür spekülasyonların çoğu, sermaye rejimi konusundaki değerlendirmeleri yetersiz kalan ve gerçek anlamda bir değişim için gerekli derinliğe sahip olmayan yeşil bir paradigma içinde yapılır. Yeşiller daha ziyade, parlamento seçimleri ve çeşitli vergi politikaları gibi, özellikle mevcut sistemin sürekliliğini sağlamak için oluşturulmuş araçları kullanarak topluluğun düzenli bir biçimde genişletilebileceğini tahayyül eder. Gelgelelim, bu tür önlemler ancak daha radikal şeylerin ön tasarıları olarak (tanım gereği, henüz ufukta görülmeyen şeyler olarak) görüldüklerinde dönüşümsel açıdan bir anlam ifade ederler. Buradaki işimiz, henüz görülmeyen bu şeyleri tasvir etme sürecini başlatmak olacak. Kesin olan tek bir şey var ki o da bu sürecin sonunda olsa olsa, ortaya çıkabileceklerin kaba ve şematik bir modelini çıkartmış olacağımız.

Son nokta ne kadar belirsizse de, bu yolda atacağımız ilk iki adım bellidir ve vicdan sahibi her insanın yapabileceği bir şeydir. Bunlardan biri insanların kapitalist sistemi "baştan aşağı" acımasızca eleştirmeleri, diğeri de, bu eleştiriyi yaparken kapitalizmin alternatifinin olamayacağı yönündeki yaygın inanışa sürekli saldırıda bulunmalarıdır. Sermayenin temelde adaletsiz olmakla kalmayıp aynı zamanda kesinlikle sürdürülemez olduğuna kanaat getirildiğinde temel yükümlülük bu bilgiyi herkese söylemektir; insanın ciddi önlem alınmadığında her an yıkılabilecek bir binada oturanlara içinde bulundukları durumu açıklamak zorunluluğunu hissetmesine benzer bu. Aynı analojiyle devam edersek, işe yaraması için eleştirinin, yanlış fikri, yani evi onarma veya evden dışarı çıkma umudumuzun kalmadığı, evin içinde adeta hapsolduğumuz fikrini hedef alan bir saldırıyla birleştirilmesi gerekir.

Sermayenin alternatifi olmadığı inancı yaygın bir inanç; bunun hâkim ideoloji için ne kadar elverişli bir fikir olduğu ise şüphesiz.[2] Ama öyle olması onu saçma olmaktan, bir vizyon ve siyasi irade

2. "Alternatifi yok" (*"There is no alternative"*) çoğunlukla "TINA" kısaltmasıyla Margaret Thatcher'a atfen kullanılmış bir tabirdir ve bu tabire belagat amacıyla sık sık başvurulur. Kadın düşmanlığı içerimlerinden dolayı burada bu tabiri kullanmaktan imtina ediyorum.

başarısızlığı olmaktan kurtarmaz. Burada sunulan ekososyalizm vizyonu bir işe yarayabilir de yaramayabilir de, ama buradan gelişmiş bir toplum örgütlenmesi için sermayeden başka yol olmadığı fikrine ulaşılamaz. Hiçbir şey ebedi değildir, insanın yaptığı her şey teorik olarak bozulabilir. Onu değiştirme işi çok zor olabilir şüphesiz ve sermaye insanlık varolduğu sürece varlığını sürdürecektir belki de; o zaman kaderimize razı olmak ve sonuçlarını iyileştirmeye çalışmaktan başka bir şey gelmez elimizden. Ama bunu bilmiyoruz, *bilemeyiz* de. Durumun böyle olduğunu gösteren herhangi bir kanıt yok elimizde; toplumun örgütlenmesi için sermayenin dışında bir alternatif olamayacağı gibi köhne bir fikre duyulan inancın tek açıklaması atalet, değişim korkusu veya oportünizm olabilir olsa olsa.

Mantık tek başına ne insanları ikna eder ne de umut verir; daha elle tutulur ve maddi bir şeyler gerekir bunun için, insanın içinde sermayenin krizi çözmekten ne kadar aciz olduğuna dair bir içgörü gelişmesi ve sisteme intibak etmesini sağlayan atıl ümitsizlik ve kinizm kabuğunun arasından birtakım kıvılcımların sızması gerekir. Bir noktada (sermaye etkin neden ise bunun olması gerekir) örneğin, kimya sanayilerini kurallara bağlamak, orman ekosistemlerini korumak, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan türler, küresel ısınma veya hangi türden bir ekosistemsel bozulma söz konusuysa onun için ciddi bir şeyler yapmakla ilgili bütün makul fikirlerin, kendi içlerinde yerel değişimlere dayanılarak veya Demokratik Parti'ye, Çevre Koruma Dairesi'ne, mahkemelere, vakıflara, ekofelsefelere veya bilinç değişimlerine bel bağlanarak gerçekleştirilemeyeceğini anlayacağız; her şeyden önce, devleti ve ekonomiyi denetimi altında bulunduran bir rejimde yaşadığımız için, geleceğimizi kurtarmak istiyorsak eğer, bu rejimi kökünden halletmemiz gerektiği için böyle bir şey mutlaka olacak.

Amansız bir eleştiri sistemin meşruiyetini sorgulanabilir hale getirip insanları mücadeleye götürebilir. Mücadele geliştikçe, kendi başlarına tedrici olmaktan öteye gidemeyen zaferlerin (IMF'nin bir toplantısını iptal ettirmek; Ralph Nader'in 2000'de yaptığı gibi bir kampanyayla umutları canlandırmak gibi) dışsal sonuçlarından çok daha büyük bir simgesel etkileri olabilir ve sermayeyle kopma noktaları oluşturabilir. Bu kopmalar dünyayla ilgili bilgilerimize

eklenmiş bir dizi olgu şeklinde gerçekleşmez, dünyayla ilişkimizdeki değişimlerdir. Bu kopmaların etkileri tedrici değil, dinamiktir ve her gerçek içgörü gibi kuvvet dengelerini değiştirebilir, çok çabuk yayılabilirler. Nitekim, ataletten kurtulmak bir dizi değişimi tetikleyebilir, öyle ki, radikal değişim için bastıran kuvvetlerin doğrusal ve tedrici olmak zorunda olmadıkları, katlanarak artma özelliğine sahip olabilecekleri söylenebilir. Dolayısıyla, verili olanın vicdani ve radikal eleştirisi, bu eleştiri henüz bir alternatif plan geliştirilmeksizin yapılıyor olsa bile, halk kitlelerinin zihinlerini ele geçirebileceği için, maddi bir kuvvet haline gelebilir. Entelektüeller için bundan daha büyük sorumluluk olamaz.

Bölümün devamında ne ayrıntılı planlar göreceksiniz ne de her şeyi biliyor olma gibi bir iddia, daha çok fikirleri çerçevelemek için belli varsayımsal durumlar ortaya koyacağım. Görevin genel halini basitçe şöyle ifade edebiliriz: Amaç ekolojik bir üretim tarzıysa, bu amaca ulaşmak için ne tür pratik adımlar tanımlanabilir? Ekososyalist bir toplum neye benzeyecek? Temel değişimin büyük olduğu kadar soyut da olan koşulları nasıl olup da yaşanan hayatın işlevleri olarak ifade edilecek? Ekososyalizme giden ve keskin bir biçimde tanımlanmamış olan yol, hedeflediği amaçla nasıl birleştirilebilir?

Ekolojik Birlikler ve Ekososyalist Gelişimin Modellenmesi

Ekolojik politika önceden tasarlanabilir ve her yere nüfuz eder nitelikte olacaksa, işe eldeki şeylerden başlamalı ve bunların bütünleşmiş ekosistemleri gerçekleştirme potansiyeline göre hareket etmelidir. Bu tür birimlere ekolojik birlik adını verelim. Ekolojik birlik, ekolojik üretim potansiyeline göre değerlendirilen bir insani ekosistemden ibarettir. Burada, ekolojik birliklerin büyümesini ve birbirlerine kenetlenmelerini, yani sermaye denizinde bir ada olarak başlayıp takımada haline gelişlerini ve birleşmeye devam edip nihayet ekososyalizm kıtasına dönüşmelerini inceleyeceğiz.

Ekolojik birlik kavramı, aşağıda sıralananların her birini kapsayabilecek şekilde kasten geniş tutuldu:

- Bir organik çiftlik.
- Dünya Bankası'na karşı doğrudan eylemde bulunan bir grup
- Tüzel kişiliği olan küçük bir kredi kooperatifi
- Seyircisi olan, canlı icra edilen bir kültür yapıtı
- Belli bir maksadı olan bir topluluk
- Bir siyasi parti
- Bir derslik ve içindeki bir çocuk
- Du Pont şirketi
- Manhattan'daki bir semt veya Manhattan'ın kendisi, New York Eyaleti veya ABD.

Bu liste sonlara doğru saçmalamaya başlıyor gibi görünür. Birçok kişi Du Pont veya ABD'nin ekososyalizm potansiyelleri açısından organik çiftlikle aynı yerde yer almasının saçma olduğunu söyleyecektir. Peki bir çocuğun bütün bunlarla ortak neyi olabilir? Dünya Bankası da, onu dize getirmek amacıyla yolu trafiğe kapatan eylem grubuyla aynı listeye pekâlâ sokulabilir o zaman.

Tabii ki sokulabilir, zira insani dünya, doğanın ekosistemsel varlığını üretim aracılığıyla kazanan bir altkümesi olduğu ve bütün üretimler evrensellik yönünde baskı yapan bir uğrağı içerdiği için, Dünya Bankası da bir ekosistemdir. Bu açıdan, bir çocuk, daha doğrusu insani ve duyumsal dünyayla ilişki içindeki bir çocuk, tıpkı insani dünyanın her örgütlü parçasının olduğu gibi, kesinlikle bir ekosistemdir. Buradan, en kasvetli kapitalist girişimin bile ekososyalist bir potansiyele sahip olduğu sonucu çıkar. Böyle bir girişimin kasvetliliğiyle, bu girişimin gelişim biçiminin ekosistemsel bütünlük yolundan ayrılıp kapitalist birikimin kanserli büyüme biçimini alması kastediliyor. Sözünü ettiğimiz şey Du Pont ve Dünya Bankası için geçerli olduğuna göre, bunların çok düşük içsel ekososyalist potansiyele sahip ekolojik birlikler olduğunu söyleyebiliriz; bunların ekososyalist potansiyelleri örneğin, Du Pont'ta, şirket yöneticilerinin sera gazı emisyonlarını azaltmak için verdiği taahhütlerle veya Dünya Bankası örneğinde, hepsi de hizmet ettikleri sermayenin güçlü kuvvet alanı tarafından kuşatıldıklarından ona tabi olan, bu yüzden de esasen yeşil cila çekme işlerinde ve halkla ilişkilerde kullanılan banka personelinden bazı kişilerin vicdani itkileriyle sınırlıdır. Bu potansiyel kendiliğinden gelişmez; bu

kurumlara karşı gerçekleştirilecek son derece çetin ve uzun süreli eylemlerden sonra gelişebilir ancak. Bu tür eylemler dayanışma grupları [*affinity groups*] tarafından yapılır, ki bu nedenle bu tür ekolojik birliklerin yüksek bir ekososyalist potansiyele sahip olduğunu söyleyebiliriz; aslında bu potansiyel sadece etkin değildir, *etkinleştiricidir* de (gerçi, bu potansiyelin bugün görece zararsız bir şekilde siyasi manzaraya dağılmış gevşek yapılı noktalar halinde varolduğunu da eklemek gerek).

Ekososyalist gelişimin genel modeli, başka ekolojik birliklerin ortaya çıkmasını kolaylaştırmak, böylece yukarıda bahsedilen noktaları daha dinamik gruplar halinde bir araya getirmek amacıyla ekolojik birliklerin etkinleştirici potansiyellerini harekete geçirmektir. Bunların meydana geldiği praksis *diyalektiktir*, yani, örneğin bir dayanışma grubu Dünya Bankası'nın karşısına çıktığı veya bir kişi acı bir hakikatle karşılaştığında olumsuzlamaların etkin bir biçimde bir araya getirilmesi, bir arada tutulmaları diyalektiktir. Siyasi yüzleşmelerde olumsuzlama, mücadele etmenin ne anlama geldiğini tarif eder ve çok yönlüdür: Grup kendini bir karşı-kurum olarak, iç işleyişi bakımından daha demokratik ve gelişmiş ekosantrik potansiyellere sahip bir örgüt olarak sunar; Dünya Bankası'yla ilgili doğrudan eleştiri ortaya koyar ve diğerlerine de aynı şeyleri öğretmeye çalışır, böylece acı bir hakikatin yükünü onlara da aktarır; nihayet, toplantılarına engel olarak, bir süreliğine de olsa, Banka'nın kapanması için uğraşır. Bir insani ekosistemin gelişimi büyük oranda elde ettiği saygınlığa bağlıdır, yani örneğimizdeki dayanışma grubunun Dünya Bankası (ve bankayı destekleyen polis, siyasetçiler, medya vs.) tarafından ne derecede idrak edildiğine; tabii bir de grubun sadakatine, iç tutarlılığına vs. (kısacası, yüzleşme boyunca diyalektik bir etkinlik içinde bir arada oluşuna). Yüzleşme ne kadar uzun ve dayanıklı olursa, diyalektik daha da gelişir, birlikteliğin devingenliği daha da artar (ekofeminist değerlerin ekososyalist pratiğe giriş noktasıdır bu) ve bu şekilde üretilen ekosistem daha bütünlüklü bir hale gelir.

Bu model, iktisadi faaliyetlerde bulunan birliklere uygulanabilir; örneğin, kullanım değeri/mübadele değeri oranının (kd/md) büyütülebileceği kredi kooperatiflerine. Bu tür topluluk girişimleri nesnel olarak sermayeyi mahalli çevrede tutmaya ve onun o bü-

yük ekoloji tahribatı havuzuna süzülmesine engel olmaya meyillidir; aynı zamanda, öznel olarak da, insanları sermayenin kuvvet alanından çıkarmaya ve ekolojik üretimi gittikçe daha fazla teşvik etmeye teşnedirler.[3] İki geniş işlev tipi kendini bu matristen farklılaştırır ve farklılaşmışlığını muhafaza ederek onunla temasını sürdürür: Ekolojik kullanım değerlerinin kendilerine özgü üretimleriyle ilgili olan işlev tipleri, sözgelimi organik ilkelere göre yiyecek üretmek gibi; ve doğayla ilişkiye girdiğinde bütün kullanım değerlerinin kaynağı olan emeğin kendisinin etkinleştirilmesi, yani dönüştürülmesiyle ilgili olan işlev tipleri. Dayanışma grupları gibi etkinleştirici grupların üretimlerinin ekososyalist imkânların üretimi haline geldiği söylenebilir. Belli bir seviyede başlayıp bizatihi mücadeleyle birlikte daha dolu, daha radikal bir anlama yetisine ulaşan teori üretimlerinde bunu önceden görmek mümkündür. Söylemek bile gereksiz, bu ayrım katı bir ayrım şeklinde değerlendirilmemeli, zira tasvir ettiğimiz süreç hem grup içinde hem de insanın içinde aynı derecede mümkündür. Mücadele geliştikçe, etkinleşme bütün toplumsal alana yayılacak ve yönlendirici nitelikte bir dizi yeni ilkeyi tanımlar hale gelecek, bu ilkeler de "parti benzeri" bir formasyon halinde birleşecektir yavaş yavaş. Bu şekilde, şimdi tahmin etmesi imkânsız birtakım kombinasyonlar halinde iç içe geçmiş, sürekli büyüyen görece ekolojik üretim adaları ortaya çıkacak, bunun dışında başka boyutların yanı sıra, belirmeye başlayan örgütlerde (çalışmaları üretim birliklerinin bir araya gelmelerini, kararlılıklarının pekişmesini sağlayacak örgütlerde) ete kemiğe bürünen yol gösterici bir siyasi ruh ortaya çıkacaktır. Bütün bunlar, ekolojik krizin etkin nedeninin sermaye olduğu idrakinin sürekli artacağı varsayımından hareketle yapılmış tahminlere dayanıyor.

Bu gelişimdeki bir sonraki adımın daha biçimsel örgütlerin, yani sermayeye *direnme*, sermayeye karşı ekolojik/sosyalist bir alternatif *üretme* ve bunların yarı-özerk mevzilerinin, ortak bir amaç

3. Yerel ekonomilerin antikapitalist yönde nasıl inşa edileceği konusu için bkz. Gunn ve Gunn 1991 ve Meeker-Lowry 1988. Gare 2000 ekososyalizm yönünde atılmış ön tasarıya dayalı önemli bir adım olduğu gerekçesiyle bu tür kurumların inşasını destekler.

vizyonu sayesinde karşılıklı ilişkiye girmelerini sağlama işlevlerine hizmet eden mikro-topluluklar şeklini alacak olan örgütlerin ortaya çıkışı olacağı tahayyül edilebilir. Tahmini bir imkândan söz edersek, dayanışma grubu bir noktada "yerleşir", biçimsel olarak daha üretken hatlar üzerinde bağlar inşa eder ve hayatlarını bu bağlar etrafında düzenler. Bunları önceki bölümde sözünü ettiğimiz Bruderhof tarzı bir yapılanma, mübadeleden değeri çekip onun yerine dönüşüme uğratılmış kullanım değeri üretimini getiren, antikapitalist bir amaca sahip bir yapılanma örneği üzerinde düşünebiliriz. Bu dini komünde de gördüğümüz gibi, sermayenin kuvvet alanını etkisiz kılmak ve ekosistemsel gelişime imkân tanıyacak koruyucu şemsiyeyi tedarik etmek için güçlü bir tinsel hareket zorunludur. Belli miktarda radyasyonun girmesine izin verip dışarı salmayan, böylece kış boyunca genç filizlerin soğuktan korunmasını sağlayarak bitkilerin büyümesine imkân tanıyan seralara benzer bir yapıdır bu. Böyle bir yapının Hıristiyan bir yapı olmaması için hiçbir sebep yoktur; ama ekolojik üretimin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için ataerkillik-sonrası bir Hıristiyanlık olacaktır bu. Aynı nedenle, bunun ataerkillik-sonrası, kapitalizm-sonrası mahiyette olduğu ve ekolojik üretim mantığıyla tinsel bir uyum içinde olduğu sürece Hıristiyan veya dini bir yapı olması için de bir sebep yoktur. Tinsellikler dini yapılanmalarından önce ortaya çıkarlar. İnsanın verili olanın ötesine geçme gayretiyle biçimlenirler ve doğanın üzerindeki tahakkümü yadsıyan bu varlık biçimlerinde yeni yeni gelişen ekolojik tinselliğe içerik kazandıracak mebzul miktarda kaynak mevcuttur; Ütopik imgelem üzerinde hakiki iddialarda bulunduğu zamanlarda şanlı bir tinselliğe sahip olan sosyalist gelenek içinde de bu tür kaynakların bulunduğunu da eklemek gerek.[4] Bu tinselliğin ille de bu sıfatla duyurulması gerekmez. New Age madrabazlığından geçilmeyen bir zamanda en iyisi, kendini ilan etmeye çalışmayan ve egonun kendini aşarak daha büyük bir

4. Britanyalı sosyalistlerin, "Eski zamanlarda o ayaklar/ Yürüdü mü İngiltere'nin yeşil dağlarında?" dizelerinden sonra o ölümsüz "Ne akıl savaşından çekinirim/ Ne de kılıcım uyur ellerimde/ Ta ki Kudüs'ü kurana kadar/ İngiltere'nin o yeşil, güzel illerinde," (Blake 1977: 514) sözleriyle biten Blake'in *Milton* ilahisini kullanmaları buna en iyi örnektir, özellikle de ekososyalizmin terimlerine hemen tercüme edilmesi bakımından.

davaya hizmet eder hale gelmesi anlamında en sahici tinsellik sayılabilecek olan bir tinselliktir.[5]

Böyle bir gelişim bayağı düzensiz olacaktır şüphesiz. Belli bölgeler (organik tarım veya permakültür gibi) ekolojik olarak gerçekleştirilmiş kullanım değerleri üretme kabiliyeti bakımından daha iltimaslıdır; nitekim, onlarda kd/md oranının payı görece daha bağımsız bir şekilde yükseltilerek sermayeden kurtulma potansiyeli artırılabilir. Diğer bölgeler (yeni yeni ortaya çıkan küreselleşme karşıtı hareketler gibi) siyasi pratik sayesinde paydayı, yani mübadele değerini küçültmek, böylece aynı genel etkiyi sağlamak konusunda görece daha başarılıdır. Gelgelelim, her iki durumda da süreçlerin ancak kuvvet alanının tuzağına düşene kadar (organik tarımcı, kendisine borç, rekabet ve emeği sömürme zarureti dayatan piyasa güçlerinin acımasız müdahalesiyle; genellikle öğrencilerden oluşan dayanışma grubu üyeleri de geçimlerini sağlama ihtiyacı yüzünden, bu ihtiyaca eşlik eden tavizlerle ve devlet baskısının güçlü kuvvetleriyle karşılaşana kadar) süreceği aşikârdır.

Aynı hareket içinde hem kullanım değerlerini artıran, hem de mübadele değerlerini düşüren pratikler, ekososyalist potansiyel açısından ideal olanlarıdır. Söylemeye bile gerek yok, radikal öğrenci ancak o zaman hukuk fakültesine girip insanların ve yeryüzünün savunucusu olmak için okur; aynı şekilde, organik tarımcı da ancak o zaman kendini "doğal" bir biçimde Yeşil politika değerlerini benimseyip buna göre örgütlenecek konumda bulabilir; her iki durumda da, bütün bunlar olurken kolektif bir biçimde ortaya çıkmayı sağlayacak birleşmiş bir ekososyalist pratik imkânı mevcuttur. Ama, kd/md oranının her iki yönünün karşılıklı ilişkisinin oranı doğrudan değiştirebileceği ideale yakın faaliyet tipleri de vardır; eğitim gibi mesela. ABD'deki mevcut eğitim politikası yaşayan çocuğu öğüterek o dev kapitalizm makinesinin değiştirilebilir parçasına dönüştürürken, vicdan sahibi öğretmenler için direnme imkânları hemen ortaya çıkar. Sisteme karşı örgütlenip onun eğitim politikası eleştirildiğinde, eğitim zorunlu olarak kapitalizmin standartlaştırma, nicelleştirme ve çocuklara uysal işçi ve tüketiciler olarak

5. Meister Eckhart'ın buraya tam oturan bir deyişi vardır: "Tanrı'dan kurtulmak için Tanrı'ya dua edelim." Genel bir tartışma için bkz. Kovel 1998.

şekillendirilecek pasif hazne muamelesinde bulunma girişimlerine maruz kaldığı için mübadele rejimi de protesto edilmiş olur. Ama kişinin eğitimci olarak sürdürdüğü pratikleri bir modele göre, şekli ne olursa olsun, çocuğu karşılıklı tanıma sürecinden geçen, aktif, kendi kaderini tayin edebilen bir varlık olarak kabul eden bir modele göre yeniden şekillendirmesini de gerektirir bu. Böylece öğretim süreci, bir yandan siyasi koluyla mübadele değerinin hâkimiyetine saldırırken, bir yandan da bizatihi ekosistemsel kullanım değerlerinin üretimi haline gelir. Bunun sermayeye karşı açık bir saldırıdan önce ve daha ziyade sermayenin yaşam dünyalarına nüfuz ettiği noktada gerçekleşebileceğine dikkatinizi çekerim.[6]

Son derece dikkat çekici bir örnek de, kapitalist meşruiyet ve denetimin Arşimet noktasında yer alan alternatif medya topluluğudur. Burada, son zamanlarda "Indymedia" merkezleri biçiminde, küreselleşme karşıtı protestolarının ziyaret ettiği şehirlerdeki radikal medya eylemcileri kolektifi şeklinde yeni toplumun ön tasarıları ortaya çıkmıştır. En başta şirket medyalarının görmezden geldiği protestoları belgelemek amacıyla kurulmuş olan bu bağımsız merkezler, sokak protestosu dalgaları çekildikten sonra da faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Yeni bir medya eylemcileri kuşağı tarafından yolu açılmış olan bu merkezler esnek ve açık bir yapı arz ederler, internet gibi yeni teknolojilerin kullanım değerlerini demokratik bir biçime büründürme ve gittikçe genişleyen mücadeleye sürekli katkıda bulunma özellikleri gösterirler. Bu merkezler büyüyüp ulusal ve uluslararası kolektifler halinde bir araya geliyor, gittikçe antikapitalist bir vizyon etrafında birleşen, sürekli büyüyen bir ağ üzerinde önemli düğüm noktaları oluşturuyorlar. Demokratik medya hareketini birleştiren güç aynı zamanda onun ekosistemsel özelliğini, yani demokratik komüniter özelliğini korumasını, dolayısıyla muktedirlerle uzlaşma isteksizliğinin sürekliliğini sağlar. Böylece kendiliğinden gelişen kolektif, bir *direniş topluluğuna*, yer yerine praksisle tanımlanan ve geleneksel Yeşil teorinin planının aksine, köküne kadar kozmopolit olan bir topluluğa dönüşür.[7]

6. Bütün "ilerici" eğitim, Paulo Freire'nin (Freire 1970) ortaya koyduğu bu ünlü modeli izler bana göre.

Bu başarılar başımızı döndürmemeli. Medya çalışanları, ekososyalist imkânlar yaratmaya müsait yapıda olan emek yelpazesinin bir ucunu işgal eder. Gelgelelim, emeğin özgürleştirilmesi, bütün uluslararası işbölümünü aşmayı gerektirir, ki bu, zorluğu pek hafife alınamayacak bir sorundur. Sermayenin emek üzerindeki tahakkümü, işçileri üretim araçlarından ve birbirlerinden ayırmak üzerine kuruludur. Zaferinin temelini oluşturur bu ayrım ve bizatihi işçi hareketi içinde tortulaşmıştır; mevcut kapitalist işyerleri dahilindeki işlere bağımlı olan işçi hareketi çoğunlukla sermayeyle birlikte çevrenin korunmasına karşı direnir veya ulusal ya da bölgesel olarak bölünmüş durumdadır (Kuzey'deki işçi hareketleri ile Güney'dekiler birbirinden ayrı birçok gündeme sahiptir). Ama, emeği hiçe sayarak sadece doğal habitatların korunması üzerine yoğunlaşan mevcut çevrecilik de bu sorunda eşit pay sahibidir. İçinde bulunduğumuz çıkmaz, emek ile doğa arasında hiçbir çelişkinin olmadığı, herkese yaratıcı iş imkânının sağlandığı bir ekolojik üretim sentezinin gerekliliğini haykırıyor. Ama bu amaçtır ve ona ulaşmak uzun bir yol katetmeyi gerektirir; buradaki ve şimdiki görevimiz, bunun için ön tasarı niteliğinde birlikler geliştirmektir. Bu tür birlikler için en iyi adaylar, içinde ekosantrik potansiyellerin geliştirilebildiği özerk üretim bölgeleridir. Bugün için bunlar son derece ütopik ve çoğu sanayinin erişemeyeceği şeyler gibi görünüyor. Örneğin, radikal medya çalışanlarının kurduğu gibi üretim toplulukları kurmak, mevcut koşullarda araba işçileri için bir fantaziden ibarettir. Böyle bir şeye kalkıştıkları zaman, kuşaklar boyunca işçi hareketlerinin maruz kaldığı sakat bırakıcı darbelerle yüzleşmekle kalmazlar, aynı zamanda, motorlu taşıtların bugün dünyanın her yerinde üretildiği, işin şirketin iç çemberine dahil olanlar dışında hiç kimsenin izini bile süremediği derece bölünmüş olduğu küresel üretim sistemiyle de yüzleşmek durumunda kalırlar.

Özetle, örgütlü emeğin kullanım değerine sahip çıkma potansiyeli bugünkü haliyle düşüktür, hatta uluslararası işbölümü geliştirilebilecek kapsamlı bir ön tasarının en geri noktasında bile olabi-

7. 2000 Ağustosunda Los Angeles'tan Kongo'ya kadar çeşitli ülkelerde bu merkezlerden toplam 28 tane vardı. Alternatif medya hareketinin çeşitli veçheleri için bkz. Halleck 2001.

lir. Ama burada bile ekosistemsel gelişimi mümkün kılacak önemli açıklıklar vardır. Burada üçünü belirleyebiliriz; bunlardan ikisi temayül, biri de zorunlu bir imkân niteliğindedir.

İlk olarak, sermayenin kuvvet alanının etkilerini körelten komünist toplumsal örgütlenmeleri sayesinde son derece sanayileşmiş bir piyasada ayakta kalmayı çok da iyi becerebilen Bruderhof'u tekrar hatırlayalım. Böyle bir model, sanayi sisteminin kısıtlı bir bölümünde yaygın olarak kopya edilebilir. Hayır, otomobil, yolcu uçağı, füze, telekomünikasyon ağları vs. yapımı şimdilik bu kapsamın içine dahil edilmeyecektir. Ama yine de, hatırı sayılır miktarda sınai üretim gelişmekte olan ekolojik birliklerin istilasına açıktır, bunlar güçlendirilmiş bir antikapitalist yönelim sayesinde kuvvet alanından korundukları sürece tabii. O öve öve bitirilemeyen yeşil ticaret hareketinde genelde eksik olan, zamana ve piyasanın kötü etkilerine yenik düşmesine neden olan şey budur. Dolayısıyla, emek sömürüsünün, piyasadan pay kapma rekabetinin vs. eşlik ettiği "yeşil kapitalizm"e dönüşmediği sürece "yeşil girişim"de yanlış bir şey yoktur.

Emekleriyle kapitalist dünyayı ayakta tutan büyük proletarya kitleleri hakkında pek bir şey söylemez bu. Gelgelelim, sınıf mücadelesi küreselleşme karşısında uluslararası hale geldiği, hatta ekolojik bir bilinç edinmeye başladığı için burada bile heyecan verici gelişmeler yaşanmıştır. 2000 yılının ilk altı ayında dünya genelinde, bazıları genel olmak üzere büyük grevler gözlendi: Bunların en büyükleri Nijerya, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, Uruguay ve Arjantin'de gerçekleştirildi. Argümanımız açısından bunu önemli kılan şey, bu grevlerin *küreselleşmiş* sermayeye, aslen IMF'nin yönettiği, ama ulusal burjuvazilerin hayata geçirdiği sermayeye karşı ayaklanma noktalarını temsil etmesidir.[8] Bu durum emek politikasına evrenselleştirici bir ivme katar, emeğin gözlerini daha geniş ufuklara çeker – her ülke içinde de (örneğin, Hindis-

8. Moody 2000. Örneğin, IMF Nijerya hükümetini, 2 milyar dolarlık ödeneğini kesip yakıt fiyatlarını serbest bırakmaya zorlamış, sonucunda meydana gelen fiyat artışı genel bir grevin patlamasına neden olmuştu. Kore'deki grevler, IMF'nin ülkenin 1998'de içine girdiği mali krizden kurtulması için şart koştuğu acımasız derecede uzun çalışma saatlerine karşı yapılmıştı. Güney Afrika'da 4 milyon işçi, IMF'nin 1990'ların ortalarından beri dayattığı sert önlemleri protes-

tan'da sayıları 20 milyonu bulan grevciler çiftçilerle fabrika işçilerinden oluşuyordu), ülkeler arasında da bu ufuk genişlemesi söz konusudur, en önemlisi de, emek politikasına doğanın ekolojik olarak dahil edilmesine doğru adımlar atılmaktadır. Sermayenin aracı, el konan değeri azamiye çıkarıp maliyetleri düşürmeye çalışan tek tek şirketler değil de, küreselleşmenin sınırları yok eden araçları olduğunda, hakiki bir küresel direniş için de zemin hazırlanmış demektir. Zira IMF, Dünya Bankası ve DTÖ baskılarını ülke bazında uygular, ki bu bağlamda bir ülke, üzerindeki toplumla birlikte toprağı kapsar. Sınırları yıkmak küreselleşmenin kaderidir, ama küresel sermaye rejiminin klasik ulus-devlet gibi kendini meşrulaştıramayacağı, doğa alanını muhalif güçler tarafından tekrar ele geçirilmek üzere açık bıraktığı anlamına da gelir bu. Hastaneler ve sendikalar kadar ormanlar da sermayenin tasallutuna maruz kaldığında, emeği olduğu kadar doğayı da kapsayan direniş başlar.

Aslında emeğin baş tacı edilen değerleri zaten içkin olarak ekosantriktir. İşçiler "Ebediyen dayanışma" şarkısını söylerken insanlığın bütünlükle ilgili en derin arzularını dile getirirler. Sendika [*Union*] kavramının kendisi de çalışan insanların daha büyük bir varlık halinde bir araya gelmesi süreci demek olan dayanışmayı önceden tasarlar. Dayanışma, nesnel bir bağlantı olduğu kadar öznel bir tecrübedir de. Öznel olarak, dayanışma egosal varlık tarafmdan dayatılan haşin ayrılığın kısmi çözülmesine tekabül eder; onun yerine bir kolektiflik içinde birleşmeyi koyar, daha önce bastırılmış olan bir gücü kendine mal eder ve tarihsel fail özelliği kazanır. Sermayenin yönetimi altmda katı olan her şey buharlaşıyorsa, emeğin kendi kendine örgütlenmesiyle birlikte daha önce yabancılaştırılmış olan şey de etkili bir katılık, yani ekosistemsel bütünleşmişlik kazanır. Dayanışmanın neden olduğu karşılıklı duyarlılık, insanların yaşayabileceği en yoğun, en yüce tecrübelerden biridir.

Bunun nereye kadar genişleyebileceği, henüz ufukta olmayan,

to etmişti. Hindistan'da ise, grev liderlerinin birinin deyişiyle, "ülkenin iktisadi özerkliğinin Dünya Ticaret Örgütü ile Uluslararası Para Fonu'na teslim edilmesine karşı" gerçekleştirilen bir greve katılmak için 20 milyon kişi sokağa dökülmüştü. Benzer örüntüler, yeni işbaşına gelen başkanlarının görevi teslim alır almaz IMF'nin kemer sıkma önlemlerini dayatmaya giriştiği Uruguay ve Arjantin'de de görüldü. Ayrıca bkz. Moody 1997.

ama ekososyalizmin ilerlemesi için zorunlu olan üçüncü bir gelişime bağlıdır. Ekolojik birliklerde ortaya çıkan etkinleştiricilik potansiyellerinden söz etmiştik. Bu birlikler önce dağınık haldedirler ve sosyalizm talebinde bulunacak ileri bir gelişim sürecine uygun olmak bir yana, bugünkü entelektüel iklime bakarak söyleyecek olursak, antikapitalist bir yönelimden bile uzaktırlar. Bunlar direniş toplulukları halinde gelişirken etkinleştiricilik potansiyelleri de, bu mücadeleyi ülkeden ülkeye ve ulusötesinde bilinçli bir biçimde örgütleme işini üstlenecek olan bilinçli bir "Ekososyalist Parti"nin bir tohumu halinde bir araya gelebilir.

Ekososyalist Parti ve Onun Zaferi

Geçen yüzyılda iki parti kurma modeli hâkimdi: Burjuva demokrasilerinin parlamenter partileri ve Bolşevik geleneğin "öncü" Leninist partisi. Seçimle iktidara gelemeyecek, iç demokrasi büyümesinin ayrılmaz bir parçası haline gelmediği sürece (Leninizmin de kanıtladığı gibi) hemen yok olabilecek olan ekolojik tasarıya bunların ikisi de uygun değildir. Leninist partilerin ilk dönem sosyalizmini yerleştirmeyi başarmalarının en büyük sebebi, devrimlerin başarıyla gerçekleştirildiği, genelde pre-kapitalist toplumlara göre şekillenmiş olmalarıydı. İlk dönem sosyalizminin galebe çaldığı o kapitalizmler ya metropol sermayesinin emperyal kollarıydı, ya da büyük oranda pre-kapitalist olan bir topluma aşılanmış geri kalmış rejimlerdi. Bunlar ne içe nüfuz etmeyi başarmışlardı ne de sermayenin mevcut düzeninin küresel erişimine benzer dışsal bir erişim gerçekleştirebilmişlerdi; ki ikisi de devrim tasarısını kökten değiştirecek şeylerdir.

Modern kapitalizm, kendini "demokratik değerler"e başvurarak meşrulaştırır. Daha önce de gördüğümüz gibi, bir gösterişten ibarettir bu, ama ne kadar karşılanmamış olsa da, kesin bir temele dayanan gerçek bir vaattir. Sermaye, yaşam dünyalarıyla geleneksel hiyerarşileri parçalayarak insanlığı biçimsel özgürlüğün, özgür olmayan bir özgürlüğün ve bodur kalmış bir gelişimin içine salar. Kapitalist kurumlar içinde kararsız denge sürer durur, ki bu durum birikimin işine yarar. O halde, sermayenin ötesine geçmek için işe

önce ihanete uğramış özgürlük vaadiyle başlanır ve ne inşa edilecekse bunun üzerine inşa edilir. Dönüşümü gerçekleştirmek için başvurulan araçların amaçlar kadar özgür olması gerektiği sonucunu çıkarınız buradan. Bu nedenledir ki, partinin halkın önünde olduğu kadar ondan ayrı da olduğu öncülük anlayışı, bugünkü iklimde başlangıç için uygun bir adım değildir. Ancak özgürce evrilen bir katılım praksisi muhayyileyi harekete geçirebilir ve antikapitalist mücadelenin ortaya çıktığı sayısız noktayı bir araya getirebilir. Ve bunu "kalıcı bir dayanışma" halinde örgütleme ve iktidara doğru bastırma işini, tepeden inme zorlamalarda bulunmadan bütün mücadelelere ortak bir amaç koyacak "parti benzeri" bir formasyon gerçekleştirebilir ancak. Nitekim, parti kendi diyalektiğiyle biçimlenir; hem nesnel hem de öznel anlamda bir "bir arada tutma"dır bu (nesnel bir aradalık maddi koşulların tedarikidir, öznel bir aradalıksa öznelerarası ve ilişkisel nüanslara uyumla ilgilidir; bütün bunlar, diyalektiğin ustalık ve incelik isteyen bir şey olduğu fikrinin altbaşlıkları sayılabilir).

Her ne kadar bireylere açıksa da ekososyalist partinin direniş topluluklarında temellenmesi gerekir. Bu topluluklardan gelecek heyetler partinin eylemci kadrosunu oluşturacak, partinin stratejik ve istişari bölümünü meydana getiren meclislere kadro desteği sağlayacaktır. Parti, üyelerin katkılarıyla mali olarak içeriden desteklenecek, bu yapı herhangi bir yabancılaştırıcı gücün mali denetimi eline geçirmesine izin vermeyecek şekilde düzenlenecek. Heyetler ve bu yapı içinde oluşacak muhtemel yönetim birimleri düzenli aralıklarla görev değişimi yapacak ve bunlar gerekirse feshedilebilecek. Meclis müzakereleri, hatta, belli taktik sorular (doğrudan gerçekleştirilecek bir eylemin ayrıntıları gibi) hariç partinin bütün faaliyetleri açık ve şeffaf olacak. Partinin amacının ne olduğunu bütün dünyanın görmesine izin vermek gerekir (bu değerli bir amaçsa, daha fazla katılımcıyı çekecektir; değilse de, bunu geç öğrenmektense erken öğrenmek daha iyidir).

Dünyanın her yerinde (bunları yazdığım sırada 80 kadar ülkede) ortaya çıkmış olan çeşitli yeşil partiler bu yönde önemli bir harekettir. Gelgelelim, yeşillerin kendilerini burjuva demokrasisi çerçevesi içindeki ilerici bir popülizm olarak tanımlamakla, dönüşüm için gereken şeylere bayağı uzak kalan bir çeşit ortayolcu formas-

yon halini aldıkları da tecrübeyle sabittir.[9] Yeşil eylemciler değerli katkılarda bulunmaya devam ediyor, ama partileri yerleşik toplumu aşacak bir ön tasarı vizyonundan yoksun. Yeşil partiler bu yüzden dar bir reformizmin ve anarşik çekişmelerin içine saplanmaya meyillidir. Avrupa'da olduğu gibi, bir parça devlet iktidarı elde ettiklerinde ise sermayeye bir ekolojik sorumluluk kisvesi giydirip ona bağlı kaldıklarını kanıtlamışlardır.

Avrupa kökenli olmayan topluluklara ulaşmada gösterdiği aşırı zaafiyet, bugün uygulamada olan yeşil politikanın sınırlarının bir göstergesidir. Beyazlardan oluşan bir grup görüntüsü verdikleri gerekçesiyle sık sık eleştirilen yeşiller buna zaman zaman şiddetle karşı çıkar ve bu sorunu halletmeye çalışır. Ama yine de pek bir şey değişmez. Bunun nedeni yeşil ikilemin özündedir: Yani yerelciliklerinden kaynaklanan bölgesel, dar kapsamlı değerlerde. Evrenselleştirici bir biçimde gelişmediği sürece topluluk fikri dönüştürücü gücünü yitirir ve bütün iyi niyetlere rağmen etnosantrizme doğru sürüklenir. Dolayısıyla, yeşillerin göç ve hapishane reformu gibi meselelerdeki ağırkanlılıkları, siyahlarla Latin kökenlilere simgesel jestlerin dışında bir yaklaşım göstermekteki genel yeteneksizlikleri gözden kaçırılmaması gereken şeyler. Bunlar sermayenin ötesini görmeyi başaramamanın tezahürleridir, yeşil politikayı, modası geçmiş, ama canlı bir terimle ifade etmek gerekirse, küçük burjuva haline getiren şeylerdir.

Antikapitalizm referans noktası alındığında, toplumun tamamı olduğu kadar somut işleyişleri de bütünüyle görülebilir. Ekolojik kriz ve emperyal yayılma artık, aynı dinamiğin (doğayı ve insanlığı parçalayan istilacı, kanserli büyümenin) belirgin ve birbiriyle derinden bağlantılı tezahürleri olarak görünür gözümüze. Günümüzün moda sözcüğü olan "küreselleşme" emperyalizmin şimdiki en belirgin tezahürüdür. Ama imparatorluk tarihi, bizatihi halkların ve ırkların (Güney'de ikamet eden madunlar dahil) ortaya çıkışına dair bir anlatıdır. Bu perspektiften baktığımızda, sermayeye karşı ve onu aşan bir siyasetin ekolojik onarım üzerine olduğu kadar ırkçılığın hakkından gelmek üzerine de sağlam bir şekilde temellen-

9. Rensenbrink 1999 bu eğilimin örneğidir. ABD'deki yeşil politikanın bir ekofeministin gözünden ayrıntılı izahı için bkz. Gaard 1998.

dirilmesi şarttır. Bu iki tema, kapitalizmin renkli tenli, çoğunlukla da kadınlardan oluşan topluluklara nüfuz etmesine ve onları kirletmesine karşı koymak üzerine temellenmiş "çevresel adalet" hareketi içinde doğrudan kesişir.[10]

Ekososyalizm uluslararası olmalıdır, yoksa bir hiç olur. Bir gün ekososyalizmin tarihi yazılırsa eğer, başlangıç tarihinin 1 Şubat 1994 (NAFTA'nın uygulamaya geçtiği ve Zapatista Ulusal Kurtuluş Ordusu'nun Meksika'nın Chiapas bölgesinde ezilenlerin devrimini başlattığı tarih) olduğu kaydı düşülecektir. Zapatistalar, biyobölgesel ölçekli bir devrim hareketinin belki de ilk modelini gerçekleştirmişlerdir. Ateş gücü çok üstün bir ordunun sürekli tacizlerine rağmen Zapatistalar bir çeşit ekosistemsel bir bütünlüğü korumayı başarmışlardır. Devlet içinde direniş sayesinde birliğini üretken bir biçimde muhafaza eden devletsiz bir toplum kurmuşlardır. Marx'ın Paris Komünü'nü kastederek söylediği, "proletarya diktatörlüğü" fikrini yaşattıkları sözüne benzer bir söz Zapatista hareketi için de söylenebilir ve denilebilir ki, onların yaptıkları, bütün halklar için geçerli tek bir yol olmadığını, daha ziyade küresel sermayeye karşı ortak bir muhalefet etrafında birleşmiş somut toplumların tanımladığı çeşitli yollar olduğunu bize öğretmiştir.[11]

Daha tanımlı ve daha az saldırıya maruz kalmış bir başka örnek de Kolombiya'nın yüksek ovalarında yer alan Gaviotas kasabasıdır. Burada, 1971'den itibaren ekolojik açıdan rasyonel teknoloji kullanılarak verilen yaratıcı emek sayesinde dünyanın en sert çevrelerinden biri dönüşüme uğratılmıştır. Bir zamanlar kurak ve çorak, toprağı doğal yollarla açığa çıkan alüminyum nedeniyle zehirlenmiş olan ova üzerinde bugün Kolombiya'daki diğer ağaçlandırma projelerinin toplamından bile daha büyük bir ağaçlandırma projesi yürütülmektedir: Altı milyon ağaçlıklı bir orman, reçine ve müzik aletleri imal etmek için kullanılabilecek müthiş bir kaynak. Bunlar ve diğer metalar kapitalist döngülerin dışında ve bir kapitalist devlet olmadan üretiliyor, başka bir deyişle, artırılmış kullanım değeri ve azaltılmış mübadele değeriyle; burası, bir antikapitalist, ekolojik üretim takımadasının parçası haline gelebilecek bir kapi-

10. Faber 1998.
11. Marcos 2001'de güzel bir giriş bölümü var. Marx 1978f.

talist-olmayan, ekolojik üretim adasıdır.[12]

Muhalif güçler yeterince güç kazanırsa daha geniş bir tasarıyla uluslararası bir halkın ekososyalist partisi şeklini alabilir veya benzer yapılanmış gruplardan oluşan etkili bir koalisyon meydana getirebilir. O zaman bir gün, küresel sermaye araçları üzerine 1999-2000 dönemindeki büyük kalkışmalarla birlikte uygulanmaya başlanan baskı daha da artırılabilir. James O'Connor yakın zamanlarda buna benzer şeyler tahayyül etmişti:

Üzerinde düşünürseniz, siyasi irade ile iktisadi ve ekolojik kaynakların bu yönde kullanılacağı varsayımıyla, yoksulluk birkaç ay içinde ortadan kaldırılabilir. İlk adım olarak, yoksulluğun giderilmesini uluslararası siyasetin temel amacı haline getireceksiniz. İkinci olarak, Dünya Bankası, IMF, bölgesel kalkınma bankası ve başka yerlerden gelecek milyarlarca doları eldeki görev için tahsis edeceksiniz. Üçüncüsü, bu paraların kullanım yetkisini insani sermayeye veya başka tür bir sermayeye değil, ev, okul, vb. şeylerin inşası ve halk sağlığı ile tıp teknisyenlerine, "ezilenlerin pedagojisi" türü eğitim veren öğretmenlere, Fanon tipi psikologlara, Kerala'nın[13] veya Gaviota türü yerlerin planlayıcılarına ve bugün küreselliğe karşıtı harekette rastladığımız türden örgütçülere (STK'cılara da tabii) yapılacak ödemeler için yerel biyo-kitleye vereceksiniz... Sonra yatırım projeleri seçeceksiniz, ama yerel veya bölgesel ekolojilere verilen hasarı asgariye indirmeyi amaçlayan türden projeleri [Çevresel Etki Raporları] değil, ekolojik değerleri, topluluk değerlerini, kültürel değerleri, halk sağlığı değerlerini, vb. azamiye çıkarmayı amaçlayan türden projeleri: Yani mevcut kapitalist değerler ile yatırım kriterlerini basit bir biçimde tersine çevirecek projeleri. "Güvenli gıda" yerine "besleyici gıda." "Yeterli barınak" yerine "mükemmel barınak." "Toplu taşıma" yerine "kullanımı insana haz verecek farklı toplu ulaşım türleri." Elbette, "kimyasal madde katkılı" tarım yerine "pestisit kullanılmayan bilimsel tarım." "Gıda tekelleri" yerine "çiftçiden-halka küresel dağıtım." İşin üzüntü verici tarafı, su dağıtımından çeliğin üretimi ve dağıtımına (II. Dünya Savaşı sırasında ABD'deki durum mesela) kadar yapılmış olan on binlerce yerel ve bölgesel deneylere, uygulamalara bakarak bunca insan "ne yapılması gerektiği"ni bildiği halde sermaye, sermaye piyasaları, kapitalist devlet ve uluslararası kapitalist kuruluşların bugün tek başına iktidarı elinde bulundurmaları yüzünden, kullanım değerinin mübadele değerine (somut emeğin

12. Weisman 1998.

13. Hindistan'ın güneyinde bulunan, uzun bir komünist yönetim geçmişine ve kadınlara yetki verilmesi dahil, harika bir ekolojik gelişim siciline sahip bir eyalet. Bkz. Parayil 2000.

de soyut emeğe) hâkim olduğu bir dünya yaratmak için pek bir şey yapamıyoruz. IMF'nin, Dünya Bankası'nın vs. Uluslararası Hidrografi Örgütü, Uluslararası İşçi Örgütü ve "uluslararası halklar devleti"nin diğer kollarına indirgendiğini ve bu örgütlerin bugünkü Dünya Bankası ve IMF'nin gücüne denk bir güce sahip olduğunu bir düşünün. Kayda değer bir şey olurdu bu, değil mi? Sorun elbette teknik, pratik bir sorun değil, siyasi bir sorun, piyasaların içinde ve dışındaki kapitalist iktidar sorunu ve hiçbir hareket, kendine ait siyasi amaç ve sosyo-ekonomik alternatifler benimsemediği sürece kapitalist iktidara meydan okuyamaz.[14]

Evet, kayda değer bir şey olurdu gerçekten de. Böyle bir hareket popülist değil de ekososyalist olacağı için, bu değişimleri tahrik edecek, ama aynı zamanda onları önceden tasarlayacak ve onlarla yetinmeyecek bir ruhtan ilham alacaktır. Bugünün haritasından çok daha ileride bir amaç koyutlamamızın nedeni de bu: Çünkü bu amaç, bugünü dönüştürme umudu, vizyonu ve enerjisi sunuyor bize.

O'Connor'ın tahayyül ettiği türden olaylar gerçekleşmiş olsaydı, bunlar henüz ekososyalizm olmazdı, ama ekososyalizme yönelik hareketi hızlandırabilecek, kendi kendine oluşan, doğrusal olmayan bir çeşit diyalektik meydana getirirdi. Bir kere, böyle bir şeyin gerçekleşebilmesi için öncelikle "on binlerce yerel ve bölgesel deney ve pratiğin" etkinleştirme topluluklarıyla buluşması ve bu sayede güçlerini artırmaları gerekecektir. Bu şekilde güçleri arttıktan sonra da Zapatistalar, Gaviotistalar, onları birbirine bağlayan Indymedia merkezleri, dünyanın her yerinden siyasi çiftçi kolektifleri, öğretmen dernekleri, işçi hareketinin ekolojik açıdan radikalleşmiş fraksiyonları, yerel kredi kooperatiflerinin yardımıyla ekolojik açıdan sağlıklı ürünler imal eden Bruderhof benzeri küçük imalat kolektifleri ve yerel kökenli ama evrenselleşme arzusu taşıyan on binlerce topluluk formasyonu, hepsi böyle bir olay yaratmak ve sonrasında dönüşümün daha da ileri taşınması konusunda bastırmak için bir araya gelecektir.

Bunun nasıl genişleyeceğiyle ilgili bir senaryo geliştirmenin gereği yoktur; sadece sermayenin ekolojik krizi hale yola koymaktan aciz olması bağlamı içinde gerçekleşeceğini söylemek yeterlidir. Bu süreçte ortaya çıkacak toplulukların, bu gelişim hızı içinde

14. O'Connor 2001.

bir ara, eylemcilere maddi destek, eylem üsleri, (yiyecek, yün, kenevir, güneş teknolojisi vs. üreten çok sayıda topluğun olacağı da dikkate alınırsa) devrim için mücadele eden insanlara da geçimlerini sağlayacak araçlar vermeye başlayacaklarını tahayyül edebiliriz. Aynı zamanda bu insanların, amaçları doğrultusunda yollarına devam etmelerini sağlayacak olan manevi ve psikolojik gücü geliştirmiş olacaklarını da (geniş kapsamlı, ama uygulanabilir bir düzen) varsaymamız gerekiyor. Zira şunu unutmamak gerekir ki, ekososyalizm mücadelesi teknik veya gönüllülük esasına dayanan bir süreç değildir, dünyayı olduğu kadar benliği de radikal bir biçimde dönüşüme uğratıp bu dönüşümü gerçekleştirmiş olan başka insanlarla birlikte sürekli genişleyen ve derinleşen bir dayanışma bağı kurmaktır. Ataerkillik sonrası değerler işte burada öne çıkacak ve mücadele edecek insanı radikalleştirecektir.

Olayların hareketi kendi kendini besler, hızlı ve gerilim dolu bir hal almıştır şimdi. Yer ve praksis toplulukları minyatür toplumlar halinde birleşmeye başlıyor gittikçe; bunlar ulusal sınırların içindeki ve dışındaki benzer toplumlarla ilişkiye geçiyorlar. Sermayenin bu olanlara baskıyı artırarak tepki vermesi beklenebilir. Birçok fedakârlık yapılmasını gerektirecek bir kahramanlık evresi başlıyor. Sermaye sisteminin korkunç kudreti, daha önce hiç karşılaşmadığı bir dizi faktörle muhatap artık:

- Ona karşı olan kuvvetler hem sayısız denecek derecede fazla hem de dağınıktır.
- Bu kuvvetler işleyişlerini, varlığını küçük girdilerle, emek yoğun teknolojilerle koruyabilen bir üretim türü temelinde ve farklı ihtiyaçlar duyarak sürdürürler; ayrıca, artık ulusal sınırların dışına taşmış olan, belli maksatlar güden [*intentional*] direniş toplulukları onlara emniyetli üsler ve "güvenli evler" sunmaktadır.
- Söz konusu kuvvetlerin ana akım toplumun çatlaklarında yer alan birçok müttefiki, destek grupları ve "yeraltı demiryolları" oluşturacak güçtedir.
- Her başarılı devrimci protesto biçiminde olduğu gibi, burada da muhalif kuvvetler grev, boykot ve kitle hareketi sayesinde normal üretimi durduracak güce sahiptir.
- Sermaye kuvvetleri kendine güvenini yitirmiştir; alternatif par-

tilerin içinde ve onların devlet içindeki çeşitli ceplerinde devrime verilen destekle de kuyuları her geçen gün daha derin kazılmaktadır. Devrime verilen destek orduya ve polise kadar yayılır. Bunlardan biri silah bırakıp devrime katıldığında dönüm noktasına erişilir.

- Devrimcilerin davranışları tinsel açıdan üstündür ve oluşturdukları örnekler, krizin katı gerçeklerinin de yardımıyla güvenilirlik ve inandırıcılık kazanır, buradaki amacın, zenginliği yeniden taksim etmek değil, hayatın kendisinin sürekliliğini sağlamak olduğunu insanların giderek daha iyi anlaması sağlanır.

Nitekim, keşmekeşin sürekli arttığı bir dönem içinde milyonlarca insanın sokaklara dökülüp küresel dayanışmaya (birbirleriyle, direniş topluluklarıyla ve diğer ülkelerdeki yoldaşlarıyla dayanışmaya) katılması, normal toplumsal faaliyetleri durdurup devlete "hayır" cevabını asla kabul etmeyeceği bir talimat vermesi ve sermayeyi gittikçe daha çok köşeye sıkıştırması mümkündür. Giderek artan saf değiştirmelerle, insanların yeryüzünün ekolojisini kurtarmak için yeni bir başlangıç talep ettiklerinin iyice anlaşılır hale gelmesiyle birlikte devlet aygıtı el değiştirir, el koyuculara el konur ve 500 yıllık sermaye rejimi yıkılır.

Yeryüzünün İntifa Hakkı

Daha yüksek bir iktisadi biçime sahip bir toplumun gözünde, dünyanın tek tek bireylerin özel mülkiyeti altında olması, bir insanın başka bir insanın özel mülkiyetinde olması kadar saçma olacaktır. Bütün bir toplum, bir ulus, hatta varolan toplumların tümü bile yeryüzünün sahibi değildir. Onun tasarruf sahibi, intifa hakkının sahibidirler yalnızca ve bu hak, tıpkı aile reislerinin malları gibi, koşulları daha da iyileştirilerek sonraki kuşaklara devredilmelidir.[15]

Kapital'in üçüncü cildinde böyle yazmış Karl Marx. İntifa hakkı kavramı, efendi ile köle arasındaki mülkiyetle ilgili belirsizliklere atfen kullanılan bir sözcük olarak ilk Roma hukukunda karşımıza çıksa da, kökleri Hammurabi Yasaları'na kadar uzanan eski bir kavramdır. Sonra İslam hukukunda ve Azteklerin yasal düzen-

15. Marx 1967b: 776.

lemeleriyle Napoleon Yasaları'nda (aslında, mülkiyet kavramının, bünyesindeki çelişkileri açığa vurduğu her yerde) tekrar karşımıza çıkar. İlginçtir, intifa hakkının Latincesi olan "*usufructuarius*" sözcüğü hem *kullanmak* (kullanım değerindeki gibi) hem de *keyif almak* (özgür bir birlik oluşturmuş emekte ifade edilen keyif gibi) anlamlarını içerir. Bugünkü genel anlamıyla intifa hakkına dayalı ilişki, insanın başkasına ait bir mülkü kullanması, o mülkten keyif alması (bu sayede de o mülkü geliştirmesi) ilişkisidir; örneğin, cemaat grupları şehirdeki boş bir arsaya bahçe yapıp orasını kullanır, oradan keyif alır ve orasını geliştirir.

Doğayla yaratıcı ilişki kurduğumuz derecede insan olduğumuza göre, benlik maddi dünyaya olan uzantılarıyla tanımlanır. Doğayı *temellük ederek*, onu dönüştürüp kendimize dahil ederek olduğumuz kişi oluruz, mülkiyet fikri de mantıksal olarak bu çerçeve dahilinde gündeme gelir. Dolayısıyla, hiçbir mülkü olmayan bir kişi, doğa içinde belli bir yeri olmayacağı için, birey olmayacaktır. Buradan, ekolojik açıdan gerçekleştirilmiş bir toplumda herkesin mülkiyet hakkı (zevkine uygun dekore edilmiş kendine ait bir yeri, kitap, giysi, güzellik malzemeleri gibi kişisel eşyaları), en önemlisi de, insan doğasının yaratıcılığını ifade etmek için zorunlu olan üretim araçlarını kullanma ve onlara sahip olma hakkı olacağı sonucuna varırız. Üretim araçlarına insan bedeni de dahildir kesinlikle (böylece, kadınların üreme hakları ile cinselliklerini özgürce ifade etme hakları da mantıksal olarak güvence altına alınmış olur).

Tek tek herkes bir toplumsal ilişki dokusu içinde ortaya çıktığı ve Donne'un sözleriyle, asla bir ada olmadığı için, mülkiyet kavramı kendisiyle çelişik hale gelir. Dolayısıyla her benlik diğer bütün benliklerin bir parçasıdır ve mülkiyet diğerleriyle kaçınılmaz bir şekilde diyalektik bir ilişki içindedir. Bunu iç içe geçmiş çemberler şeklinde tahayyül edebiliriz. Merkezde benlik yer alır, burada her kişide içkin bir mülk olan bedenle başlayan mülkiyet şartları görece mutlaktır. Çember büyüdükçe erken çocukluk döneminden itibaren paylaşım meseleleri gündeme gelmeye başlar ki bu meselelerin her biri benliğin aslen almaktan ziyade vermekle çoğaldığı ilkesi gereğince çözülebilir. Zira gerçekleştirilmiş bir varlık cömerttir. Benlik üzerindeki maddi mülk yükü ne kadar hafif çeker-

se, kişi o kadar verici olur ve o kadar zenginleşir. Bunu kuvveden fiile çıkarmak sosyalizmin görevidir.

Kullanım değeri alanı mücadele yeri olacaktır. Kullanım değerini yeniden tesis etmek, şeylere somut ve duyumsal olarak yaklaşmaktır, tam da sahici bir mülkiyet ilişkisine yaraşır şekilde (ama aynı zamanda, hafif şekilde yaklaşmaktır, zira şeylerin kendilerinden keyif alınır, zayıf bir egonun istinat duvarı değildirler. Bilindiği üzere Marx'm da gördüğü gibi, sermaye rejimi altında, üretilen şey mübadele değeri örtüsü tarafından fetişleştirilir, uzak ve sihirli bir şey haline getirilir. Fetişleşmiş dünyada, hiçbir şeye gerçek anlamda sahip olunamaz, çünkü her şey mübadele edilebilir, uzaklaştırılıp soyutlaştırılabilir. Kapitalist yönetim altında daha da kudurgan hale gelen sahip olma açlığını harekete geçirir bu. Şeylere (ve bu şeylere ulaşmak için gereken paraya) duyulan yatıştırılamaz arzu, birikimin zorunlu temeli, ekolojik krizin de öznel dinamiğidir. Kapitalist toplumun sınırları, *sahip olmak*'la (ve başkalarını sahip olmaktan alıkoymakla) tanımlanır, ta ki her biri birbirinden, atomlaşmış benlikler de doğadan kopmuş, yalnız egoların ikamet ettiği kale kapılı topluluklardan oluşan bir topluma dönüşünceye kadar.[16] Bu açlığın yok olup gitmesini sağlayacak bir toplumda çözülebilir bunlar ancak; bunun olabilmesi içinse emeğin, mübadele değerinin dayattığı kölelikten kurtulması gerekir.

Ekososyalist toplum, kendini başkalarına vermekle ve doğayla duyarlı bir ilişkinin yeniden tesis edilmesiyle ulaşılan *varlık*'la tanımlanacaktır. Ekosistemsel bütünleşmişlik, iç içe geçmiş insani katılım çemberlerinin (aile, topluluk, ulus, uluslararası topluluk veya insanlık/doğa sınırının ötesine geçtiğimizde, dünya gezegeni, daha ötesinde de evren) her tarafında yeniden tesis edilecektir. Sermayeye göre, müstakil egonun mülkiyet hakkı kutsaldır ve bu hak sınıf yapıları içinde katılaşır, bu sayede insan kitlelerini, bünyelerinde bulunan ve yaratıcı üretim için gerekli araçların mülkiyetinden mahrum etmede başarılı olur. Bir fetişleşmiş ilişkiler rejiminin yalnızca yasal yönüdür bu. Ekososyalizm içinde, kullanım değeri mübadele değerinin hakkından gelip de içsel değerin gerçekleştirilmesinin yolunu açtığında, müstakil egonun sınırları aşılır. Yeni

16. 1844 elyazmalarında Marx tarafından tahayyül edilmiştir. Marx 1978b.

toplumda, kişinin kendini ifade etme araçlarını özgürce elde etme hakkı en üst düzeydedir. Toplum, mülkiyeti birey ile kolektivite arasında farklılaştırarak bu önceliği tanıyacak şekilde yapılanmıştır. Her kişinin (ve kişiliğin üreme alanındaki uzantısı olarak her ailenin) iyi bir evde ikamet etmeye kayıtsız şartsız hakkı olsa da, evin ve onun üzerinde bulunduğu arazinin mülkiyeti ortaktır ve kolektivite tarafından bağışlanır. Böylece, bireylerin denetimi altındaki mülkiyetin miktarına (hem evin kullanımı hem de üretim kaynakları üzerindeki denetim konusunda) belli bir sınırlama getirilmesi gündeme gelir. Dolayısıyla, üretim araçlarının yabancılaşmasına izin vereceği için, hiç kimsenin bu tür kaynakları kendi mülkiyetine geçirmesine izin verilmeyecektir. Bir milyardan fazla topraksız insana, hayatta kendilerine ait tek bir çöp bile bulunmadığı için kendilerini satmak zorunda kalan milyarlarca insana karşılık zenginlik üreten dünyanın neredeyse tamamına sahip küçük bir azınlığın bulunduğu bugünkü düzenin esamisi bile okunmayacaktır. İç içe geçmiş çemberlerden dışa doğru ilerledikçe, toplumsal üretim için zorunlu olan şeylerin bir azınlığın mülkiyetinde olmaması, herkes tarafından paylaşılması gerektiğini görürüz.

Çemberlerin uzantısı, Marx'ın da farkına vardığı gibi, gezegen düzeyine kadar gider ve oradan aşağıya doğru intikal ederek ekososyalist toplumun kendine özgü yasalarını yönetir. Bütün olarak değerlendirildiğinde, içinde ikamet ettiğimiz yeryüzü ortak mülkiyetimiz olarak değil, ortaya çıktığımız ve tekrar döndüğümüz harika bir matris olarak kabul edilmelidir. Yönetici sınıfın kanserli mülkiyetinden söküp atma işini, mülkiyeti "halka" veya ona vekâlet eden bir vekile aktarmak amacıyla yapmadığımızı kendimize hatırlatırsak, bu işi belki de daha kolay gerçekleştirebiliriz. Gezegeni mülk edinmek aslında acıklı bir yanılsamadır. Yeryüzüne veya doğaya sahip olunabileceğini düşünmek *kibirden* başka bir şey değildir (onu talan etmekse aptalcadır, sanki bize *varlığımızı* veren, bizim de onun oluşunu ifade ettiğimiz bir şeye sahip olabilirmişiz gibi). Yeryüzüne sahip olmak amacıyla onun üstünde ve ona karşı durma fikri, doğa üzerindeki tahakkümün merkezi fikridir. Yeryüzünden talep edebileceğimiz tek şey intifa hakkıdır. Ama bu da bizden, türümüzün evimiz olan dünyadan yararlanabilecek, onun keyfini sürecek ve onu geliştirecek değerde olduğumuzu kanıtlamayı

talep eder. İnsanlıkla doğa arasındaki, ekososyalizm adı verilen, metabolizmanın gelişimine yardım edecek olan müstakil düzenlemeler bu üstün ilkeden çıkarılabilir. Üretim araçlarının sınıfsal mülkiyetinin bir kutupta, kişinin benliğiyle ilgili mutlak mülkiyetinin diğer kutupta yer alması gibi bir şey söz konusu değildir; zira benlik, yeryüzünün tek bir tekillik noktasında bilinçte ortaya çıkan halidir; ekososyalist toplumun kurumları ise altında yaşadığımız gökkubbeden yararlanma, onun keyfini sürme ve onu geliştirme yollarının sürmesini sağlamak için varolacaktır.

Devrim fırtmasından ortaya çıkacak olan toplum başlangıçta bu tasarıyı çok zor gerçekleştirebilecek güçte olacaktır. En büyük önceliği, ekososyalist yönde ilerlemeyi sağlayacak düzenlemeleri yapmak, ilk amacı da "üreticilerin özgürce bir araya gelmesi"ni güvence altına almak olacaktır. Burada her iki koşula da saygı gösterilmelidir. Bu birlik *özgür* bir birliktir, çünkü içinde insanlar kendi kaderlerini kendileri belirler; bu nedenle toplum üretim araçlarını herkesin erişebileceği hale getirmelidir. Bu birlik özgür bir *birliktir*, çünkü hayat müşterektir; dolayısıyla, ilgili siyasi birim, bir aradalığın karşılıklı üretim faaliyetiyle sağlandığı bir kolektivitedir. Ve bu birlik *üreticilerden* oluşan bir birliktir; buradaki üreticilik ekonomistik değil, insani-doğal anlamda bir üreticiliktir. Mübadele değerine katkıda bulunan veya onu denetimi altında bulunduran şeylerden ziyade insani dünyanın bütün oluşumunun dikkate alınması gerektiği anlamına gelir bu. Ekososyalizmin temel amaçlarından biri mübadele değeri alanını küçültmek olduğuna göre, üretim faaliyeti biçimlerine ekosistemsel bütünlüğü beslemeleri ölçüsünde değer biçecektir; bunlar güzel çocuklar yetiştirme olabildiği gibi, organik bahçecilik, yaylı dörtlülerinin muhteşem performansları, sokakların temizlenmesi, kompost üreten tuvaletlerin yapımı veya güneş enerjisini yakıt pillerine dönüştüren yeni teknolojilerin keşfi de olabilir.

Bu birliği güvence altına almak için, yabancılaştırıcı faillerin ortaya çıkmasını önleme yollarına ihtiyacımız vardır. Sermaye rejiminde bu faillerin en önde geleninin üretim araçlarının özel mülkiyeti olduğu görülmüştü, ama Sovyetler devletin de bu rolü pekâlâ yerine getirebileceğini göstermiştir. Toplumu yeniden yönlendirmek için devrimin devlet iktidarını ele geçirmesi zorunlu olduğu-

na göre, devletin toplum için bir canavara dönüşmesini engellemenin yollarını inşa etmek devrimin en büyük önceliği olmalıdır. Bunun kilit ilkelerinden biri, içeride demokrasinin, eksikliği önceki bütün sosyalizmleri sakatlamış olan hakiki demokrasinin gelişmesini sağlamaktır. Devrim öncesi dönemde alternatif parti kurmak bu yüzden önemlidir; şimdi ve burada devlet iktidarını ele geçirmek için değil, ki böyle bir şey söz konusu dahi edilemez, devleti olabildiğince demokratikleştirmek ve devrim gerçekleştirildikten sonra demokratik gelişimin devamını sağlayacak bir konumda olsunlar diye insanlara özyönetim yollarını öğretmek için. Asli ilkelerden biri de, üretken topluluklara ayrıcalık tanımaktır ki bu da, iktidarın üreticilere (daha doğrusu, herkes ürettiğine ve çeşitli üretim ortaklıkları içinde bulunduğuna göre, özgür birlikteliklerini ve ekosistemsel bütünlüklerini en iyi ifade eden kolektivitelere) teslim edilmesini sağlayacaktır.

Devrim çalışmalarına başlayınca, toplumun dört kısımdan oluştuğunu görürüz. Birincisini, siyasi fail olarak ve/veya direniş topluluklarının üyeleri olarak devrimci pratikte yer alanlar oluşturur. İkincisi, devrime doğrudan katılmamış, ama üretim faaliyeti ekolojik üretimle doğrudan uyumlu olanların oluşturduğu kısımdır (ev kadınları, hemşireler, öğretmenler, kütüphaneciler, teknisyenler, bağımsız çiftçiler vs., ayrıca çok yaşlılar, küçük yaştakiler, hastalar ve bakıma muhtaç olanlar veya mahkûmlar dahil, toplumdan uzaklaştırılmış olanlar). Üçüncü kısımda, devrim öncesi pratiklerini sermaye yönünde kullananlar (tam anlamıyla burjuva olanlar, ekososyalist açıdan değersiz işlerde çalışmış kişiler – halkla ilişki uzmanları, araba satıcıları, reklamcılar, süper modeller, "Survivor" gibi gösterilerde görev alanlar, tefeciler, güvenlik görevlileri, viziteleri kabarık psikologlar vs.) yer alır. Son kısımda, ikinci ve üçüncü kategoriler arasında, faaliyetleri kapitalist metalara artıkdeğer katanları (sanayi proleterleri, rençberler, kamyon şoförleri gibi) görürüz. Bu son kısımda yer alanların çoğu çevreyi kirleten, ekolojiyi tahrip eden yerlerde, diğerleri de silah fabrikası veya diyet meşrubat üreten fabrikalar gibi ekolojik açıdan rasyonel bir toplumda pek veya hiç yeri olmayan sanayilerde çalışmıştır. Toplum yeniden kurulacaksa eğer, bütün bu kişiler yeniden eğitilmeli ve donatılmalıdır.

Açıktır ki, böylesine geniş bir topluluk içinde üretim faaliyetini yeniden tahsis etmek hiç de kolay olmayacaktır. Aşağıdaki genel ilkelerin bir yararı olabilir:

• Devrimci direniş topluluklarından geçici bir meclis, toplumsal rollerle varlıkların yeniden dağıtımını gerçekleştirecek, herkesin temel ihtiyaçlarının ortak kaynaklardan karşılanmasını güvence altına alacak ve toplumu yeniden örgütlemede gerekirse güç kullanacak bir vekalet grubu oluşturulacaktır. Meclis geniş bölgeleri kapsayacak şekilde oluşturulacak ve bölgesel, ülkesel ve uluslararası düzeyde çalışan kuruluşlara heyetler gönderecektir. Her düzeyin dönüşümlü çalışacak, aşağıdan gelecek oylarla görevden alınabilecek bir icra kurulu olacaktır.

• Yer veya praksis temelli üretim toplulukları (bunlar sahiden "kooperatif" olarak adlandırılabilir artık) toplumun iktisadi birimini olduğu kadar siyasi birimini de oluşturur. Devrimi gerçekleştiren grupların öncelikli işi, diğer grupları örgütleyip başka işçileri üretim toplulukları ağına hızla asimile etmek olacaktır. Ekososyalist bir dünya inşasına sermayenin eski suç ortakları dahil (çok feci suçlar işlemiş olanlar hariç) bedensel engeli bulunmayan herkes dahil edilecektir.

• İsteyen istediği birime katılabilecek (gerçi sağlık alanında çalışacaklarda olduğu gibi bazı standartlar belirlenecektir) ve diğer birimlere de üye olabilecektir (mesela aynı zamanda çocuk sahibi olan bir doktor yerel sağlık hizmetleri topluluğuna üyeyken, aynı zamanda çocuk yetiştirme topluluğuna, topluluğun tiyatrosuna vs. üye olabilecektir). Geçici meclis, yaşamsal işlevlerin devam etmesini güvence altına almak için teşvikler tasarlayacaktır. İlk dönemlerinde, yani ekososyalist değerler tam olarak içselleştirilmeden önce, bu teşvikler arasmda fark tazminatları da olacaktır (bu tazminat, örneğin, en yüksek maaşla en düşük maaş arasında en fazla üç kat fark olacak şekilde belirlenecektir).

• Her mahalli bölgede böyle bir topluluk yetki bölgesini doğrudan yönetecektir. Örneğin, kasaba yönetimi, ekolojik açıdan sağlıklı yönetim temin edecek bir kolektif olarak (aynı zamanda o bölgede ikamet eden herkes tarafından seçilmiş bir meclis olarak) kabul edilecektir. Dolayısıyla her bölgenin birkaç meclisi olabilecek-

tir, biri yönetim, diğeri de daha geniş yönetim sahaları için.

• Her üretim topluluğu, ekososyalist ilkelere bağlılığını gösterir göstermez sürece tamamıyla katılacaktır. Sürece katıldığında yerel meclis içinde siyasi bir rol oynayacak, kendinden sonra gelen yönetim düzeyine heyet ve oy gönderecektir.

• Yaşamsal önem taşıyan iki işlev daha merkezi meclislere devredilecektir. Bu işlevlerden birincisi kendi yetki alanı içindeki toplulukların ekosistemsel bütünlüğe ne derecede katkıda bulunduklarını denetlemek ve topluluklara katkıları oranında ağırlık vermek olacaktır. Bu denetleme organının potansiyel olarak kayda değer bir gücü vardır, ama bu güç söz konusu organın bizatihi üretim topluluklarının emrinde çalışıyor olmasıyla sınırlanır.

• İkinci işlev, toplumsal faaliyetlerin genel koordinasyonunu, demiryolu sistemi gibi toplumun geneline hitap eden hizmetlerin tedarikini, kaynakların tahsisini, toplumsal ürünün yeniden yatırımda kullanılmasını ve uluslararası dahil her düzeydeki bölgeler arasındaki ilişkileri ahenkli hale getirmeyi kapsar. Devlet benzeri bir işlevden kaçınmak söz konusu değildir; bu işlev er geç geçici meclisten, demokratik duyarlılığa sahip uygun komiteler aracılığıyla bütün topluma devredilecektir. Bu sürecin (ve genel olarak bütün sistemin) başarısı, demokrasinin toplum içinde canlı bir varlık haline gelmesiyle doğru orantılıdır.

Bazı Sorular

Piyasaların akıbeti ne olacak ve bununla sermayenin üstesinden gelmek arasında nasıl bir bağlantı var? Devrimin zafer kazanmasıyla birlikte, doğrudan üreticilere hızlı bir varlık transferi, yeni döneme ekososyalist olmadan gireceği tahmin edilen girişimlerin çoğunluğu için de ekososyalist üretime doğru hızlı bir değişim söz konusu olacaktır. Öncelikle, işyerinde ekosistemsel bütünleşmişliğin sağlanacağı ve diğer üretim yerleriyle karşılıklı bir ilişkinin yeniden tesis edileceği anlamına gelir bu. Örneğin, bir araba fabrikasındaki ilk değişim, fabrikanın işçilerin mülkiyetine ve denetimine geçmesi olacaktır. Yeni yapı fabrikanın üretimini, öncelikle hafif raylı taşımacılığa veya randımanı çok yüksek araçlar yapmaya vs. geçiş gibi toplumsal olarak geliştirilmiş planlara göre yeniden tasarlama

sürecine doğru hızla yol alacaktır. Geçiş süreci içinde, artık devrimin tasarrufu altında olan rezervlerden yararlanılarak, herkesin bir gelir sahibi olması garanti altına alınacaktır. Bu süreç, çocuk bakımı gibi, sermayenin değer üreten ekonomisinin dışında kabul edilen diğer yerlerin üretim topluluklarına dönüştürülmesi ve böylece üreme işine üretken emek ayarında bir statü kazandırılması süreciyle birleştirilecektir. Önceleri eski para kullanılacak, ama yeni değer koşulları oluşturulacaktır; yani, paranın değeri kullanıma göre ve bir üretimin ekosistemsel bütünlük meydana getirip geliştirdiği oranda artacaktır. Böylece, soyut emek zamanından ziyade içsel değerin belirlenimi nihai standart haline gelecektir.[17] Ekososyalist toplumda da hiç kimse parasız bir şey yapmayacaktır belki, ama kullanım değerinin gerçekleşmesi, somut ödülleri, daha da önemlisi, onaylanma, değer ve gurur duygusunu beraberinde getirecektir.

Yeni çerçeve dahilinde, kapitalist piyasanın fiyat sinyalleri "alıcılarını" yitirecektir. Bu durum ekososyalizmde piyasa fenomenini (mesela kaynak tahsisini, kişisel mübadeleleri vs. kolaylaştırmak için) ille de geçersiz kılmaz. Küçük ölçekli bir faaliyette bulunan bir kişinin birilerini (evini taşımaya yardımcı olacak birilerini mesela) kiralaması da yasak değildir, bunun geçici bir faaliyet olduğu, emek sömürüsünden kâr elde edilmediği, bu faaliyet sürekli ve örgütlü bir hale geldiğinde de işin işbirliğiyle ve ekosantrik bir biçim içinde yürütüldüğü açıkça ortaya koyulduğu sürece tabii. Ama piyasa fenomeni başka bir şeydir, toplumun büyük harfli Piyasa tarafından yönetilmesi başka şey. Topluluk ve meclis üyelerinin üretilecek değer fazlasının miktarını tespit etmek, yürütülecek faaliyetlerin koordinasyonu ve yeni tesislere yapılacak yatırımlar konusunda kararlar almak amacıyla kendi aralarında standartlar geliştirmesi makul görünüyor. Ama bu konular üzerinde demokratik olarak ve ekosistemsel bütünlüğe değer verecek şekilde düşünülme-

17. István Mészáros şöyle yazar: "Sosyalist girişim, aynı zamanda ürünlerin mübadelesinden... sahiden *planlanmış* ve *özyönetimli* üretim faaliyetlerinin (bürokratik bir biçimde *yukarıdan planlanmış* olan faaliyetlerden bahsetmiyoruz) mübadelesine geçişi başarıyla tamamlamadan temel hedeflerini gerçekleştirmeye bile başlayamaz." Mészáros 1996: 761, italikler özgün metinden.

mesi için hiçbir neden yok, kapitalist atalet dışında tabii.[18] Ekosantrik üretim tarzı yerine oturduktan sonra her şeyin temel aldığı "akıl" haline gelecek ve kapitalist Piyasa sınırlı bir araçsal rasyonalite dışında her şeyini yitirecektir. Bununla birlikte zamanın bağlayıcılığı sona erecek ve bireyler ekolojik bütünlüğün kendi kaderini kendileri tayin edebilen failleri haline gelecektir.

Yeni toplum baskı ve şiddet meseleleriyle nasıl başa çıkacak? Yani, yürütme rolü devlete toplumun üzerinde başka bir iktidar haline gelmesi için tehlikeli bir fırsat tanımaz mı? Ekososyalizme doğru gerçekleşecek muhtemel düzensiz geçiş süreci içinde bir miktar, belki de çok şiddet olacaktır. Bu şiddetin hemen hepsine devrimci kuvvetler maruz kalacaktır, çünkü efendi her zaman madundan daha vahşidir (şiddet efendinin hayat tarzının ayrılmaz bir parçasıdır), çünkü ekososyalist mücadelenin araçları amaçlarıyla uyumlu olmalıdır. Ekosistemlerin birbirinden kopması demek olduğu için şiddet, ekososyalist değerlere kökünden aykırıdır.

Devrim-sonrası devletin baskıcı ve otoriter olabileceği korkuları zaferden sonra, yaraların henüz taze olduğu ve birçok anlaşmazlığın süreceğinin tahmin edildiği dönemde hissedilecektir özellikle. Bu olasılığı geriye hiçbir şüphe bırakmaksızın devre dışı bırakabilecek biri var mı? Yine de bu riski asgariye indirecek önlemler alınabilir. Her şeyden önce demokratik sahanın geliştirilmesi zorunlu koşuldur, hatta şiddet içermeyen idealler benimsemekten bile daha önemlidir bu. İnsanlar kendi kendilerini yönetecek düzeye eriştikleri oranda şiddetten ve cezalandırmadan uzak duracaklardır.[19] Ayrıca devrim nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, ABD'de de gerçekleşmesi veya oraya hızla yayılması elzemdir, zira ABD ser-

18. David McNally bu argümanları güzel özetler: "Emeğin komünal olduğu ve dağıtımının önceden belirlendiği yerde, sertifika veya senet para değildir; emeğin toplumsal karakterine hakkını veren bir mekanizma değildir, parayı da senete dönüştürmez." (McNally 1993: 195). Mevcut piyasa çelişkileri için bkz. Altvater 1993.

19. Gandi'nin sömürgecilik sonrası Hindistan'ı şiddeti dışlayan güçlü bir ideolojiye sahipti, ama aynı zamanda demokratik olmaktan son derece uzak kurumlara (özellikle de kast sistemi) ve ülkeyi parçalayan dini-etnik milliyetçilik heyulasına da. Bu koşullar altında, sonrasında bölünmeyi getiren korkunç şiddet olayları kaçınılmazdı.

mayenin jandarmasıdır ve güvenlik aygıtı sağlam durduğu müddetçe sermayeye karşı her türlü ciddi tehdidi hurdahaş edecektir.

Ayrıca şu ilkeler de önemlidir: Yönetimin açık olması için getirilecek katı standartlar teminat altına alınmalı, aktif ve eleştirel medya bunun bekçiliğini yapmalıdır. Tıbbi kayıtlar veya karalayıcı, yalancı şahitliğin söz konusu olabileceği mahkeme tutanakları gibi, kamusal işlevlerin bireylerin meşru mahremiyet ihtiyaçlarıyla kesiştiği ara yüzey istisnadır. O halde kural şudur: Kamusal işlevler ifşaatı, kişiye özel işlevler de bireylerin dolaysız benliklerine/mülklerine tecavüz edilmemesi hakkını talep eder. Ekososyalizm, kapitalist gözetleme biçimlerinin kişisel mekâna sürekli daha fazla nüfuz etmesi sürecini tersine çevirir. Bu işlevi teminat altına almak için yurttaşların doğrudan erişebileceği önemli kurulların oluşturulması gerekir.

Ölüm cezasına karşı çıkmak her ekososyalist programın önemli bir bileşenidir ve devrim sonrası dönemde, özellikle de yenilgiye uğramış sınıflara yapılacak muamelelerin öne çıktığı dönemde, buna sıkı sıkıya bağlı kalınmalıdır. Diğer kötü muamelelerden ayrı olarak, ölüm cezasının başlı başına kötü bir şey olduğu resmen ifade edilmelidir, çünkü devlete öldürme hakkını vermek, şiddeti aşmak için gidilecek yolun önünü tıkar ve insani doğanın gerçekleştirilebileceğini inkâr eder. Dolayısıyla, en menfur, en inatçı düşmana karşı bile resmi cinayet işlenmeyecektir. Çoğunlukla, ekososyalist bir yolda ilerlemeyi, ve uygun kooperatiflerde veya topluluklarda görev almayı kabul etmiş herkese önce koşulsuz genel af getirilecektir. Ama sahip oldukları üretken varlıkları [*productive assets*] havale etmeyi reddedenler veya daha önce insanlığa ve/veya doğaya karşı suç işlemiş olanlar bu aftan yararlanamayacaktır. Ama hapis cezası verilerek icabına bakılamayacak hiçbir suç olmayacak; mahkûm edilenler hapishanenin parmaklıkları arasından dışarıda serpilip büyüyen organik çiftlikleri veya sokaklardaki festivalleri seyrederken yaptıkları üzerinde düşünmeye bolca zaman bulabileceklerdir.

Genel anlamda, otoriter devlete karşı korunma, ekososyalist üretimin başarısının bir işlevi olacaktır. Ekososyalizm, tarım kooperatiflerinden ulusötesi bilimsel ekiplere, yönetim işini gören meclislere kadar, bireyin kendini gerçekleştirmesi için gerekli ko-

şulları yaratan her çeşit ortamı içinde barındıran büyük bir üretken topluluklar ağı olacaktır. İnsanlar bunun gerçekleştirilebildiği oranda kendi kendini yönetecek hale gelecektir; kendi kendini yönetebilen insanlarıysa hiçbir yabancı hükümet itip kakamayacaktır.

Burada başka bir tür baskı yok mu? İkide bir üretimi vurguladığı için zaman zaman ekososyalizmin dev bir atelye olacağı izlenimine kapılıyor insan. Bu da bir tür yeni Püritanizm değil mi? "Üretim" teriminin kullanımı böyle bir izlenimin doğmasına neden olabilir, ama son derece yanlış bir izlenimdir bu. Aslında tam tersi amaçlanmaktadır. Yerleşik din, işçinin sınıflı toplumda çektiği ıstırabı pekiştirmişti. Püriten zihniyet daha da ileri gitmişti: Bu zihniyet, sermayenin temellerinin ayrılmaz bir parçasıydı, bedeni makine, benliği de sermayenin çalışma disiplininin motoru haline getirerek sermayenin temellerinin teminat altına alınmasına yardım etmişti.

Sermayenin temel ilişkisi olan para-olarak-zaman, Kalvinizmin projesini borç biçimi altında devam ettirmektedir. Tükettiği şeylerin borcu altında harap olmuş, sağlık hizmeti alamayacağım endişesiyle sürekli panik içinde, evini veya arabasını kaybetmesi bir maaşlık gecikmeye bakan ortalama bir işçi ailesi için özel hayat, dev birikim fabrikasındaki bir montaj bandı haline gelir. Püritanizmin bekçi köpeği haline gelen Kalvinist tanrı, binlerce gözetleme noktasına, kredi çekleri ve son ödeme tarihinin geciktiğini hatırlatan dostça mesajlara yayılmıştır. İnsanlar, sermayenin borsadaki veya televizyon reklamlarındaki yüzünü görürler. Ama sadece bir yüzünü, hem de dalgın gözlerle görürler ve onun gözü dönmüş bir şekilde onlara paraları sökülmelerini söyleyen bir canavar olduğunu fark etmezler.

Ekososyalizm bu yananlamı infilak ettirip yok eder. Emeği özgürleştirmek, insanlığı saatin dayattığı iş disiplininin kısıtlayıcılığından kurtarmak demektir. Ekososyalizm, birikimi toplumun motoru olmaktan çıkarmaya, böylece borca ve kör bir koşuşturmacanın içine batmış insanları bu beladan kurtarmaya dayanır. Emeğin kullanım değerini özgür bir birlik şeklinde yeniden tesis ederek zaman = para denklemini havaya uçurur. Ekososyalizm üretimi tam bir hayatın bir parçası yaparak ona *haysiyet* kazandırır. Gerçekleştirilmiş bireyler kendi kendini yönetecek düzeyde olmalarının ya-

nı sıra zorlantılı üretim ve tüketim dahil her türlü zorlantıdan da muaftırlar.

Nitekim, ekososyalizmin amacı angaryanın üstesinden gelmektir, ona teslim olmak değil. Kullanım değerinin gerçekleşmiş olduğu bir dünyada iş ve kültür alanları yeniden bütünleşecektir, tıpkı on sekizinci yüzyılda, imparatorluk onların toprakları üzerinde hak iddia edene kadar Cizvitlerin önderliğinde örgütlenerek yüz yıldan fazla bir dönem boyunca, özerk bir gelişme gösteren Paraguaylı Yerli topluluklarının yaptığı gibi. Gaviotas topluluğunun ileriyi gören kurucusu Paolo Lugari bu yerlilerin dünyası hakkında şunları söylemişti: "Herkes... şarkı söylemeyi veya bir müzik aleti çalmayı öğrenmişti. Müzik, topluluğu dokuyan ilmekti. Okullarda, yemeklerde müzik vardı, hatta çalışırken bile. Müzisyenler işçilere, mısır ve *yerba mate* tarlalarında bile eşlik ediyordu. Rol değiştiriyorlar, kimi çalıyor, kimi de ekin biçiyordu. Tam anlamıyla daimi bir ahenk içinde yaşayan bir toplumdu. Şimdi bizim tam burada, ormanın içinde yapmak istediğimiz şey de bu işte."[20] Paraguaylıların yaptıkları, çocukların (örneğin, iyi bir anaokulundaki çocukların) hayatında oyun, müzik ve bir şeyler yapmanın keyifli bir karşılıklı ilişki içinde bir araya getirilmesini hatırlatır. Bu karşılaştırmayı büyüklerin işyerleri için yaparken bıyık altından gülüyorsak, ekososyalizmin ana noktasını kavrayamamışız demektir. Zira çocuklar için de büyükler için de şarkı söylemek, dans etmek, oyun oynamak içsel bir ihtiyaçtır. Kullanım değerlerini yeniden hayata geçirmek, insan doğasını doğaya ihtimam göstermenin ayrılmaz bir parçası olarak ifade etmenin koşullarını yeniden inşa etmektir.

Kapitalist üretim makinesi, bedeni zamansal olarak bağlamakla kalmaz; erkek egemenliğinin hayatı inkâr edici karakterini de ifade eder. Baskıyı dayatan, yaşam kuvvetlerinin akışını engelleyen ve insanoğlu Cennet'ten kovulduğundan beri üretmeyi acıyla birleştirerek lanetleyen, Baba'nın-iktidarıdır. Erkek egemenliğinin hakkından gelmek, üretimin bünyevi hazzını da yeniden tesis eder aynı zamanda. Yapılacak birçok zor iş olacaktır, ama özgürce seçilmiş ve kolektif bir şekilde yapılan zor iş büyük bir keyiftir.

20. Weisman 1998: 10.

Ekososyalizm nasıl uluslararası hale getirilecek? Sermayenin küresel ekonomi üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırmak, kullanım değerlerinin yeniden tesisi ve ekosantrik üretim yolunu açmak için ulusötesi sermaye akışlarının dizginlenmesi şarttır. Söylemeye bile gerek yok, küresel sermaye sistemi tek taraflı olarak ortadan kaldırılmaz; alternatifi veya alternatifinin pilot projeleri ve ön tasarıma dayalı yapıları monte edilir, hatta bu işleme henüz eski duvarlar yıkılırken başlanır. Parasal mübadele değeri işlevlerinin yerine hızla kullanım değeri işlevlerinin getirilmesi bu sürecin zorunlu bir parçasını oluşturur.

Daha önce (6. Bölüm'de) paranın üç işlevi olduğunu görmüştük (mübadelelere izin verir, kendi başına bir metadır ve bir değer deposudur). Geçiş döneminin amacı, birinci işleve dokunmayıp diğer ikisini yok etmektir. Böylece bir yandan kapitalist kurumlar zayıflatılırken, bir yandan da para kullanım değerlerinin yaratılmasına ve özgürce çoğaltılmasına yönlendirilecektir. Dolayısıyla, kullanım değerlerine parasal destek sağlanmakla toplum hem ekonominin iş gören özünü korumuş, hem de onu ekolojik olarak yeniden inşa etmek için zaman ve yer kazanmış olur.

Alınacak pratik önlemlerden biri, paranın metalık işlevini yok etmek ve fonları kullanım değerlerine yönlendirmek için dolaşımdaki parayla ilgili spekülasyonları gidermek olacaktır. Bununla birlikte alınması gereken diğer bir önlem, ivedi bir biçimde Güney ülkelerinin borçlarını hemen iptal etmektir; böylece değer işlevinin beli kırılacak, ekolojik açıdan sağlıklı gelişimin önü açılacaktır. Bu süreçte yaşanacak kayıplar tümüyle sermayenin sorunudur: Temelde sahte değerlerden oluşan dev bir rezerv birden ortadan kalkacaktır; büyük bankalarla yatırım kuruluşları için ağır bir darbe olacak bu. Bu arada bu rezerv kullanıma açılacaktır; ayrıca kapitalizmin inşasının bütün yükünü sırtlamış olan kişilere tazminat verilecektir. Basit mübadele mübadele değerine hâkim olduğu için, kullanım değerlerinin inşası temel amaç haline gelmiştir artık. Güney'deki komprador seçkinlerin hayat damarları birden kuruyacaktır; bunun ve metropol kapitalist güçlerden gelen askeri ve diğer desteklerin anında kesilmesinin kısa sürede bunların yıkılmasını sağlayacağı beklenebilir.

Halk güçlerinin ayaklanmasıyla birlikte küresel toplum bir ara-

ya gelip sermaye araçlarının yerine ekososyalizmi mümkün kılacak araçları getirir. Küresel ticaretin yeniden şekillendirilmesi ivedi bir öncelik haline gelir. Bu şekillendirmenin, küresel temel üzerinde örgütlenmiş halk gruplarından oluşacak bir konfederasyon tarafından denetlenecek ve ona karşı sorumlu olacak bir "Dünya Halklarının Ticaret Örgütü" (DHTÖ) biçiminde olacağını düşünebiliriz; bu örgüt, ticareti ekosistemlerin geliştirilmesine uygun şekilde düzenleyecek parametreler oluşturacak, aynı zamanda da halkların işbirliği ve birliği için uluslararası bir forum oluşturacaktır.

Ticaret üzerindeki denetimin derecesi, üretime katılım oranıyla doğru orantılıdır şimdi; yani, çiftçiler gıda ticareti, otomobil işçileri otomobil ticareti üzerinde özel bir söz hakkma sahip olacak, ticareti doğrudan gerçekleştiren taşıma işçileri de gördükleri işleve tekabül eden özel rollere sahip olacaktır, tüketici ve "hisse sahibi" olarak sahip oldukları ağırlığa göre her yurttaşın özel bir rolü olacağı gibi. Halk tarafından seçilecek ve ona karşı sorumlu olacak bir kurul, genel koordinasyonun sağlanması ve gümrük tarifelerinin belirlenip toplanması işleriyle meşgul olacaktır.

DHTÖ'nün temel işlevlerinden biri alternatif bir fiyat hesabı yapmak olacaktır. Mallar nasıl ki şimdi kapitalistlere kâr getirecek bir biçimde alınıp satılıyorsa, o zaman da fiili kullanım değeri ile tam anlamıyla gerçekleştirilmiş kullanım değerleri arasındaki farka göre belirlenecek bir "ekolojik fiyat"a (EF) göre alınıp satılacaktır; alınacak vergi aradaki farkla doğru orantılı olacaktır. Ekolojik çizgide yapılan üretim, organik tarım mesela, ticaret yaparken düşük oranda vergilendirilecektir. Ayrıca bu tür üretimler, EF'leri normları aşan üreticilerden alınacak vergilerle sübvanse de edilecektir. Yüksek EF uygulanacak metalara örnek olarak, öncelikle mevcut haliyle çevreyi müthiş derecede kirleten ve olmaması gerektiği kadar müsrif olan otomobil sanayiini verebiliriz. Düşük ekolojik fiyatlar bu şekilde bizatihi sanayilerin dönüşümü için bir standart olarak kullanılacaktır.

Bugün maliyetlerin çevre üzerine dışsallaştırılmasını kapsayan şeyler (kirlilik gibi) EF'nin hesaplanmasına dahil edilecektir. Gönderilecekleri uzaklığa bağlı olarak metalar ekolojik açıdan zararlı etkilere de sahip olacağından (taşımanın yakıt maliyeti, fazladan paketleme ihtiyacı, boya maddeleri gibi) EF'ler ayrıca, ticaret yapı-

lan yerin uzaklığına göre de belirlenecektir. Yani, DHTÖ "serbest ticaret"in pervasız, çevreyi tahrip edici büyümesini tazmin edecek, aynı zamanda da halklar arasındaki karşılıklı ilişkinin ve malların mübadelesinin sürekliliğini sağlayacaktır.

Yeni sistem, bugün dünyayı saran ve gittikçe büyüyen mevcut ırkçılık ve neo-faşizmle büyük ölçüde ilişkili olan göç krizini radikal bir biçimde değiştirecektir. Göç baskısı, ülkeler arasındaki zenginlik farklarıyla, daha genel olarak da emek sabitken sermayenin hareketli olmasıyla doğrudan ilgilidir. Ekososyalist düzen, sermayenin yoluna taş koymakla göçün temel nedenlerinden birini ortadan kaldırırken, zenginlik konusundaki eşitliğin gittikçe artması ve bir zamanların çevre konumunda olan toplumlarının serpilip gelişmesi diğer nedenini yok eder. İnsan yurdunda rahat ediyorsa, göç etmesi için toplumsal bir baskı da olmaz.

Bununla yakından ilişkili başka bir sorun olan nüfus krizine baktığımızda, ekososyalist küresel toplum düzeninin nüfus krizinin tek rasyonel çözümü olduğunu görürüz. Dünya nüfusu yatay bir seyir izleyecek olsun olmasın ya da şu anda bile zaten umut kırıcı derecede yüksek görülsün görülmesin, nüfus artışını denetim altına almak için optimal koşulların sağlanması öncelik sıralamasının başında yer almayı sürdürecektir. Şu temel ilke ekososyalizmin ayrılmaz bir parçasıdır zaten: İnsanları, özellikle de kadınları kendi hayatları üzerinde söz sahibi yapmak. Karşılıklı işbirliğine dayalı bir dünya toplumu, hayatın serpilmesini sağlayacak ekosistemsel koşulları yeniden tesis edecektir; nasıl ki popülasyonlarının kendi kendilerini yönetmesi ekosistemlerin doğasında varsa, nüfusların kendi kendilerini yönetmesi de ekososyalist toplumun doğasında bulunan bir özellik olacaktır.

Yeni ticaret düzeni, meta üretiminin yok olacağı bir duruma geçişten bir önceki aşamadır. Bildiğimiz haliyle paradan kurtulmuş olan bu durumda, kullanım değerleri mübadele değerine artık tabi değildir, içsel değerle uyumlu hale gelmiştir. Bu mübadele ve dağıtım işlevlerinin planlanlanmasıyla ilgili ayrıntıları o uzak çağın yurttaşlarına bırakıyoruz artık. Bu arada DHTÖ, sınıflı toplumun başlangıcından beri hâkim olan emperyal sistemin ayrışmasını ifade eder. Hatta, dayatılmış sınırları bulunmayan bir dünya toplumunun tohumunu oluşturur. Bugün haritada çizili olan hatların aslen,

bir seçkinler tabakasının çoğunluğun emeğini sömürdüğü sınıf yapılarının genişleme dinamiğinin yansımaları olduğunu genellikle unuturuz. Büyüme bu ilişkinin ortak özelliği, doğrudan zaptetmekten sömürgeleştirmeye ve küreselleşmenin iktisadi araçlarına kadar her imparatorluk biçimi de sonucudur. Ekolojik üretim, patolojik büyüme dinamiğini yok ederek imparatorluğun kalbini söküp atar ve ülkeler arasında gerçek bir işbirliği için gerekli zemini hazırlar. Ülkeler arasındaki mevcut sınırların, onunla birlikte de bizatihi ulus-devlet yapısının bu süreç içinde hakiki bir küresel topluma dönüşüp dönüşmeyeceği tartışmalıdır; gerçi böyle bir toplumun biçim-siz ve farklılaşmamış (gerçekleşmiş bir insan doğası için akla hayale sığmayacak bir toplum) olmayacağı, dünyanın bütün eko-topluluklarının yeri ve praksisi olacağı, karşılıklı ilişki içindeki kültürlerin zenginliğine sahip olacağı söylenebilir.

Bütün bu imkânlardan uzak bir vaziyette çalışmalar yürüten bugünün eylemcileri için pratik yol göstericiler nelerdir? Burada geliştirilen fikirlerden, ekososyalizme giden tek bir kestirme yolun olmadığı ve bu yolda seçkin bir failin bulunmadığı anlamı çıkar. Yani, buradan hareketle, günümüz siyasetine tevazu ve esnekliğin yol göstermesi gerektiğini söyleyebiliriz. Ekososyalist direnişin her yere nüfuz etme özelliği büyük bir protesto demokrasisine delalet eder. Kirlilik yaratan bir fabrikaya karşı yazılan dilekçeye imza atan biri potansiyel bir ekososyalisttir, organik tarım yapmaya veya belli bir topluluğa hitap eden kablolu bir televizyon kanalında çalışmaya karar veren kişi de öyle. Genel kural, bildik çevreci varsayımlardan hayli farklıdır ama. Çevrecilik her şeyden önce dış dünyayı tecavüzden korumayı amaçlarken, ön tasarısı olan bir ekososyalizm bu amacı antikapitalist faaliyetle birleştirir; antikapitalist faaliyet, daha önce de gördüğümüz gibi, antiemperyalist faaliyetle ırkçılık karşıtı faaliyeti ve bunlardan ortaya çıkan her türlü faaliyeti kapsar. Her yere nüfuz etme imkânlarının çeşitliliği içinde genel kural, meta biçimini yok etmeyi vaat eden her şeyi araştırıp geliştirmektir. Bu kural emeğin örgütlenmesinden (işgücünün kullanım değerinin yeniden şekillendirilmesi) kooperatif kurmaya (aynı şekilde, görece özgür bir emek birliğinin oluşturulması), alternatif yerel para birimlerinin yaratılmasına (paranın değer-teme-

linin altının kazılması), radikal medya faaliyetlerine (metaların fetişizminin yok edilmesine) kadar genişletilebilir. Her durumda yapılması gereken şey, küçük köprü başları, yani direnişin odak noktası haline gelebilecek ve bir araya gelip daha büyük birlikler meydana getirebilecek özgürleştirilmiş bölgeler kurmaktır.

Alternatif siyasi partiler kurarak devleti demokratikleştirmeyi düşünenler için kaba hatlarıyla şu kurallar uygun olabilir: Öncelikle, yerleşik mekanizmanın partileriyle diyaloğa girilmeli, ama onlara asla taviz verilmemelidir. ABD'den örnek verirsek, her ne kadar içinde iyi insanlar yer alsa da, Cumhuriyetçiler'e oranla ehvenî şer sayılsa da, Demokrat Parti kuşaklar boyunca olduğu gibi bugün de radikal siyasetin mezarıdır. Dolayısıyla, alternatif siyasi parti kurarken yapılması gereken ilk şey yerleşik bir partinin saflarına çekilmekten kaçınmaktır. Seçim çalışmalarıyla hareketle ilgili çalışmalar arasında kesintisiz bir ilişki kurmayı, seçim çalışmalarının sistem tarafından emilmesini engellemeyi gerektirir bu. Netice itibariyle, bir süre seçimleri kaybetmekten ve küçük kalmaktan gocunmamak gerek. Sıradan seçim koşullarında alınacak yenilgi, ekososyalizm perspektifinden hiç de yenilgi sayılmaz; ekososyalizmin kazanımları oy sayısıyla değil, bir seçim çalışmasının ekolojik açıdan değerli demokratik birliklerin kurulmasına ne gibi katkıları olduğu gibi daha incelikli şeylerle ölçülür. Yerleşik kurallara uyarak, bir başka deyişle, tümüyle oportünist davranarak kazanmaya çalışmak, ekososyalist davayla tamamıyla aykırıdır. Amiyane tabiriyle, zafere ulaşana kadar kaybetmeye, sürekli kaybetmeye hazırlıklı olmak gerek. Hareket faaliyetlerinin zorunlu olmasının bir başka nedeni de budur; kazanmakla kaybetmek niteliksel açıdan, oy sayılarından ziyade birlikler kurma açısından değerlendirilebilir bu sayede.

Bu tür seçim zaferleri, siyasi sistemin daha yerel basamaklarını işgal eder. Devleti demokratikleştirmeye başlamak için iyi bir yerdir burası; bu proje dahilinde, vicdani gereklere uyulduğu sürece kaydedilen hiçbir ilerleme küçük değildir. Ekososyalizmin daha uzun menzilli amaçları da gündeme getirilmeli, bu amaçla ulusal kampanyalar düzenlenmelidir aynı zamanda. Kabinede bir koltuk kazanmak değildir burada amaç, çok saçma bir hedef olurdu bu. Amaç daha çok, mevcut sisteme, yerine getirmediği vaatleri ifşa

etmek gibi temel araçlarla meydan okumaktır. Standart seçim kampanyası bir dizi taviz verip siyasi merkeze doğru yol alırken, burada aday, halkın gerçek çıkarlarının söz konusu olduğu (örneğin sağlık hizmeti almayı insan hakları konusu haline getirerek bedava sağlık hizmetini yerleştirecek veya askeri-sınai kompleksi yerle bir edecek), ama tam da sermayenin iktidarına köklü bir darbe indireceği için icra edilemeyecek yasaya uygun, uygulanabilir ve gayet rasyonel talepler dile getirir. Ayrıca bu önlemler belli konularla sınırlı kalmayacak, geniş bir toplumsal ve ekolojik ihtiyaç yelpazesine göre etraflıca belirlenerek hazırlanacak, böylece bunlara şu veya bu çıkar grubunun değil, genel olarak şirket düzeninin pek iyi tanıdığı sermayenin karşı olduğu ifşa edilecektir. Sonrasında yurttaşların aklında, bu önlemlerin her biri hem adil hem de rasyonel olduğuna ve toplumsal varoluşun her cephesi için bu tür önlemler önerildiğine göre, o zaman bunların hepsini gerçekleştirebilecek alternatif bir toplum meselesini gündeme getirmek lazım, fikri oluşacaktır. Sonra iş böyle bir toplum *olmalıdır*a gelecek, derken bu *neden* böyle bir toplum olmasın? sorusuna dönüşecek, ardından böyle bir toplum tasavvurunu nasıl gerçekleştirebiliriz ve bu tasavvuru geliştirmek için *ne yapmalı*? soruları gelecektir. Başka bir ifadeyle, seçimlerdeki rakip, her biri az çok sermayenin aleti olan şu Cumhuriyetçi veya bu Demokrat değil, sağduyu zannedilen umutsuzluk olacaktır.

Böyle bir toplum olabilir mi? Hemen harekete geçersek, evet. Her şey ekososyalizmin inşasının ekolojik yıkımdan önce ilerlemesine bağlı; ekolojik yıkım bir noktada bütün umutlarımızı suya düşürecektir. İşlerin daha da sarpa sarmasını beklersek, krizin mantığı işlerin daha da kötüye gideceği, hem bizatihi ekolojik yıkımdan hem de ekofaşist felaket tellallarından bizi hiçbir şeyin kurtaramayacağı fikrini zihinlere yerleştirir. Kaybedecek zamanımız yok, kazanacağımız bir dünya var.

Sonsöz

Doğanın Düşmanı gibi birçok iddiada bulunan bir kitap bir sonsözle bitirilmeyi hak ediyor. Ama itiraf etmeliyim ki, bu hiç de kolay bir iş değilmiş. Bu bölümü birkaç kez yazmaya giriştim, sonra beğenmeyip bıraktım. Sorun, böyle ciddi bir konuyu okuru çok fazla boğmadan bitirmemi sağlayacak etkiyi, tonu bir türlü yakalayamamaktı. Ama o boğucu hava sürekli musallat oldu, sonunda ümitsizlik içinde bu yazıdan tamamen vazgeçmeyi düşünmeye başladım.

Sonra bir öğrencimin, ekolojik kriz ve sermayenin o korkunç iktidarının varoluşumuzu avucunda tutması gibi feci şeylerle ilgilenirken insanın ümitsizliğe kapılmamasına imkân var mı sorusu geldi aklıma. O zaman üstün körü laflar etmiştim, ama ondan sonra o soru zihnime ara ara takıldı ve bambaşka bir değer kazandı. Zira ben ümitsizlik hissetmedim; krizi incelerken ve bu kitabı ortaya çıkaran fikirleri geliştirirken, ne olursa olsun, kendimi gayet iyi hissettim. İçinde bulunduğumuz durumun vahametine bakınca, önceleri buna bir anlam veremedim, ama böyle hissetmemin bir mantığı da vardı sanki. Sonra, Önsöz'deki, insanların sermayenin ekolojiyi radikal bir biçimde tahrip ettiğini fark ettiklerinde dehşetle donakaldıklarını belirttiğim ilk cümlemi düşündüm ve Sonsöz'ün izleyeceği en iyi yolun bu ikileme işaret etmek, bu kitapta tartışılan perspektif içinde umutlu olmak için geçerli nedenlerin bulunduğunu, ihtiyatlı bir biçimde de olsa, göstermek olduğunu anladım.

Bu kitabın yazılmasına neden olan tez, yani sermayenin hem ekolojiyi tahrip edici özelliğe sahip olduğu hem de reforme edilemeyeceği tezi, ya doğrudur ya da yanlış. Yanlışsa, o zaman ben hatalıyım, sermaye yanlıları da haklı demektir. Ama haklılıkları sermayede büyük bir değişim, tarihsel bir uyarlama gerçekleştirmelerini, onun kötü eğilimlerinin üstesinden gelmelerini gerektirecektir ki bu da büyük, harika bir haber olacaktır. Zira sermaye, ekolojiyle

ilgili sıkıntılarının üstesinden geldiği için, artık bütünüyle daha iyi bir sistem olacaktır. Doğanın düşmanı değil, dostu olacaktır artık. Kendi kendini tanzim edebileceği için insanlığın da en sadık dostu olacaktır. Yükselen sular bütün tekneleri kaldıracak, yoksulluk, sömürü ve baskı, türümüzün puslu prehistoryasına ait şeyler sayılacaktır. Gerçek anlamda altın bir çağa adım atmış olacağız o zaman.

Yani, *Doğanın Düşmanı* hatalı çıkarsa, sevineceğimiz çok şey olacak. Ama ya ben haklıysam, önümüzde ya sermayenin sultasına son vermek veya dünyamızın yıkılışıyla karşı karşıya kalmak gibi bir seçenek varsa? Düşmanımızla yüzleşmeye kalkıştığımızda işler daha netameli, daha karmaşık bir hal almaya başlar. Ama gerçekten de öyle midir? Bu kitapta, büyük bir krizle mücadele ederken bize yardımcı olacak bir muhakeme tarzı öneriliyor sadece. Bu öneri benimsensin benimsenmesin (bu kitap yazılmış olsun olmasın) sermayenin ekolojik tahribatı gerçekleşecektir. Bu kitapta her şeyle dosdoğru yüzleşilmeye çalışıldı; yakında olması muhtemel bir felaketin algılanış biçimini değiştirmek; egemen sistemin önümüze sürdüğü anlayışa pasif bir biçimde boyun eğmekten ziyade, bu felaketle aktif bir biçimde yüzleşmek gereği vurgulanmaya çalışıldı. İnsanın kendisini yok edecek şeyin mantığına yumuşak başlılıkla boyun eğmesindense aktif bir biçimde onu kavraması daha iyidir elbette. Acımasız kapitalist sistemin temelde bize oynanan bir oyun olduğunu fark etmek özgürleştirici bir şey değil midir? Bu sistemin mübadele ilkesinin gayri meşrulaştırılması, insani imkânların onun rejimi altında nasıl engellendiğinin ifşa edilmesi, bütün bunlar dünyanın içsel güzelliğine bir kapı aralar ve benzer düşüncedeki diğer insanlarla birleşmemizi sağlar.

Sermaye bir yanılgıdan ibaretse, o zaman dünyanın özel mülkiyeti de bu yanılgının bir parçasıdır. Bunu iyice anladığımızda intifa hakkı ilkesi devreye girer. Bu ilke, başkasına ait olan, ama bize ait hale gelen bir şeyi geliştirmemizi, onun keyfini sürmemizi söyler. Bunu yapmak için devrim sonrasını beklemek niye? Aslında bu idrak edildikten sonra devrim çoktan başlamış sayılır; intifa hakkı ilkesi yeryüzünün keyfini sürmemiz gerektiğini söylüyorsa, aynı zamanda yeryüzünü kölelikten kurtarmamız da gerekmiyor mu?

Ekolojik krizin büyük temaları varoluşsal konumumuzu değiştirmez; varoluşsal konumumuz, her birimize yeryüzünde sınırlı bir

zaman tanınmış olmasının sınırlarıyla ve bu sınırlar dahilinde yaşayabildiğimiz kadar iyi yaşama fırsatlarıyla çerçevelenmiştir. Ama bu iyinin nasıl olması gerektiği bu çerçeve tarafından şekillendirilir ve krizi sona erdirmeye çalışmanın o büyük erdemi burada ortaya çıkar. Zira başka hangi kuşağa insanlık ile doğa arasındaki ilişkiyi dönüştürme ve böyle eski bir yarayı iyileştirme fırsatı tanınmıştır ki? Ne müthiş bir meydan okuma! Her yaratığın bir sonu vardır, her türün de. Hatta yeryüzü, zaman ve mekân da yok olacaktır. Ama bizim canlılar olarak sahip olduğumuz kaderin, sonumuzu bir dereceye kadar belirleyebilme seçeneğinin olması gerekir. Bu sonun sermayenin soğuk, acımasız elinden olmasına izin vermemeliyiz; böyle bir son dünyanın güzelliğine yakışmayacak bir sondur.

Tanımlı bütün İnsan Biçimleri, Ağaç Maden Toprak ve Taş bile; bütün
İnsan Biçimleri tanımlı, yaşamak ilerlemek ve dönmek bezgince
Yeryüzü hayatlarına Yılların Ayların Günlerin & Saatlerin uyuyarak
Ve sonra Uyanarak Koynunda, Ebedi Hayatta.

—

1. *Jerusalem*'in (Blake 1997: 847) sondan bir önceki dizeleri. (Bu dizeleri çevirdiği için Aslı Biçen'e teşekkürler. ç.n.)

Kaynakça

Altvater, E. (1993), *The Future of the Market*, çev. Patrick Camiller, Londra: Verso.

Aristoteles (1947), *Introduction to Aristotle*, der. R. McKeon, New York: Modern Library.

Arrighi, G. (1994), *The Long Twentieth Century*, Londra: Verso (Türkçesi: *Uzun Yirminci Yüzyıl*, çev. Recep Boztemur, İmge, Ankara, 2000).

Athanasiou, T (1996), *Divided Planet*, Boston: Little Brown.

Bader, S. (1997), *Global Spin*, Dartington: Green Books.

Barlow, M. (2000), "The World Bank must Realize Water is a Basic Human Right", *Toronto Globe and Mail*, 9 Mayıs.

Bass, C. (2000), "A Smile in Conflict with Itself", *Sacramento Bee*, 28 Şubat: D1.

Bateson, G. (1972), *Steps to an Ecology of Mind*, New York: Ballantine Books.

Beckermann, W. (1991), "Global Warming: A Sceptical Economic Assessment", *Economic Policy Towards the Environment* içinde, D. Helm (der.), Oxford: Blackwell, s. 52-85.

Beder, S. (1997), *Global Spin*, Dartington: Green Books.

Benjamin, J. (1988), *The Bonds of Love*, New York: Pantheon.

Benton, T. (der.) (1996), *The Greening of Marxism*, New York: Guilford.

Bergman, L. (2000), "U.S. Companies Tangled in Web of Drug Dollars", *New York Times*, 10 Ekim: A1.

Biehl, J. ve P. Staudenmaier (1995), *Ecofascism: Lessons from the German Experience*, Edinburgh ve San Francisco: AK Press.

Blake, W. (1977), "The Sick Rose", "Songs of Experience" ve *Milton*'dan, *The Complete Poems* içinde, Alicia Ostriker (der.), Harmondsworth: Penguin (Türkçesi: *William Blake / Bütün Eserlerine Doğru Dizisi*, çev. Suat Kemal Angı, Altıkırkbeş, İstanbul, 2003).

Blaut, J. (1993), *The Colonizer's View of the World*, New York: Guilford.

Bookchin, M. (1970), *Post-Scarcity Anarchism*, Palo Alto, Kaliforniya: Ramparts Press.

—— (1982), *The Ecology of Freedom*, Palo Alto, Kaliforniya: Cheshire Books (Türkçesi: *Özgürlüğün Ekolojisi*, çev. Alev Türker, Ayrıntı, İstanbul, 1994).

Botkin, D. (1990), *Discordant Harmonies*, New York: Oxford University Press.

Bowden, C. (1996), "While You Were Sleeping", *Harpers*, Aralık: 44-52.
Bramwell, A. (1989), *Ecology in the Twentieth Century: A History*, New Haven: Yale University Press.
Braudel, F. (1977), *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
Breyer, S. (1979), "Analyzing Regulatory Failure, Mismatches, Less Restrictive Alternatives and Reform", *Harvard Law Review*, 92 (3): 597.
Bronner, S. (1981), *A Revolutionary For Our Times: Rosa Luxemburg*, Londra: Pluto Press.
—— (1990), *Socialism Unbound*, Londra: Routledge.
Brown, L. ve C. Flavin (1999), "A New Economy for a New Century", *State of the World 1999* içinde, New York: W.W. Norton.
Brown, L., C. Flavin ve S. Postel (1991), *Saving the Planet*, New York: W.W. Norton.
Brown, P. (1999), "More Refugees Flee from Environment than Warfare", *Guardian Weekly*, 1-7 Temmuz: 5.
Brundtland, G. (der.) (1987), *Our Common Future: The World Commission on the Environment and Development*, Oxford ve New York: Oxford University Press.
Burkett, P. (1999), *Marx and Nature*, New York: St. Martin's Press.
Call, W. (2001), "Accelerating the Decomposition of Capitalism", *ACERCA Notes*, #8, İlk Çeyrek.
Chodorow, N. (1978), *The Reproduction of Mothering*, Berkeley: University of California Press.
Clark, J. (1984), *The Anarchist Moment*, Montreal: Black Rose.
—— (1997), "A Social Ecology", *Capitalism, Nature, Socialism*, 8 (3).
Clastres P. (1977), *Society Against the State*, İng. çev. Robert Hurley, New York: Urizen (Türkçesi: *Devlete Karşı Toplum*, çev. Mehmet Sert, Nedim Demirtaş, Ayrıntı, İstanbul, 1991).
Cockburn, A. ve J. St. Clair (2000), *Al Gore: A User's Manual*, New York: Verso.
Colburn, T., D. Dumanoski ve J. P. Myers (1996), *Our Stolen Future*, New York: Dutton-Penguin.
Cort, J. (1988), *Christian Socialism*, New York: Orbis.
Costanza, R., J. Cumberland, H. Daly, R. Goodland ve R. Norgaard (1997), *An Introduction to Ecological Economies*, Boca Raton: St. Lucie Press.
Cronon, W. (der.) (1996), *Contested Ground*, New York: W.W. Norton.
Crossette, B. (2000a), "In Numbers, the Heavy Now Match the Starved", *New York Times*, 17 Ocak: A1.
—— (2000b), "Unicef Issues Report on Worldwide Violence Facing Women", *New York Times*, 1 Haziran 1: A15.
Daly, H. (1991), *Steady-State Economies*, Washington: Island Press.
—— (1996), *Beyond Growth*, Boston: Beacon Press.
Daly, H. ve J. Cobb (1994), *For the Common Good*, Boston: Beacon Press.
Davies, P. (1983), *God and The New Physics*, Harmondsworth: Penguin.

Debord, G. (1992), *Society of the Spectacle*, New York: Zone Books (Türkçesi: *Gösteri Toplumu*, çev. Ayşen Ekmekçi, Okşan Taşkent, Ayrıntı, İstanbul, 1996).

de Brie, C. (2000), "Crime, the World's Biggest Free Enterprise", *Le Monde Diplomatique*, Nisan.

de Duve, C. (1995), *Vital Dust*, New York: Basic Books.

DeLumeau, J. (1990), *Sin and Fear: Emergence of a Western Guilt Culture 13th-18th Centuries*, çev. Eric Nicholson, New York: St. Martin's Press.

Deogun, N. (1997), "A Coke and a Perm? Soda Giant is Pushing into Unusual Locales", *Wall Street Journal*, 5 Mayıs: A1.

Devall, B. ve G. Sessions (1985), *Deep Ecology*, Salt Lake City: Peregrine Smith Books.

Diamond, S. (1974), *In Search of the Primitive*, New Brunswick: Transaction Books.

Dobrzynski, J. (1997), "Big Payoffs for Executives Who Fail Big", *New York Times*, 21 Temmuz: D1.

Draper, H. (1977, 1978, 1985, 1990), *Karl Marx's Theory of Revolution*, 4 c., New York: Monthly Review Press.

Drexler, K. (1986), *Engines of Creation*, New York: Doubleday.

Dunayevskaya, R. (1973), *Philosophy and Revolution*, New York: Dell.

—— (2000), *Marxism and Freedom*, New York: Humanity Books.

Dunn, S. (2001), *Hydrogen Futures: Toward a Sustainable Energy System*, Worldwatch Paper 157, Washington: Worldwatch.

Eckersley, R. (1992), *Environmentalism and Political Theory*, Albany: SUNY Press.

The Ecologist (1993), *Whose Common Future? Reclaiming the Commons*, Philadelphia: New Society Publishers.

Editorial (1999), *New York Times*, 29 Temmuz.

Ehrenreich, B. ve D. English (1974), *Witches, Midwives and Nurses*, Londra: Compendium (Türkçesi: *Cadılar, Büyücüler, Hemşireler*, Kavram, İstanbul, 1992).

Eisler, R. (1987), *The Chalice and the Blade*, San Francisco, CA: Harper and Row.

Engels, F. (1940), *Dialectics of Nature*, New York: International Publishers (Türkçesi: *Doğanın Diyalektiği*, çev. Arif Gelen, Sol, Ankara, 1996).

—— (1972) [1884], *Origins of the Family, Private Property, and the State*, der. Eleanor Leacock, New York: International Publishers (Türkçesi: *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. Kenan Somer, Sol, Ankara, 1992).

—— (1987) [1845], *The Condition of the Working Class in England*, der. Victor Kiernan, Harmondsworth: Penguin.

Epstein, P. (2000), "Is Global Warming Harmful to Health?", *Scientific American*, 283 (2): 50-7.

Faber, D. (der.) (1998), *The Struggle for Ecological Democracy*, New York: Guilford.

Fagin, D. ve M. Lavelle (1996), *Toxic Deception*, Secaucus: Birch Lane Press.
Farias, V. (1989), *Heidegger and Nazism*, der. Joseph Margolis ve Tom Rockmore, Philadelphia: Temple University Press.
Fest, J. (1970), *The Face of the Third Reich*, New York: Pantheon.
Fiddes, N. (1991), *Meat – A Natural Symbol*, Londra: Routledge.
Figes, O. (1997), *A People's Tragedy*, Londra: Pimlico.
Fisher, A. (2001), *Radical Ecopsychology: Psychology in the Service of Life*, Albany: SUNY Press.
Fortey, R. (1997), *Life: An Unauthorized Biography*, Londra: HarperCollins.
Foster, J. (2000), *Marx's Ecology*, New York: Monthly Review Press.
Frank, A. (1998), *ReORIENT: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley: University of California Press.
Freire, P. (1970), *Pedagogy of the Oppressed*, New York: Continuum (Türkçesi: *Ezilenlerin Pedagojisi*, çev. Erol Özbek, Dilek Hattatoğlu, Ayrıntı, İstanbul, 1995).
Freud, S. (1931), "Civilization and Its Discontents", *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* içinde, Strachey, J. (der.), Londra: The Hogarth Press, 21: 59-148 (Türkçesi: *Uygarlığın Huzursuzluğu*, çev. Haluk Barışcan, Metis, İstanbul, 2000).
Freund. P. ve G. Martin (1993), *The Ecology of the Automobile*, Montreal: Black Rose Books (Türkçesi: *Otomobilin Ekolojisi*, çev. Gürol Koca, Ayrıntı, İstanbul, 1996).
Fumento, M. (1999), "With Frog Scare Debunked, It Isn't Easy Being Green", *Wall Street Journal*, 12 Mayıs.
Gaard, G. (1998), *Ecological Politics*, Philadelphia: Temple University Press.
Gardner, G. ve B. Halweil (2000), "Underfed and Overfed", Washington: Worldwatch Institute, Mart.
Gare, A. (1996a), "Soviet Environmentalism: The Path not Taken", *The Greening of Marxism* içinde, T. Benton (der.), New York: Guilford.
—— (1996b), *Nihilism Inc.*, Sydney: Eco-Logical Press.
—— (2000), "Creating an Ecological Socialist Future", *Capitalism, Nature, Socialism*, 11 (2): 23-40.
Gelbspan, R. (1998), *The Heat is On*, Reading, MA: Perseus Books.
George, S. (1992), *The Debt Boomerang*, Londra: Pluto.
Georgescu-Roegen, N. (1971), *The Entropy Law and the Economic Process*, Cambridge: Harvard University Press.
Geping, Q. ve W. Lee (der.), (1984), *Managing the Environment in China*, Dublin: Tycooley.
Gibbs, L. (1995), *Dying From Dioxin*, Boston: South End Press.
Glacken, C. (1973), *Traces on the Rhodian Shore*, Berkeley: University of California Press.
Glieck, J. (1987), *Chaos*, New York: Penguin (Türkçesi: *Kaos*, çev. Fikret Üçcan, Tübitak, Ankara, 1995).
Goldsmith, E. ve C. Henderson (1999), "The Economic Costs of Climate Change", *The Ecologist*, 29 (2).

Gore, A. (2000), *Earth in the Balance*, Boston: Houghton-Mifflin.
Goudie, A. (1991), *The Human Impact on the Natural Environment*, Cambridge, MA: MIT Press.
Gunn, C. ve H. Gunn (1991), *Reclaiming Capital*, Ithaca: Cornell University Press.
Halleck, D. (2001), *Hand-Held Visions*, New York: Fordham University Press.
Harvey, D. (1993), *The Condition of Postmodernity*, Oxford: Blackwell (Türkçesi: *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, Metis, İstanbul, 1997).
Hawken, P. (1993), *The Ecology of Commerce*, New York: HarperCollins.
Hecht, S. ve A. Cockburn (1990), *The Fate of the Forest*, New York: HarperCollins.
Hegel, G. (1969), *Hegel's Science of Logic*, çev. A. Miller, Londra: George Allen & Unwin (Türkçesi: *Mantık Bilimi*, çev. Aziz Yardımlı, İdea, İstanbul, 2004).
Heidegger, M. (1977), "The Question Regarding Technology", *Basic Writings* içinde, der. David Farrell Krell, New York: Harper and Row, s. 283-317 (Türkçesi: *Tekniğe Yönelik Soru*, çev. Doğan Özlem, Afa, İstanbul, 1997)
Herrnstein R. ve C. Murray (1996), *The Bell Curve*, New York: The Free Press.
Hinton, W. (1967), *Fanshen*, New York: Monthly Review Press.
Ho, M. (1998), *Genetic Engineering: Dream or Nightmare?*, Bath: Gateway Books.
Hussey, E. (1972), *The Presocratics*, New York: Charles Scribner's Sons.
Huws, U., (1999), "Material World: The Myth of the Weightless Economy", *Socialist Register 1999*, L. Panitch ve C. Leys (der), Suffolk: Merlin Press, s. 29-55.
Jenkins, Jr., H. (1997), "Who Needs R&D When You Understand Fat?", *Wall Street Journal*, 25 Mart: A19.
Kanter, R. (1997), "Show Humanity When You Show Employees the Door", *Wall Street Journal*, 21 Temmuz: A22.
Karliner, J. (1997), *The Corporate Planet*, San Francisco, Kaliforniya: Sierra Club.
Kempf, H. (2000), "Every Catastrophe has a Silver Lining", *Guardian Weekly*, 20-26 Ocak: 30.
Kidner, D. (2000), *Nature and Psyche*, Albany: SUNY Press.
Korten, D. (1996), "The Mythic Victory of Market Capitalism", *The Case Against the Global Economy* içinde, J. Mander ve E. Goldsmith (der.), San Francisco: Sierra Club Books, s. 183-91.
—— (2000), "The FEASTA Annual Lecture", Dublin, İrlanda, 4 Temmuz.
Kovel, J. (1981), *The Age of Desire*, New York: Random House (Türkçesi: *Arzu Çağı*, çev. F. Lekesizalın, A. Yılmaz, Ayrıntı, İstanbul, 2000).
—— (1984), *White Racism*, New York, Columbia University Press.

—— (1988), *In Nicaragua*, Londra: Free Association Books.
—— (1995), "Ecological Marxism and Dialectic", *Capitalism, Nature, Socialism*, 6 (4): 31-50.
—— (1997a), "Bad News for Fast Food", Z, Eylül: 26-31.
—— (1997b), *Red Hunting in the Promised Land*, Londra: Cassell.
—— (1997c), "Negating Bookchin", *Capitalism, Nature, Socialism*, 8 (1).
—— (1998a), "Dialectic as Praxis", *Science and Society*, 62 (3): 474-82.
—— (1998b), *History and Spirit*, Warner: Essential Books (Türkçesi: *Tarih ve Tin*, çev. Hakan Pekinel, Ayrıntı, İstanbul, 1994).
—— (1999), "The Justifiers", *Capitalism, Nature, Socialism*, 10 (3): 3-36.
—— (2001), "A Materialism Worthy of Nature", *Capitalism, Nature, Socialism*, 12 (2).
Kovel, J., K. Soper, M. Mellor ve J. Clark (1998), "John Clark's 'A Social Ecology': Comments/Reply", *Capitalism, Nature, Socialism*, 9 (1): 25-46.
Kropotkin, P. (1902), *Mutual Aid*, Londra: Heinemann (Türkçesi: *Karşılıklı Yardımlaşma*, çev. Işık Ergüden-Deniz Güneri, Kaos, İstanbul, 2001).
—— (1975), *The Essential Kropotkin*, der. E. Capouy ve K. Tompkins, New York: Liveright.
Kurzman, D (1987), *A Killing Wind: Inside Union Carbide and the Bhopal Catastrophe*, New York: McGraw-Hill.
Lappé, F., J. Colling ve P. Rosset (1998), *World Hunger: Twelve Myths*, New York: Grove Press.
Leff; E. (1995), *Green Production*, New York: Guilford.
Leiss, W. (1972), *The Domination of Nature*, Bostan: Beacon Press.
Lenin, V (1967), *Materialism and Empirio-Criticism*, Moskova: Progress Publishers (Türkçesi: *Materyalizm ve Ampiryokritisizm*, çev. İsmail Yarkın, İnter, İstanbul, 1998).
—— (1976), *Philosophical Notebooks*, Moskova: Progress Publishers.
Lepkowski, W. (1994), "Ten Years Later: Bhopal", *Chemical & Engineering News*, 19 Aralık: 8-18.
Levins, R. ve R. Lewontin (198S), *The Dialectical Biologist*, Cambridge: Harvard University Press.
Lichtman, R. (1982), *The Production of Desire*, New York: The Free Press.
Light, A. (der.), (1998), *Social Ecology After Bookchin*, New York: Guilford.
Lovelock, J. (1979), *Gaia: A New Look at Life on Earth*, Oxford: Oxford University Press.
Lovins, A. (1977), *Soft Energy Paths*, San Francisco, Kaliforniya: Friends of the Earth International.
Manning, J. (1996), *The Coming of the Energy Revolution*, Garden City Park, New York, Avery.
Margulis, L. (1998), *Symbiotic Planet*, New York: Basic Books.
Marsh, G. P. (1965) [1864], *Man and Nature*, der. D Lowenthal, Cambridge: Belknap Press.
Martinez-Alier, J. (1987), *Ecological Economics*, Oxford: Blackwell.
Marx, K. (1963) [1847], *The Poverty of Philosophy*, New York: Interna-

tional Publishers (Türkçesi: *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol, Ankara, 1999).
—— (1964) [1858], *Pre-Capitalist Economic Formations*, çev. Jack Cohen, der. E. J. Hobsbawm, New York: International Publishers.
—— (1967a) [1867], *Capital, Vol. I*, der. Frederick Engels, New York: International Publishers (Türkçesi: *Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Sol, Ankara, 1975).
—— (1967b) [1894], *Capital Vol. 3*, der. Frederick Engels, New York: International Publishers.
—— (1971) [1863], *Theories of Surplus Value Vol. III*, Moskova: Progress Publishers.
—— (1973) [1858], *Grundrisse*, çev. ve der. Martin Nicolaus, Harmondsworth: Penguin (Türkçesi: *Grundrisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma*, çev. Sevan Nişanyan, Birikim, İstanbul, 1979).
—— (1978a) [1843], Letter to Arnold Ruge, Eylül 1843, Tucker 1978 içinde, s. 13.
—— (1978b) [1844], *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Tucker 1978 içinde, s. 66-125 (Türkçesi: *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, çev. Kenan Somer, Sol, Ankara, 1993).
Marx, K. ve F. Engels (1978c) [1848], *The Communist Manifesto*, Tucker 1978 içinde, s. 469-500 (Türkçesi: *Komünist Manifesto*, çev. Levent Kavas, İthaki, İstanbul, 2003).
—— (1978d) [1864], "Inaugural Address of the Working Men's International Association", Tucker 1978 içinde, s. 517-18.
—— (1978e) [1875], "Critique of the Gotha Program", Tucker 1978 içinde, s. 525-41 (Türkçesi: *Gotha Programının Eleştirisi, Marx, Engels ve Lenin'in Alman Sosyal Demokrasisinin Programlarına İlişkin Yazıları, Mektupları*, çev. İsmail Yarkın, İnter, İstanbul, 1999).
—— (1978f) [1871], *The Civil War in France*, Tucker 1978 içinde, s. 618-52 (Türkçesi: *Fransa'da İç Savaş*, çev. Kenan Somer, Sol, Ankara, 1991).
McNally, D. (1993), *Against the Market*, Londra: Verso.
Meadows, D, D Meadows ve J. Randers (1992), *Beyond the Limits*, Londra: Earthscan.
Meadows, D, D Meadows, J. Randers ve W. Behrens (1972), *The Limits to Growth*, Londra: Earth Island.
Meeker-Lowry, S. (1988), *Economics as if the Earth Really Mattered*, Philadelphia: New Society Publishers.
Meisner, M. (1996), *The Deng Xiaoping Era*, New York: Hill and Wang.
Mellor, M. (1997), *Feminism and Ecological Polity*, Cambridge ve New York: New York University Press.
Merchant, C. (1980), *The Death of Nature*, San Francisco, Kaliforniya: Harper and Row.
Mészáros, I. (1996), *Beyond Capital*, New York: Monthly Review Press.
Mies, M. (1998), *Patriarchy and Accumulation on a World Scale*, 2. Basım, Londra: Zed Books.

Mihill, C. (1996), "Health Plight of Poor Worsening", *Guardian Weekly*: 5.
Mintz, S. (1995), *Sweetness and Power*, New York: Viking.
Miranda, J. (1974), *Marx and the Bible*, Maryknoll: Orbis.
Mollison, B. (1988), *Permaculture: A Designer's Manual*, Tygalum, Avustralya: Tagari Publications.
Montague, P. (1999), "Wrecking the Oceans", *Rachel's Environment and Health Weekly*, #659, 15 Temmuz. www.rachel.org
Montague, P. (1996), "Things to Come", *Rachels' Environment and Health Weekly*, #523, 5 Aralık.
Moody, K. (1997), *Workers in a Lean World*, Londra ve New York: Verso.
—— (2000), "Global Labor Stands up to Global Capital", *Labor Notes*, Temmuz: 8.
Morehouse, W. (1993), "The Ethics of Industrial Disasters in a Transnational World: The Elusive Quest for Justice and Accountability in Bhopal", *Alternatives*, 18: 487.
Morris, W. (1993), *News From Nowhere*, Harmondsworth: Penguin (Türkçesi: *Gelecekten Anılar*, çev. Ekin Bodur, Ayrıntı, İstanbul, 2002).
Morrison, R. (1991), *We Build the Road as We Travel*, Philadelphia: New Society.
—— (1995), *Ecological Democracy*, Boston, MA: South End Press.
Murphy, D (2000), "Africa: Lenders Set Program Rules", *Los Angeles Times*, 27 Ocak: A1.
Murray, A. (1978), *Reason and Society in the Middle Ages*, Oxford: Clarendon Press..
Naess, A. (1989), *Ecology, Community and Lifestyle*, çev. ve der. David Rothenberg, Cambridge: Cambridge University Press.
Nahm, M. (der.) (1947), *Selections from Early Greek Philosophy*, New York: Appleton Century Crofts.
Nathan, D (1997), "Death Comes to the *Maquilas:* A Border Story", *The Nation*, 264 (2), (13-20 Ocak): 18-22.
Needham, J. (1954), *Science and Civilization in China Vol. 1, Introduction and Orientations*, Cambridge: Cambridge University Press.
Norgaard, R. (1994), *Development Betrayed*, Londra: Routledge.
O'Brien, M. (1981), *The Politics of Reproduction*, Londra: Routledge and Kegan Paul.
O'Connor, J. (1998), "On Capitalist Accumulation and Economic and Ecological Crisis", J. O'Connor, *Natural Causes* içinde, New York: Guilford.
—— (2001), "House Organ", *Capitalism, Nature, Socialism*, 13 (1): 1.
Ollman, B. (1971), *Alienation*, Cambridge: Cambridge University Press.
Ordonez, J. (2000), "An Efficiency Drive: Fast Food Lanes are Getting Even Faster", *Wall Street Journal*, 18 Mayıs: 1.
Orleans, L. ve R. Suttmeier (1970), "The Mao Ethic and Environmental Quality", *Science*, 170: 1173-6.
Parayil, G. (der.), (2000), *Kerala: The Development Experience*, Londra: Zed Books.

Parsons, H. (1977), *Marx and Engels on Ecology*, Westport, CT: Greenwood Press.
Penrose, R. (1990), *The Emperor's New Mind*, Londra: Vintage (Türkçesi: *Kralın Yeni Usu*, 6. Basım, çev. Tekin Dereli, Tübitak, Ankara, 2003).
Platt, A. (1996), *Infecting Ourselves*, Worldwatch Paper 129, Washington, DC: Worldwatch Institute.
Polanyi, K. (1957), *The Great Transformation*, Boston, MA: Beacon Press (Türkçesi: *Büyük Dönüşüm*, çev. Ayşe Buğra, İletişim, İstanbul, 2000).
Ponting, C. (1991), *A Green History of the World*, Harmondsworth: Penguin.
Pooley, E. (2000), "Doctor Death", *Time*, 24 Nisan.
Pring, G. ve P. Canan (1996), *SLAPPs: Getting Sued for Speaking Out*, Philadelphia: Temple University Press.
Proudhon, P. (1969), *Selected Writings*, çev. E. Fraser, der. S. Edwards, Garden City, NY: Anchor Books.
Public Citizen (1996), *NAFTA's Broken Promises: The Border Betrayed*, Washington, DC: Public Citizen.
Purdom, T. (2000), "A Game of Nerves, with No Real Winners", *New York Times*, 17 Mayıs: H1.
Quammen, D. (1996), *The Song of the Dodo*, New York: Scribner.
Rampton, S., ve J. Stauber (1997), *Mad Cow U.S.A.*, Monroe: Common Courage Press.
Rensenbrink, J. (1999), *Against All Odds*, Raymond: Leopold Press.
Romero, S. (2000), "Rich Brazilians rise above rush-hour jams", *New York Times*, 15 Şubat: A1.
Rosdolsky, R. (1977), *The Making of Marx's Capital*, çev. Pete Burgess, Londra: Verso.
Rosset, P. ve M. Benjamin (1994), *The Greening of the Revolution: Cuba's Experiment with*
Organic Farming, Melbourne: Ocean.
Ruether, R. (1992), *Gaia and God*, San Francisco, Kaliforniya: HarperSan Francisco.
Ruggiero, Renato (1997), "The High Stakes of World Trade", *Wall Street Journal*, 28 Nisan: A18.
Sale, K. (1996), "Principles of bioregionalism", J. Mander ve E. Goldsmith (der.), *The Case Against the Global Economy* içinde, San Francisco, Kaliforniya: Sierra Club Books, s. 471-84.
Salleh, A. (1997), *Ecofeminism as Politics*, Londra: Zed Books.
Sarkar, S. (1999), *Eco-socialism or Eco-capitalism?* Londra: Zed Books.
Schrödinger, E. (1967), *What is Life?*, Cambridge: Cambridge University Press.
Schumacher, E. F. (1973), *Small is Beautiful*, New York: Harper and Row (Türkçesi: *Küçük Güzeldir*, çev. Osman Deniztekin, Cep, İstanbul, 1995).
Sheasby, W. (1997), "Inverted World: Karl Marx on Estrangement of Nature and Society", *Capitalism, Nature, Socialism*, 8 (4): 3146.

—— (2000), "Ralph Nader and the Legacy of Revolt", üç kısım, *Against the Current*, 88 (4): 17-21; 88 (5): 29-36; 88 (6): 39-42.
Shiva, V. (1991), *The Violence of the Green Revolution*, Penang, Malezya: Third World Network.
—— (1988), *Staying Alive*, Londra: Zed Books.
Simmel, G. (1978), *The Philosophy of Money*, çev. Tom Bottomore ve David Frisby, Londra: Routledge and Kegan Paul.
Slatella, M. (2000), "Boxed in: Exploring a Big-Box Store Online", *New York Times*, 27 Ocak: D4.
Steingraber, S. (1997), *Living Downstream*, New York: Addison Wesley.
Stewart, B. (2000), "Retrieving the Recyclables", *New York Times*, 27 Haziran: B1.
Stiglitz, A. (2000), "What I Learned at the World Economic Crisis", *New Republic*, 17 Nisan.
Stille, A. "In the 'Greened' World, it isn't Easy to be Human", *New York Times*, 15 Temmuz: A17.
Subcomandante Marcos (2001), *Our Word is our Weapon*, der. Juana Ponce de León, New York: Seven Stories Press (Türkçesi: *Sözümüz Silahımızdır*, çev. Ebru Erek, Aynur Arslan, Bakış, 2001).
Summers, L., J. Wolfensohn ve J. Skilling (1997), *Multinational Monitor*, Haziran: 6.
Taub, E. (2000), "Radios Watch Weather so You Don't Have to", *New York Times*, 30 Mart: D10.
Tawney, R. H. (1998) [1926], *Religion and the Rise of Capitalism*, New Brunswick, Nj: Transaction.
Themstrom, A. ve S. Themstrom (1997), *America in Black and White*, New York: Simon and Schuster.
Thompson, E. P. (1967), "Time, Work Discipline, and Industrial Capitalism", *Past and Present*, 38: 55-97
Thornton, J. (2000), *Pandora's Poison*, Cambridge: MIT Press.
Tokar, B. (1992), *The Green Alternative*, San Pedro: R. & E. Miles.
—— (1997), *Earth For Sale*, Boston: South End Press.
Troçki, L. (1960), *Literature and Revolution*, Ann Arbor: University of Michigan Press, s. 253 (Türkçesi: *Edebiyat ve Devrim*, çev. Hüsen Portakal, Kabalcı, İstanbul, 1989).
Tucker, R. (der.) (1978), *The Marx-Engels Reader*, New York: W.W. Norton.
Turner, A. (2000), "Tempers in Overdrive", *Houston Chronicle*, 8 Nisan: 1A.
Wald, M. (1997), "Temper Cited as Cause of 28,000 Road Deaths a Year", *New York Times*, 18 Temmuz: A14.
Watson, D. (1996), *Beyond Bookchin*, New York: Autonomedia.
Watson, J. (der.), (1997), *Golden Arches East: McDonald's in East Asia*, Stanford, Kaliforniya: Stanford University Press.
Weber, M. (1976), *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, çev. Talcott Parsons, Londra: Allen and Unwin (Türkçesi: *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Aruoba, Hil, İstanbul, 1997).

Web adresi: www.kenyon.edu/projects/permaculture/
Web adresi: www.corporatewatch.org/bhopal/
Web adresi: www.brain.net.pk/diama; ve egroups.com/groups/waterline
Weisman, A. (1998), *Gaviotas*, White River Junction: Chelsea Green.
Wheen, F. (2000), *Karl Marx: A Life*, New York: WW Norton.
White, L. (1967), "The Historical Roots of Our Ecological Crisis", *Science*, 155 (10 Mart): 1203-7.
—— (1978), *Medieval Religion and Technology: Collected Essays*, Berkeley: University of California Press.
Williams, A. (2000), "Washed up at 35", *New York*, 17 Nisan: 28ff.
Wolfenstein, E. (1993), *Psychoanalytic Marxism*, Londra: Free Association Books.
Woodcock, G. (1962), *Anarchism*, New York: New American Library (Türkçesi: *Anarşizm*, çev. Alev Türker, Kaos, İstanbul, 1997).
Worster, D. (1994), *Nature's Economy*, Cambridge: Cambridge University Press.
Zablocki, B. (1971), *The Joyful Community*, Baltimore: Penguin.
Zachary, G. Pascal (1997), "The Right Mix: Global Growth Attains a New, Higher Level That Could be Lasting", *Wall Street Journal*, 13 Mart: A1.
Zimmerman, M. (1994), *Contesting Earth's Future*, Berkeley: University of California Press.